

SZÁMOK A NYELVEK
VILÁGÁBAN,
NYELVEK A SZÁMOK
VILÁGÁBAN

Szerkesztette
Nagyné Schmelczer Erika

NYÍREGYHÁZI EGYETEM

SZÁMOK A NYELVEK VILÁGÁBAN, NYELVEK A SZÁMOK VILÁGÁBAN

SZÁMOK A NYELVEK
VILÁGÁBAN,
NYELVEK A SZÁMOK
VILÁGÁBAN

Szerkesztette
NAGYNÉ SCHMELCZER ERIKA

NYÍREGYHÁZI EGYETEM
NYÍREGYHÁZA, 2020

ISBN 978-615-6032-34-8

A kötet szerzői

Andrić Edit, a nyelvtudományok doktora, egyetemi tanár, Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Csiky Nándor, Dr. phil., Nyíregyházi Egyetem
Cs. Jónás Erzsébet, az MTA doktora, professor emeritus, Nyíregyházi Egyetem
Gercsák Gábor, PhD, egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem
Hidasi Judit, CSc habil, professor emeritus, Budapesti Gazdasági Egyetem
Lukács Béla, PhD hallgató, Debreceni Egyetem, Nyelvtudományok Doktori Iskola, Nyíregyházi Egyetem, Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet
Nagyné Schmelcz Erika, PhD, főiskolai tanár, Nyíregyházi Egyetem
Nagy Sándor István, PhD, Eötvös Loránd Tudományegyetem, BTK Idegen Nyelvi Lektorátus
Osváth Gábor, nyugalmazott főiskolai docens, Budapesti Gazdasági Egyetem
Pilarský Jiří, PhD, habil, egyetemi docens, Debreceni Egyetem
Reszler Gábor, PhD, nyugalmazott főiskolai tanár, Nyíregyházi Egyetem
Zvekić Dušanović Dušanka, a nyelvtudományok doktora, egyetemi rendkívüli tanár, Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar

A kötet lektorai

Kiss Kálmán PhD, főiskolai tanár, Nyíregyházi Egyetem
Székács Anna PhD, főiskolai tanár, Budapesti Gazdasági Egyetem
Szilágyi Ildikó PhD, egyetemi adjunktus, Debreceni Egyetem
Veres Ferenc PhD, főiskolai tanár, Nyíregyházi Egyetem

Kiadó: Nyíregyházi Egyetem
Felelős szerkesztő: Nagyné Schmelcz Erika
Műszaki szerkesztő: Nagyné Budaházi Erika

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó (Székely Gábor)	6
„Mindennek van mértéke” – a mérések és mértékrendszerek históriájából (Reszler Gábor)	8
A magyar számokról (Gercsák Gábor)	21
A számbeliség lexikai kifejezése a cseh nyelvben. Cseh–magyar kontrasztív összehasonlítás (Jiří Pilarský)	44
Számjelentésű szavak a szerb nyelvben (Andrić Edit, Dušanka Zvekić Dušanović)	72
„Mennyi az annyi?” Mennyiségi szóképek fogalmi kerete mint kultúraszemiotikai háttér a fordításban (Cs. Jónás Erzsébet)	87
Kognitív mechanizmusokról a számnevet, mennyiséget, és mértéket kifejező angol idiómákban (Lukács Béla)	103
Számot tartalmazó német idiómák és magyar megfelelőik – intra- és interlingvális megfigyelések (Csiky Nándor)	123
A mennyiség nyelvi kifejezőeszközei a francia nyelvben (Nagyné Schmelcz Erika)	131
Számnevek a román nyelvben (Nagy Sándor István)	145
Mérték és mennyiség kifejezése a japán nyelvhasználatban (Hidasi Judit)	158
A koreai számok világa (Osváth Gábor)	170

ELŐSZÓ

SZÉKELY GÁBOR

2016-ban jelent meg a Tinta Könyvkiadó gondozásában a „Család és rokonság a nyelvek tükrében” (szerkesztette Hidasi Judit, Osváth Gábor, Székely Gábor) c. kötet, melyet a szerzők Szépe György professzor, a MANYE elnöke emlékének szenteltek. A szerzők aktív, vagy nyugállományba vonult egyetemi és főiskolai oktatók voltak, akik összesen hét felsőoktatási intézményt képviseltek. A kötet tizennégy értekezést tartalmaz és a „Végkövetkeztetések” című dolgozattal zárul. A magyar nyelv család- és rokonsági kifejezéseit elemző írást követően a magyar nyelvi kifejezéseknek és tizenkét idegen nyelv hasonló terminusainak egybevető, kontrasztív elemzésére kerül sor. Kilenc európai nyelv mellett az elemzés tárgyát képezte a japán, a kínai és a koreai nyelv is. Egy dolgozatnak a szerzője fordítási, fordításstilisztikai kérdésekkel foglalkozott.

Ugyancsak a Tinta Könyvkiadó gondozásában jelent meg „A színek és a színnevek világa” (szerkesztette Székely Gábor, Bp. 2018) című tanulmánykötet, amelyben fizikai, kultúra- és művészettörténeti témájú értekezések olvashatók, továbbá a kötet a magyar színelnevezések és tizenkét idegen nyelv színelnevezéseinek egybevető elemzését tartalmazza. A kötet 20 szerzője összesen 10 magyar és külföldi egyetemet képvisel.

Az említett kötetek szerzőinek „kollektív tudatában” felvetődött az a gondolat, hogy a már elkészült két kötetet kiegészítve folytatásként jöjjön létre egy sajátos trilógia. A harmadik kötet témájául Osváth Gábor a szám- és mértéknevezések vizsgálatát javasolta. Ezt a javaslatot a jelenlévők elfogadták. Nagyné Schmelcz Erika, a Nyíregyházi Egyetem Bessenyei György Pedagógusképző Központ főigazgatója vállalta a szervezést és a kötet szerkesztését. Számos nehézség leküzdését követően elkészült az újabb tanulmánykötet.

A trilógia „három önálló részből álló, de tárgyánál fogva egységes irodalmi v. színpadi mű” (ÉKsz.). Az itt említett három tanulmánykötet annyiban nem felel meg a trilógia jellemzőinek, amennyiben nem tekinthetők irodalmi vagy színpadi műveknek, de felfedezhetők olyan jellemvonások, amelyek alapján ezek a könyvek talán mégis a trilógia műfajába sorolhatók.

Mindegyik tanulmánykötet gerincét a kontrasztív elemzés képezi. A harmadik kötet szerzői – egy igen alapos történeti áttekintésre és a magyar szám- és mértékkifejezések mélyenszántó leírására támaszkodva a magyar kifejezéseket az angol, a cseh, a japán, a koreai, a francia, a román, a német, a szerb – és előtérbe helyezve a kulturszemiotikai, valamint a fordításelméleti háttért – az orosz nyelv szám- és mértékkifejezéseivel hasonlítják össze.

Mindhárom kiadványra jellemző, hogy nem csak és nem kimondottan nyelvészek, nyelvoktatók számára készültek. Az első két kötethez hasonlóan a harmadik is érdeklődésre tarthat számot mindazok körében, akik szívesen foglalkoznak az idegen nyelvekhez kapcsolódó, a magyartól eltérő, olykor viszont meglepő módon a magyarhoz nagyon is hasonló szokásokkal, hagyományokkal, nyelvi fordulatokkal.

A szerzők minden esetben tudatosan törekedtek arra is, hogy kimondottan szórakoztassák az olvasót. A köztudatban talán úgy él például a számok, a számnevek világa, mint egy nagyon száraz, nagyon racionális tartománya az emberi gondolkodásnak. Éppen ezért meglepőnek tűnhet, mennyi érdekesség kapcsolódik ehhez a racionális világhoz. Számok jelennek meg dalszövegekben, bizalmas kifejezésekben, szólásokban. Olvashatunk a számokhoz

kapcsolódó babonás hiedelmekről, a számmisztika mibenlétéről. A japán és a koreai nyelvet illetően – éppen úgy, mint a családdal, illetve a színekkel kapcsolatban – a szám- és mértékkifejezések körében is tapasztalhatjuk a hagyományosnak tekinthető kínai befolyás következtében kialakult jelölési rendszerek és a „modern”, az angol hatás eredményeként elterjedt jelölési rendszerek versenyét.

Köszönet illeti az elvégzett munkáért a kötet szerkesztőjét, valamennyi szerzőjét, a lektorokat, és mindazokat, akik támogatták a harmadik tanulmánykötet megjelenését.

Végezetül hasznos, kellemes időtöltést kívánok mindazoknak, akik olvasni, esetleg elmélyülten tanulmányozni fogják az e kötetben megjelent értekezéseket.

„MINDENNEK VAN MÉRTÉKE” – A MÉRÉSEK ÉS MÉRTÉKRENDSZEREK HISTÓRIÁJÁBÓL

RESZLER GÁBOR

A római költő, Horatius szatírájában olvasható a címbeli idézet. A római költőnél négy évszázaddal korábban élt Prótagorasz, a szofista gondolkodó híres tételével azt állította, hogy minden dolog mértéke az ember. Évezredekkel később József Attila ars poeticájában arra bátorított, hogy a mindenséggel mérjük magunkat, Ancsel Éva filozófus egyik esszéjében pedig az ember mértékéről vagy mérték-hiányáról foglalta össze gondolatait.¹ Ezek a kiragadott példák mutatják, hogy a mértékekről és a mérésekről nem csupán a hétköznapi vagy természettudományos igényből születtek felismerések, de a világmindenséghez képest mikroporszemnyi ember önmeghatározásra törekvése is számtalan bölcsességgel gazdagította a kultúrát. Jelen írásunkkal nem ezeknek a gondolatoknak az elemzése, értelmezése a célunk, inkább a mérések és mértékrendszerek történetéből idézünk fel néhány, fontosnak ítélt mozzanatot. A színek jelentéstartalom változásainak nyomon követésénél² jóval nehezebb a mértékek és mérőeszközök históriájának tömör áttekintése. Az őskori kezdetekkel kapcsolatban inkább csak gyaníthatjuk, hogy a szerszámkészítő embernek már szüksége volt bizonyos ismeretekre ahhoz, hogy az ökölkövet vagy hajító lándzsát, később az íjat és nyilat kellően megformálja. Természetesen az obszidián nyílhegy súlyát nem mérte le, mielőtt a tollvégű vesszőhöz erősítette, csak becsléssel válogatta ki a legalkalmasabbnak vélt vulkáni üvegdarabkákat. A termelő életmódra áttért faluközösségek, majd városállamok vezetői ugyanakkor már elvárták a raktárakba behordott termés nyilvántartását, a beszolgáltatott adók mennyiségének ellenőrzését. Ezek az igények az ókori keleti társadalmakban fejlett mérésügyet teremtettek. Létrejöttek az első mértékrendszerek, és rögtön megjelent a törekvés a mértékek egységesítésére. Az első termelő közösségek falvaiban, majd városaiban, később a hatékonyabb termelés-szervezés igényével kialakított régiókban és birodalmakban használt mértékeknél közös jellemző volt, hogy a mértékegységeket az emberi testrészek, illetve a megtermelt javak tárolására alkalmazott eszközök nagyságához viszonyították. Ebből a gyakorlatból azután sokszínű és nehezen áttekinthető mérési rendszerek születtek egymástól függetlenül a világ különböző részein. A közvetítő kereskedelemmel jutottak el a mértékek az egymástól távol élő társadalmakhoz. Egészen a 18. századig nem az egységesülés figyelhető meg, hanem újabb mértékváltozatok jöttek létre. Az ókori források, forrástörédek tanulmányozói a megmondható, hogy az átváltás, átszámítás esetenként újabb anomáliákat és megoldhatatlannak tetsző feladványokat szült.

Mit mér az ember? A tömör válasz, hogy mindent. Mindent, ami őt a természetben körülveszi, ami nyersanyagként munkájának alapjául szolgál, ezen kívül méri a megtermelt javak mennyiségét, forgalmi értékét. A hosszúságot, a súlyt vagy tömeget, a térfogatot vagy űrtartalmat, a távolságot, a darabszámot, a sebességet szárazföldön, tengereken, majd a levegőben, a szél erősséget, a hőmérsékletet, a légnyomást, az időt, a nyomdapapír méretét, a rányomtatott szöveg nagyságát, a látás élességét, a képalkotó berendezések felbontóképességét, a számítógépen tárolt adatmennyiséget, és még hosszan sorolhatnánk.

¹ Ancsel Éva: Az ember mértéke vagy mérték-hiánya. Budapest, 1992.

² Reszler Gábor: Színek a történelemben. In A színek és színnevek világa. Szerk. Székely Gábor. Budapest, 2018. 32–39.

1. Ókori és középkori mértékegységek

A Tigris és az Eufrátesz vidékén kialakult korai városállamok romjait feltáró régészek hozták felszínre a legrégebbi súlyokat és mérlegeket, amelyek egyben a mérés 5 ezer évvel ezelőtti kezdeteinek tárgyi emlékei. A súly- és térfogatmértékek összehangolt rendszerét többek között a korai magaskultúrák tartalékolásra épülő gazdálkodásmódja és az előkelők raktárainak nyilvántartása teremtette meg. A legkorábbi feljegyzett egységek a sumer papkirályok írnokainak havi mérlegkimutatásaiban maradtak fenn. A gazdasági naplókban rendszeresen agyagtáblákra írták az árukészletet, a pénzként szolgáló ezüst vagy réz mennyiségét és a kereskedelmi jellegű számításokat. Ekkortájt alakultak ki az első számrendszerek. Az Indus mentén élt tudósok a nulla betagolásával megalkották a decimális rendszert, amelyet azután az egyiptomiak is használtak. A sumerok a tízes mellett kifejlesztették a 60-as számrendszert.

Mezopotámiában a templomgazdaságok raktáraiba behordott gabona mérésére űrmérték szolgált, és ezek a mértékegységek – edény és gabonaszem – jelentek meg a természetbeli fizetség egységeként. A Kr. e. 2600-ig tartott Surupak-korszakban a fém volt a csereeszköz, de értékét gabona-űrmértékben fejezték ki: 180 gabonaszem (átszámítva 8,4 gramm) volt egy sékel. A gabonaszem súlyegységet is jelentett, amit a rendkívül érzékeny kétkarú mérlegen lemérhettek. A Kr. e. 3. évezred első felében formálódott ki a földmérés mestersége. Mivel a nagy áradások eltörölték a mezsgyehatárokat, a földeket újra ki kellett mérni. A városállamokban egységes hosszúságú mértékek nem jöttek létre, a mértékegységek területenként változtak a helyben elfogadott lépéstáv, talpatat (egy talpnyi hossz) és tenyér tényleges méretétől függően.

A hüvelyk, a tenyér, a könyök és az öl mértékegységként a későbbi korokban továbbélt, de kultúránként más-más mennyiséget jelöltek. Az ókori egyiptomi hüvelyk például kb. 1,9 centiméter volt, és 28 hüvelyk adott ki egy rőföt, amely bő fél méternek felelt meg. Az ókori görögöknél a hüvelyk (daktülosz) hasonlóan nem egészen 2 centiméternyi volt. Négy daktülosz egyenlő volt egy tenyérrel (palaiszté), 16 daktülosz pedig egy lábbal (pusz), vagyis 30,88 centiméterrel. Hat pusz tett ki egy ölt (orgüa), azaz átszámítva 1,8 métert. Az ókori görög hosszúságmértékek között egyedi a sztadion, amely 600 lábbal egyenlő. A láb mértéke poliszonként eltért: Athénban egy sztadion 177,6 méternyi volt, míg Olümpiában 212,14 méter. Az első olimpiai versenyszámot, a futást egy sztadion hossznyi pályán rendezték meg, erről kapta a versenyek színhelye a stadion elnevezést.³ A rómaiak jórészt a görög mértékegységeket követték, de egy hüvelyk (digitus) náluk csak 18,5 milliméter volt, a láb (pes) pedig 16 digitusból állt (29,6 cm). 24 digitus tett ki egy könyököt (cubitus, 44,4 cm). A legnagyobb egység, a milium (mille passuum, azaz mérföld) ötezer lábbal, vagyis 1480 méterrel volt egyenlő.⁴

A hosszúságmértékek mellett idővel a területi és a tömegmértékegységek is kialakultak. A görögöknél a terület mérésére szolgált a plethron, amely kb. 950 m²-rel feleltethető meg.⁵ A rómaiak a iugerum-ot használták, ezzel negyed hektárnyi földet jelöltek. A tömegmértékegységeket egyúttal csereérték kifejezésére is alkalmazták. Kevesebb volt egy grammnál a görög obolosz, és 6 obolosz tett ki egy attikai drakhmát. A római súlyok kevésbé

³ A különböző sztadionok hosszához lásd Rubicon 2008. 6. szám 14. Olümpiában a rajt-cél távolság 192,27 méternyi volt, Delphoiban a sztadion 177,35 métert tett ki, az iszthmoszi játékok stadionja 181,15 és az athéni Panathénaia 184,3 méter hosszú volt.

⁴ Római történelmi kézikönyv. Szerk. Németh György. Budapest, 2001. 254–255.

⁵ A plethront hosszúságként is használták. 100 lábnak, azaz a sztadion hatodrészenek felelt meg (25 és 35 méter között). Koronként és területenként eltért, az attikai plethron például 29,6 méternyi volt.

voltak változatosak, mint a görög városállamoké. Jellemzően gömbszerűre formálták azokat, és fémből vagy kőből készültek. Felül, valamint alul laposak voltak, a súly nagyságát a felső részen jelölték. Az alapegységnek tekinthető a 327,45 grammos római font (libra vagy as), amelyet 12 unciára osztottak (27,288 gr).⁶ A nagyobb mennyiségek mérésénél a 25,5 kilogrammos talentumot vették igénybe. Ūrmértékként a bő fél liternyi sextarius és az amfora volt forgalomban. Utóbbi 48 sextarius-szal egyenlő, azaz bő 25 literrel.

2. Ókori hosszértékek

<i>egyiptomi</i>		<i>görög</i>		<i>római</i>	
<i>mértékegység neve</i>	<i>modern megfelelője</i>	<i>mértékegység neve</i>	<i>modern megfelelője</i>	<i>mértékegység neve</i>	<i>modern megfelelője</i>
hüvelyk	1,9 cm	daktülosz (hüvelyk)	1,93 cm	digitus (hüvelyk)	1,85 cm
rőf = 28 hüvelyk	53,2 cm	palaiszté (tenyér) = 4 daktülosz	7,72 cm		
		pusz (láb) = 16 daktülosz	30,88 cm	pes (láb) = 16 digitus	29,6 cm
				cubitus (könyök) = 24 digitus	44,4 cm
		orgüa (öl) = 6 pusz	185,28 cm		
		sztadion = 600 pusz	157 métertől 209 méterig	miliun (méröld) = 5000 pes	1480 m

A Római Birodalom bukása után a korábban ismert mértékegységek többsége fennmaradt a Bizánci Császárságban, illetve tovább élt a Nyugat-Európában megalakult államokban. A gazdasági széttagoltság miatt az egymástól távolabb eső vidékeken honos mértékegységek nehezen voltak megfeleltethetők egymásnak. A legerterjedtebb Karoling-kori Ūrmérték, a véka 20 és 70 liter között ingadozott. Súlymértékként a font súlyát 408 és 491 gramm közé becsülik a kutatók. A Frank Birodalom egységét megteremtő Nagy Károly átmenetileg ugyan szabályozta a mértékeket és a súlyokat, de azok tartós egységesítését nem érte el.

Az átfogó szabályozás, rendteremtés igénye nem a frank császárnál jelent meg először a mérések történetében. A kínai nagy falat emeltető Si Huang-ti császár, a Csin-dinasztia uralkodója Kr. e. 220 körül Kínában egységes mérték-, súly-, fémpénz- és írásrendszert vezetett be. A kiépült úthálózattal együtt ettől a reformtól a belső kereskedelem fellendülését és a birodalom egységének megerősítését remélte az uralkodó. A súlymérésnél az alapegység az 1 lei (10 köles szem) volt a legkisebb mértékegység, 10 lei tett ki egy csou-t. A legfontosabb egység a hangzócsőnek nevezett fuvola lett, amelybe 1200 szem köles fért, és 12 csou-t nyomott. Az áruk pénzértékei megegyeztek a súlymértékekkel.

A középkorban Európa szerte hosszértékként a rőf terjedt el. A görög-római előzményekre visszatekintő mértékegységet elsősorban a szövetekkel, kelmékkal, szalagokkal kereskedők használták. Eredetileg a kinyújtott alsókar, illetve a kifeszített kar mellkas közepétől a hüvelykujj végéig mért hossza volt egyenlő egy rőffel. A mérete vidékenként, országonként 60-78 centiméter között váltakozott. Angliában a rőf helyett I. Henrik király 1101-ben bevezette a yardot, ami a távolság alapmértékegysége is lett, és ezzel megkezdődött az angol mértékrendszer elválása az európai kontinensétől.

A honfoglaló magyarok a letelepedést, államalapítást követően a régi mértékeiket összekapcsolták a Nyugat-Európában használatosakkal, elsősorban a bajorországiakkal. A bizonyítottan ősi magyar hosszérték az erdőöl volt, amelyik a testmagasságot felemelt kézzel tetézt 2,3 méternyi hosszúságot jelölt. Földmértékként ősi a fűkötél-nyíl és

⁶ Római történeti kézikönyv, 2001. 414.

honfoglalás előttinek ítélték az eke-, kapa- és a kaszaalja.⁷ Ezek egészültek ki az újabb mértékekkel, például a királyi lábbal (31,26 cm) és alapegységként a királyi öllel, amely 10 lábnyi volt (3,126 méter).⁸ A középkorban mind Európában, mind Magyarországon eltérő nagyságú mértékek léteztek a mindennapokban. A régi mértékek eredete, sokfélesége tükrözi a magyar történelem sorsfordulóit. Ezer esztendő mértékkészletét összesítve Bogdán István arra az eredményre jutott, hogy 30 hossz-, 88 föld-, 30 híg és 37 száraz ür-, 48 térfogat-, 23 súly- és 21 darabmértéket, összesen 277 mértéket használtak eleink az idők folyamán.⁹ A gazdaság belső szerkezetéből adódóan ezek szűk háromnegyedét a mezőgazdaságban alkalmazták, 27 százalékát pedig az iparban és a kereskedelemben. Az összes mértékből 121 tekinthető hazai eredetűnek. A külföldről átvett mértékek több mint fele osztrák–német származású, negyede szerb–horvát és mintegy tizede török. Az arányok híven tükrözik, milyen irányból érték döntő politikai–gazdasági hatások a magyarságot.

3. Tudományos gondolkodás és a mértékrendszerek

A reneszánsz által átformált világszemlélet, gondolkodásmód és a földrajzi felfedezések nyomán megszülető világpiac igényei mozdították elő a pontatlan, egymással nehezen megfeleltethető mértékek, mértékegységek átfogó rendszerbe foglalását, egységesítését. A 15–16. században felvirágzó természettudományos–technikai gondolkodás ösztönzőleg hatott a kísérletező és feltalálókedvre. Galilei arra bátorította tudós kortársait, hogy mindent mérjenek meg, ami nem mérhető, azt pedig próbálják mérhetővé tenni. A következő századokban a polihisztorok fokozatosan átadták helyüket az egyes tudományterületek specialistáinak. A szakosodás együtt járt a minőségiről a mennyiségi szemléletre való áttéréssel. A gépipari fejlődés a finommechanika előtt nyitott utat, amelyik a korábbinál jóval pontosabb mérőeszközöket adott a fizikusok, kémikusok kezébe. Míg korábban főleg a térbeli mennyiségeket és erőket mérték jórészt az emberi test arányait alapul véve, addig a 17. századtól olyan fizikai mennyiségek méréséhez születtek mérőműszerek és megfelelő skálák, mint amilyen a hőmérséklet vagy a nyomás. A korábbinál jóval pontosabbá vált az időmérés, amiről még külön szólnunk.

A tudomány és a technika fejlődése napirendre tűzte a mértékegységek nemzetközi szintű szabályozását, szakmák szerinti harmonizálását. Az átfogó mértékegységrendszer lehetőségére Bolyai Farkas ifjúkori barátja, Karl Friedrich Gauss német matematikus hívta fel a tudóstársadalom figyelmét. Három alapegységre – hosszúság, tömeg és idő – épülő rendszer kidolgozását javasolta. Ennek nyomán kezdte meg a francia nemzetgyűlés az 1790-es évek elején a Föld méretén alapuló hosszsmértékegység meghatározását. Ez nem volt teljesen új gondolat, hiszen Gabriel Mouton francia teológus már 1670-ben természetes hosszsmértéknek javasolta egy meridiánfok (hosszúsági kör vagy délkör) egy percét. Mások a másodpercinga hosszát javasolták alapegységnek. Végül a Francia Tudományos Akadémia javaslatára mégis a Föld párizsi délkörének felmérése mellett döntöttek a nemzetgyűlésben. A határozat után fokmérések következtek, amelyeket Méchain és Delambre földmérők Dunkerque és Barcelona között kezdtek meg. A nagy francia forradalom zaklatott légkörében végrehajtott méréseknek köszönhetően sárgarézből elkészítették az első méteretalont, amelyet a Konvent 1795. augusztus elsején elfogadott. Azután Pierre Simon Laplace matematikus vezetésével bizottság definiálta az új hosszsmértéket, a métert, és annak használatát Franciaországban 1800. november 29-étől már törvény írta elő. A platinából készült méterrúd hossza egyenlő a

⁷ Bogdán István: Magyarországi hossz- és földmértékek a XVI. század végéig. Budapest, 1978. 20.

⁸ Bogdán, 1978. 22.

⁹ Bogdán István: Régi magyar mértékek. Budapest, 1987. 14.

Párizson keresztülhúzódo hosszúsági fok 40 milliomod részével. A párizsi levéltárban helyezték letébe az új mértékrendszer másik etalonját, az ugyancsak platinából előállított 1 kilogrammos tömeg-etalon.

A forradalmi, majd a napóleoni háborúk miatt az angolok hallani sem akartak az új mértékrendszeréről, amely Franciaországban is csak 1812-ig volt kizárólagosan érvényben, mert Napóleon császár újból engedélyezte a régi mértékegységeket. 1837-től azután ismét hatályos lett a méter és a kilogramm Franciaországban. A méteretalon világméretű elterjedésében az 1867-es párizsi világkiállítás hozott áttörést. Az összegyűlt tudósok a Szentpétervári Tudományos Akadémia és a Nemzetközi Geodéziai Szövetség támogatásával pár évvel később, 1872-ben létrehozták a Nemzetközi Méterbizottságot, amelynek már három brit tagjai is volt.¹⁰ A méterkonferencia résztvevői elhatározták, hogy új etalonokat készíttetnek méterre és kilogrammra platina-irídium ötvözetből, valamint a Párizs melletti Sèvres-ben nemzetközi mérték- és súlyügyi hivatalt állítanak fel. Az új méteretalon keresztmetszete X formájú lett, hogy elgörbülését megakadályozzák. A henger alakú őskilogramm ugyanebből a platina-irídium ötvözetből készült, amelynek magassága és átmérője egyaránt 39 milliméter. Három évvel később, 1875. május 20-án 17 állam képviselői írták alá a Nemzetközi Méteregyezményt.¹¹ Magyarországon az Osztrák–Magyar Monarchia keretében már az előző esztendőben, 1874-ben bevezették a méterrendszert a VIII. törvény elfogadásával.

A külön utas britek továbbra sem igazodtak a méterrendszerhez. Az 1870-es években a Brit Tudományos Egyesület megbízott néhány angol fizikust, köztük James Clerk Maxwellt és William Thomsont, hogy dolgozzanak ki egy új, abszolút mértékrendszert, amely a centiméter, gramm és másodperc alapegységekre épül, és a korábbinál jobban alkalmazható olyan fizikai egységek mérésére, mint az erő, a nyomás és a munka. A megalkotott CGS-rendszer (centiméter, gramm, secundum) mellett azonban hiába érveltek a tudósok azzal, hogy a tervezés-gyártás folyamatában inkább van értelme ezeknek a kis alapegységeknek mint a nagyobbaknak, a CGS nem szorította ki a méterrendszert. Néhány tudományág kivételével a hétköznapokban és a mérnöki munkában használhatóbbnak bizonyultak a nagyobb mértékegységek, ezért a méteren, kilogrammon és másodpercen alapuló MKS rendszer terjedt el. Az 1875-ben aláírt Nemzetközi Méteregyezmény tagországainak képviselőiből álló Általános Súly- és Mértékügyi Értekezlet (CGPM) 1954-ben tartott tizedik, általános súlymérési konferenciáján úgy határoztak, hogy alapegységenként továbbra is elfogadják a métert, a kilogrammot, a másodpercet, az ampert, a Kelvin fokot és a kandelát. Ezzel a döntéssel előkészítették a hat évvel később, 1960-ban összehívott újabb konferenciát, amelyen megalkották a napjainkban is érvényes Nemzetközi Mértékegységrendszert (SI). Ez a rendszer hét alaplmenyiséget és azok mértékegységeit foglalja magába. A hosszúság egysége a méter, a tömegé a kilogramm, az időé a másodperc, az elektromos áramerősségé az amper, a termodinamikai hőmérsékleté a kelvin, az anyagmennyiségé a mól és a fényerősségé a kandela. A mértékegységek alapjául fizikai mérések eredményei szolgálnak.

¹⁰ A bizottságba az alábbi országokat hívták meg: Amerikai Egyesült Államok, Bajorország, Belgium, Chile, Ecuador, El Salvador, Északnémet Szövetség, Görögország, Hollandia, Kolumbia, Nagy-Britannia, Nicaragua, Olaszország, Oroszország, Osztrák–Magyar Monarchia, Peru, Poroszország, Portugália, Spanyolország, Svájc, Svédország, Törökország, Vatikán és Venezuela.

¹¹ Az aláíró országok számát eltérően jelzi a szakirodalom. Ennek egyik oka, hogy Norvégiát önálló alapító országnak tekintik, holott 1905-ig Svédországgal uniót alkotott. A Nemzetközi Méteregyezmény első aláírójának tekinthető a Német Császárság, az Osztrák–Magyar Monarchia, az Orosz Birodalom, továbbá Belgium, Dánia, Franciaország, Olaszország, Spanyolország, Svájc és a Török Birodalom.

A hosszúság mértékegysége már nem a Föld délkörének valahányad része, hanem egy méter annak az útnak a hosszúságával egyenlő, amelyet a fény vákuumban a másodperc törtrésze alatt megtesz.¹² Ezt a definíciót a Nemzetközi Súly- és Mértékügyi Hivatal Bay Zoltán magyar kísérleti fizikus javaslata alapján 1983-ban fogadta el. A tömeg mértékegysége ugyanakkor továbbra is az a platina-irídium henger, amelyet a franciaországi Sèvres-ben, a Nemzetközi Súly- és Mértékügyi Hivatalban őriznek.

A SI-rendszer sem szorította ki a többi mértékrendszert. A fizikai és részecskefizikai kutatásoknál például a Planck-egységeket használják. 1960 óta is tovább él a brit mértékegységrendszer a Brit Nemzetközösség államaiban és az Amerikai Egyesült Államokban. Ennek a rendszernek tömegegysége a font, hosszegysége a láb, energiaegysége a brit hőegység. Bár a Közös Piacba belépett Nagy-Britannia az 1970-es évek elején hivatalosan bevezette a SI-rendszert, de a mindennapokban megmaradtak a hagyományos mértékegységek. Az USA Szövetségi Törvénye felmentést ad a méterrendszer kötelező elfogadása alól, ha az kereskedelmi szempontból előnytelen. Ennek következtében a hétköznapokban a hagyományos mértékegységeket alkalmazzák, míg a tudományos kutatásoknál következetesen a méterrendszer érvényes.

Hogy miért ragaszkodnak a britek és az amerikaiak a régi mértékegységeikhez? Az angoloknál a hagyomány tisztelete és a megszokás, valamint a kontinentstől való különállásának kifejezése a döntő motívum, amiért például napirendre sem került az angol font helyett az egységes uniós fizetőeszköz, az euró bevezetése. Az USA is makacsul ellenállt, pedig a 20. században a világpiacon betöltött szerepe miatt indokolt lett volna az áttérés a méterrendszerre. Gerard Ford amerikai elnök ugyan 1975-ben aláírta a metrikus átalakítási törvényt (Metric Conversion Act), amelyik kimondta, hogy a kereskedelemben a metrikus rendszer lesz a hivatalos, de a nem üzleti kapcsolatoknál nem tiltották be a régi mértékegységeket. A társadalmi ellenállás és a szakszervezetek tiltakozása miatt a folyamat a nyolcvanas évek elején leállt. Az érdekvédők attól tartottak, hogy a nemzetközileg elfogadott mértékrendszerre történő átállás után könnyebben lehet majd az USA-ból egész iparágakat külföldre költöztetni, veszélybe sodorva így az amerikai munkahelyeket. A közvélemény nyomásának engedve Ronald Reagan 1982-ben feloszlatta az átállás lebonyolítására létrehozott testületet. Látszólag Amerika maradt a régi mértékrendszerénél, de a valóságban a legtöbb iparágban a metrikus rendszer érvényes, és a kezdő futók is az öt kilométeres távot akarják teljesíteni az öt mérföld helyett. A leglátványosabb változást az jelentette, amikor 2007-ben a NASA bejelentette, hogy a jövőben kizárólagosan a metrikus rendszert alkalmazza. A lépést azzal indokolták, hogy a metrikus és angolszász mértékegységek keveredése korábban okozott problémát. 1999-ben például egy 125 millió dolláros Mars-űrszonda, amellyel a vörös bolygó klímáját akarták tanulmányozni, azért veszett oda, mert a NASA két fejlesztőcsoportja különböző mértékegységekkel számolt. Az angolszász hétköznapokban gyaníthatóan még sokáig megmaradnak a régi mértékek, ezért aki ezekbe az országokba utazik, jó, ha tisztában van vele, hogy egy font alma szűk fél kilónyi, egy pint sör pedig bő fél liter. Természetesen a világijárókat más országokban is érheti meglepetés. A svédek például a távolságok hosszánál – talán az országuk kiterjedése miatt is – a hétköznapokban előszeretettel számolnak a svéd mérfölddel, amely bő tíz kilométert jelent. Ezért ha útbaigazítást kérünk, milyen távol vagyunk még úti célunktól, érdemes figyelni, hogy a választ valóban kilométerben vagy svéd mérföldben halljuk. Ugyanis egyáltalán nem mindegy, hogy tíz vagy száz kilométert kell még megtennünk!

¹² Egészen pontosan 1/299 792 458 másodpercről van szó, azaz háromszáz-milliomod másodpercről.

4. Mérőeszközök és mérések

Az ókori Keleten és Egyiptomban a rendkívül érzékeny, egyenlő karú mérlegeken a fél- vagy negyed búzaszemnyi súlyt is képesek voltak mérni. IV. Amenhotep fáraó idejében, Kr. e. 1350 körül tűnt fel a piacokon a tolósúlyos gyorsmérleg. A különböző karhosszúságú kézimérleg egyik, általában rövidebb karján függő serpenyőbe tették a lemérendő mennyiséget, a hosszabb, skála szerint rovátkolt karon mozgatták az eltolható súlyt, amíg a mérleg karja vízszintesen be nem állt. A kereskedők mérlegeit állami hivatalnokok ellenőrizték évente háromszor, és illeték fejében kapta meg a mérleget használó a hitelesítő pecsétet. A tolósúlyos kézimérlegen nem magát az árut, hanem a portéka ellenértékét, a fizetőeszközül szolgáló fémmennyiséget mérték le, mivel pénzerme még nem volt forgalomban. A nehéz, illetve terjedelmes portékát emelőmérlegre, azaz súlyserpenyős álló mérlegre tették. A fából faragott mérlegkarok egy függőleges tartórúdon billegtek. Az egyik serpenyőbe rakott áru súlyát a másik serpenyőbe tett, állat vagy henger alakú kő súlyok értékének összeszámlálásával állapították meg. Az eladott termékek mennyiségét vagy a beszolgáltatott adókat a számolóasztal, azaz az abaxon (abakusz) segítségével követték nyomon, majd az eredményt viasztáblán rögzítették. A mérlegek ókorban kialakított fajtái, típusai hosszú évszázadokon keresztül fennmaradtak.

A hossz- és űrmérték helyi etalonhoz szabott mérőeszközeit iparosok készítették. A faragómesterek munkálták meg a rőf mértékűdját, a kádár műhelyéből kerültek ki a híg és száraz űrmértékek, így az akó, hordó, messzely, vödör. A kocsmai cserépmértéket a fazekas, az üveget a hutás állította elő. Kovács, szerkovács keze nyomát viselték a mérlegek és részben a súlyok, de utóbbit réz- és harangöntőknél is lehetett kapni. A mértékkészítő mesterség csak a 19. század első felében jelent meg. A piacokon és a vásárokon kötelező volt az adott város mértékeinek használata, ezért a mérlegeket, mérőrudakat az árusok kölcsönzési díj fejében a városbírótól vették át.¹³ A hivatalosnak tekintett és elfogadott mérőeszközöket általában a tanácsházán vagy a mérlegházban tartották. Magyarországon a vármegyei alispánok őriztek egy-egy etalont a mérőeszközökből. A 18. század derekától a megépült megyeházákon, illetve a levéltárakban helyezték el azokat. Az uradalmakban a tisztartóknál, kulcsároknál, a szőlőhegyen a vincelléreknél voltak a hiteles mércék, amelyekkel olykor visszaélésügyanús eseteket tisztázhattak.

Az egyidejűleg forgalomban lévő, de eltérő nagyságú mértékeket az ügyeskedők, csalók igyekeztek a maguk hasznára fordítani. Elsősorban a híg és száraz űrmértékek kínáltak alkalmat visszaélésekre. A gabonamértéket használhatták csapósan, vagyis a mérőeszköz felső része fölötti szemeket csapófával lehúzták, de mérhettek halmosan is. Utóbbi eljárást tilalmazták a rázott mérésmóddhoz hasonlóan, ugyanis a rázással a gabonaszemek tömörültek, és több fért a mérőbe vagy vékába, megkárosítva ezzel az eladót. Keményen büntették, aki a mérőeszközt rázta, ütögette, rugdosta. A térfogatmérést sokáig a nagyvonalú pontatlanság jellemezte. Hasonlóan hosszú időn át csupán szemmel becsülték meg, mekkora egy szénaboglya vagy a learatott gabonából rakott kereszt. Az ipari termékeknél, például a faszénél jelent meg először a mérőkeret, a szénmérték. A köbtartalom mérése csak a 18–19. század fordulójától vált általánossá.

5. Időmérés, időmérők

A kézzel fogható anyagi világnál nehezebb pontosan mérni az egy irányba tartó időt. A távoli múltban élt őseink az időbeli változást az égitestek mozgásán, a Nap és a Hold járásán mérték le, és a naptári rendszereiken belül kialakították a nap, a hónap és az év időegységeit. Bár a

¹³ Bogdán I., 1987. 34.

különböző civilizációk, vallások és kultúrák emberei ugyanazokat a természeti jelenségeket figyelték meg, mégis a megállíthatatlanul egy irányba haladó időfolyam mérésére eltérő módszerek léteztek. A végtelen múlt felől a jelenen át a határtalan jövő felé haladva az emberi tudat a szabályszerűen ismétlődő természeti jelenségeket megfigyelve formál kisebb vagy nagyobb szakaszokat. A Hold szabályszerű növekedése és fogyása, a Föld Nap körüli forgásából adódó évszakváltozások azonos sorrendje kiszámíthatóságot sugallt, és megadta az időtartamok mérésének lehetőségét. Ezek a csillagászati szabályszerűségek a társadalmak életmódjának alapjául szolgáltak, megszabták a termelőmunka ritmusát, megmutatták a teendők sorrendjét, valamint az ünnepek és a pihenés idejét. A sok évszázad alatt felhalmozott tapasztalatok alapján a közösségek tudták, hogy „hányszor kel fel és nyugszik le a Nap, amíg a Hold egyszer megújul, hányszor kell a Holdnak megújulnia, hányszor kell a Napnak felkelnie, míg a földek újra kizöldülnek, míg a gyümölcsadó fák az egyik termés betakarítása után a következővel ajándékozzák meg az embereket.”¹⁴ A természeti népek két szembetűnő változás időpontja közötti távolságot mérték, nem pedig időtartamot. A reggeleket vagy az estéket számlálták, illetve nem éveket, hanem tavaszokat, nyarakat vagy teleket tartottak számon. Az esztendő nem jelentett számukra azonos időtartamot, hanem két, rendszeresen ismétlődő természeti esemény – például jégolvadás vagy folyóáradás – időpontja közötti távolságot. Jáva őslakói az évet eltérő hosszúságú szakaszokra osztották, a leghosszabb 43, a legrövidebb 23 nappól állt. A napot sem tagolták egyenlő hosszúságú órákra, hanem a jellemző tevékenység szerint a „felkelés napszakára” vagy a „piacra menés idejére” utaltak, ha egy történet bekövetkeztéről beszéltek.¹⁵ A tapasztalati és hozzávetőleges időbecsléssel szemben az élelemtermelő életmód megkövetelte a csillagászati megfigyeléseken és számításokon alapuló pontosabb időszámítást, valamint naptári rendszert.

A naptári egységek három égi mozgásból következnek. A Föld tengelyforgási ideje adja a nap tartamát, a Hold Föld körüli keringéséből következik a hónap időtartama, a „holdnap”, és végül a Föld Nap körüli keringésének ideje az év. Ez a három időegység – a nap, a hónap és az év – az emberi szándéktól, számításától független alapegysége minden időszámításnak. A három időegység közül a nap és az év fontosabb a hónapnál. Minden további – így a nap órákra és percekre tagolása, a hét napjainak sorrendje, az ünnepnapok esztendőn belüli eloszlása, az időszámítás kezdetének, az év beköszöntének meghatározása stb. – másodlagos, szubjektív emberi találmány, az adott kultúrkörhöz tartozók döntésén nyugszik, ahogyan a naptárak, a naptári rendszerek is. A naptárrendszerek közül a legrégebbinek a babiloniakét tekintjük, amelyik 19 éves ciklusokból állt, és az esztendők hossza 12 holdhónapnyi volt. Babiloni eredetű a vallási életben ma is érvényben lévő zsidó zsinagógai naptár. A kínai luniszoláris, azaz a Hold fázisain alapuló, de az év hosszát a Nap járásához igazító naptárt a Kr. e. 6. században már használták a Távol-Keleten. A kínaiak egy tizenkilenc éves, illetve egy szimbolikus hatvanéves egységet is kialakítottak. Az év kezdőnapjának kijelölése sajátosan alakult, mert ahhoz az újhold kezdetéhez kötötték, amelyik megelőzi a Napnak a Vízöntő csillagképbe lépését. Így a kínai holdújév január végének vagy február elejének egyik napjára eshet. A görög poliszokban holdhónapokkal mérték az időt, a városállamonként eltérő neveket viselő hónapok azonos időpontban kezdődtek, de a szökőhónapok egységes rendje nem alakult ki. Az ókori Athénban egyidejűleg három naptár volt érvényben: a Hold fázisaihoz igazított „isten” naptár (kata theon), az arkhónok által szabályozott naptár (kat’ arkhonta) és a 12 hónapos, a Nap járásához igazított „politikai” naptár, amelyeknek évkezdetek sem esett mindig egybe.¹⁶ Tisztán holdév a muszlim naptár alapegysége, amelyik

¹⁴ Hahn István: Naptári rendszerek és időszámítás. Budapest, 1983. 10.

¹⁵ Hahn I., 1983. 11.

¹⁶ Hahn I., 1983. 60.

harmincéves ciklusba rendeződik. Mivel a lunáris év rövidebb a napévnél, ezért az iszlám naptárban az egyes hónapok és ünnepek fokozatosan eltolódnak, és bő évtized alatt végigjárják az év egész hosszát. Ebből következően a muzulmán böjti hónap, a Ramadán eshet nyárra, de télre is.

A földművelő népekre jellemző szoláris évekkel mérték az időt az ókori egyiptomiak, és az esztendőt a Nílus áradásától a következő áradásig számították. A Kr. e. 28–27. századra letisztult naptárban a 365 napot 12, egyenként 30 napos hónapra osztották, a fennmaradó öt napot pedig ünnepnapként az év végéhez toldották. A prekolumbián kultúrák fennmaradt emlékei szintén szoláris időszámításról tanúskodnak. A maják az évet 18, egyenként húsznapos szakaszra tagolták, és ehhez a Napisten tiszteletének ötnapos ünnepi időszaka kapcsolódott. Az éveket hatvanéves ciklusokba foglalták. Vallási célokat szolgált egy 260 napos periódus, és ez a két rendszer minden 52. évben találkozott. Az aztékok átvették a mezo-amerikai kultúrák naptári és asztronómiai ismereteit, amelyek birtokában szintén háromféle naptárt ismertek: a 260 napos rituális naptárt, a 365 napból álló éves naptárt és körnaptárként az 52 évből álló ciklust.¹⁷

Az egyiptomi naptár lett az alapja a világszerte ma is elfogadott naptári rendszer elődjének, a Julius Caesar-féle római naptárnak. Bevezetése előtt az ókori rómaiak négyéves ciklusokba tagolva a Hold járásán alapuló évvel mérték az időt, de ez a rendszer egyre növekvő eltérést mutatott a Föld Nap körüli tényleges járásához képest. A beiktatandó szökőnapokról időről időre – olykor önkényesen, a pillanatnyi politikai és gazdasági érdektől vezérelve – a pontifexek, a papok testülete döntött. Ez a gyakorlat a polgárháborúk korában teljes zűrzavarhoz vezetett, megérett az idő az átfogó naptárreformra. Kr. e. 46-ban Julius Caesar megbízta Szoszigenész egyiptomi származású csillagászt az új naptár kidolgozásával. A csillagászati eltérés kiküszöbölésére november és december közé két rendkívüli hónapot iktattak be, s mivel Kr. e. 46 szökőév volt, ezért ez az év, a „zűrzavar esztendeje” 445 napossá bővült! A Julianus-naptárt XIII. Gergely pápa reformálta meg 1582-ben az itáliai Aloysius Lilius és az angol Christophorus Clavius csillagászok javaslatai alapján. A Gergely-naptár sem tökéletesen pontos, mert pár másodperccel hosszabb a csillagászati évnél, ám ez a csekély eltérés csak 3200-ra tesz majd ki egy teljes napot.

Hogy melyik legyen az év kezdőnapja, ugyancsak a társadalmak döntésén, megegyezésén múlik. A babiloni naptári rendszerben egyszerre kétféle, őszi és tavaszi évkezdetet tartottak nyilván. Ennek hatása érződik a zsidó naptáron, amelyben a hónapok sora a tavaszi Niszán hónappal indul, de az újévet Tisri, vagyis a hetedik hónap elsején ünneplik. A legnagyobb változatosságot a görög naptári rendszerek mutatták. Athénban és Delphoiban a nyári napforduló közelébe esett az évkezdés, míg Spártában és Makedóniában az őszi napéjegyenlőséget követő újholddal indult az esztendő. Caesar naptárreformja óta a naptári év január elsején kezdődik.

Az is sokszínűséget mutat, hogy melyik időpont tekinthető napkezdetnek. A görögök és a rómaiak mindennapos tevékenységgel napfelkeltekor indították a napot, és a nap első órája reggel 6 óra volt. Horatius azt jegyezte fel, hogy a nap ötödik órájában látott hozzá a versírásához, azaz mai fogalmaink szerint délelőtt 10 óráig pihengetve hangolódott rá az alkotómunkára.¹⁸ A mindennapokkal szemben a görögök a vallási ünnepeiket a Hold járásához igazodva már előző este megkezdték. Ehhez hasonlóan cselekedtek az ókori Kelet népei. Ezt a hagyományt követi a zsidó időszámítás napnyugtától napnyugtáig jelölve a vallási ünnep tartamát. Napjainkban is tovább él ez az előző esti ünnepekezés, például a karácsonyt megelőző „szentestével” és az újév beköszöntét órákkal megelőző óévbúcsúztatóval.

¹⁷ Michaele E. Smith: *Aztékok*. Budapest, 2004. 230–234.

¹⁸ Hahn I., 1983. 20.

A római jogrend a kötelezettségvállalás pontos lejáratí idejének meghatározásához ismerte az éjféli napkezdetet. Ezt a gyakorlatot Európa népei a Római Birodalom bukása után átvették és továbbéltették, bár csak a 17. századtól vált általánossá az éjféli utáni nulladik órával indított új nap. Ezt követően még évszázadokon át éjféltől és déltől számított 12-12 órából állt egy nap. Az egyetlen egészen tekintett 24 órás nap hivatalosan csak 1884 óta elfogadott.¹⁹ Hogy a napot 24 órára, az órákat pedig 60 percre tagoljuk, szintén szubjektív elhatározás eredménye. Nyugodhatna ez a felosztás a tízes számrendszeren, azaz egy nap állhatna 10 vagy 20 órából is, ahogyan erre kísérletet tettek a nagy francia forradalom idején. A 24 órás, az órát 60 percre osztó rendszer azonban életképesnek bizonyult, és megőrizte a sumer számolási módszert. A számkijelzős digitális óráktól eltekintve a hagyományos időmérők számlapja továbbra is őrzi a 12 részre osztást.

Az első időmérők, a nap-, víz- és homokórák az órát pontosan, a percet csak hozzávetőlegesen mutatták. A technikai eszközök tökéletesítésével sikerült az időmérőket egyre pontosabbá tenni. Kr. e. 2025 körül Mezopotámia és Egyiptom papjai, tudósai egy függőlegesen földbe szúrt árnyékvető pálca, a gnomon segítségével a napfordulók és napéjegylenőségek időpontjait követték nyomon. Mezopotámiában az órát 60 percre osztották, és ezt az időegységet homok- vagy vízórával mérték. Az ókori Egyiptomban az obeliszk napóráként – mai fogalmaink szerint – a köztéri óra szerepét is betölthette. A vízóra gyakorlati alkalmazásának praktikus példáit találjuk a görög poliszoknál. A lopótökre emlékeztető, alul-felül keskeny nyílású klepszidrát a háztartásokban a tojásfőzés idejének mérésénél használták, ilyen eszközzel az orvosok a pulzus szaporaságát, az agorán felszólaló szónokoknak pedig a beszédidejét mérték, hogy a demokrácia légkörében a véleménynyilvánítás időtartama igazságosan arányos legyen. A rómaiak sokáig nem törődtek a pontos időméréssel. A birodalom fővárosában élők csak abból tudtak a dél beköszöntéről, hogy a consul hírnöke kürttel jelezte, a Nap két meghatározott épület közé ért.²⁰ Az első napórát Kr. e. 164-ben állították fel, majd fokozatosan áttértek a borús időben is működő vízórára.

Előrelépést jelentett az időmérő szerkezeteknél a súlyok beépítése. A Kr. u. 9. század közepén egy veronai pap, Pacificus zsinóron lassan leereszkedő kolonccal hozta mozgásba óraműve fogaskerekeit. Ez a kerek óra nem járt pontosan, mert a leereszkedő súly gyorsuló mozgással zuhant lefelé. Gátlóműre volt szükség, amelyet csak a 13. század végén találtak fel. Ilyen kiegészítővel ellátott mechanikus szerkezeteket szereltek 1290 táján Angliában és Itáliában a templomtornyokba és a városházák homlokzatára. Pár évtizeddel később Franciaországban és a Német-római Birodalom fejedelemségeiben, tartományaiban is a mindennapok részévé váltak a toronyórák. Érdekességük, hogy a gátlómű szabályos időközönként szabadabbá tette az előre mozgó kerekeket, amelyek a számlapot hajtották, az egyetlen mutató pedig állt.

¹⁹ Hahn I., 1983. 21.

²⁰ Polányi Imre: Az ókori világ története. Budapest, 1976. 346.

Míg a kézzel húzott templomi harangok az ima óráira hívogattak, addig a toronyórákhoz igazodva a városi polgárok a mindennapok ritmusát alakíthatták ki a felkeléstől a munkakezdeten át az esti pihenésig.²¹ Néhány évszázad alatt látványos szerkezetek kerültek ki a mesterek kezei közül, amelyek számlapján csillagokkal övezve ott mozgott a Nap és a Hold. A 15. században az uralkodók palotáiban drága és gyönyörködtető játékszerekként jelentek meg a szobai állóórák, amelyeket ugyancsak súlyok működtettek. A holland Christiaan Huygens által 1656-ban megalkotott első ingaóra soha nem látott pontossággal mutatta az időt.

Az emberek az asztali óráknak, majd a zsebóráknak köszönhetően az idő bűvöletébe kerültek. A hordozható kerek órák készítését a hajtórugó feltalálása tette lehetővé. A súlymeghajtást rugók helyettesítették azokban az órákban, amelyeket Filippo Brunelleschi itáliai építész, szobrász, mérnök, a firenzei dóm kupolájának tervezője készített a 15. század elején. Peter Henlein nürnbergi lakatos 1505-ben megalkotta az első zsebbe rakható órát. A kis erszényben tartott zsebóra minden órában ütött, és egy felhúzással akár 40 órán át járt, ugyanakkor napi negyed- vagy félórát késett. Ezek a rugóval működtetett kisebb méretű órák léptek a zsebnapórák helyébe. A felső társadalmi körök egyik státuszszimbólumát jelentő művészi remekek egyre precízebb szerkezetet kaptak, a nagy- és a kismutató mellett másodpercmutató is mutatta a múltó időt. Újabb áttörést jelentett annak az automatikus szerkezetnek az elkészítése, amely a zsebóra tulajdonosának járási energiájával húzta fel folyamatosan az órarugót. Ez a találmány De Löhre bécsi órásmester nevéhez fűződik, aki 1875-ben alkotta meg az órarugó kézi felhúzása nélkül működtetett zsebórát. Ezt a népszerűvé vált megoldást az elemes kvarcórák szorították ki az 1970-es évektől, komoly kihívás elé állítva a mechanikus modelljeivel világhírű svájci óraipart.

6. Nemzetközi és hazai mérésügy

A mértékek, mértékrendszerek fejlődése és az egyre precízebb mérési igény teremtette meg a méréstudományt, a metrológiát. A méréseknek akkor van létjogosultsága, ha az alkalmazott mérőeszközt széles körben elfogadják, és azonos módon használják. A szabványosítás első emléke az ókori Egyiptomból maradt fenn. Kr. e. 2900 körül fekete márványból faragták ki a hossz mérték, az uralkodói könyök etalonját, amelyik átszámítva bő fél méternek felelt meg. Az ókori görög és római építészet önálló mérési rendszereket alakított ki. A mértékek egységesítésére törekedtek Angliában, amikor 1196-ban rögzítették a hosszúságmérési szabványokat. A 1215-ben kiadott Magna Charta külön fejezete szolt a bor és a sör méréséről a visszaélések megszüntetése érdekében. A modern metrológia gyökerei a nagy francia forradalomig nyúlnak vissza, és az akkori átfogó kezdeményezés a méteregyezmény nemzetközi elfogadásával, illetve a Nemzetközi Súly- és Mértékügyi Hivatal megalapításával teljessé vált. A hazai és a nemzetközi szabványok általános megfeleltetésére törekvő vezetett később a metrikus rendszer korszerűsítéséhez, a Nemzetközi Mértékegységrendszer (SI) létrehozásához.

²¹ A természettel szoros kapcsolatát még évszázadokon át megőrző paraszti társadalom időszemlélete és időfogalma csak lassan változott. Élet- és munkarendjéhez nem volt szüksége a perccel és másodperccel mutató szerkezetekre, elegendő volt a Nap járását megfigyelnie, vagy a harangszót meghallania. A tisztaeszlári vérvádper nyíregyházi tárgyalásán a vizsgálóbíró a beidézt tanúktól azt igyekezett megtudni, hány órákor látták utoljára az 1882. április elsején eltűnt cselédlányt, Solymosi Esztert. A megkérdőztettek ellentmondásosan feleltek a kérdésekre az időmérés hozzávetőleges gyakorlata miatt. Bővebben Kövér György: A tisztaeszlári dráma. Társadalomtörténeti látószögek. Budapest, 2011. 346–351.

A magyarországi mérésügy hasonlóan hosszú utat járt be. Zsigmond király 1405-ös dekrétumával Buda városa mértékeit kívánta országossá tenni. A hagyomány ereje azonban évszázadokon át tovább élte a vidékenként megszokott és elfogadott mérőegységeket, mércéket. A sokféleség megmaradt a földmértékeknél is, és ez nehezítette az adóalapul szolgáló, megművelt földterület pontos felmérését. Csak a földadó 1849-es ideiglenes rendeletével együtt vezették be a geodéziai módszerekkel végzett földmérést. Az 1907-ben elfogadott állami mérésügyi törvény alapján jött létre a Magyar Királyi Központi Mértékhitelítő Intézet, majd a mértékhitelítő hivatalok és mérésügyi műhelyek.²² A két világháború között a mértékügyi intézetben felszerelték a villamos-, a hőmérséklet- és a gázmennyiség mérési laboratóriumokat. A szabványos mérések felett örökös intézményhálózat a második világháború alatt óriási károkat szenvedett. 1945 után fáradtság munkával pótolták az elveszett etalonokat, a tönkre ment műszereket. A természettudományok fejlődésével lépést tartva többek között berendezték az optikai, a mikrohullámú és a sugárfizikai mérések új laborjait. Az 1991-ben elfogadott XLV. törvény megerősítette az Országos Mérésügyi Hivatalt (OMH) a hazai mérésügy országos hatáskörű, központi irányító, ellenőrző és felügyeleti szerveként. Az OMH gondoskodik az országos etalonokról, összehangolja a mérésügyi kutatásokat, fejlesztéseket. Ez a hivatal képviseli Magyarországot a nemzetközi metrológiai szervezetekben, gondoskodik a nemzetközi egyezményekből adódó feladatok végrehajtásáról.

A mezopotámiai városállamokban használt mértékeket és mérőeszközöket a modernkor digitális kijelzésű mérlegeivel csupán a mérés örök emberi igénye kapcsolja össze. Az atomenergetika vagy a gyógyszeripar elvárásainak természetesen nem felelhetnek meg a bevásárlóközpontok pultjainál használt eszközök, ahogyan a mindennapok időmérői sem említhetők egy lapon a sportversenyek századmásodperceket érzékelő kijelzőivel. A szobafalon függő hőmérővel vagy barométerrel mért értékek szintén elmaradnak a laboratóriumbeliek hajszálpontos skálájáról leolvashatóktól. A lényeg, hogy az adott mérőeszköz mindig pontosabb legyen, mint amit magától a méréstől elvárunk, és a gyanúja se merüljön fel a kettős mérce alkalmazásának.

²² Az 1907. évi V. törvénycikk a mértékekről, ezek használatáról és ellenőrzéséről. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=90700005.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fextraparams%3D%7B%2522Year%2522%3A%25221907%2522%2C%2522Kibocsato%2522%3A%2522TV0%2522%2C%2522ID%2522%3A%2522FullTextSearch%2522%7D> Letöltés ideje: 2019. szept. 4.; Tudomány 1. Műszaki és természettudományok. In Magyarország a XX. században. Szekszárd, 1996–2000. <http://mek.niif.hu/02100/02185/html/758.html> Letöltés ideje: 2019. jún. 12.

Felhasznált, jegyzetekben nem szereplő irodalom

A technika krónikája. Szerk. Karádi Ilona. Budapest, é. n. [1991]

A történettudomány kézikönyve I. A történelem segédtudományai. Budapest, 1998.

Bogdán István (1991): *Magyarországi űr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig.* Budapest.

Bogdán István (1990): *Magyarországi hossz- és földmértékek 1601–1874.* Budapest.

Bendeffy László (1959): *Középkori magyar hossz- és területmértékek.* Fejezetek a magyar mérésügy történetéből. Budapest.

Gaszó István (1972): *A mérés és a mértékegységek története, tanítása.* Budapest.

Havas László – Hegyi W. György – Szabó Edit (2007): *Római történelem.* Budapest.

Roberts, John Morris: *A forradalom kora. Képes világtörténelem.* VII. kötet. Budapest, é. n. [2000]

Szücs Jenő (1984): *A gabona árforradalma a 13. században.* Történelmi Szemle, 1–2. szám 5–33.

A MAGYAR SZÁMOKRÓL

GERCSÁK GÁBOR

1. A számnevek csoportosítása (Részben Tolcsvai Nagy 2000 alapján)

A számnév a főnévvel megnevezhető személyek, tárgyak, jelenségek, fogalmak mennyiségét vagy sorrendi helyét megnevező szófaj. Annak ellenére, hogy hagyományosan önálló szófajnak tekintjük, a számnév mennyiséget megnevezve főnévként viselkedik (pl. *kettő meg kettő néha öt*), de ha a mennyiséget tulajdonságként jellemzi, akkor melléknévi szerepe van (pl. *két alak, ötödik kerület*). Ezért a számneveket részben a főnevekhez, részben a melléknemekhez sorolhatjuk.

A mondatban betöltött szerepe alapján többnyire jelző (pl. *sok pénz, tizenkét apostol*), de lehet állítmány (pl. *ami sok, az sok, vagy három a magyar igazság*) és többféle határozó, így pl. számhatározó (pl. *százszor mondtam már*), számállapot-határozó (pl. *sokan voltunk, de nem elegendő, vagy hármásban kártyáztak*), állapot-határozó (pl. *ezzel nem megy sokra*), fokmérték határozó (pl. *kétszer annyi hibát ejtett*).

Kettőszőr kettő kiló csirkemell

Terjed, hogy a *két* szavunkat akkor is felváltja a *kettő*, amikor szó sincs a félreértés lehetőségéről, vagyis arról, hogy a *két* helyett a *hét*, esetleg a *négy* szót hallanánk (pl. *hamarosan kettőezer-húszat írunk, tizenkettő apostol*). A *kettő* tőszámnév jelzőként *két* formában szabályos (pl. *kétéves, két euró*), a *kettő* csak önmagában vagy más mondatrészként helyes (pl. *kaptam végre e-mailt, kettőt is, vagy az a kettő a tiéd*), de nyomatékos helyzetben is indokolt lehet (pl. *a repülő kettő órákor indul*). A *mindkettő* olyan tőszámnévi összetétel, amelyet főnévi szerepben használunk, míg a *mindkét* melléknév. Hétköznapi beszédben természetesen hangzik a *mind a kettő* és a *mind a két* kifejezés is. A *kettő* és *mindkét* megkülönböztetést az angol és a német nyelv is ismeri: angol *two* és *both*, illetve német *zwei* és *beide*.

A számnevek két csoportra oszthatók: határozott számnév és határozatlan számnév. A határozott számnév pontosan megnevezi a mennyiséget vagy sorrendiséget. A határozott számnév lehet: (1) tőszámnév, amely személy(ek)nek v. tárgy(ak)nak, dolognak, illetve dolgoknak a számát fejezi ki egész számmal (pl. *nulla, tíz, ötezer*). (2) A sorszámnév azt jelöli, hogy valaki, valami hányadik a sorban, a sorrendben (pl. *nulladik, tizedik, ötezredik*). A sorszámneveket a tőszámnévekből csaknem mindig a *-dik* sorszámnévképzővel alkotjuk (kivételek az *első* és *második*). Írásban a sorszámnevet a tőszámnévnek megfelelő számjeggyel és ponttal jelöljük: a *13. napon*. (3) A törtszámnév azt fejezi ki, hogy az egészet hány egyenlő részre osztottuk (pl. *kettő, tized, ötezred*). A törtszámnév mindig *-d* törtszámnévképzőt kap.

Hat bés a fiam

A hétköznapi beszédben gyakori nyelvhelyességi hiba, hogy tőszámnévet hallunk sorszámnév helyett. Ilyenek: *a tizenhárom kerületi polgármesteri hivatal (a tizenharmadik kerületi helyett), a Március tizenöt téren koszorúztak (helyesen a Március tizenötödike téren), vagy a hat bébe jár a gyerek (hatodik bébe helyett)*. Terjedőben az *Arany János 200* típusú évfordulós megnevezés, amely egy hosszabb kifejezést kíván tömöríteni: *Arany János születésének 200. évfordulója*. A rövid cím azonban nem utal arra, hogy pontosan minek az évfordulójára emlékeznek, bár sejteni lehet, hogy a születést ünneplik.

Fél

Egy játékos televíziós vetélkedőn fel lehetne tenni a kérdést: mennyi az ötödfél? Négy és fél, öt és fél, két és fél, netalán egy tized? Egy nagyon hasonló feladványon bukott el a játékos évekkal ezelőtt. Ez az ún. *felező számnév* értelmezésének a problémája, ugyanis ez olyan számnév, amelynek értéke a benne szereplő szám értéke, mínusz fél. A magyar nyelvben már alig ismert ez a szerkezet, de emlékét *másfél* szavunkban még felfedezzük. A *harmadfél* jelentése *két és fél*, a *negyedfél* jelentése *három és fél*, és így tovább.

A műsorban ugyancsak feltehető egy egyszerű számtani feladvány, amelyben törtekkel kell műveletet végezni. A szerző tapasztalata szerint az alábbi, még kisiskolában tanított számítás a tanult embereket is elbizonytalanítja: *Mennyi kétharmadnak a háromnegyede? És háromnegyednek mennyi a kétharmada?*

A határozatlan számnevek nem számszerűen nevezik meg pontosan a dolgok, személyek számát, mennyiségét vagy a sorrendi helyét, hanem csak hozzávetőlegesen (*néhány, sok, több*). Jelentése alapján a határozatlan számnév is lehet tőszámnév (pl. *rengeteg, kismillió*), sorszámnév (pl. *többedik, néhányadik*) és törtszámnév (pl. *többed-, sokad-*).

A számnév lehet egyszerű (pl. *öt, negyven, millió*) vagy összetett (pl. *tizenöt, negyvenegy, ezerkilencszázkilencvenkilenc*).

2. A számok kiejtése és írása (Részben Filep–Bereznai 1982, Grétsy–Kovalovszky 1980, Laczkó–Mártonfi 2006 és WWW1 alapján)

A betűkkel ellentétben a leírt számjegyek nem valamely egykoron közismert tárgy egyszerűsített alakjaiból alakultak, hanem absztrakt jelek, melyek értékét és kiejtését meg kell tanulni. Az arab számjegyek európai elterjedéséért sokat tett Gerbert (940/950–1003) szerzetes, aki II. Szilveszter néven lett pápa (999–1003). Ő az egyetlen matematikus pápa, és ő az, aki 1000-ban koronát küldött első királyunknak, Istvánnak. Magyarországon is a római számokat használták egészen a XV. századig, majd ekkortól fokozatosan tért hódítottak a hindu eredetű arab számok. A mai számjegyek alakja lényegében a magyar felmenőkkel rendelkező Ajtósi Dürer (1471–1528) munkájának eredménye. (A *dürer* szó jelentése *ajtó*.)

Egyet mondok, egy lesz belőle

Az *egy* szavunk kiejtése aszerint változik, hogy a mondatban melléknévi (pl. *mindenkinek van egy álma*) vagy főnévi tőszámnév (pl. *azt az egyet én csalom meg*), illetve határozatlan névelő. Tőszámnévként, hangsúlyos helyzetben a helyes ejtése *eggy*, míg névelőként, hangsúlytalan szerepben *egy*. Számok részeként (pl. *kivágta a huszonegyet, százeget kiskutyá*) hangsúlyos az ejtése. Népies használatban az *egy* határozatlan névelő sokszor a *körülbelül* szót helyettesíti (pl. *kérek egy két kiló paradicsomot*).

Nulla és null, zéró és zérus

A köznyelvben, elsősorban a sportnyelvben, az eredmények közlésében elterjedt a tőszámnévi *null*, amelynek használatát a nyelvész szakma helytelennek, így kerülendőnek tartja. Nyilvános közvetítésekben már csak a *nulla* szót lehet hallani (pl. az állás *három nulla*, azaz 3 : 0), de a totózókban szinte kizárólag *null-t* mondanak a meccs eredményét latolgatók (pl. *három null*). A magyar *null* a német *Null* átvétele. A matematikában vagy számok diktálásakor kizárólag a *nulla* használatos (pl. *nulla egész egy tized*), de műszaki szakszavakban, összetételekben a *null* gyakori (pl. *nullfok, nullponthiba, nullszaldó, nullszéria, nullvonal*, de *nullkulcsos áfa, nullanövekedés, nullavezeték*). Ingadozás is megfigyelhető, pl. *nullfok–nullafok, nullavezeték–nullvezeték*. A *nulla* nemcsak tőszámnév, főnévi szerepet is kaphat (pl. *szakmailag jó, de emberileg nulla* [= senki]).

A zéró és zérusa matematika és a műszaki tudományok szakszava, jelentése *nulla*. A zéró német közvetítéssel került nyelvünkbe, a zérus ennek latinus változata. A zéró többnyire önállóan fordul elő (pl. *zéró tolerancia*), a zérus lehet jelző vagy összetétel tagja (pl. *zérus szám*, *zéruspont*, *zérustömeg*).

A *nulla* számjegyet a korai programozási gyakorlatban – kézírásban következetesen –, de a műszaki anyagokban is sokszor áthúzva írták (\emptyset), hogy ne lehessen összetéveszteni az *O* betűvel. Az viszont igaz, hogy pl. a dán és norvég nyelvek \emptyset betűjével mégis össze lehetett volna keverni. A jó szeműek azonban észreveszik, hogy a *nulla* (\emptyset) karakter mindig keskenyebb, mint az *O* betű. Pályaudvarokon napjainkban is megfigyelhető, hogy az „egyértelműség” kedvéért a menetrendi kijelzőkön sokszor a \emptyset karakter jelenik meg a \emptyset helyén. Ez rendkívül zavaró, mert az apró világító négyzetekből felépített áthúzott nulla a monitoron könnyen δ -asnak olvasható – különösen akkor, ha az utas siet.

A számokat jelölhetjük betűkkel, számjegyekkel vagy vegyes írásmóddal. Folyamatos szövegekben inkább betűírást szokás használni akkor, ha a szám kiejtett alakja rövid (egy, három, ezer), illetve, ha a szám toldalékos vagy névutós alakban áll, valamint ha összetételi előtag: ötöt, hatvanféle, tizedmagával. A vegyes, számjeggyel és betűvel történő írásmódot ezerre, millióra és milliárdra végződő kerek számok esetén alkalmazzuk: 100 ezer, 21 millió. A számjeggyírás gyakoribb akkor, ha a szám kiejtett alakja viszonylag hosszú (89 adat, 745 fő), illetve, ha időpontot, pénzösszeget, mértéket, statisztikai adatot vagy ezekhez hasonló jelöl a szám.

A számjeggyírás esetében az öt- vagy ennél több jegyű számokat a hátulról számított hármasszámcsoportok szerint tagoljuk, és az egyes csoportokat közzel választjuk el egymástól: 12 365, 5 634 784, 845 632. Ha azt akarjuk, hogy szövegszerkesztővel írt szövegben ugyanabban a sorban maradjon a hármasszal tagolt nagyobb szám és ne váljon el a sor végén, nem normál szóközzel választjuk el a csoportokat, mert ez esetenként értelmezési zavart okoz. Ilyenkor az el nem váló szóközt (ún. nem törhető szóközt, non-breaking space-t) kell használni, amely a szimbólumokból (speciális karakterek közül) beszúrható. Ugyanígy járunk el, amikor egy számot mértékegysége követ: 5 kg. A számértéket és a mértékegységet nem szabad külön sorba írni, vagyis egymástól elválasztani. Az összetett mértékegységeket (pl. $\text{kg}\cdot\text{m}/\text{s}^2$) is tilos elválasztani vagy a műveleti jelet a következő sorban megismételni. Nincs szóköz a szám és a százalék- és ezrelékjel (12%, 12‰), valamint a geometriai fok-, perc- és másodpercjel között (12°, 12' és 12"). A fokjel előtt azonban szóközt kell hagyni, ha a Celsius-fok jele előtt áll: 35 °C. Kétségkívül megtévesztő tud lenni a nem törhető szóköz, ha előhívjuk a nem nyomtató karaktereket, mert az ugyanúgy jelenik meg, mint a fok jele (pl. így látszik az utóbbi adat: 35°C).

Plusz kettő: +2 vagy + 2?

Különös figyelmet, precizitást érdemel a matematikai műveletek jeleinek és az előjeleknek az írása. Meg kell különböztetni az összeadási művelet jelét a pozitív szám előjelétől (noha a műveleti jel és az előjel azonos + karakter), valamint a kivonás műveletének jelét a negatív szám előjelének az írásától (a műveleti jel és az előjel azonos – karakter). Ha a plusz- és mínuszjel szóköz nélkül kapcsolódik a számokhoz (+5, –12), akkor az előjel. A mínuszjel formailag a nagyköjtőjelenek felel meg felső indexben is: 5^{-1} . Ellenben az összeadás, kivonás és egyenlőség jele mindig szóközökkel kapcsolódik a számokhoz: $5 + 3 = 8$, de $3 - 5 = -2$. Ugyanígy az egyéb alaplóműveleti jelekkel is: $10 : 2 = 5$, törtjellel írva pedig $3 / 4 = 3/4$ (kiolvasva: *három per négy egyenlő háromnegyed*). Az osztást a zsebszámológép billentyűzetén szokás \div jellel is írni, szorzásra pedig a középen elhelyezett pont helyett az \times vagy a csillag (*) is szolgálhat.

A pénzügyi gyakorlatban a fentieként általában eltérnek, ugyanis a szóköz helyett vesszőt használnak, amely igencsak megtévesztő lehet a témában kevésbé jártas olvasó számára. Pl. a százhuszonháromezer-négyezerötvenhat helyes köznapi tagolása 123 456, ugyanez az érték

pénzügyi összeállításban leírva 123,456 (látszólag éppen az ezrede), a zsebszámológépeken pedig tagolás nélkül 123456 (ez csak lassabban értelmezhető), esetleg a szóközt helyettesítő megemelt vesszővel érzékeltetik a nagyságrendet 123'456. Ha egy oszlopban, táblázatban négyjegyű számok is szerepelnek, az összehasonlítás és áttekinthetőség érdekében azok esetében is alkalmazzuk a közzel való tagolást (kivéve az évszámokat).

Táblázatkezelés

Az egyetemi tankönyvekben is visszatérő hiba, hogy a táblázatokban a számokat nem helyértékük szerint rendezi a szerző vagy szerkesztő, hanem gondolkodás nélkül a szövegszerkesztő által felkínált szerkezetet tölti fel. Ezáltal éppen a gyors áttekinthetőség vesz el. Úgy látszik, nehéz megszabadulni attól, amit az automatikus beállítás kínál. Pedig célszerű a beépített formázási lehetőségeket, automatikus javításokat megismerni, és szükség esetén azokat felülbírálni.

Összekeverhető-e az egyes és hetes számjegy?

A számjegyek kézírását az iskolák alsó osztályában elsajátítják a gyerekek, és a későbbiekben is az akkor számonkért alakokat írják. Azonban az angolszász országokban, illetve hatásukra a Távol-Keleten néhány számjegy kézírásos alakja eltér a nálunk megszokottól. Egy kollégámmal nemzetközi szakmai rendezvényen vettem részt az egyik távol-keleti országban. A szervezők a helyszínen kérték tőle, írja le egy papírra a bankkártyája számát, hogy a regisztrációs díjat

Hibás		Helyes	
Év	Változás (%)	Év	Változás (%)
1995	8,5	1995	8,5
2000	12,1	2000	12,1
2005	-0,3	2005	-0,3
2010	-10	2010	-10,0
2015	0	2015	0,0
2020	3,5*	2020	3,5*

* Becsült érték

levonhassák. Pár perc múlva az ügyintéző zavartan visszajött, mert a rendszer szerint nincs ilyen kártyaszám, és bizonytalannal valamelyik számot elnézte a másoláskor. A kolléga most már gyöngybetűvel írta le a számot, átadta a papírt, de néhány perc múlva az ügyintéző még zavartabban visszatért: a számítógép valamiért nem tudja azonosítani a számot. Ekkor szólt a kollégám, hogy most már olvassuk össze a kártyaszámot azzal, amit leírt. Rögtön láttam, mi a hiba: a magyar kézírásban ugyanis nem úgy néz ki néhány számjegy, mint az angolban. A magyar kézírású 1-nek felül van egy kis ferde ága, míg az angolban az 1-nek csak egy

kissé ferde vonás felel meg. Ezért a magyar szokás szerint írt 1-est 7-esnek olvasták.

Miért jelöljük az ismeretlen számot x-szel?

Amin Maalouf: *Szamarkand*. Budapest: Európa Könyvkiadó, 2000. Fordította Paller Éva. A történelmi regény 47. oldala megadja a magyarázatot.

A következő hónapokban hozzálát egy igen komoly mű megfogalmazásának a harmadfokú egyenletek tárgyában. Hogy az ismeretlent megnevezze ebben az algebrai kifejezésben, Khajjám az arab sej szót használja, ami azt jelenti, „dolog”. Ezt a szót, amelyet a spanyol tudományos művekben Xey formában írtak, fokozatosan első betűjével, az x-szel helyettesítették, amely az ismeretlen egyetemleges szimbólumává vált.

Megjegyzendő, hogy a nem latin betűvel író nyelvek szavait még egy nyelven belül is nem egyszer különböző módon írják le, pontosabban írják át (pl. a fenti szövegrészletben hivatkozott *Khajjám* alakja a *Keleti nevek magyar helyesírása* akadémiai kiadvány szerint *Hajjám*). Ugyanez a számjegyekre nem igaz: bár az általánossá vált arab számokat különbözően olvassák ki, de a számtani értékük egységes, nyelvtől függetlenül értelmezhető, műveleteket lehet velük végezni. A számokat ebben a vonatkozásban leginkább a zenei kottákhoz hasonlítom. Ahogy a muzsikusként hangjegyek láttán már hallja is a zenét, úgy a gyakorlott számoló pl. a műveletet végzi el anélkül, hogy fennhangon vagy magában mormolná a számokat.

2.1. A betűvel írt számok tagolása

Betűírás esetében kétezerig minden tö-, sor- és törtszámnevet folyamatosan egybeírunk, függetlenül attól, hogy hány szótagból, illetve összetételi tagból állnak (*tizennégy, nyolcszázkilencvenhat, ezerhétyszázhetvenkettő*). Kétezer felett is hasonlóképpen egybeírjuk a számokat, ha kerek ezresek, milliósok (*ötvenháromezer, hatvankétmillió*). Kétezen felül a számot a hátulról számolt hármasszámcsoporthoz szerint tagoljuk, és a csoportok közé kötőjelet teszünk (kétezer-kettő, huszonhárommillió-nyolcszázezer-kilencszázötven).

2.2. A sorszámnevek helyesírása

A sorszámnevek után pontot teszünk, toldalékolt formájukban is: *1. osztály, 3. sor, 3. emelet, 2006. évi, az 5.-en, a 10–12. oldalon, a 2006/2007. évi*. Kivételt képeznek a dátumban a napot jelölő sorszámnevek ragos alakjai: *14-én, 31-e*. A pontot a toldalékokat kapcsoló kötőjel előtt is megtartjuk: *3.-nak futott be, a 8.-ba jár, a 10.-kel, a Tutaj u. 4.-ben*.

Számjegyek azonosítják a folyamatos szövegben lévő ábrákat, táblázatokat: *2. ábra* (hagyományosan az ábra alatt, ténylegesen is képaláírás), *21. táblázat* (ezt viszont a táblázat fölött szoktuk elhelyezni).

A jogi aktusok mellékleteit többnyire római számmal, a mellékleteken belüli függelékeket pedig arab számmal jelöljük. A számot követő szó kis kezdőbetűs, bármilyen egységről van szó: *I. cikk, II. melléklet, 1. függelék*. Sajnos a szövegszerkesztővel írt anyagokban a beállítási hibák miatt a pont után esetenként automatikusan nagybetűs szó következik. A cikkben belüli bekezdések száma zárójelben van. Ha a cikk címe után bevezető mondat szerepel, majd ezt követik a számozott részek, felsorolásról van szó, ahol az egyes pontok elején a szám zárójel nélkül, ponttal szerepel. Szövegekben a számokkal való tagolás kombinálódhat betűjelekkel. A római számok a nagybetűkkel, az arab számok általában a kisbetűkkel társulnak: *IA. melléklet, 1a. cikk, (5a) bekezdés*. Szövegtömbök kisebb egységeinek jelölése arab számokkal történik az alábbi módon: az első szövegtömb száma: *1.*; első nagyobb alegysége: *1.1.*; ezen belüli további alegységek: *1.1.1., 1.1.2.*, és az utolsó szám után is pontot teszünk.

Túltagolt szakdolgozatok

Mulatságos olyan diploma- vagy akár doktori dolgozatot olvasni, ahol a jelölt jóformán minden bekezdését hosszabb-rövidebb kódszám-sorozattal látja el. Ezzel a lényegében csak formai, de mégis visszatetsző túlzással akaratlanul azt sugallja az olvasónak és bírálónak, hogy szerinte minden egyes bekezdése rendkívül fontos, szinte önálló tétel, akár egy törvényben vagy egy intézmény szervezeti és működési szabályzatában.

2.3. A törtszámnevek helyesírása

A tizedes törtek számjegyekkel történő írásakor az egész és a tört érték közé tizedesvesszőt teszünk a magyarban (szemben az angolban használatos ponttal): $\pi = 3,14159265$. (Érdekes, hogy ennek a végtelen tizedes törtnek az értékét az iskolában megszokott $3,14$ -nél pontosabban közelíti a $22/7$ tört alak, amelyet Arkhimédész-től kezdődően a középkor is használt.) Külön írjuk, ha azt fejezzük ki, hogy hány darabot veszünk az egyes részekből: *csak egy negyed almát kérek*; egybe írjuk, ha az egész egy részét jelöli: *az ország kétharmad része, háromnegyed óra múlva találkozunk*; az órát jelölő szerkezetek írása: *negyed kilenc, fél tizenkettő, háromnegyed négy*.

Törtszám-e a *darab*

Darab szavunknak sokféle jelentése van, de többnyire valaminek a (tört) részére utal, és ilyenkor rendszerint számnév áll előtte. Vonatkozhat út- vagy időszakaszra (pl. *egy darabig vártam*), valamilyen szilárd tárgynak a részére (pl. *két darab kenyérszelet*), vagy kifejezheti a sok azonos tárgyból kiválasztottak számát (pl. *abból kérek három darabot*). Van azonban még *színházi darab*, *munkadarab*, *zenedarab* stb., de ezek a szavak nem valamely tárgy részére, összetevőjére vonatkoznak. Jelzői szerepben a tőszámneveket a közhasználatban gyakran követi a *darab* szó, amely legalábbis képzavar, mert a jelzett főnévnek nincs darabja. Ilyenek pl. *öt darab állampolgár szavazott*, *az állatöv tizenkét darab csillagképe*, *három darab fájlom összeomlott*. Ezekben a kifejezésekben a *darab* szó teljesen fölösleges. Szerencsére az alábbiakat még nem hallottam: *tizenkét darab apostol*, *a magyarok hét darab törzse*.

Tizedesszámok táblázatban

A tizedesvesszőt a lengyel Johannes Kepler alkalmazta következetesen, míg a tizedespont a skót kortárs, John Napier hatására terjedt el az angolszász területeken. A zsebszámológépeken a tizedespont jelenik meg, de a magyar hagyomány a vessző. Más bizonytalanság is kialakult a számok olvasatában, mert főleg a pénzügyi gyakorlatban a nagyobb számok hármas tagolására a vesszőt alkalmazzák. Sajnos a szövegszerkesztőt használók a táblázataikban többnyire nem segítik a számok gyors értelmezését: a szerzők valamiért szeretik a számokat az oszlopokban középre szerkeszteni, ezzel áttekinthetelenné teszik az értékeket. Erre számos hiba akad az egyetemi jegyzetekben is. Matematikai követelmény, hogy ha a számokat egymás alá írjuk, akkor azokat a helyértékek (a tíz hatványai) szerint kell rendezni, mert nagyságrendjük így lesz könnyen értelmezhető. Különösen fontos ez a szabály akkor, amikor a számok tizedes törteket is tartalmaznak. Ilyenkor a tizedesvessző helyzete szerint kell az értékeket beírni.

2.4. Keltezés

Az évszámot mindig arab számmal írjuk, a hónapot arab számmal (ez a számítógépes korszakkal vált általánossá, korábban római számmal írták az amúgy is római kori névadású hónapokat), a napot pedig arab számmal írjuk: *2006. 09. 14.* (*2006. IX. 14.*). A hónapot betűkkel ajánlatos kiírni: *2006. szeptember 14.* A számokkal leírt dátumokban a hónapokat és napokat jelölő egyjegyű számok elé nullát, a pontok után pedig szóközt kell beszúrni. Nehezebben értelmezhető az ilyen egymást követő számsor: *2006.9.14.* Hivatalos dokumentumok végén (főleg nemzetközi anyagban) mindenképpen ajánlatos a hónapnév teljes kiírása, de az sem ritka, hogy az évet és a napot is betűkkel írják. Az élelmiszerek szavatossági idejének jelölése Magyarországon többnyire a nemzetközi gyakorlatot követi: *nap / hó / év.*

Pont van az évszám után: *2006. évi* / *2006. októberi* / *2006. október végén*, *1994. június–júliusban* / *2007. május 14–15-én*. Nincs pont az évszám után, ha birtokviszonyban vannak: *1848 márciusában*, *1944 őszén*, vagy ha időt jelölő névutó van az évszám után: *1848 előtti*, *1849 utáni*, *2006 első felében* / *2006 óta*, vagy ha időtartamot fejez ki: *1994–1997*, vagy *1994 és 1997 között*, vagy *1994–1997 között*, vagy *1994–1997-ben*. Az évszám után akkor sem teszünk pontot, ha az pl. egy kiadvány címlapján a kiadás évét jelöli.

Hány éves vagy?

Aki 2000-ben született, hány éves 2020-ban? Könnyen lehet rá válaszolni, hogy $2020 - 2000 = 20$ éves. Ha a szobai hőmérséklet plusz 20 °C , a külső hőmérséklet mínusz 2 °C , hány fokkal van melegebb a szobában, mint kívül? Ez is kivonás, csak egy picit másabb, ugyanis $20 - (-2) = 20 + 2 = 22$ fok a különbség. Aki Kr. e. 2-ben született, hány éves volt Kr. u. 20-ban? Így is meg lehet fogalmazni a kérdést: Aki -2 -ben született, hány éves volt $+20$ -ban? Ez már általában feladja a leckét a jól számolóknak is, mert itt nem csak egyszerűen kivonásról van szó. A helyes számolás

nyitjához az vezet, ha tudjuk, hogy ugyan van 0 °C, de az időszámításban nem volt nulladik év. Nevezetesen, Kr. e. 1 után rögtön Kr. u. 1 következett. Az illető tehát 21 éves volt 20-ban.

2.5. Az időpont megjelölése

Időpontok megjelölésére hétköznapi érintkezésben általában a 12, máskor a 24 órás felosztást használjuk. Az óra és a perc szót folyamatos szövegben általában kiírjuk: *10 óra 25 perckor*. Ha az időpontot számjegyekkel adjuk meg, az óra és a perc közé (szóköz nélkül) pontot vagy kettőspontot teszünk: *10.25* vagy *10:25*. Ehhez a formához a toldalékot kötőjellel kapcsoljuk: *10.25-kor*.

Helytelen formák	Helyes formák
10.25 órakor	10 óra 25 perckor
9.00 órakor	9 órakor (vagy 9.00-kor)
8.35 perckor	8.35-kor

Hétköznapi beszédben az időpontokat többnyire csak közelítően adjuk meg, pl. *délben, közel tízkor, tíz után valamivel, kevéssel éjfél előtt, hajnal felé járt az idő*. A pontos időt a magyar nyelv meglehetősen bonyolultan is ki tudja fejezni, pl. a tömör *nyolc ötven* helyett *háromnegyed kilenc múlt öt perccel*. A pályaudvarokon, hangos bemondókban az összetett alak nem fordul elő, és mindig 24 órás rendszerben adják meg az indulási időt, pl. *húsz óra ötven perc*. Az analóg órákat részben felváltó digitális órák egyértelműen az egyszerűbb időmondás terjedését támogatják.

Óralap és irányzás

Felmérések igazolják, hogy a fejlettebb országokban a fiatalok nemcsak a római számokat nem ismerik, de az analóg órák mutatóinak állását is alig tudják értelmezni, annak ellenére, hogy a mutatók az időről sokkal képszerűbb és megjegyezhetőbb képet mutatnak, ezért sokkal gyorsabban meg lehet állapítani az időt, mint amikor több számjegyet kell elolvasni. Másfelől a számlapos órák jó mintát adnak az irány megjelölésére. Buszos túrákon az idegenvezető szabadon, képszerűen használja az óralapon lévő számok helyét, pl. *tíz óra irányában látjuk a várat*. A kezdő autósoknak szóló tanács így hangzik: *A volánt tíz óra és tizennégy óra irányában kell fogni*. Újabb keletű, ám kissé képzavaros a *körülbelül, nagyjából* helyett a *magasságában* szó egy időpont közelítő meghatározására: pl. *majd öt óra magasságában indulok haza*.

3. Római számok (Részben Filep–Bereznai 1982 és Takács 1990 alapján)

A rómaiak hét betűt használtak a számok leírására. Nem ismerték a számok helyi értékének a mai értelemben használt fogalmát, ezért a nagy számok leírása bonyolult volt, és még az egyszerű alapműveletek elvégzése is nagyon körülményes volt. A latin kultúra hatására azonban még a középkor végéig is használták Európában. A római számírás tanítása, még ha szerepel is az iskolák matematika tantervében, már nem követelmény. Ennek ellenére a római számírás az európai kultúrának olyan lényeges eleme, amelynek ismerete a műveltség része. Használatuk az utóbbi évtizedekben kétségtelenül háttérbe szorult, így a például az évszázadok és hónapok jelölésére már alig használják, de a műemléképületek legújabb kori feliratai is egyre kevésbé tartalmazzak római számokat. A digitális órák elterjedésével pedig a napi használatból is kikerültek a római számok. Ellenben Budapest kerületeinek megkülönböztetésére és az olimpiák számozására továbbra is használatosak. A könyvkiadásban a tartalomhoz nem szorosan kapcsolódó oldalakat is szokás kis római számokkal számozni (pl. *i, ii, iii, iv*).

A római számírás jelei (betűi) az egyes arab számoknak a következőképpen felelnek meg: $I = 1$, $V = 5$, $X = 10$, $L = 50$, $C = 100$, $D = 500$, $M = 1000$. Bár a római számírás az ötös és a tízes számrendszert vegyíti, a számokat magukat a tízes számrendszer szerint bontott alakjukból írjuk át a római számok rendszerébe: $1526 = 1000 + 500 + 20 + 6$, azaz az előforduló ezresek, százaskok, tízesek és egyesek jelét mintegy összeadjuk: $M + D + XX + VI$, vagy $1038 = M + XXX + VIII$. Vegyük észre, hogy az utóbbi számban nincs szám a százask helyértéken. Ezt az arab számmal írt „kifejezés” az adott, kötött helyen 0-val jelöli, míg a római egyszerűen kihagyja. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy ami nincs, azt a rómaiak szerint nem is kell leírni. Tulajdonképpen ugyanezt az összeadási műveletet végezzük el az arab számokkal is, mint a rómaiakkal. Viszont azzal, hogy az arab számokkal pusztán egy jellel, nem pedig többnyire összetett római betűkombinációval jelöljük az adott helyen az értékeket, a nagyobb számok is könnyen olvashatók. Ebből következik, hogy ha az arab számjegyekkel írt érték hosszabb (azaz több betűhelyet és egyben helyértéket foglal el), mint a másik, akkor az biztosan nagyobb is. Ugyanez a római számokra semmiképpen sem általánosítható: pl. *CMXCIX* (999) értéke eggyel kisebb, mint *M* (1000), de leírása négyféle betűt és hat betűhelyet igényel. A 3888 római alakja pedig *MMMDCCLXXXVIII*. Igényes szellemi vetélkedőbe illő két kérdés adódik: Melyik az az ezernél kisebb szám, amelynek római számmal való felírásában a legtöbb jel szerepel? A válasz: *DCCC LXXX VIII = 888*. És melyik az a legkisebb szám, amelyet római számmal felírva abban mind a hét római számjel csak egyszer szerepel? *M CD XL IV = 1444*.

Az is igaz, hogy az arab számmal írt érték néhány speciális eset kivételével rövidebb (pl. az *L*, *C*, *D* és *M* esetében, vagy ha a nagyobb római számok nem tartalmazzák minden helyértéket, pl. *MI = 1001*). Azonban ez az „előny” nem igazán értékelhető akkor sem, ha még oly egyszerű számtani műveletek végzésére is sor kerül.

1–9	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX
10–90	X	XX	XXX	XL	L	LX	LXX	LXXX	XC
100–900	C	CC	CCC	CD	D	DC	DCC	DCCC	CM

Az *I*, az *X* és a *C* nagyobb értékű jel előtt kivonást jelöl, utána összeadást (pl. $IV = 4$, $VI = 6$). Sajátos szabályai miatt pl. a 49-es számot *XLIX* alakban írja le, pedig rövidebb és gyorsabban olvasható lenne az *IL* forma ($-1 + 50$), vagy a $999 = CMXCIX$ (azaz $900 + 90 + 9$, és nem a jóval rövidebb *IM*, vagyis $-1 + 1000$). A jelek helyének tehát a római számírásban is van szerepe, de ez semmiképpen sem helyértékrendszer. Ez a magyarázata annak, hogy – a római kultúrának az európai kultúra fejlődésére való erőteljes hatása ellenére – napjainkban a római számok már csak mint sorszámnevek játszanak szerepet. De hol a nulla? Ezt az értéket római számokkal nem lehet leírni.

Számok betűkkel

Érdekes, hogy pl. a héberben a betűknek számértékük volt, és ezt az írást vallási szövegekben most is használják. Az 1-es számnak az ábécé első betűje felelt meg, a 10-es számnak az ábécé 10. betűje felelt meg. Ebben az alfabetikus számírásban pl. a tizenegyes számot a tizedik és az első betű értékének összegével jegyezték. Van azonban két kivétel: a $15 = 9 + 6$, illetve $16 = 9 + 7$, hogy elkerüljék az Úr nevének véletlen kiejtését a $j + h$, illetve $j + v$ betűk hangértékei miatt.

4. Etimológia (Benkő 1967–1984 és Zaicz 2006 alapján)

4.1. Tőszámnevek

nulla [1693] Latin vagy olasz jövevényszó, vö. latin *nulla* (többes szám, semlegesnem) ’semmi’, melynek előzménye a latin *nullus*, *-a*, *-um* ’egy se, semmi(lyen)’ szó volt. Vö. még:

olasz *nulla* 'semmi; zéró', mely szintén latin eredetű. A 16. században a *cifra* szó jelölte ezt a számnevet. A sportnyelvben használatos *null* 'nulla <eredményben>' [1787] a német *Null* 'ugyanaz' átvétele, mely ugyancsak az olaszra vezethető vissza.

zéró [1787] Nemzetközi szó, vö. német *Zero*, angol *zero*, francia *zéro*, olasz *zero*, orosz *zero* [zero]: 'nulla, zérus'. Az olaszból terjedt el, és forrása az arab *šifr* 'üres; nulla; jel, számjegy'; vö. még: *cifra*. A magyarba főképpen német közvetítéssel jutott. A *zérus* [1743] a *zéró* alapján keletkezett, a szóvég latinositás eredménye.

egy [12. század vége] Belső fejlemény, keletkezés módja azonban vitatott. 1. Megszilárdult ragos alakulat, mely a közelre mutató *e* névmástöből *-l* helyhatározóval keletkezett. Az *egy* hangalak az *l* lágyulásával, majd affrikációjával jött létre. Az *e*- névmástöb megfelelőjének a rokon és nem rokon nyelvekben is található számnévi származéka, vö. osztyák *it* 'egy; az', finn *ensi* 'első', latin *unus*, német *ein*: 'egy'. Hasonló alakotani és jelentéstani fejlődésre vö. *más*. 2. Származékszó, melynek alapszava az *ez* mutató névmás *e*- töve, *-gy* végződése névszóképző. Hasonló alakokra a rokon nyelvekben vö. így. Származékai: *egyed* [1237–1240 tn. (?), 13. század közepe], *egység* [1470], *egységes* [1645], *egyke* [1806], *egységesít* [1873], *egységesül* [1891], megszilárdult ragos alakulatai az *egyik* [1372 u.], *egyszer* [1416 u.], *egyszerre* [1781].

két [1057 tn. (?), 1291] Ósi, finnugor, vagy talán uráli kori szó, vö. vogul *kit*, osztyák *kät*, cseremisiz *kok*, mordvin *kavto*, finn *kaksi*; vö. még: szelkup *sitte*: 'kettő'. Ezek előzménye a finnugor vagy talán uráli **kakta ~ kaktä* 'ugyanaz' lehetett. A szamojéd és ugor szavak hangrendje különbözik a finn-permi szavak hangrendjétől, ez a jelenség a számnevekben gyakori magánhangzó-ingadozással magyarázható, vö. *hat*. A magyar szóvégi *t* a **tt* hangon keresztül alakulhatott a finnugor **kt* hangkapcsolatból, vö. *tetem*. A szócsaládkhoz tartozó *kettő* [1057 tn. (?), 1238] alakulásmódja vitatott. Az első magyarázat szerint ósi eredetű duálisjeles alakulat, illetőleg egy ilyen ugor kori duálisjeles alakulatnak magyar nyelvi folytatása lehet. Egy másik magyarázat szerint származékszó, a *két* számnév *ket* alakváltozatának a hová? kérdésre válaszoló *-é* helyhatározórag *-ő* alakváltozatával ellátott alakja, a szó belseji *t* másodlagosan megkettőződött. A *ketté* [1416 u.] *-é* határozóragos alakulat a gyakori használat következtében igekötővé vált.

három [1055] Ósi, finnugor eredetű szó, vö. vogul *kōram*, osztyák *kōlm*, zürjén *kujim*, votják *kwiñ*, mordvin *kolmo*, finn *kolme*: 'három'. A feltehető finnugor alapalak **kolme* vagy **kulme* 'három'. Az *l > r* változás minden bizonnyal igen régi: a vogul alapján elképzelhető, hogy ugor kori, de az is lehetséges, hogy az ősmagyarban következett be, mint a *világ > virág* esetében. A számnév a *háromszög* összetételben [1560 k.] előtagként szerepel (*három* + *szög*), mely mint matematikai műszó a latin *triangulum* tükörfordításával keletkezett. Származékai: *hármás* [1211 tn. (?), 1320 tn.], *harmad* [1355 tn., 1372 u.], *harmadol* [1590].

négy [1113 tn. (?), 1372 u.] Ósi, finnugor kori szó, vö. vogul *ñil'ī*, zürjén *ñol'*, cseremisiz *nəl*, finn *neljä*: 'négy', melyeknek előzménye az azonos jelentésű alapnyelvi **neljä* lehetett. A magyar *gy* fejlődésére vö. *meggy*. A *negyed* törtszámnévként 1372 utántól adatható, de a 'városnegyed' jelentésű főnévi származék [1863] a *városnegyed* összetétel [1840] utótagjának önállósulásával keletkezett. A *négyzet* főnév [1777] latin és német mintára jött létre a nyelvújítás korában, vö. latin *quadratus*, német *Quadrat*: 'négyzet'.

öt [1067 k. tn. (?), 1372 u.] Ósi, finnugor kori szó, vö. vogul *ät*, zürjén *vit*, cseremisiz *wac*, finn *viisi*: 'öt'. Ezek előzménye az azonos jelentésű finnugor **bitte* lehetett. Az *öt* és a *hat* számnevek finnugor előzményei keveredhettek egymással, és kölcsönösen befolyásolhatták egymást. A finnugor szó eleji **β* a magyarban vokalizálódott, a hangváltozásra vö. *öl* ige. Az *ötöd* származéknak [1211 tn. (?), 1416 u.] a zenében használatos 'kvint' jelentése [1894] az *ötödhang* 'ugyanaz' [1823] összetétel előtagjából önállósult. Megszilárdult ragos alakulata: *ötször* [1416 u.].

hat [1138 tn. (?), 1368] Ősi, finnugor kori szó, vö. vogul *kat*, osztják *kut*, zürjén *kvat'*, cseremisiz *kut*, mordvin *koto*, finn *kuusi* (*kuute-*), lapp *gut'tâ*: 'hat'. A feltehető finnugor alak **katte* 'ugyanaz'. A szó belseji **tt* magyar *t* hangváltozásra vö. *öt*. Gyakori származékai a *hatos* [1138 tn. (?), 1368], *hatod* [1211 tn. (?), 1416 u.], *hatodik* [1416 u.].

hét¹ [1067 tn. (?), 1200 k.] Ősi, ugor kori szó, vö. vogul *sāt*, osztják *läwät*: 'hét (számnév); egy heti időtartam'. A feltehető ugor kori alak **šäptz* (<*säptz*) 'hét'. Az ugor szó feltehetőleg jövevénytörzs egy óiráni nyelvből, vö. óind *saptá* 'ugyanaz'. Az ugor nyelvek népköltészetében a szó gyakran fordul elő a sokaság, nagy mennyiség számnévi jelölőjeként. A szókezdő *h* feltehetőleg a *hat²* analógiájára jelent meg. Ma is élő származékai a *hetes* [1220 k. tn. (?), 1559], a *heted* [1372 u.] és a *hetedik* [1416 u.]

hét² [1067 k. tn. (?), 1405 k.] 'egy fajta naptári időegység' Jelentéselkülönüléssel keletkezett a *hét¹* számnév alapján. A jelentésváltozás esetleg már az ugor korban megtörténhetett, erre utal az, hogy a *hét¹* az obi-ugor nyelvekben is kettős jelentésben található meg. Az idő hétnapos szakaszokra osztása igen régi, valószínűleg keleti eredetű, s az ilyen időtartamnak a 'hét' jelentésű számnévvel való megnevezése sok más nyelvben is megfigyelhető, vö. latin *septimana* 'hét' <*septem* 'hét'. Származéka a *hetes* [1220 k. tn (?), 1405 k.].

nyolc [1405 k.] Ősi, ugor kori szótör, de végződése bizonytalan eredetű. A tőhöz vö. vogul *nalaw*, osztják *nijal* 'nyolc'. Ezek előzménye az azonos jelentésű ugor **nalz* lehetett. A *nyolc*-szótör talán rokonságban állhat a *nyaláb* főnévvel, hiszen az ősi vadászok, halászok gyakran 'köteg, csomó, nyaláb' jelentésű szavakkal jelölték a mókuszprémek, a szárított halak és egyéb elejtett és feldolgozott állatok bizonyos mennyiségét. Lehetséges, hogy az ugor korban is hasonló fogalommal jelölték ezt a számnevet. A szóvégi *c* a *kilenc* számnév végződésének mintájára keletkezhetett. Származékai: *nyolcad* [1416 u.], *nyolcadik* [1416 u.].

kilenc [1378 tn., 1405 k.] Bizonytalan eredetű, talán belső fejlemény, a kívül eredeti *kil* ~ *kül* alakváltozatából keletkezhetett. A szó belseji *n* talán helyhatározórag, a szóvégi *c* pedig annak a 'tíz' jelentésű ősmagyar kori *permi* jövevénytörnek a fejleménye lehet, amely *harminc* szavunk végződésében is megvan. A szó 'valamin kívül, valamit kivéve' jelentése arra utalhat, hogy a 10-es számot még nem értük el. Hasonló szemléletre vö. vogul *antellau* 'kilenc', tulajdonképpen 'oldal a tízhez'. Származékai a *kilenced* [1416 u.], *kilencedik* [1416 u.], *kilences* [1454 tn. 1604].

tíz [1211 tn. (?), 1384] Iráni jövevénytör, vö. avesztai *dasa*, középperzsa *dah*, osztják *dšs*: 'tíz'. Az iráni szavak indoeurópai eredetűek, vö. óind *dāsa*, görög *déka*: 'ugyanaz'. A szókezdő *d* magyar *t* megfelelése régi átvételre mutat, vö. *tehén*, *tej*. A *z* szóvég zöngésülés eredménye. Származékaira vö. *tizes* [1389 tn. (?), 1604], *tized*, *tizedik* [1416 u.], *tizedes* [1519], *tizedel* [1584]. A *tized*, *tizedes* katonai értelmű jelentéseinek kialakulására vö. *század*, *százados* <*száz*.

tizenkettő [1372 u.] Összetett szó. A *tizen-* kezdetű összetett számneveink előtagja a *tíz* számnév *-n* határozóragos alakja, a szerkezetek tulajdonképpeni jelentése 'egy, kettő stb. a tízen (felül)'. Azonos szerkesztésűek a magyarban a *huszonegy* – *huszonkilenc* számnevek is. Hasonló szemléletmódú számnevekre vö. még: vogul *low-tamər-kat* 'tizenhat' (tulajdonképpen 'tíz (és) rajta hat'), óegyházi szláv *edimь na desęte* 'tizenegy' (tulajdonképpen 'egy a tízen'). A *tizen-* előtagú számnevek egytől-egyig adathatók a 15. század elejéről [1416 u.].

húsz [1211 tn. (?), 1405 k.] Ősi, finnugor kori szó, vö. vogul *kos*, *χus*, osztják *kos*, *χus*: 'húsz'. A feltehető finnugor alak **kojčə* 'ugyanaz'. A finnugor nyelvek számnevei csak 1-től 6-ig közösek, ezért feltehető, hogy a finnugor kori szóalak nem számnévi jelentésű, hanem konkrétabb értelmű volt, jelölhetett húsz ujjat, vagy húszas csomót, köteget (például mókuszörből). A finnugor alak talán az uráli **koje* 'ember, férfi' (vö. magyar *here*, *hím*) főnév és a determináló értelmű **če*, **či* mutató névmás összetételével keletkezett. Az 'ember' és a 'húsz' számnévi jelentés közötti összefüggés alapja az, hogy az embernek összesen húsz

ujja van. A jelentésváltozás már a finnugor korban megtörténhetett. Származékai a *húszas* [1391 tn. (?), 1604], a *huszad* [1416 u.] és a *huszadik* [1538].

harminc [1405 k.] Belső fejlemény, kialakulásmódja azonban bizonytalan. Talán elhomályosult összetétel, melynek előtagja a három számnév eredeti *harmu* alakváltozata. Az önállóan nem adatható utótag feltehetően a vándorláskori ősmagyar és permi alapnyelvi kapcsolatok eredményeként, ősspermi jövevényszóként került nyelvünkbe. Származékai a *harmincad* [1416 tn., 1416 u.], *harmincadik* [1538], *harmincas* [1763].

negyven [1251 tn., 1372 u.] Összetett szó, melynek előtagja a *nëgy* 'négy' számnév, utótagja az önállóan nem adatható *ven*, az utótagra vö. *hatvan*. Az előtagban lévő *ë* magánhangzó korán, a kódexek kora előtt *e* hanggá alakult, valószínűleg az utótag szó belseji *e* hangjának hatására. Származékai a *negyvened* [1495 e.], *negyvenedik* [1538].

ötven [1138 tn., 1405 k.] Összetett szó, melynek előtagja az *öt* számnév, utótagja az önállóan nem adatható, valószínűleg 'tíz' jelentésű *ven*, rokon nyelvi megfelelőit is lásd ott. A *ven* a *hatvan*, *nyolcvan* számnévben előforduló *van* magas hangrendű párja, a képzésre vö. *hetven*, *kilencven*. Származéka: *ötvenedik* [1538].

hatvan [1075 tn., 1405 k.] Összetett szó, melynek előtagja a *hat*² számnév, utótagja az önállóan nem adatható *van*. Ez utóbbi valószínűleg ősi, finnugor eredetű szó, vö. vogul *nälmän* 'negyven' (*näl* 'négy'), finn *moni* 'némely', lapp *moaná*k 'több mint kettő, jó sok'. A feltehető finnugor alapalak **mone* vagy **mune* 'bizonyos mennyiség, sok'. Nem lehet kizárni azt sem, hogy a finnugor szó ősi rokonságban áll indoeurópai megfelelőivel, vö. óírani *menice* 'gyakori, gazdag', óegyházi szláv *многѣ* 'sok'. A szó belseji **m* > magyar *v* hangváltozásra vö. *név*, *nyelv*. A *hatvan* eredeti jelentése a magyarban 'hat tíz', esetleg 'hatszor tíz' lehetett, alaktani felépítésére vö. (a rokon nyelvi megfelelőkhöz hasonlóan) *hetven*, *kilencven*, *negyven*, *nyolcvan*, *ötven*. Az ilyen összetett számnevek kialakulása a tízes számrendszer megjelenéséhez kapcsolódik, mely a finnugor kornál későbbi időben történhetett, az ugor vagy a finn-permi korig vezethető vissza. Származékai a *hatvanad* [1075 tn.], *hatvanadik* [1538], *hatvanas* [1577].

hetven [1405 k.] Összetett szó, előtagja a *hét*¹ számnév *het* alakváltozata, utótagja pedig az önállóan nem adatható *-ven*. Az utótag eredetére vö. *hatvan*. A *kilencven*, *negyven*, *nyolcvan*, *ötven* számnevek is ugyanezzel az utótaggal jöttek létre. Keletkezésének ideje bizonytalan, a tízes számrendszer elterjedésével lehet összefüggésben. Származékai a *hetvened* [1416 u.] és a *hetvenedik* [1604].

nyolcvan [1416 u.] Összetett szó (*nyolc* + *van*). Az utótag önállóan nem adatható, de valószínűleg finnugor kori számnév, vö. *hatvan*, *negyven*.

kilencven [1508] Összetett szó, melynek előtagja a *kilenc* számnév, utótagja pedig az önállóan nem adatható *ven*, vö. *negyven*, *ötven*. Az utótag a *hatvan* szavunkban is előforduló *van* magas hangrendű párja, eredetét és rokon nyelvi megfelelőit lásd a *hatvan* alatt. A *kilencven* szó eredeti jelentése 'kilenc tíz', tkp. 'kilencszer tíz' lehetett. Az összetétel kialakulása a tízes számrendszer elterjedésével kapcsolatos. Származéka a *kilencvenedik* [1538].

száz [1067 k. tn. (?), 1217] Ősi, finnugor kori szó, vö. osztják *sat*, zürjén *šo*, mordvin *sado*, finn *sata*, lapp *čuotte*: 'száz'. A finnugor alapalak **sata* 'száz' lehetett, s ez az alapnyelvi számnév árja eredetű volt, vö. óind *śatām*, avesztai *satəm*: 'száz'. A magyar alak *z* hangjára vö. *ház*, *kéz*. A szónak számos származéka használatos, vö. *száz*as [1416 u.], *száz*ad [1519 k.], *száz*ados [1519], *száz*alék [1845], *leszáz*alékol [1972].

ezer [1372 u.] Iráni, közelebről valószínűleg alán jövevényszó, vö. osztét *šrzs* 'rengeteg, töméntelen', avesztai *hazajrəm*, újperzsa *hazār*, *hezār*: 'ezer'. Az iráni szó indoeurópai eredetű, vö. óind *sa-hásram* 'ezer'. A nyelvünkbe került alapalak **ezēre* vagy **ezire* lehetett. Származékai: *ezred* [1527], *ezredes* [1551], *ezredik* [1585], *ezres* [1635], *ezrelék* [1858].

4.2. Sorszámnevek

első [1211 tn. (?), 1372 u.] Származékszó, alapszava az *elő el-* tőváltozata, *-ső* végződése melléknévképző. Hasonló keletkezésmódra vö. *alsó*. Származékai: *elsőség* [1585], *elsőbbség* [1766], *elsős* [1822], *elsődleges* [1899], megszilárdult ragos alakulata pedig az *elseje* [1808].
második [1416 u.] Származékszó, a *más* 'következő, második' névmás *-d* sorszámnévképzős alakjából [1372 u.] képződött az *-ik* kiemelő jellel. A *másod* korábban csakúgy sorszámnévként élt, mint ma a *második*, de ma már csak összetételek előtagjaként fordul elő, vö. *másodhang* 'szekund <zenében>' [1900].

4.3. Számnévi származékok

egyaránt, egyéb, egyed, egyedül, egyelőre, egyén, egyenes, egyenlő, egyenruha, egyensúly, egyes, egyetem, egyetemben, egyetlen, egyezik, egyfajta, egyhangú, egyivású, egyke, egykedvű, egylet, egymás, egyöntetű, egyre, egyre-másra, egyszeregy, egyszersmind, egyszerű, együgyű, együtt

Hány ház az egyház?

Tévedés lenne idesorolni az *egyház* szavunkat, ugyanis abban az *egy* előtag nem számnév, annak jelentéséhez nincs köze. Az *egyház* [1193 tn., 1372 u.] összetett szó, amely talán török mintára keletkezett. Utótagja a *ház*, előtagja a mára elavult *egy* 'szent' (vö. *igy*), vö. kun *yiχov*, kipcsak *iχov*: 'templom, egyház', tulajdonképpen 'szent ház'. A magyarban ma már csak elhomályosult összetételekből vagy származékokból elemezhető ki, vö. *ünne*p.

kétell, kétely, kétes, kétkedik, kétség, kétszínű
négykézláb
ötöl-hatol
hétalvó, hetet-havat, hétfő, hétköznap, hétszilvafás
hetvenkedik
tizenéves
százsorszép
ezerjó, ezerjófű, ezermester

5. Számnevek magyar névadású helynevekben (A szerző gyűjtése, valamint Kiss 1988 és Kiss 1995 alapján)

Csak olyan helynevek kaptak helyet a gyűjtésben, ahol a tulajdonnév tő- vagy sor-, esetleg törtszámnévvvel kezdődik, és az elem számnévi eredete meggyőzően kimutatható. Nem tartalmazza az összeállítás azokat a névtípusokat, amelyekben a földrajzi köznévi valamely számot tartalmazó település- vagy település résznévhez kapcsolódik (pl. benne van *Háromszék*, de nincs benne a *Háromszéki-medence*). Azok a nevek sem kaptak helyet, amelyek írásában maga a számjegy szerepel (pl. a *II. főcsatorna*, *65-ös erdő* típusú alakok, melyek mesterséges névadással születtek). A nevek földrajzi jellegük szerinti csoportokban szerepelnek, de a név utótagja nem feltétlen egyezik a földrajzi objektum geográfiai értelmezésével (pl. a *Három-fertő* nem mocsaras területet jelöl, hanem egy völgy neve). A név önmagában nem mindig fejezi ki az objektum morfológiai jellegét, pl. mert a nevet nem egészíti ki valamilyen földrajzi köznévi, vagy ha igen, az már elavult vagy jelentését csak helyben ismerik. A nevek jelentős része sejteti a névadás indítékát. Akadnak azonban olyan helynevek, amelyekben az összetétel első tagja számnév alakú, de kimutatható, hogy az nem

számnévi eredetű (pl. a Somogy megyei *Kéthely* nevében eredendően a *kedd* szavunk szerepel).

Zárójelben az adott név országa vagy megyéje található.

Település

Kétbodony (Nógrád), *Kétegyháza* (Békés), *Kétfegyvernek* (Szlovákia), *Kétgút* (Ukrajna), *Kétpó* (Jász-Nagykun-Szolnok), *Kétsoprony* (Békés), *Kettősmező* (Románia), *Kétújfalu* (Baranya), *Kétvölgy* (Veszprém),
Háromfa (Somogy), *Háromhuta* (Borsod-Abaúj-Zemplén), *Hárommalatin* (Szlovákia), *Háromsátor* (Ausztria), *Háromszlécs* (Szlovákia), *Háromudvar* (Szlovákia),
Negyed (Szlovákia), *Négyes* (Borsod-Abaúj-Zemplén),
Hét (Borsod-Abaúj-Zemplén), *Hetes* (Somogy), *Hétbükk* (Románia), *Héthárs* (Szlovákia),
Hétúr (Románia),
Hatvan (Heves),
Százd (Szlovákia), *Százhalom* (Románia), *Százhalombatta* (Pest)

Forrás, kút

Egyes kút (Csongrád-Csanád), *Első-kút* (Hajdú-Bihar),
Kétágú-kút (Hajdú-Bihar), *Kétgémű-kút* (Hajdú-Bihar), *Kettes kút* (Csongrád-Csanád),
Három-kút (Borsod-Abaúj-Zemplén), *Hármas-forrás* (Pest, Nógrád), *Hármas-kút* (Veszprém),
Hét-forrás (Veszprém, Borsod-Abaúj-Zemplén), *Hétvályús-forrás* (Pest),
Tizenegyvályús-forrás (Pest)

Mocsár

Első-csalit (Győr-Moson-Sopron),
Kettős-tó (Veszprém),
Hármas-fenek (Hajdú-Bihar)

Vízfolyás, gát, híd

Első-Tarnóca (Heves),
Két hídí arok (Somogy), *Kétöles-patak* (Veszprém), *Kettős-Körös* (Békés),
Hármas-gát (Komárom-Esztergom), *Hármas-Körös* (Békés, Jász-Nagykun-Szolnok),
Hatló-patak (Pest),
Kilenclyükű híd (Hajdú-Bihar),
Harmincas-csatorna (Pest, Bács-Kiskun)

Tó

Hétöles-tó (Baranya),
Száz-kút (Szabolcs-Szatmár-Bereg)

Sziget

Két-Rába-köz (Győr-Moson-Sopron)

Hegy (400 m-nél magasabb kiemelkedés)

Kétágú-hegy (Komárom-Esztergom), *Két-bükkfa-nyereg* (Komárom-Esztergom, Pest), *Alsó-Hármas* és *Felső-Hármas* (Borsod-Abaúj-Zemplén), *Hármashatár* (Borsod-Abaúj-Zemplén), *Hármashatár-hegy* (Budapest, Nógrád, Vas), *Hármas-hegy* (Baranya, Borsod-Abaúj-Zemplén), *Három-hányás* (Nógrád), *Három-hárs* (Nógrád), *Három-határ* (Nógrád), *Három-hegy* (Borsod-Abaúj-Zemplén), *Három-kő* (Heves), *Három-kő-bérc* (Borsod-Abaúj-Zemplén), *Három-kút-tető* (Borsod-Abaúj-Zemplén), *Háromoszlop* (Győr-Moson-Sopron), *Négyeshatár* (Heves), *Háromszázgarádics* (Komárom-Esztergom)

Domb (400 m-nél alacsonyabb kiemelkedés)

Egyesfa-tető (Veszprém), *Egyes-halom* (Jász-Nagykun-Szolnok), *Kétágú-hegy* (Bács-Kiskun, Borsod-Abaúj-Zemplén), *Két-halom* (Hajdú-Bihar, Csongrád-Csanád), *Két-hegy* (Szabolcs-Szatmár), *Kétöklű-halom* (Hajdú-Bihar, Szabolcs-Szatmár-Bereg), *Kétökör-halom* (Szabolcs-Szatmár-Bereg), *Kettős-domb* (Szabolcs-Szatmár-Bereg), *Kettős-halom* (háromnál több megyében), *Kettős-hegy* (Bács-Kiskun, Szabolcs-Szatmár-Bereg), *Kétvékás* (Borsod-Abaúj-Zemplén), *Hármas-bükk* (Baranya), *Hármas-domb* (Hajdú-Bihar, Somogy, Bács-Kiskun), *Hármas-halom* (háromnál több megyében), *Hármashatár* (háromnál több megyében), *Hármashatár-halom* (Békés), *Hármashatár-hegy* (Nógrád, Békés, Vas), *Hármashatár-laponyag* (Hajdú-Bihar), *Hármas-hegy* (Bács-Kiskun, Veszprém, Pest), *Hármas-Kecskés-halom* (Hajdú-Bihar), *Három-halom* (Szabolcs-Szatmár-Bereg, Borsod-Abaúj-Zemplén), *Három-hányás* (Nógrád), *Három-hegy* (Pest), *Három-nyárfa* (Komárom-Esztergom), *Három-tó-bérc* (Borsod-Abaúj-Zemplén), *Négyes-halom* (Csongrád-Csanád), *Négy-halom* (Jász-Nagykun-Szolnok), *Négyszappan* (Borsod-Abaúj-Zemplén), *Négyszögű-hegy* (Szabolcs-Szatmár-Bereg), *Huszonnégyökrös-hegy* (Pest), *Öt-halom* (Csongrád-Csanád), *Ötöshatár* (Heves), *Hat-halom* (Veszprém, Csongrád-Csanád), *Hatvanas* (Borsod-Abaúj-Zemplén), *Kilences-halom* (Jász-Nagykun-Szolnok), *Kilenc-fenyő* (Nógrád), *Tíz-bérc* (Borsod-Abaúj-Zemplén), *Százholdas-hegy* (Bács-Kiskun), *Százköblös* (Hajdú-Bihar), *Ezerlovas* (Zala)

Völgy

Első-völgy (Heves), *Kétágú-völgy* (Heves, Borsod-Abaúj-Zemplén), *Kettős-árok* (Győr-Moson-Sopron), *Kétvárköz* (Heves), *Háromágú-völgy* (Heves), *Hármas-fertő* !/ (Borsod-Abaúj-Zemplén), *Hármas-teber* (Heves), *Hármas-völgy* (Vas, Veszprém, Fejér), *Hétmén-völgy* (Baranya)

Erdő

Két-ági-erdő (Baranya), *Kettes-erdő* (Tolna), *Két-tó* (Heves), *Kettős* (Tolna), *Kettős büri* (Zala), *Kettős-Győrke* (Heves), *Kettős-tó* !/ (Somogy), *Két út közü erdő* (Veszprém), *Két-víz köze* !/ (Heves),

Három-forrás !/ (Komárom-Esztergom), *Háromholdas* (Somogy), *Három-homp* (Zala), *Három-sarok* (Somogy), *Hármas-gödör* (Zala), *Hármashatár* (Somogy, Bács-Kiskun), *Hármas-Tarján* (Győr-Moson-Sopron), *Harminc-hányás* (Pest), *Négy láb* (Veszprém), *Tízrendes* (Győr-Moson-Sopron), *Tizenkétvályús-kút* !/ (Zala), *Negyvennyolcas* (Zala), *Ötvenes* (Somogy), *Hatvannégyesek* (Pest), *Hetvenholdas* (Bács-Kiskun), *Százholdas* (Borsod-Abaúj-Zemplén), *Százholdas-erdő* (Bács-Kiskun), *Ezeréves* (Baranya, Somogy), *Ezeréves-dűlő* !/ (Baranya)

Táj

Két víz köze [a *Duna–Tisza köze* táj történeti neve], *Háromszék* (Románia), *Háromváros* [*Cegléd*, *Nagykőrös* és *Kecskemét* egykori összefoglaló neve], *Ötváros* (Szlovákia [öt felvidéki evangélikus város egykori közössége]), *Hétfalu* (Románia), *Tízfalu* (Románia)

Barlang

Hét-lyuk-barlang (Pest), *Tizenkettes szoba* (Somogy)

6. Magyar mértékegységek (Részben Bogdán 1987 és Lukács–Tarján 1978 alapján)

A *nagy*, *nagyobb*, *kicsi*, *kevesebb* szavak nem fejezik ki pontosan a mennyiséget vagy a méretet. Ha megmérjük, megszámláljuk a tárgyakat, akkor lesznek igazán számokkal összemérhetők. Hosszú időbe telt, amíg az összehasonlíthatóság iránti igény eljutott oda, hogy rendszerezzék, egységesítsék majd általánosan szabványosítsák az országoként, nem egyszer országrészenként és tudományterületenként többé-kevésbé önállóan kialakult mérőszámok egységeit, azaz a mértékegységeket, illetve a fogalmakat és jeleket. A műszaki és természettudományok nélkül nem is válhattak volna nemzetközivé. Ennek az eredménye az 1960-ban elfogadott ún. SI nemzetközi mértékegység-rendszer, amely alapegységeken és a tíz hárommal osztható hatványain alapul. Az Egyesült Államok azonban megmaradt a hagyományos rendszerénél: a hétköznapi életben az angolszász mértékegységeket használják, míg a tudományos életben már az SI-t követik. Részben hasonló a helyzet Kanadában is, de már kevésbé Nagy-Britanniában.

Repülés közben

A pilóták menet közben közlik az utasokkal a repülés tájékoztató adatait, de hosszabb távú utakon az ülésekbe szerelt képernyőn is követhető az utazási magasság, a sebesség és a külső hőmérséklet értéke. Sajátos helyszín a repülőgép, mert előírás, hogy az adatokat SI-rendszerben és a hagyományos angolszász mértékegységekben is meg kell adni. Ezért halljuk, olvassuk a levegőben a *láb*, *méter*, *mérföld*, *km*, *Celsius-fok*, *Fahrenheit-fok* kifejezéseket.

Magyarországon 1980-tól kormányrendelet írja elő az SI-rendszer használatát. A mérésügyi törvény egyes kiemelt esetekben megengedi azon előtagok használatát, amelyeket nem a tíz hárommal osztható hatványaival írunk le (*deka*, *deci*, *hekto*, *centi*). Továbbra is találkozunk régi mértékegységekkel szépirodalmi művekben, ritkábban a hétköznapi életben is, így azok legalább részleges ismerete elvárható. Az alábbiakban ezekre következnek néhány példa.

6.1. Hosszúság- és területmértékek

A méterrendszer 1874 óta hivatalos Magyarországon, de az ingatlan-nyilvántartás hivatalosan csak egy évszázaddal később, 1972-ben vette át a kataszteri egységekre.

A legismertebb régi hosszúság- és területmértékeink a végtagokat vették alapul. Ilyen volt pl. a *hiivelyk* (a nagyujj legszélesebb része), az *arasz* (*kisarasz* és *nagyarasz*, attól függően, hogy a hosszát a nagyujj és mutatóujj vagy a nagyujj és a kisujj között mérték), a *láb*, az *öl* és a *mérföld*. Fényes Elek *Magyarország geographiai szótára* (1851) pl. azt írja, hogy Csobánka „*ráczenmet-tót falu, Pest-Pilis vgyében, Budához éjszak-nyugatra 3 mfd.*” Ezt a *három mérföld* távolságot szinte minden mai olvasó úgy számolja át, hogy az kb. 5 km, pedig a valós távolság kb. 25 km. Nem a közel 170 évvel ezelőtti kiadvány szerzője tévedett, hanem korunk már nem ismeri a *magyar mérföld* hosszát (8354 m), amely többszöröse az *angol mérföldének* (1609 m).

Reguly Antal (1819–1858), az uráli és nyugat-szibériai népek kutatója, leírásában különös mértékegységet is használt, pl. *egy kutyaugatásnyi távolság*, ugyanis a helyi lakosok körében összegyűjtött távolságadatok nem mindig rendelkeztek határozott mértékegységgel. Az ilyen meghatározások értelmezése nem egyszerű feladat.

A területegységek a hosszúságot kifejező egységekből származtathatók. A köznyelvben (eladó telkek hirdetésének fontos részeként) még sűrűn találkozunk a *négyszögöl* kifejezéssel, amely természetesen az *öl x öl* szorzat eredménye, amely kerekítve 3,6 m². Önálló jele is van, egy négyzet (□). A *katasztrális hold* (kevesebb mint 0,6 hektár) és az ennek háromnegyedét jelentő *magyar hold* már elavultnak tekinthető.

A-t vagy B-t mondjunk a nyomdában

Nyomdai vagy kiadói munkában naponta, de más környezetben is sűrűn találkozunk a már nemzetközileg elfogadott A vagy B jelű papírméret-sorozattal. Ezek a betűk valójában számokat jelentenek. Az A/0 méretű lap olyan téglalap alakú ív, amelynek területe 1 négyzetméter, a hosszabb és a rövidebb oldal aránya pedig négyzetgyök kettő (1,414). Ennek a feltételnek csak a 1189 mm x 841 mm oldalhosszak felelnek meg. A B/0 ív oldalainak aránya ugyancsak gyök kettő, de a lap területe 1,5 négyzetméter. Ez magyarázza, hogy pl. az A/4-nél nagyobb területű a B/4-es lap, de kisebb a B/5-ös. A másolópapír-csomagok borítóján mindig találunk 70 g, 80 g stb. feliratot is. Ez a szám arról tájékoztat, hogy egy 0-s méretű lapnak mennyi a súlya (szakszerűen: tömege) grammban kifejezve.

6.2. Térfogatmértékek

A térfogatot (ürmértéket) eleinte valamilyen edénnyel vagy ahhoz hasonló tárggyal mérték. Megkülönböztethető az ún. *híg ürmérték* (vagy *bormérték*) és a *száraz ürmérték* (vagy *gabonamérték*). A hazai szóhasználatból mára eltűntek a régi magyar egységek, bár a XIX. századi szépirodalomban még ismerte ezeket (*icce*, *pint*, *akó*). Arany János a *Toldi* tizedik énekében így ír: *Nem kell pint, sem itce, hiába is adnád, / Egy csöppet se hozz, vagy hozz egy öreg kannát!* Talán a tokaji borvidék sajátos ürmértéke, a *gönci hordó* az, amelyik még megmaradt a köztudatban. A hordóról sokunknak már nemcsak a bor jut eszünkbe, hanem a kőolaj is. A sajtó is hordóra idézi a kőolaj világszármazék árát vagy a napi termelés mennyiségét. Az olajipari *hordó* térfogata nem sokkal nagyobb (159 liter), mint a *gönci hordó* ürtartalma (136 liter). A *száraz ürmértékek* közül leginkább a *véka* ismert, amely eredetileg egy faedényre vonatkozott. Ennek mérete területenként rendkívül változó volt.

Hány tonna a bruttó regisztertonna?

A hajók jellemzésére nemzetközileg a *bruttó regisztertonna (BRT)* mérőszámot használják. Félrevezető a *tonna* szó ebben a kifejezésben, mert azt sugallja, hogy ezzel a hajó teljes tömegét adják meg. A *BRT* azonban nem a tömeg mértékegysége, hanem a hajó teljes térfogatát fejezi ki. Tovább nehezíti ennek a mértékegységnek az értelmezését az is, hogy a megadott szám a térfogatot nem köbméterben mondja meg, hanem angol köblábban. Ez még mindig nem a teljes igazság, mert *1 BRT* nem 1 köblábbal egyenlő, hanem 100 köblábbal, amely kb. 2,8 köbméter. Jó példa ez arra, hogy az SI-mértékegységrendszer még nem fogadták el minden területen.

6.3. Súly és tömegmértékek

A közbeszéd nem különbözteti meg a súlyt és a tömeget: súlyt mondunk, de tömeget értünk alatta. A tudományos szóhasználatban két eltérő fizikai tulajdonságot jellemeznek ezekkel a kifejezésekkel. A súly erő, származtatott érték, mértékegysége a *newton*; a tömeg fizikai anyagmennyiség, az SI egyik alapegysége, mértékegysége a *kilogramm*. A fajsúly ezért pontatlan kifejezés, helyette a sűrűség a szakszó. Továbbra is ismert a *mázsa*, amelyről tudjuk, hogy 100 kg. Eredetileg azonban tág határok között, 50-től 75 kg-ig változott az értéke. A köznyelvben általában csak a *kiló* szót mondjuk, vagy a kilogramm tizedrészét jelentő *dekát*. Az utóbbi egységet nem mindenütt ismerik a világban.

Mi deka?

Angol ismerősöm mesélte, hogy járt, amikor egy budapesti közértben sajtot akart vásárolni a pultnál. Szótárból kinézte a megfelelő szavakat, majd a következő párbeszéd alakult ki:

- Kerek széjpen kéjtszáz gram sajt.
- Hány dekát?
- Kerek széjpen kéjtszáz gram sajt.
- Sajtot, sajtot, de hány dekát?!
- Mi deka?
- Deka, deka! Hány deka?!!

Az eladó nem tudta, hogy van olyan világ, ahol grammban kérik a sajtot, ezért egyre emeltebb hangon kérdezett vissza. A vevő nem ismerte a deka szót, a mind hangosabban szóló *hány deka* is zavarta. Kényelmetlenül érezte magát, a mögötte állók nem próbáltak segíteni rajta, így csalódottan és vásárlás nélkül kikullogott a boltból. Vajon a kulturális különbség, az idegen után sorban állók közömbössége vagy az eladó tudatlansága és udvariatlansága volt az oka ennek a kudarcnak?

6.4. Mértékegységek a fordításban

Tudományos és ismeretterjesztő művek magyarra fordításakor az a gyakorlat, hogy az idegen mértékegységeket precízen SI-re számítjuk át, de legalábbis megadjuk a megfeleltetés kulcsát, a váltószámot. Van azonban mérlegelési lehetőség, ha a fordító észreveszi, hogy az eredetiben is csak közelítő értékek szerepelnek. Különösen igaz ez a szépirodalomban. Az angol *He was four feet tall* nem fordítható le *A fiú 121,92 cm volt* mondattal. Ez természetesen a másik irányban is érvényes: *Mentek vagy kétszázal az autópályán* mondatban a sebesség angolszász rendszer szerinti megfelelője nem a *124 miles per hour*, hanem elég a *120 miles per hour*. Azonban a történelmi hűségre is törekedni kell, nem használhatunk anakron mértékegységeket. Noé bárkájának leírásában pl. a *könyök*, *láb* mértékegységeket kell használni. Ugyanígy, az *Ezeregyéjszakában* nincs óra vagy méter. Nem minden fordítandó szöveg követi a nemzetközi mértékegységrendszer szabályait. Hiba észlelésekor a pontatlan írást javítani kell. Egyik leggyakrabban elforduló tévedés az, ha kiemelt helyzetben (pl. csupa

nagybetűs reklámanyagokban) a mértékegységek nem a szabály szerint jelennek meg (pl. *SEBESSÉGE 180 KM/H* – helyesen *SEBESSÉGE 180 km/h*).

Az átszámításokat táblázatokban szokták összefoglalni, és ezeket függelékben közlik a nagyobb szótárak is. Sajnos a legismertebb, rangos kiadóknál megjelent kézikönyvekben és szótárakban is hibásan szerepel a két hőmérsékleti skála, a Celsius-fok (°C) és a Fahrenheit-fok (°F) közötti átváltás képlete:

$$\begin{aligned} +X^{\circ} \text{ Fahrenheit} &= \frac{(X-32) \cdot 5}{9} \text{ Celsius-fok} \\ -X^{\circ} \text{ Fahrenheit} &= \frac{(X+32) \cdot 5}{9} \text{ Celsius-fok} \end{aligned}$$

Az egyik szembeutó hiba, hogy a fokot kifejező ° jel nem az X-hez tartozik, hanem szorosan a mértékegységhez. A másik, ennél jóval súlyosabb hiba az, hogy a második képlet teljesen rossz, igazából értelmetlen. A fordítókat, szerkesztőket az segítette volna, ha helyette a másik irányú átszámítás egyszerű képletét adták volna meg:

$$X \text{ Celsius-fok} = 1,8 \cdot X + 32 \text{ Fahrenheit-fok.}$$

Kései sirató

Harmínchat fokos lázban égek mindig – József Attila híres versének első sora próbára tette a vers angolra fordítóit. A feladat nehézségét nem is az jelentette, hogy a harmínchat fok (nyilván Celsius-fokban értendő) nem láz, hanem az, hogy az angol olvasó számára miként ültessék át ezt az értéket. Két népszerű fordítása ismert. John Székely meghagyta a harmínchatot (*My fever's ever thirty-six degrees*), de John P. Sadler szabályosan átváltotta az angolszász Fahrenheit-fokra (*My fever's over 98 point 6*).

Fejre állított skála

Tudománytörténeti érdekesség, hogy Anders Celsius (1701–1744), svéd csillagász eredetileg még azt javasolta 1742-ben, hogy a víz forráspontját tekintsek nulla foknak, olvadáspontját pedig száznak. Hamar rájöttek, így a hőmérsékleti értékekben egyre több lesz a negatív előjelű, kényelmetlen szám, ezért már a következő évben megfordították a skálát. Ezt használják 1743 óta.

A Kelvin-skálát csak a tudományos irodalom használja. Alapja az abszolút nulla fok, amelynek értéke kerekítve a fenti hőmérsékleti skálákon kifejezve -273°C és -460°F .

7. Érdekességek

7.1. Számok dalszövegben

A legtöbbször az *egy*, *kettő*, *három*, *hét*, *kilenc*, *tíz*, *tizenkettő*, *tizenhárom*, *száz*, *ezer* számok tűnnek fel a magyar és más népek dalaiban, mondókáiban, közmondásokban, szólásokban, a kedvelt kifejezésekben vagy regények, filmek címeiben. Nemcsak tőszámok, hanem sorszámnevek vagy általában mennyiségek is szerepelnek sokszor. Hogy miért éppen az az adott szám, illetve, hogy miért éppen ezek a kiemelten fontos, gyakran alkalmazott számok, talán a néprajzosok, a népryelv, a néplélek kutatói a megmondhatóí. Valószínű, nincs is lényeges különbség az egyes népek ilyen jellegzetességei között. Néhány közismert példa népdalokból, magyar nótákból, kocsmadalokból:

– *Egy cica, két cica. Egy cica, két cica, száz cica, jaj!* / Kergeti az ici-pici egeret.

- Mikor én még legény voltam: / A kapuba kiállottam, / *Egyet-kettőt* kurjantottam, / Mindjárt tudták, hogy én voltam.
- Sej, Nagyabonyban / csak *két* torony látszik, / De Majlandban *harminckettő* látszik. / Inkább nézem az abonyi *kettőt*, / Mint Majlandban azt a *harminckettőt*!
- *Két* út van előttem, melyiken induljak / *Kettő* a szeretőm, melyiktől búcsúzzak.
- Rózsabokorba' jöttem a világra, / Nem nevelt az édesanyám hiába. / Járt utánam *három* falu legénye, / Én meg csak úgy hitegettem, / Csalogattam, válogattam belőle.
- Csicsónénak *három* lánya, / *Háromnak* van *egy* szoknyája.
- Piros, piros, piros, *háromszor* is piros, / Piros bort az üvegbe, / Csinos, csinos, csinos, *háromszor* is csinos / Menyecskét az ölembe.
- Ott lakik a városban, / a *harmadik* utcában, / piros rózsza, kék nefelejcs, ibolya nyílik az ablakában.
- *Egy, kettő, három, négy, öt, hat, hét,* / hogy a fene egye meg / már megint üres minden pohár, / hej pedig, de ihatnék.
- *Egy* asszonynak *kilenc* a leánya, nem győzi számlálni, / Minden este kiáll a kapuba s elkezd kiabálni.
- *Tíz* pár csókot *egyvégből, egyvégből* a legédesebbjéből, galambom / A legédesebbjéből.
- Erdő, erdő, erdő, / Marosszéki kerek erdő. / Madár lakik benne, madár lakik *tizenkettő*.
- Erdő mellett nem jó lakni, / Mert *sok* fát kell hasogatni. / *Kilenc* ölet, meg *egy felet,* / Öleljen meg, aki szeret.
- *Tizenhárom* végből van az én gatyám / *Tizenhárom* végből varrta a babám.
- *Tizenhárom* fodor van a szoknyámon, / Azt gondoltam, férjhez megyek a nyáron, / De látom én már, nem lesz semmi belőle, / *Tizenkettőt* leváगतok belőle. / *Tizenhárom* veréb ugrál a jégen, / Azt gondoltam, hogy elvesznek a télen, / De látom én már, nem lesz semmi belőle, / *Tizenkettőt* elhessentek belőle.
- *Tizenhárom* ezüstpityke fityeg a mentémen, / A *legelső* hajdú vagyok Hajdú vármegyében.
- Volt szeretőm *tizenhárom, tíz* elhagyott, maradt *három.* / *Kettő* megcsalt, maradt még *egy,* / Azt az *egy*et én csalom meg, én csalom meg / Azt az *egy*et én csalom meg.
- *Száz* forintnak *ötven* a fele, / Egye meg a fészkes fekete fene.
- A vén betyár egyre ordít, fokosát forgatja, / Kocsmárosné! *Száz* szál gyertyát, / *Száz* icce bort, ide az asztalra!

Végül az Omega együttestől Adamis Anna nagyszerű dalszövegének első versszaka: *Tízezer* lépés kéne csak, / *Tízezer* boldogtalan nap.

7.2. Bizalmas kifejezések, szólások

- *Egyet* mondok, *kettő* lesz belőle.
- *Bélás* (kettes osztályzat, kétforintos érme az 1970-es években).
- *Kétszer* kell ránézni, hogy az ember egyszer észrevegye (= sovány).
- *Kétrét* görnyed az alázattól.
- Kérek egy *szimplát/duplát*!
- Rájött az *ötperc* (= hisztéria).
- Ő volt az *ötödik* kerék (= fölösleges személy).
- *Hatökör* voltam, hogy ebbe is belementem (= megbánás).
- *Hétágra* süt a nap.
- Nekem *nyolc*, mit csinálsz (= érdektelenség).
- *Kiló* (százforintos bankjegy annak ellenére, hogy a *kiló* jelentése *ezer*).
- *Száz* szónak is *egy* a vége.

- Sosem volt igazán *százaz* (= buta).
- Már kiskorában *századosnak* indult (= hazudós ember).
- *Azt a hétszázát!*
- *Rongy, lepedő* (ezer forintos bankjegy).
- *Ezerrel* akarták bevenni a kanyart (= nagyon nagy sebességgel).
- *Kismillióan* álltak előttem a sorban (= nagyon sokan).
- Mondtam már *n-szer*, ezt ne tedd (= nagyon sokszor).

Talalós mondóka: Szerbusz, öccse, *öt* török, *öt* görög hány ember? Egyszerű: *tíz*. Azonban ügyesen hangsúlyozva így hangzik a kérdés: Szerb *húsz*, *öt* cseh, *öt* török, *öt* görög hány ember? Ekkor a megoldás mindjárt más: *harmincöt!*

Gyök kettő

Először TTK-s diákoktól hallottam a szleng *gyökér* szót ellenszenves emberre. Ugyanabban a körben egyik alkalommal én is használni akartam egy kellemetlen alakra a számomra új jelentésű kifejezést, de a *gyökér* helyett azt mondtam, hogy az illető egy *gyökkettő*. Értetlenség – megkérdezték, hogy mire gondolok. Kapcsoltam, hogy nem ez a helyes kifejezés, de kivágtam magam: a *gyökkettő* nem egész szám, tehát az illető nem teljes értékű egész, ráadásul ez egy végtelen tizedes tört, vagyis az illető végtelenül ostoba. Nagy siker – igazi matematikai magyarázatot kaptak egy nyelvbólásra, amelyet ők persze nem annak vettek, hanem újításnak.

7.3. Félreérthető telefonszámok

Rádióban is egyre gyakoribb az olyan műsor, ahol a műsorvezető a hallgatók telefonhívását várja. Ilyen formában hangzik el egy képzeletbeli telefonszám, a *245 1300: kétszáznegyvenöt ezerháromszáz*. Ha lassan mondja, könnyen félreérthető pl. ekképpen: *kétszáz negyvenöt ezer háromszáz* (szélső esetben akár *kétszáz negyven öt ezer három száz* is érthető, de akár más tagolás is elképzelhető). Az egyértelműséget nemcsak az tudná biztosítani, ha a számokat egyesével ejtenék ki, mint ahogy azt pl. az angolok teszik, hanem ha a *száz* és *ezer* szavakat egyáltalán nem mondanák, legfeljebb csak a tízeseket: *kettő negyvenöt tizenhárom nulla nulla*. Semmiképpen sem *kettő negyvenöt tizenhárom és kettő nulla*.

A nemzetközi telefonhívás előszáma a legtöbb országban az ITU (International Telecommunication Union) ajánlására a *00*. Azonban nem mindegyikben, és ezekben az országokban esetleg nem is értik, mit kezdjenek a *00*-val. A kivételek között van pl. az Egyesült Államok és Kanada (011), Japán (010), Ausztrália (0011), Kuba (119), Oroszország (810). Ezért, ha külföldinek adjuk meg a telefonszámunkat (mindegy, hogy vezetékes vagy mobil készülékünk van), ajánlatos a *00* helyett a nemzetközileg általánosan elfogadott + jelet tenni az országkód elé, mert a mobiltelefonon a pluszjel automatikusan generálja az adott helyen érvényes előhívót.

7.4. Osztályozási skálák

Az unióban nemcsak az iskolai tanév rendjét nem egységesítették még, hanem az osztályozási skálákat sem. A nemzetközi diákmobilitás, a külföldön szerzett érdemjegyek hazai beszámítása azonban kikényszerítette, hogy a más rendszerben elért érdemjegyeket viszonylag megbízhatóan meg lehessen feleltetni a helyi értékeknek. A tantárgyi osztályzatok a leggyengébbtől a legjobbig Magyarországon 1950 óta az ötfokozatú skálán 1-től 5-ig terjednek, míg pl. Bulgáriában 1-től 6-ig, Németországban 6-tól 1-ig, Portugáliában 0-tól 20-ig, Romániában 0-tól 10-ig, Svédországban F-től A-ig stb. Ehhez átszámítási (egyenértékűsítő) táblázatokat állítottak össze.

1-től 5-ig, vagy 5-től 1-ig

Még az 1990-es években nemzetközi projektben egy kis magyar csapatnak kb. tizenöt szakértőtől kapott számszerűsített értékeléseket kellett számítógépen feldolgoznia, majd az adatok alapján az eredményt térképen megjeleníteni. Arra kérték a közreműködőket, hogy a mintegy megyényi területen elszórtan lévő műemlékeket pontozzák 1-től 5-ig annak alapján, hogy az adott hely pl. mennyire ősi, milyen művészi értéket képvisel, milyen az épület pillanatnyi állapota, mennyire szilárd anyagból épült, mennyire lehet műúton megközelíteni, környezete mennyire biztonságos, mennyire feltárt a szakirodalomban stb.

A beérkezett adatokból olyan térképet kellett a számítógépnek előállítania, amelyen csak azok a helyek jelentek meg, amelyeknél pl. az alábbi feltételek mind teljesülnek: 100 és 150 m közötti tengerszint feletti magasságban vannak, 1100 és 1150 között épültek, a fal anyaga téglá, művészi értéke kimagasló, jelenleg alig lehet megközelíteni stb. Nagy meglepetésre a kapott eredmény alig vagy egyáltalán nem tükrözte a várt képet, ugyanis a közreműködő adatközlők nem egységesen értelmezték a minősítési skálát. A legjobb minősítés egyeseknél következetesen 1 pontot, másoknál viszont 5 pontot ért, ezért az adatbázisból képtelenségek jöttek elő – mindaddig, amíg nem sikerült tisztázni, kinél milyen irányú volt a skála.

7.5. Kerekítés felfelé vagy lefelé

Amióta Magyarországon bevonták az ötforintosnál kisebb értékű érméket, a vásárlási számlán az utolsó számjegyet ötre vagy tízre kerekítik az iskolában megtanult szabály szerint. Pl. ha valaminek az egységára 12,50 Ft, azért 15 Ft-ot kell fizetni, pedig a 12,50 éppen félúton van a 10 és 15 között. Ebben a rendszerben tehát minden hasonló esetben felfelé kerekítünk. A felsőoktatásban azonban ez nem így alakult: a 2,5-es átlag csak elégségesnek felel meg, nem pedig közepesnek, vagyis itt következetesen lefelé kerekítenek.

Lefelé is, felfelé is

A számítógépek kora előtt, amikor még a számításokat papíron végezték, a geodéziai és mérnöki gyakorlat egy harmadik, ám nagyon logikus rendszert alakított ki: mindig páros számra kell kerekíteni. Ezzel elérték, hogy a kerekített értékek hol felfelé (pl. 3,5-ből 4 lett), hol lefelé tértek el (pl. 4,5-ből is 4 lett), vagyis előbb-utóbb nagyjából kiegyenlítették a hagyományos kerekítés hibáját, amely miatt az értékek mindig felfelé tértek el. Könnyű belátni: ha 5-nél következetesen felfelé kerekítünk, akkor ebben a példában $4,4 + 4,6 = 9$, az átlag pedig 4,5, amely egy következő kerekítési műveletben már 5 lesz. Más szóval, az átlag nagyobb lesz, mint bármely eredeti szám! Ezt a torzítást a gyakorlatias műszaki kerekítés kiiktatja. A mai számítógépes körülmények között azonban ez az elmés eljárás már csak érdekesség.

7.6. Tudunk-e átlagot számolni?

Az alapműveletek ismeretét már az alsó osztályokban elvárjuk. De ennek gyakorlati alkalmazása még a tanárokat is zavarba tudja hozni. A problémát természetesen nem a művelet nehézsége, hanem annak értelmezése okozza: hogyan számoljunk a kétes jegyekkel, pl. milyen jegy (vagy jegyek?) a négyötöd.

Közepes vagy jó lesz a vizsgajegy?

Évtizedekkel ezelőtt a bölcsészkaron egy írásbeli vizsgán az alábbi három részeredményt értem el: *ötös*, *négyes* és *kétharmad*. A vizsgáztató közölte, hogy a részeredményeim átlaga 3,5, ez pedig *közepes*, mert a minősítés 3,51-től számít *jónak*.

– Hogy jött ki a 3,5? – kérdeztem.
– Öt plusz négy plusz kettő plusz három, az tizennégy. Osztván négyvel, az ennyi.
– De tanár úr, csak három részjegy volt, nem négy – jegyeztem meg.
– Ez ugyan igaz – bizonytalanodott el némileg a vizsgáztató –, de van itt egy kétharmad, és az egy kettes meg egy hármas.
– Itt a hiba! A kétharmad két és félnek, vagyis két egész öt tizednek, azaz egyetlen osztályzatnak számít, és nem kettőnek.
A vizsgáztató némi gondolkodás után ennek megfelelően végezte el újra az összeadást és az osztást: $11,5 : 3$. Végül megállapította:
– Ez így 3,83, tehát egyértelműen jó! Különös, hogy évtizedeken át másként számoltam az átlagot, de eddig még senki sem kifogásolta!
Még szerencse, hogy nem az a gyakorlat alakult ki az iskolai osztályzatok átlagolásánál, hogy a *kétharmadot* ($= 0,66\dots$) tényleges matematikai értékével vegyék számításba!

Felhasznált irodalom

- Benkő L. (főszerk.) (1967–1984): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–IV*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Bogdán I. (1987): *Régi magyar mértékek*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Filep L. – Bereznai Gy. (1982): *A számírás története*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Grétsy L. – Kovalovszky M. (főszerk.) (1980): *Nyelvművelő kézikönyv I–II*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kiss L. (1988): *Földrajzi nevek etimológiai szótára I–II*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kiss L. (1995): *Földrajzi neveink nyelvi fejlődése*. Nyelvtudományi Értekezések, 139.
- Laczkó K. – Mártonfi A. (2006): *Helyesírás*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Lukács E. – Tarján R. (1978): *Megmérjük a világot*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Takács G. (1990): *Római számok az alapfokú matematikatanításban*. Módszertani Közlemények, (30) 3. pp. 168–171.
- Tolcsvai Nagy G. (szerk.) (2000): *Nyelvi fogalmak kisszótára*. Budapest: Korona Kiadó.
- Zaicz G. (főszerk.) (2006): *Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Internetes szakirodalom

- (WWW1) <https://op.europa.eu/hu/publication-detail/-/publication/e774ea2a-ef84-4bf6-be92-c9ebeb91c1b/language-hu/format-PDF/source-140068979>. *Intézményközi kiadványszerkesztési útmutató 2011*.

A SZÁMBELISÉG LEXIKAI KIFEJEZÉSE A CSEH NYELVBEN. CSEH–MAGYAR KONTRASZTÍV ÖSSZEHAJONLÍTÁS

JIRÍ PILARSKÝ

... te mindent mérték, szám és súly szerint rendeztél el.
(Bölcs 11,20)

0. Bevezető megjegyzések

A mennyiség, a szám, a számosság anyagi világunk alapvető és mindenütt jelenlevő kategóriája, a dolgok egyik olyan lényegi paramétere, objektív sajátossága, amelyet gyakran a minőséggel szoktak párhuzamba hozni, illetve szembeállítani. Amíg a minőséget a tárgy belső meghatározottságának, olyan sajátosságok összességének lehet tekinteni, amelyek a szóban forgó tárgy azonosságát biztosítják, a mennyiség a dolgok egynemű részekre való osztásának lehetőségéből adódó tulajdonság, amely nem a tárgy azonosságának része. A minőséget és a mennyiséget filozófiai szemszögből nemegyszer dialektikus egységnek fogják fel, mivel a fejlődés folyamatában bizonyos körülmények között a mennyiségi változások átcsapnak minőségi változásba, illetve a minőségi változások mennyiségi változásokat váltanak ki. Ezért nem meglepő, hogy a mennyiség és a számbeliség mint világunk egyik alapvető jellemzője sokrétűen tükröződik a nyelvben, mégpedig mind a nyelvi rendszerben, mind a nyelvhasználatban.

Végletesebb vélemények szerint a nyelv és a szám úgyszólván „egy fán terem” (vö. utabaranovskyy 2019): a héber, a görög, az ószláv ábécében, valamint számos egyéb régi fonografikus írásrendszerben minden betűnek hangértékén kívül számértéke is volt. Ennek az oka, hogy a történelmi időkben a számokat, akárcsak a nyelv alkotóerejét és annak minden részét – így minden egyes írásjelet is – isteni eredetűnek vélték, s mind a kettő ezentúl szimbolikus jelentéssel is bírt. Innen már csak egy lépés vezet a zsidó kabbalához, a számmisztikához, a numerológiához és különböző, a mai világban is divatos ezoterikus tanokhoz, amelyek a számoknak metafizikus erőt tulajdonítanak.

A mai nyelvi realitások talaján maradva, próbáljuk megítélni azt a kérdést, hogy a nyelvrendszer mely konkrét szintjein nyilvánul meg a számjelentések kifejezése! A világ nyelveinek döntő többségében a számbeli jelentések elsődleges hordozója a lexikai alrendszer (a szókészlet), pontosabban szólva a *számnév* nevezetű lexikai kategória. Másodlagosan a számbeliség a legtöbb nyelvben – nagymértékben absztrakt, pld. *egy ~ több* típusú oppozícióvá redukált formában – a grammatikai rendszerbe épül be a szám nyelvtani kategória, ill. a *megszámlálható ~ megszámlálhatatlan (individuatív ~ continuatív)* típusú főnévi oppozíciók formájában. A látszat ellenére a számbeliség nyelvi projekciójának egyik fajtája sem univerzális. Az amazóniai nyelvek egyik csoportja (pld. a pirahã nyelv) teljesen anumerikus, ti. határozott számnevek teljes hiánya jellemző rá, mivel számbeli jelentést hordozó elenyésző számú lexémája csupán határozatlan tartalmú, s méghozzá a kontextus szerint változó jelentésű (vö. Frank et alii 2008: 819–824). Ezenkívül mind a számnevek, mind a számkategória belső szerkezete nyelvről nyelvre változik: a különböző nyelvek számnevei más-más számrendszeren alapulnak, s ugyanakkor a kombinált számnevek képzési elve is tipológiailag eltérő. Ugyanakkor a számkategória arculata is nyelvenként változik, mivel a számbeliség nem csupán a főnév, a névmás vagy az ige számkategóriája mögött meghúzódó entitások sajátja. Az ún. igezám (*verbal number/pluractionality*) közvetlenül az igei cselekményt kvantifikálja az állítmányon belül, ami a cselekmény részvevői/érintettjei, gyakorisága, mértéke, időbeli/térbeli kiterjedése stb. alapján történik (vö. Pokorný 2010: 244). A világ nyelveiben igen különböző lehet a főnevek megszámlálhatóság szerinti osztályozása

is (uo.). Sőt mi több, nyelvről nyelvre igen eltérő képet mutat a számnevek morfoszintaktikai magatartása, valamint a nem-, szám-, és esetkategóriával való interakciója olyan tipikus szerkezetekben, mint *három szék* vagy *huszonöt hordó sör*. A nyelvek között megfigyelhető, fentebb vázolt eltérések kedveznek a problematika kontrasztív megközelítésének.

1. Célkitűzés

Írásom célja – összhangban a kötet más cikkeinek keretkoncepciójával – a számbeliség²³ magyar és cseh lexikai kifejezőeszközeinek bemutatása és kontrasztív leírása különös tekintettel a számnevekre, melynek keretében *tertium comparationis*-ként szolgál a számnevek tipológiája és szemantikai osztályozása (ti. egyes alcsoportjainak megléte, ill. hiánya) és nem utolsósorban azok fordításbeli ekvivalenciája a két nyelv között, beleértve a számnevek átvitt, szimbolikus jelentését különböző frazeológiai kapcsolatokban. Ezen a helyen célszerű utalni arra, hogy kontrasztív leírásom tulajdonképpeni tárgya csakis a két nyelv lexikális rendszerének megfelelő szómezeje, nem pedig annak lexikográfiai feldolgozása. Bár a számnevekkel és a számkategóriával foglalkozó nyelvészeti szakirodalom mindkét nyelven igen tekintélyes terjedelmű, átfogó és a számbeliség különböző aspektusaira kiterjedő magyar–cseh kontrasztív kutatásra eddig – ismereteim szerint – nem került sor. Közvetlen előzményekre tehát nem tudtam támaszkodni, ezért cikkem kimondottan úttörő jellegű vállalkozás.

Mivel a tanulmány mindenekelőtt a magyar olvasóközönséget célozza meg, a vizsgálat kiindulópontja többnyire a magyar, de nem feltétlenül: a leírás sok helyütt párhuzamosan fut mindkét nyelvi vonalon. A csak az egyik nyelvben előforduló számnévalosztályok esetén a megfelelő alfejezet azok lehetséges fordítási ekvivalenseit tematizálja a másik nyelven belül.²⁴ A számnevek szemantikájuknál fogva többnyire öndefiníálók, ezért az egyes lexémák nem szorulnak folyamatos lexikográfiai dokumentálásra. Szükség esetén a lexémák definíciója a standard értelmező szótárak adataira támaszkodik (ÉKSz., SSČ), a fordítási ekvivalencia vizsgálata pedig figyelembe veszi a nagy értelmező (ÉrtSz., SSJČ) és kétnyelvű szótárak (Dobossy 1960; Hradský 1989) megfelelő szócikkeit, melyek azonban a feldolgozott korpusz elavultsága miatt helyenként kisebb-nagyobb mértékű aktualizálásra szorultak. Ráadásul a rendelkezésre álló szótárak csak futólagosan kezelnek bizonyos típusú számneveket, így nemritkán alternatív, pld. internetes forrásokat is igénybe kellett vennem.

A leírás magába foglalja a két nyelv számneveinek valamennyi ismert alcsoportját, és ugyanakkor kizárólag a számbeliség **lexikai** kifejezőeszközeire összpontosít; a nyelvtani eszközökről (pld. a számkategória) inkább csak érintőlegesen és főleg akkor esik szó, ha azok közvetlen összefüggésben állnak a lexikai eszközök használatával. Ám helyenként az utóbbiak leírása sem lehet teljesen kimerítő; ilyenkor csakis a terjedelmi korlátokra való hivatkozás szolgálhat mentségül. Mindenekelőtt terjedelmi okokból ugyanis teljes mértékben figyelmen kívül hagyom a mérték és méret kifejezésének kérdéskörét, amely ugyan szorosan kapcsolódik az írás központi témájához, de kielégítő leírása nyilván meghaladná ezen kiadvány kereteit (már csak a két nyelvben használatos mértékegységek kellő tárgyalása felérne egy önálló értekezés átlagterjedelmével!). Hasonló oknál fogva nem foglalkozom a számnevek más szófaji (főnévi, melléknévi, igei...) származékaival sem (mint pld. *száz* 'százforintos', *felnégyel*, *ötöl-hatol*) és összetételeivel (pld. *háromcollos*, *ötévi*, *ezerannyi* stb.).

²³A *számbeliség* fogalmat a jelen cikkben így definiálom: 'számokkal kifejezhető mennyiségi viszonyok összessége'.

²⁴ Amennyiben az aktuálisan tárgyalt jelenség valamelyik nyelvből hiányzik, a pusztán fordítási ekvivalensek sötétített mezőben jelennek meg.

2. Csak mennyiséget kifejező számnevek

Mivel a jelen cikk a számbeliség lexikai aspektusait állítja középpontba, a számnév fogalmat nem grammatikai (szófaji), hanem sokkal inkább lexikológiai terminusként fogjuk fel olyan szómezőnek, ill. szómezőcsoportnak, amely különböző számbeli denotációjú lexémákat foglal magába. Ezért a szómező belső tagolására, alosztályozására vonatkozóan sem indulhatunk ki teljes mértékben a nyelvtani művekből, hiszen az egyes szerzők különböző módon osztják fel a szófajt, és nemegyszer egymással nem kompatibilis fogalmakat használnak; ez a tényező különösen hátrányosan érinti a kontrasztív perspektívát, amely egységes konceptuális és terminológiai háttérrel igényel (vö. Rein 1983: 13k.). A nyelvtani művek e szempontból némileg irrelevánsnak bizonyulnak, hiszen egyes újabb keletű nyelvtanok szerint „főlegesen külön számnévi kategóriát felvenni, a számnév ugyanis csupán jelentéstani alapon elkülönülő szóosztály; tartoznak bele főnevek (*kettő, negyed, század*), melléknevek (*két, harmadik, számtalan*) és határozószók (*tucatjával, hármásával*) is.” (Keszler 2000: 70).²⁵ Ennélfogva az alábbi fejtegetések olyan alosztályozáson alapulnak, amely különböző cseh (szlovák²⁶) és magyar leíró és összefoglaló művekben, valamint hagyományosabb, tartalomközpontú nyelvtanokban szereplő osztályozás sajátos szintéziseként jött létre (Mistrík 1993, 1999; Petr 1986; Tompa 1970; Zsuffa 1998). Mindkét nyelvben a csak mennyiséget kifejező számnevek esetében elsősorban két alosztályt kell megkülönböztetni: határozott és határozatlan számneveket. Amíg a határozott számnevek aritmetikailag (számmal) kifejezhető számértékeket neveznek meg (*három, ötödik, tízszer...*), a határozatlan számnevek egzakt módon nem definiálható mennyiségekre utalnak (*annyi, sokadik, párszor...*). Az osztályozás alacsonyabb szintjén – a konkrét szemantikai jegyek alapján – az alábbi számnévalosztályokat különböztetjük meg:

tőszámnév	készletszámnév	szorzó számnév
numerikus számnév	fajszámnév	tört számnév
sorszámnév	csoportos számnév	
gyűjtőszámnév	nagyságrendi számnév	

2.1. Tőszámnév (číslovky základní)

A tőszámnévek megszámlálható mennyiséget jelölnek, ezért csak megszámlálható főnevekhez járulhatnak. Számtani bázisuk mindkét nyelvben – a modern nyelvek többségével egyező módon – a tízes (decimális) számrendszer. A tőszámnév szómező magvát a pozitív természetes számok 1-től tetszőlegesen magas értékig terjedő sorozata képezi. Lexikológiai-szintaktikai szempontból a tőszámnévek három fő típusra oszthatók: gyöksszavak (pld. m. *nyolc*), összetételek (pld. m. *nyolcszáz*) és tőszámnév funkciójú szintagmák (pld. cs. *dvě stě sedmdesát šest* ‚kétszázhetvenhat‘). Gyöksszó jellegűek mindkét nyelvben egyrészt az első

²⁵ A nyelvtanok használhatóságát gyakran az a sajnálatos körülmény is csökkentti, hogy a számnév (nem csak a cseh és a magyar nyelvben!) egyik leghiányosabban feltárt szófaj. A szakirodalmi források hiányossága következtében végső esetben csehországi szakkollégák segítségéhez is kényszerültem folyamodni. E tekintetben külön köszönetemet szeretném kifejezni a Cseh Tudományos Akadémia Cseh Nyelvtudományi Intézete Nyelvi Tanácsadószolgálatának munkatársainak, elsősorban mgr. Anna Vrbovának.

²⁶ A szlovák szakirodalomtól már csak a cseh és a szlovák nyelv rendkívül közeli rokonságánál fogva sem tudok eltekinteni.

tízes ciklus számnevei, másrészt az egyes tízes ciklusok, valamint az egyes számrendek határértékei, a csehben ezenfelül a második tízes ciklus számnevei is:

számérték	magyar	cseh
0	<i>nulla/zéró</i>	<i>nula</i>
1	<i>egy</i>	<i>jeden, jedna, jedno</i>
2	<i>kettő</i>	<i>dva, dvě</i>
3	<i>három</i>	<i>tři</i>
4	<i>négy</i>	<i>čtyři</i>
5	<i>öt</i>	<i>pět</i>
6	<i>hat</i>	<i>šest</i>
7	<i>hét</i>	<i>sedm</i>
8	<i>nyolc</i>	<i>osm</i>
9	<i>kilenc</i>	<i>devět</i>
10	<i>tíz</i>	<i>deset</i>
11	<i>(tizenegy)</i>	<i>jedenáct*</i>
12	<i>(tizenkettő)</i>	<i>dvanáct*</i>
13	<i>(tizenhárom)</i>	<i>třináct*</i>
14	<i>(tizennégy)</i>	<i>čtrnáct*</i>
15	<i>(tizenöt)</i>	<i>patnáct*</i>
16	<i>(tizenhat)</i>	<i>šestnáct*</i>
17	<i>(tizenhét)</i>	<i>sedmnáct*</i>
18	<i>(tizennyolc)</i>	<i>osmnáct*</i>
19	<i>(tizenkilenc)</i>	<i>devatenáct*</i>
20	<i>húsz</i>	<i>dvacet*</i>
30	<i>harminc*</i>	<i>třicet*</i>
40	<i>negyven*</i>	<i>čtyřicet*</i>
50	<i>ötven*</i>	<i>padesát*</i>
60	<i>hatvan*</i>	<i>šedesát*</i>
70	<i>hetven*</i>	<i>sedmdesát*</i>
80	<i>nyolcvan*</i>	<i>osmdesát*</i>
90	<i>kilencven*</i>	<i>devadesát*</i>
100	<i>száz</i>	<i>sto</i>
1 000	<i>ezer</i>	<i>tisíc</i>
1 000 000 ³	<i>millió</i>	<i>milion/milión</i>

A csillaggal jelölt lexémákat annak ellenére, hogy felismerhető formában tartalmazzák az első ciklus számneveinek gyökét, a gyökszavakhoz számítjuk, mivel morfológiai struktúrájuk a mai nyelvrendszer szempontjából (ti. nyelvtörténeti ismeretek hiányában) nem értelmezhető (ugyanaz elmondható a *millió/milion* számnevekről is, melyek képzése latin eredetű, ezért a „naiv” anyanyelvi kompetenciával nem elemezhető).

A többi tőszámnevet a magyarban alkotott lexémák, a csehben szó szerkezetek (szintaktikai szempontból aszindetikus mellérendelő vagy jelzői szintagmák, ill. a kettő kombinációi) képezik, például:

számérték	magyar	cseh
12	<i>tizenkettő</i>	<i>(dvanáct)</i>
26	<i>huszonhat</i>	<i>dvacet šest</i>
398	<i>háromszázkilencvennyolc</i>	<i>tři sta devadesát osm</i>
8520	<i>nyolcezer-ötszázhusz</i>	<i>osm tisíc pět set dvacet</i>

Ezzel szorosan függ össze e szerkezetek eltérő írásmódja is: a magyarban a megfelelő helyesírási szabálytól függően egybeírás, ill. kötőjeles egybeírás (vö. MHsz 2015: 120), a

csehben különírás (Pravdová/Svobodová 2014: 387). A helyesírás ebben az esetben nem formai konvenció, hanem a nyelvtani struktúra hű tükröződése: a magyar egybeírás azt jelzi, hogy **egy** lexémáról van szó, melynek ragozása a szó végén történik egyetlen egy esetrag segítségével (a 398 részeshatározó esete: *háromszázkilencvennyolchoz*; a cseh különírás ellenben azt sugallja, hogy minden egyes rész morfoszintaktikai értelemben is önálló szó, melynek ragozása minden szóalak végén önálló esetvégződéssel történik (a 398 részeshatározó esete: *třem stům devadesáti osmi*²⁷).

Nagy különbségek figyelhetők meg a magyar és a cseh számnevek morfológiai viselkedése terén. Bár a magyar tőszámnevek esetkategóriával rendelkeznek, a redundanciát nem tűrő magyar nyelvtan vezérlő elvéhez igazodva kizárólag nem jelzői funkcióban ragozódnak. A cseh tőszámnevek ellenben minden nyelvtani funkcióban ragozhatók (az esetkategória mellett bizonyos esetekben a nem-, ill. a számkategória szerint is). Ám maga az esetragozás jellege is különböző: amíg a magyar tőszámnevek ragozása szervesen integrálódik a más névszókra (fő- és melléknevekre) is jellemző egységes névszói ragozási típusba, cseh megfelelői a konkrét lexémától függően különböző ragozási típusokat mutatnak, amelyek közel állnak hol a főnévi, hol a melléknévi vagy akár a névmási ragozáshoz is; a mindenkori ragozási típust az alábbi áttekintésben következetesen feltüntettem. (A jelzői szerepű magyar és cseh tőszámnevek ragozásáról a 2.1.3. fejezetben is szó esik.)

A számkategória a tőszámneveknél jelentősen korlátozott. A **magyarban** többségük egyáltalán nem kerülhet többes számba (a kivételek átvitt értelműek: *százak* 'száz embernyi csoportok' – vö. Tompa 1970: 234). Van azonban egy speciális rag, amely a megfelelő számú személyből álló csoportot jelöl: *ketten*, *hányan*, *sokan* (ún. „modalis-essivus” – Tompa 1970: 575, ill. „számállapot-határozó” – Keszler 2000: 201). A **cseh** nyelvből ilyen lehetőség – más szláv nyelvektől, pld. a szlováktól (*traja* 'hárman', *piati* 'öten', *kol'ki* 'hányan') eltérően – hiányzik. A cseh tőszámnevek részint csak egyes számúak (*nula*, *jeden*), részint csak többes számúak (*dva*, *tři*, *čtyři*), részint a nyelvtani számtól mentesek (a legtöbb egyéb tőszámnév). Az esetleg képezhető t.sz. alakok többnyire más funkciójúak, ill. átvitt értelműek (pld. *jedni* 'egyesek' (névmás), *tisíce* 'ezrei' = 'nagyon sokan' jelentésű határozatlan számnév – vö. Petr 1986:127).

A következő alfejezetek a gyökszó jellegű és az alkotott tőszámnevek rendszeres kontrasztív leírását tartalmazzák, s emellett a tipikus magyar és cseh tőszámneves szókapcsolatok jellegzetességeire is kitérnek.

²⁷ A magasabb számértékű cseh számnevek ragozása annyira összetett és nehézkes, hogy nemritkán az anyanyelvi kompetencia határait is meghaladja, ezért a művelt beszélőknél is rendszeresen hibás alakok fordulnak elő. A kialakult helyzetet az a körülmény is súlyosbítja továbbá, hogy nyelvjárási, ill. regionális nyelvi szinten is gyakran lényegesen eltérő alakok tapasztalhatók. Ezért nem meglepő, hogy még a cseh nyelv kodifikációja is engedményekre szorul: a több szóból álló számnévi szintagmák esetében újabban csak az utolsó két helyiértéknek megfelelő alakok ragozása kötelező, de bizonyos kommunikációs helyzetekben a ragozás teljes mellőzése (!) is tolerálható (Pravdová/Svobodová 2014: 388).

2.1.1. Gyökszó jellegű tőszámnevek

Az egyes számnévi lexémákat az alábbiakban a következő tartalmi vázlat szerint tárgyalom:

- (1) a mindenkori lexémapár;
- (2) etimológia;
- (3) ragozás a cseh nyelvben
- (4) fontosabb kollokációk és frazeológia (átvitt jelentések).

0	
(1) <i>nulla/zéró</i> (ritka)	<i>nul</i>
(2) <i>nulla</i> < lat. <i>nullus</i> , -a, -um 'semmi' <i>zéró</i> : nemzetközi szó, olasz <i>zero</i> < arab <i>szifr</i> 'üres, nulla' (Tótfalusi 2001b)	lat. <i>nūlla</i> (a <i>nūllus</i> 'semmi' nn alakja) (Rejzek 2001)
(3)	nőnemű főnévi (mint a <i>žena</i>)
(4) <i>sikerei a nullával egyenlők</i> <i>ő egy (nagy) nulla</i> <i>a hőmérő nulla fokot mutat</i> <i>kettő nulla a javunkra</i> <i>abszolút fagypont</i> <i>minusz 10 fok van</i> <i>kutyából nem lesz szalonna</i>	= <i>jeho úspěchy se rovnají nule</i> = <i>on je nula</i> = <i>teploměr je na nule</i> = <i>dva nula pro nás</i> ≠ <i>absolutní nula</i> ≠ <i>je deset stupňů pod nulou</i> ≠ <i>nula od nuly pojde</i>
1	
(1) <i>egy</i>	<i>jeden</i> (hn), <i>jedna</i> (nn), <i>jedno</i> (sn)
(2) valószínűleg a finnugor eredetű, közelre mutató <i>e-</i> tövéből való képzett alak 'több közül ez az egy, amelyik itt áll hozzám közel' (Tótfalusi 2001a)	ie. * <i>ed-</i> (mutató névmás/nyomatékosító partikula) + ie. * <i>eiros</i> /* <i>oinos</i> 'egy' > ószl. * <i>inъ</i> (Rejzek 2001)
(3)	névmási (mint a <i>ten</i>)
(4) <i>egyetlenegy</i> <i>egyfolytában</i> <i>egy és fél/másfél</i> <i>egy szuszra</i> <i>egy csapásra</i> <i>egyedtől egyig</i> <i>kapsz egyet!</i> <i>egyre megy</i> <i>nekem minden mindegy</i> <i>egy-kettőre megcsinálom</i> <i>ebben egyik vagyunk</i> <i>egy gyékényen árulnak</i> <i>fél lábára sánta</i> <i>félkarú kézenállás</i> <i>ugyanaz</i> <i>azt sem tudja, hol áll a feje</i> <i>vérrokonok</i>	= <i>jeden jediný</i> = <i>v jednom kuse</i> = <i>jeden a půl / ≠ půldruha/půl druhého</i> = <i>jedním dechem</i> = <i>jedním vrzem</i> = <i>do jednoho</i> = <i>dám ti jednu!</i> = <i>vyjde to na jedno / ≠ nastejno</i> = <i>je mi všechno jedno</i> = <i>udělám to jedna, dvě</i> = <i>v tom jsme si zajedno</i> ≠ <i>je s ním jedna ruka</i> ≠ <i>chromý na jednu nohu</i> ≠ <i>stoj o jedné ruce</i> ≠ <i>jeden a tentýž</i> ≠ <i>být v jednom kole</i> ≠ <i>jsou jedna krev</i>

<i>maga kis huncut!</i> <i>az ember sohasem tudhatja</i> <i>egy cseppig</i> <i>egy szál ingben</i> <i>egy vér az arca</i> <i>egyre megy</i> <i>alszik rá egyet</i> <i>igyunk egyet</i>	<i>≠ i vy jeden!</i> <i>≠ jeden nikdy neví</i> <i>≠ do poslední kapky</i> <i>≠ jen v košili</i> <i>≠ mít obličej samou krev</i> <i>≠ vyjde to nastejno</i> <i>≠ vyspat se na to</i> <i>≠ napijme se (trochu)</i>
---	---

A magyar *egy* tőszámnév határozatlan névelőként is grammatikalizálódott, ami a cseh (irodalmi) nyelvre nem jellemző:

<i>egy rokonom meghalt</i> <i>van egy jó ötletem</i> <i>kint vár egy ember</i>	<i>≠ zemřel mi příbuzný</i> <i>≠ mám dobrý nápad</i> <i>≠ venku čeká nějaký člověk</i>
--	--

Ettől függetlenül van, amikor a magyar határozatlan névelőnek mégis a cseh *jeden* felel meg, elsősorban a köznyelvi stílusú beszédben; ilyenkor feltehetően germanizmusról van szó:

<i>egy haverom azt mondta, ...</i> <i>láttam egy jó filmet</i> <i>volt egyszer egy király</i>	<i>= jeden kámoš mi řekl, ...</i> <i>= viděl jsem jeden dobrý film</i> <i>= byl jednou jeden král</i>
---	--

2	
(1) <i>kettő</i> <i>két</i> (csak jelzőként, a jelzett szó előtt – vö. Tompa 1971: 235)	<i>dva</i> (hn)/ <i>dvě</i> (nn, sn)
(2) ősi finnugor örökség: <i>*kekte</i> (Tótfalusi 2001a)	ie. <i>*d(u)uō/*d(u)uai</i> (Rejzek 2001)
(3)	főnévi, duális eredetű ragozás: A./T. <i>dva/dvě</i> , B./E. <i>dvou</i> , R./Eh. <i>dvěma</i> (Petr 1986: 406)
(4) <i>kettő</i> helyett (is) dolgozik <i>egy</i> et mondok, <i>kettő</i> lesz belőle <i>két</i> kézre fog valamit <i>két</i> szememmel láttam <i>két</i> vállra fektet vkit <i>kettőt</i> lép <i>kettőt</i> ütött az óra <i>úgy</i> tesz, mintha <i>kettőig/háromig</i> sem tudna számolni <i>kettőn</i> áll a vásár	<i>= pracuje za dva</i> <i>≠ mám dobrý nápad/dám vám dobrou radu</i> <i>≠ uchopit něco oběma rukama</i> <i>≠ viděl jsem to na vlastní oči</i> <i>≠ položit někoho na lopatky</i> <i>≠ udělat dva kroky</i> <i>≠ hodiny odbily druhou</i> <i>≠ dělá, jako by neuměl do pěti (na)počítat</i> <i>≠ k tomu musí být dva</i>

3	
(1) <i>három</i>	<i>tři</i>
(2) ősi finnugor örökség: vogul <i>korem</i> , finn <i>kolme</i> (vö. Tótfalusi 2001a)	ie. <i>*treies</i> (Rejzek 2001)

(3)	főnévi, plurális eredetű ragozás: A./T. <i>tři</i> , B. <i>tří/třech</i> , R. <i>třem</i> , E. <i>třech</i> , Eh. <i>třemi</i> (Petr 1986: 405k.)
(4) <i>háromkirályok napja / ≠ vízkereszt</i> <i>három helyett (is) dolgozik</i> <i>hét mérföldre elhallatszott</i> <i>három ízben/alkalommal</i> <i>úgy tesz, mintha kettőig/háromig sem tudna számolni</i> <i>három a magyar igazság</i>	= <i>tří králů</i> = <i>pracuje za tři</i> ≠ <i>bylo to slyšet na tři hony</i> ≠ <i>tříkrát</i> ≠ <i>dělá, jako by neuměl do pěti (na)počítat</i> ≠ <i>do třetice všeho dobrého (i zlého)</i>

4	
(1) <i>négy</i>	<i>čtyři</i> (köznyelvileg: <i>štyry</i>)
(2) ősi finnugor örökség: vogul <i>nilji</i> , finn <i>neljä</i> (vö. Tótfalusi 2001a)	ie. * <i>küetür</i> - (Rejzek 2001)
(3)	főnévi, plurális eredetű ragozás: A./T. <i>čtyři</i> , B. <i>čtyř/čtyřech</i> , R. <i>čtyřem</i> , E. <i>čtyřech</i> , Eh. <i>čtyřmi/čtyřma</i> (Petr 1986: 405k.)
(4) <i>négykezest játszik</i> <i>négyesével veszi a lépcsőket</i> <i>négy szemkört</i> <i>négy szeme van, mégsem lát</i> <i>négykézláb mászik</i> <i>megcsinálja, ha törik, ha szakad</i> <i>kézzel-lábbal töri magát</i>	= <i>hrát na čtyři ruce</i> = <i>brát schody po čtyřech</i> = <i>mezi čtyřma očima</i> = <i>má čtyři oči, a přece nevidí</i> ≠ <i>lézt po čtyřech</i> ≠ <i>udělá to, i kdyby měl lézt po čtyřech</i> ≠ <i>dělat něco všemi čtyřmi</i>

5	
(1) <i>öt</i>	<i>pět</i>
(2) ősi finnugor örökség: vogul <i>eit</i> , lapp <i>vita</i> (vö. Tótfalusi 2001a)	ie. * <i>penküe</i> (Rejzek 2001)
(3)	speciális kétalakú ragozás: A./T. <i>pět</i> , B./R./E./Eh. <i>pěti</i> (Petr 1986: 406)
(4) <i>ötön/öt ujjon vesz</i> <i>ismeri, mint az öt ujját</i> <i>egyet fordul, és máris megcsinálja</i> <i>felégeti a kerítést, és a hamuját eladja</i> <i>szedi a sátorfáját</i> <i>hiányzik egy kereke/nincs ki minden kereke</i>	= <i>kupovat/koupit za pět prstů</i> ≠ <i>znát něco jako své boty</i> ≠ <i>udělat něco, než by napočítal pět</i> ≠ <i>hospodařit od desíti k pěti</i> ≠ <i>sebrat (si) svých pět švestek</i> ≠ <i>nemít všech pět pohromadě</i>

6	
(1) <i>hat</i>	<i>šest</i>
(2) ősi finnugor örökség: vogul <i>kat</i> , finn <i>kuusi</i> , <i>kuude</i> - (vö. Tótfalusi 2001a)	ie. * <i>s(ű)ek</i> (Rejzek 2001)
(3)	speciális kétalakú ragozás: A./T. <i>šest</i> ,

	B./R./E./Eh. <i>šesti</i> (Petr 1986: 406)
(4) vagy hatot , vagy vakot hat ökörrrel sem ki hat mesterséget tud, éhen hal az meg csak úgy ég a kezében a munka	≠ <i>ryc nebo nic</i> ≠ <i>ani za zlaté tele</i> ≠ <i>devatero řemesel, desátá bída</i> ≠ <i>pracovat o sto šest</i>

7	
(1) <i>hét</i>	<i>sedm</i> [ˈsɛdm̩/ˈsɛdom] (vö. Bělič 1972: 72)
(2) ősi ugor örökség: vogul <i>szet</i> (vö. Tótfalusi 2001a)	ie. *s(ű)ek (Rejzek 2001)
(3)	speciális kétalakú ragozás: A./T. <i>sedm</i> , B./R./E./Eh. <i>sedmi</i> (Petr 1986: 406)
(4) <i>olyan (sovány), mint hét szűk esztendő</i> <i>azt a hét meg a nyolcát!</i> hét ördög lakik benne hét nyelven beszél hét országra szól a híre hét bőre van, mint a cigánynak	= <i>hubený jako sedm hladových let</i> ≠ <i>u sta hromů!/tisíc hromů!</i> ≠ <i>čerti s ním šjou</i> ≠ <i>je prostě úžasný</i> ≠ <i>je světově proslulý</i> ≠ <i>je drzý jako opice</i>

8	
(1) <i>nyolc</i>	<i>osm</i> [ˈɔsm̩/ˈɔsom] (vö. Bělič 1972: 72)
(2) valószínűleg az ősmagyar korban alakult ki egy <i>nyol-</i> elemből, amelyhez utóbb került a <i>-c</i> elem a kilenc analógiás hatására (Tótfalusi 2001a)	ie. *ok'tō- („az ie. archetípus szóvége régi duálisra enged következtetni, ezért ezt a számnevet úgy is szokták értelmezni, hogy ’két négyes’, ti. primitív ujjszámolás a hüvelykujj mellőzésével”; Rejzek 2001 – J.P. fordítása)
(3)	speciális kétalakú ragozás: A./T. <i>osm</i> , B./R./E./Eh. <i>osmi</i> (Petr 1986: 406)
(4) <i>(ez) nekem nyolc</i>	≠ <i>je mi to fuk/jedno/putna</i>

9	
(1) <i>kilenc</i>	<i>devět</i>
(2) elhomályosult összetétel, amelynek első tagja a <i>kívül</i> rövidült <i>kül</i> , <i>kil</i> alakja, a második pedig az a ‘tíz’ jelentésű elem, amely a harminc szóban is szerepel (Tótfalusi 2001a)	ie. *neun- (a szókezdő <i>d-</i> a <i>deset</i> számnév hatására vezethető vissza; vö. Rejzek 2001)
(3)	speciális kétalakú ragozás: A./T. <i>devět</i> , B./R./E./Eh. <i>devíti</i> (Petr 1986: 406)
(4) kilenc puszta faluban sincs mása	≠ <i>v celém světě nemá rovného</i>

10	
(1) <i>tíz</i>	<i>deset</i>
(2) nyugati középíráni <i>desz</i> jövevényszó folytatása (vö. Tótfalusi 2001a)	ie. * <i>dek</i> 'm- (Rejzek 2001)
(3)	speciális kétalakú ragozás: A./T. <i>deset</i> , B./R./E./Eh. <i>deseti/desíti</i> (Petr 1986: 406)
(4) <i>mind a tíz körmével</i> <i>mind a tíz ujját megnyalhatja</i> <i>mintha tízig sem tudna számolni</i> <i>rosszul megy/rosszabbodik</i> <i>tíz ujjamon is megszámlolhatom</i>	= všemi deseti = <i>mohl by si všech deset olíznout</i> = <i>jako by neuměl do deseti</i> (≠ <i>do pěti</i>) (<i>na</i>)počítat ≠ <i>jde to od desíti k pěti</i> ≠ <i>to si můžu na prstech spočítat</i>

Amint már fentebb említettem, a 11-től 19-ig terjedő magyar tőszámneveket – szinkron szempontból értelmezhető struktúrájuknál fogva – nem tekintem gyökszavaknak. Cseh megfelelői ugyan gyökszó jellegűek, de mivel nyelvtörténetileg hasonló módon jöttek létre, ezt a számnévcsoportot lejjebb tárgyalom a 2.1.2. fejezetben. A további gyökszó típusú tőszámnevek mindkét nyelvben a következők:

20, 30, 40, 50, 60, 70, 80, 90	
(1) <i>húsz</i> <i>harminc</i> <i>negyven</i> <i>ötven</i> <i>hatvan</i> <i>hetven</i> <i>nyolcvan</i> <i>kilencven</i>	<i>dvacet</i> <i>třicet</i> <i>čtyřicet</i> <i>padesát</i> <i>šedesát</i> <i>sedmdesát</i> ['sɛdmɔɖɛsa:t/'sɛdɔmɖɛsa:t] <i>osmdesát</i> ['ɔsmɔɖɛsa:t/'ɔsmɔmɖɛsa:t] <i>devadesát</i>
(2) <i>húsz</i> : ősi finnugor örökség (vogul, osztják <i>kosz</i>) <i>harminc</i> : elhomályosult összetétel (<i>harmi</i> - eleme a <i>három</i> változata; <i>-nc</i> végződése 'tíz' jelentésű) <i>negyven–kilencven</i> : finnugor kori összetételek a mindenkori számnévből és egy 'tíz' jelentésű elemből (* <i>mone</i> > <i>-van/-</i> <i>ven</i>) (vö. Tótfalusi 2001a)	<i>dvacet–čtyřicet</i> : a 2-től 4-ig terjedő számnév + <i>deseti</i> (a <i>desěť</i> 'tíz' t.sz. A.) szókapcsolat összláv korú összevonása <i>padesát–devadesát</i> : az 5-től 9-ig terjedő számnév + <i>desěť</i> (a <i>desěť</i> 'tíz' t.sz. B.) szókapcsolat összláv korú összevonása (vö. Rejzek 2001)
(3)	speciális kétalakú ragozás: A./T. <i>dvacet–</i> <i>devadesát</i> , B./R./E./Eh. <i>dvaceti–devadesáti</i> (Petr 1986: 406)
(4) <i>lekapták a húsz körméről</i> <i>elárul vkít</i> <i>hatvan fele – hazafele</i>	≠ <i>pěkně si ho podali</i> ≠ <i>prodat někoho za třicet stříbrných</i> ≠ <i>po šedesátce se život blíží ke svému konci</i>

100	
(1) <i>száz</i>	<i>sto</i>
(2) ősi finnugor örökség: vogul <i>szat</i> , finn <i>sata</i> (Tótfalusi 2001a)	ie. <i>*(d)k'm̩tom</i> (a <i>*dek'm̩ dk'm̩tóm</i> 'tíz tízes' szókapcsolat radikális összevonása – vö. Rejzek 2001)
(3)	semleges nemű főnévi (mint a <i>město</i>) (Petr 1986: 405)
(4) <i>ilyen példa százával van</i> <i>egy szó mint száz</i> <i>nagy kedvem van azt megtenni</i> <i>lóhalálában futottak</i> <i>hét határra elhallatszott a hangja</i>	= <i>takových příkladů je na sta</i> ≠ <i>krátce řečeno/krátce a dobře</i> ≠ <i>mám sto chuti to udělat</i> ≠ <i>utíkali o sto pryč</i> ≠ <i>bylo ho slyšet na sto honů</i>

1 000	
(1) <i>ezer</i>	<i>tisíc</i>
(2) az iráni nyelvek egyikéből, valószínűleg az alánból való: alán <i>azari</i> (Tótfalusi 2001a)	ie. <i>*tūs-</i> 'dagad, hízik' + ie. <i>*(d)k'm̩t-</i> 'száz' (vö. Rejzek 2001)
(3)	hímnemű főnévi (mint a <i>stroj</i>) (Petr 1986: 404)
(4) <i>ezer meg ezer</i> <i>ezer mennykő!</i>	= <i>tisíce a tisíce/na tisíce</i> = <i>tisíc hromů!</i>

1 000 000	
(1) <i>millió</i>	<i>milion/milión</i> (mind a kettő kiejtése ['milijɔ:n])
(2) nemzetközi szó a fr. <i>million</i> nyomán (< lat. <i>mille</i> 'ezer') (Tótfalusi 2001b)	ném. <i>Million</i> (< fr. <i>million</i> < ol. <i>millione</i> (Rejzek 2001)
(3)	hímnemű főnévi (mint a <i>hrad</i>) (Petr 1986: 404)
(4) <i>semmi pénzért!</i> <i>rengeteg időnk van</i>	≠ <i>ani za milion!</i> ≠ <i>máme milion času</i>

2.1.2. Összetett tőszámnevek és tőszámnév funkciójú szintagmák

A fentiekben leírtam a két nyelv gyökszó jellegű számneveit, amelyek ugyanakkor kiindulópontként szolgálnak a többi számnév képzéséhez. A magyarban a többi tőszámnév a fenti gyökökből képzett összetétel, a csehben azonban a gyökszavakból felépített aszindetikus (kötőszó nélküli) jelzői, ill. mellérendelő szintagma (szószerkezet).

A magyar 11–19 közötti tőszámnevek szószerkezet alapú összetételek (ném. *Zusammenrückungen*). Az azok alapjául szolgáló mondattani struktúra superessivusi jelzős szerkezet (*tízen egy* = 'egy a tízen', ill. 'tízen levő egyes'), melynek közeli analógiája a késői ósszláv *jedinъ na desęte* (ugyancsak 'egy a tízen' jelentésű) locativusi jelzős szerkezet, amelyből fonetikai redukció hatására a mai cseh *jedenáct, dvanáct, třináct* típusú számnevek

keletkeztek (ez a fejlődési folyamat a többi szláv nyelvben is párhuzamosan zajlott). A fonetikai egyszerűsödés következtében azonban a cseh lexémák morfoszintaktikai struktúrája elhomályosult, ezért szigorúan szinkron szempontból a gyökszavak közé sorolhatók.

számérték	magyar	cseh
11	<i>tizenegy</i>	<i>jedenáct</i>
12	<i>tizenkettő</i>	<i>dvanáct</i>
13	<i>tizenhárom</i>	<i>třináct</i>
14	<i>tizennégy</i>	<i>čtrnáct</i>
15	<i>tizenöt</i>	<i>patnáct</i>
16	<i>tizenhat</i>	<i>šestnáct</i>
17	<i>tizenhét</i>	<i>sedmnáct</i>
18	<i>tizennyolc</i>	<i>osmnáct</i>
19	<i>tizenkilenc</i>	<i>devatenáct</i>

A második tízes tőszámneveinek szerkesztésmódja számos nyelvész arra készítetett, hogy nyelvtörténeti összefüggést keressenek a hasonló szerkesztésű szláv, magyar, ill. más (pld. román vagy albán) tőszámnevek között: „Nem zárkozhatunk el annak feltevése előtt, hogy a 11-től 19-ig terjedő magyar számnevek rendszerének kialakulásában szerepük lehetett a megfelelő szláv számneveknek.” (Kiss 1976: 190). Ennek a felfogásnak ugyan több cáfolója is akadt (pld. Fodor 1986; Honti 1986), de perdöntő bizonyítékok hiányában mindkét álláspont számos más nyelvtörténeti vita sorsához hasonlóan mára holtpontra jutott, azaz puszta feltételezések szintjén maradt.

A harmadik tízes ciklus magyar számnevei (21–29) a második tízeséihez hasonló módon (ti. superessivusi szerkezet alapján) alakulnak: *huszonegy*, *huszonkettő* stb., ami a második tízesből kiinduló analógiával magyarázható: „az analógiás úton való továbbterjedés kielégítőnek látszik, akár eredeti, akár idegen mintára jött létre a szerkezet a 11–19 közti számnevekben” (Fodor 1986: 189; hasonlóan érvel Honti is – 1986: 202, 204).

A magyarban a negyedik tízestől kezdve a tőszámnevek alakja mellérendelő (kopulatív) összetétel, a csehben pedig már a harmadik tízestől kezdve mellérendelő jelöletlen (aszindetikus) szó szerkezetek fordulnak elő. A 21 és 99 között a német hatásra létrejött szó szerkezet alapú összetételek is használatosak (21: *dvacet jedna* vagy *jedenadvacet*).

számérték	magyar	cseh
23	<i>(huszonhárom)</i>	<i>dvacet tři/třiadvacet</i>
34	<i>harmincnégy</i>	<i>třicet čtyři/čtyřiatřicet</i>
55	<i>ötvenöt</i>	<i>padesát pět/pětapadesát</i>
78	<i>hetvennyolc</i>	<i>sedmdesát osm/osmasedmdesát</i>
96	<i>kilencvenhat</i>	<i>devadesát šest/šestadevadesát</i>
158	<i>százkilencvennyolc</i>	<i>sto padesát osm/sto osmapadesát</i>
1946	<i>ezerkilencszáznegyvenhat</i>	<i>tisíc devět set čtyřicet šest</i>
3016	<i>háromezer-tizenhat</i> ²⁸	<i>tři tisíce šestnáct</i>

2.1.3. Tipikus tőszámneves szintagmák

A tőszámnevek általában más lexémákkal együtt képeznek mondattani szerkezeteket. A leggyakoribb a következő három szerkezettípus:

²⁸ A magyarban a kétezren felül – az évszámok kivételével – használatos kötőjeles írásmód (MHSz 2015: 133) semmit nem változtat a szó szerkezet grammatikai jellegén, hanem csak lehetővé teszi a hosszabb összetétel áttekinthetőségét fokozó optikai tagolást.

- a) tőszámnév + főnév
- b) tőszámnév + mértékegység (+ melléknév (+ főnév))
- c) tőszámnév + mértékegység + főnév

A fenti szó szerkezetek nyelvtani jellege és viselkedése a két nyelvben távolról sem azonos. A következő bekezdések célja ezeknek a szókapcsolatoknak a kontrasztív összehasonlítása. A mondattani leírások a függőségi nyelvtanból indulnak ki (ld. Pilarský 2018: 127kk.).

- a) tőszámnév + főnév

(1) <i>egy asztal, ceruza, ablak</i>	<i>jeden stůl, jedna tužka, jedno okno</i>
(2) <i>két asztal, ceruza, ablak</i>	<i>dva stoly, dvě tužky, dvě okna</i>
(3) <i>három asztal, ceruza, ablak</i>	<i>tři stoly, tužky, okna</i>
(4) <i>négy asztal, ceruza, ablak</i>	<i>čtyři stoly, tužky, okna</i>
(5) <i>öt, hat, huszonhat, ezer asztal</i>	<i>pět, šest, dvacet šest, tisíc stolů</i>
(6) <i>öt, hat, huszonhat, ezer asztalhoz</i>	<i>k pěti, šesti, dvaceti šesti, tisíci stolům</i>
(7) <i>huszonegy asztal</i>	<i>dvacet jeden stůl</i>
(8) <i>harmincnégy asztal</i>	<i>třicet čtyři stoly</i>

A **magyarban** a nyelvtani szabályozás egyszerű és következetes: a tőszámnévek pusztán juxtapozícióval (egymás mellé helyezéssel) kapcsolódnak a főnevekhez jelzői funkcióban²⁹. Alanyesetben mindkét lexéma szótári alakban áll, a főnév – jelentéktelen kivételektől eltekintve – egyes számú (ld. 1–8), ami összhangban áll a magyar nyelvnek a nyelvtani redundancia minimalizálására irányuló tendenciájával. A **cseh** nyelvben a szó szerkezet jellege és alaktani viselkedése a tőszámnév értékétől függ. Az 1–4 értékű számnevek jelzőként járulnak a főnévhez. A *jeden/jedna/jedno* 'egy' után a főnév a nem-, szám- és esetkategóriában formailag igazodik a számnévhez (ún. egyeztetés, ld. 1). A *dva/dvě* után hasonló a helyzet, de a nn és a sn alak egybeesik (ld. 2). A *tři* 'három' és *čtyři* 'négy' számnevek esetében folytatódik az egyeztetés, amely azonban már nem terjed ki a nemkategóriára (ld. 3–4). A *pět* 'öt' számértéktől kezdve megváltozik a szó szerkezet jellege és viselkedése: a számnév többé nem a főnév jelzője, hanem a szintagma feje, ti. vonzatot gyakorló alaptagja, aminek következtében a számnév alanyesete mellett a főnév t.sz. B. esetben áll (ld. 5), de amennyiben a számnév nem alanyesetű, ismét érvénybe lép az egyeztetés (ld. 6). E szabály alól csak az 1–4 **végű** tőszámnévek képeznek kivételt, amelyek az 1–4 **értékű** számnevekhez hasonlóan viselkednek (ld. 7–8).

- b) tőszámnév + mértékegység (+ melléknév (+ főnév))

(9) <i>egy méter</i>	<i>jeden metr</i>
(10) <i>két méter széles</i>	<i>dva metry široký</i>
(11) <i>huszonöt méter hosszú árok</i>	<i>dvacet pět metrů široký příkop</i>

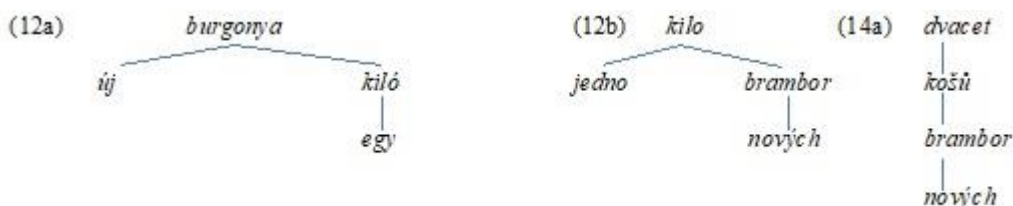
Amint látjuk, a tőszámnév mindkét nyelvben az a) pontban leírt szabályok szerint kapcsolódik a mértékegységet kifejező főnévhez, a kétagú szintagma pedig a potenciálisan következő melléknév bővítője.

- c) tőszámnév + mértékegység (+ melléknév) + főnév

(12) <i>egy kilo (új) burgonya</i>	<i>jedno kilo (nových) brambor</i>
(13) <i>két pohár (világos) sör</i>	<i>dvě sklenice (světlého) piva</i>
(14) <i>húsz kosár (friss) eper</i>	<i>dvacet košů (čerstvých) jahod</i>

²⁹ Hagyományos magyar nyelvtani szakkifejezés: *mennyiségjelző*.

A tőszámnév az előző szerkezethez hasonlóan az a) pontban leírt szabályok szerint kapcsolódik a mértékegységet kódoló főnévhez, a következő főnév pedig a mért entitásra utal. Lényeges különbség rejlik azonban a magyar és a cseh nyelvi szerkezet függőségi viszonyaiban: a **magyarban** a szerkezet alaptagja a mért anyagot jelentő főnév, melynek két jelzője van: 1. a mértékegységet jelentő főnevet tartalmazó főnévi csoport; 2. az esetleges melléknév. A **csehben** pedig két lehetőség van: az 1–4 tőszámnév mellett a szerkezet feje a mértékegységet jelentő főnév, melynek két jelzője van: 1. a tőszámnév; 2. a mért anyagra utaló melléknévi jelzős főnév (12b); a négynél magasabb értékű számnév esetében a szerkezet alaptagja a tőszámnév, melynek jelzője a mértékegységet kifejező főnév, az utóbbi jelzője pedig a melléknévi jelzős, mért anyagot jelentő főnév (14a):

A szerkezet esetragozása is eltérően alakul a két nyelvben. A **magyarban** csak az egész főnévi szerkezet feje (*burgonya*) kap esetragot, a **csehben** pedig az esetragozás a szerkezet típusától függ: a (12b) szerkezetben az alaptag (*kilo*) és számnévi jelzője (*jedno*) ragozódik, amíg a másik jelző mindkét tagja (vonzatjellegüknek köszönhetően) B. esetben áll; a (14a) szerkezetben pedig csupán a tőszámnév kap esetvégződést, amíg a két függő főnév mint vonzat (valamint a *brambor* főnév egyeztetett melléknévi jelzője) B. esetben marad.

2.1.4. A tőszámnévek egyéb vonatkozásai

2.1.4.1. Határozatlan tőszámnévek

Mindkét nyelv olyan tőszámnévekben is gazdag, amelyek aritmetikai értelemben nem definiálható mennyiségekre utalnak, mégpedig az ún. határozatlan számnévekben. Mivel terjedelmi okokból nem szolgálhatok teljes felsorolással, ezen a helyen csak egy kis ízelítőt adok belőlük:

Bizonytalan mennyiség kifejezése:

magyar	cseh
<i>néhány</i>	<i>několik</i>
<i>több</i>	<i>více/vícero</i>
<i>annyi</i>	<i>tolik</i>
<i>mennyi?/hány?</i>	<i>kolik?</i>
<i>nem egy</i>	<i>nejeden/nejedna/nejedno</i>

Viszonylag nagy mennyiség kifejezése:

magyar	cseh
<i>sok</i>	<i>mnoho</i>
<i>nem kevés</i>	<i>nemálo</i>
<i>számos</i>	<i>četní/četné/četná</i> (csak t.sz.)
↓ <i>egy csomó</i>	↓ <i>spousta</i>
<i>százai</i> (csak t.sz.)	<i>sta/stovky</i> (csak t.sz.)
<i>ezrei</i> (csak t.sz.)	<i>tisíce</i> (csak t.sz.)
<i>milliói</i> (csak t.sz.)	<i>miliony/milióny</i> (csak t.sz.)

Viszonylag kis mennyiség kifejezése:

magyar	cseh
<i>egypár, ↓pár</i>	<i>pár</i>
<i>nem sok</i>	<i>nemnoho</i>
<i>kevés</i>	<i>málo</i>

A **magyar** határozatlan tőszámnevek többsége mondattanilag úgy viselkedik, mint a tőszámnevek, ti. egyes számú főnevekhez járulnak (*sok barát, egypár könyv, annyi probléma* ...). Az egyetlen kivételnek a birtokos személyjellel ellátott alakok tekinthetők, amelyek a főnév többes számával birtokos szerkezetet képeznek: *esetek százai, franciák ezrei, szegények milliói*. A fenti példák **cseh** megfelelői többnyire birtokos esetet vonzanak (*pár otázek* 'egypár kérdés', *nemálo problémů* 'nem kevés probléma', *kolik lidí* 'hány ember' ...), elvéve azonban egyeztetett jelzői alakok is előfordulnak (*četní přátelé* 'számos barát', *nejedna žena* 'nem egy nő').

Egyes nyelvészek idegenkednek attól, hogy a mennyiséget jelentő melléknevek egészét a számnevekkel azonosítsák (vö. Keszler 2000: 143). Mivel azonban nem rendelkezünk általános és megbízható elhatárolási kritériummal, tágabb értelemben, szigorúan lexikai szempontból olyan melléknevet is számolhatunk a határozatlan számnevek közé, mint *szemernyi/špetka, hordónyi/hromada, számtalan/nescětný* vagy *csupa/samý*.

2.1.4.2. Tizenkettes számrendszer maradványai

Más európai nyelvekhez hasonlóan mindkét nyelvünkben olyan tőszámnevekre is akad példa, amelyek nem a tízes számrendszeren alapulnak, hanem a múltban használt, más bázisú számrendszerekből indulnak ki. Ilyen a tizenkettes (duocedimális) rendszer, amelyből ma már többé-kevésbé elavult, de a nyelvhasználat bizonyos színterein (pld. mezőgazdaság, kereskedelem) elvéve még mindig bizonyos mértékig túlélő számnevek eredeztethetők – e lexémák számértéke ui. a tizenkettő szorzatainak vagy hányadainak felel meg:

számérték	magyar	cseh
12	<i>tucat</i>	<i>tucet</i>
6 (= 12:2)	<i>féltucat</i>	<i>půltucet</i>
60 (= 12×5)	–	<i>kopa</i>
144 (= 12×12)	<i>nagytucat</i>	<i>veletucet</i>
3600 (= 60×60)	–	<i>velekopa</i>

E számrendszer közkedveltsége egyesek szerint abból eredhet, hogy a tizenkettes számnak több osztója van (2, 3, 4, 6), mint a tízesnek (2 és 5 – Wikipedia 2019). Úgy tűnik, hogy a tucatos számolás hagyománya a cseh nyelvterületen erősebb volt, mint Magyarországon, mert a magyarból hiányzik a *kopa* és a *velekopa* megfelelője. A *tucat/tucet* a ném. *Dutzend* átvétele, mely utóbbi pedig a lat. *duodecim*-re '12' vezethető vissza (vö. Tóthfalusi 2001a; Rejzek 2001). A *kopa* szót a *kopati* 'ás' igéből származtatják (eredeti jelentése ui. 'rakásnyi kiásott föld' – vö. Rejzek 2001). A többi ilyen típusú magyar és cseh számnév könnyen elemezhető szóösszetétel.

A **magyar** tizenkettes alapú tőszámnevek szintaktikailag úgy viselkednek, mint a tőszámnevek, ti. egyes számú főnevekhez járulnak (*két tucat fánk*). **Cseh** megfelelői kivétel nélkül birtokos esetet vonzanak (*dva tucty koblih* 'két tucat fánk', *kopa vajec* '60 darab tojás' ...).

2.1.4.3. Tő- és törtszámnevek kombinációja

Az emberek ősidők óta a különböző jelenségeket és tárgyakat számolva nemcsak egész entitásokat vettek figyelembe, hanem kénytelenek voltak azok részeit is kifejezni. Ebből a szükségből születtek a törtszámnevek (ld. 2.9.). Ugyanakkor azonban olyan kombinált számnevek is kifejlődtek, amelyek alkalmasak egész számok törtrészekkel való kiegészítésére:

számérték	magyar	cseh
1 ½	<i>másfél</i>	<i>jedenapůl/půldruha/půldruhého</i>
2 ½	<i>két és fél/harmadfél</i>	<i>dvaapůl/půltřetího</i>
3 ½	<i>három és fél</i> stb.	<i>třiapůl/půlčtvrtá/půlčtvrtého</i>
250	<i>harmadfél száz</i>	<i>půldruha sta</i>

A **magyar** nyelvi példák közül csak a *másfél/harmadfél* lexikalizálódott teljes mértékben, a többi kifejezés mindmáig mellérendelő szószervezetnek tekinthető (erre utal a különírás is az egybeírt *másfél* összetétellel szemben). A **cseh** lexémák szószervezet alapú összetételek, s egybeírásuk már csak azért is kötelező, mivel a különírt szókapcsolatok jelentése lényegesen eltérő: *půltřetího melounu* 'két és fél dinnye' – *půl třetího melounu* 'a harmadik dinnye fele' (vö. Petr 1986: 115). A kombinált számnevek nyelvtani viselkedése mindkét nyelven az előző típuséhoz hasonló.

2.2. Numerikus számnév (číslovky numerické)

A jelenségek számosságát kifejező tőszámnevekből absztrakció útján keletkeztek maguknak a számoknak az elnevezései (Petr 1986: 116). Bár a magyar szakirodalomban a számnevek ilyen alosztályáról nemigen esik szó, ezek a mai magyar nyelvben is kétségteljesen jelen vannak. A numerikus számnevek speciális funkciója – ti. a számokra mint absztrakt egységekre való referencia – különleges igényeket támaszt a megfelelő lexémák alakjával szemben. Ebben az értelemben kiemelendő az egységes alak követelménye. Mivel a numerikus számnevek alapfunkciójuknál fogva nem járulnak főnevekhez, a magyarban el lehet tekinteni a *kettő* és *két* megkülönböztetésétől, a csehben pedig mellőzhetők a nem kategóriát kifejező alakok (*jeden/jedna/jedno, dva/dvě*). A numerikus számnevek lényegében véve a nyelvhasználat három területén fordulnak elő, s ennek függvényében némileg különbözik az alakjuk:

- **matematika**

A matematika területén használatos számnevek csak minimálisan különböznek a tőszámnevektől. A **magyarban** az egyetlen eltérés a *két* jelzői alak mellőzése, a **csehben** pedig a nemet kifejező alakok közötti különbségek eltörlésére került sor a nőnemű alak javára:

(15) *nulla, egy, kettő, három ...*

nula, jedna, dvě, tři ...

A magasabb értéket kifejező számnevek numerikus változata mindkét nyelvben azonos a megfelelő tőszámnevekkel.

- **a természetes számsor kiszámolása**

Az e célra használt **magyar** számnevek nem különböznek a matematika területén használatos alakoktól. A **csehben** érdekes módon egyelőre nem került sor egységes nyelvi úzus

kialakítására, mivel három különböző változat (vö. Petr 1986: 117) van használatban. Ezeket az alábbi áttekintésben gyakorisági sorrendben szerepeltetem:

(16) <i>egy, kettő, három ...</i>	a) <i>jedna, dvě, tři ...</i>
	b) <i>jedna, dva, tři ...</i>
	c) <i>jeden, dva, tři ...</i>

- **a ritmus megadása** (sport, tánc stb.)

A numerikus számnevek ezen csoportja leginkább különbözik a többi válfajuktól. A számnevek speciális rendeltetése – a ritmus megadása – ui. rövid, lehetőleg egy szótagú alakokat részesít előnyben. Ezért a **magyarban** a *kettő* számnév helyett jelzői alakja használatos, a két szótagú *három* számnév esetében pedig fonetikai redukció figyelhető meg (*három* > *há'*). A **csehben** a két szótagú *jeden/jedna/jedno* számnevet a régi szláv *raz*³⁰ lexéma helyettesíti:

(17) <i>egy, két, há' ...</i>	<i>raz, dva, tři ...</i>

2.3. Sorszámnev (číslovky řadové)

A sorszámnevek az entitások tetszőlegesen motivált sorrendben elfoglalt helyét, számsorbeli értékét adják meg. Alakjuk mindkét nyelvünkben a legtöbb esetben a megfelelő tőszámnev származéka. A **magyarban** a sorszámnev képzője *-Od-*, amelynek konkrét fonetikai realizációja a mindenkor szótó morfológiai adottságaitól függően *-od-*, *-ad-*, *-ed-*, ill. *-öd-*. A képzőt az ún. kiemelőjel (*-ik* – ld. Keszler 2000: 189k.) követi. A **csehben** általában a *-t-* képző fordul elő, melyet a melléknévi ragozás megfelelő végződése követ (egy.sz. hn A. -ý, kivételesen *-í*). Néhány esetben a képző ettől eltér: a *prvý*, *druhý*, *sedmý*, *osmý*, *stý*, *tisící* esetében a nulla képző lép fel (*prv-Ø-ý* stb.), a *první* alaknál a sorszámnevképző *-n-* (*prv-n-í*). Számos sorszámnev szó szerkezete szinkron szempontból nehezen elemezhető, mert a szóképzés adott esetben egy időben olyan távoli folyamat, hogy a nyelvben azóta végbement fonológiai és/vagy morfológiai változások részben elhomályosították a morfológiai struktúrát (ez a jelenség főleg a cseh nyelvre igaz, de a magyarban is olykor megfigyelhető, pld. a *harmadik* vagy *milliomodik* esetében). Az *egy* és *kettő* esetében mindkét nyelvben szuppletív (= más tőből képzett) alakok fordulnak elő, ami a világ nyelvei között igen gyakori jelenség: m. *első*³¹, *második*³² – cs. *první/prvý*³³, *druhý*³⁴. A sorszámnevek alakjairól az alábbi táblázat nyújt áttekintést:

sorrendi érték	magyar	cseh
0.	<i>nulladik</i>	<i>nultý</i>
1.	<i>első</i>	<i>první/↑prvý</i>
2.	<i>második</i>	<i>druhý</i>
3.	<i>harmadik</i>	<i>třetí</i>

³⁰ Összl. *razb* 'csapás' a *raziti* 'ver, csap, vág' ige konverziós származéka.

³¹ Az *elő* főnév *el-* tövéből alakult a *-só* képzőeggyüttessel (mint *alsó*, *felső* stb. – Tóthfalusi 2001a).

³² a *más* származéka (Tóthfalusi 2001a).

³³ *první/prvý* < összl. **pъrvъ* < ie. **pruo-* (vö. Rejzek 2001)

³⁴ *druhý* < összl. **drugъ* 'más' (a szemantikai motiváció tehát a magyar ekvivalensével azonos, de ebben az esetben bármilyen kölcsönhatás feltehetően kizárt, mivel a világ nyelvei között számtalan párhuzam megfigyelhető)

sorrendi érték	magyar	cseh
4.	<i>negyedik</i>	<i>čtvrtý</i>
5.	<i>ötödik</i>	<i>pátý</i>
6.	<i>hatodik</i>	<i>šestý</i>
7.	<i>hetedik</i>	<i>sedmý</i>
8.	<i>nyolcadik</i>	<i>osmý</i>
9.	<i>kilencedik</i>	<i>devátý</i>
10.	<i>tizedik</i>	<i>desátý</i>
11.	<i>tizenegyedik</i>	<i>jedenáctý</i>
12.	<i>tizenkettedik</i> stb.	<i>dvanáctý</i> stb.
20.	<i>huszadik</i>	<i>dvacátý</i>
21.	<i>huszonegyedik</i>	<i>dvacátý první/↑prvý</i>
22.	<i>huszonkettedik</i> stb.	<i>dvacátý druhý</i> stb.
30.	<i>harmincadik</i>	<i>třicátý</i>
40.	<i>negyvenedik</i>	<i>čtyřicátý</i>
50.	<i>ötvenedik</i>	<i>padesátý</i>
60.	<i>hatvanadik</i>	<i>šedesátý</i>
70.	<i>hetvenedik</i>	<i>sedmdesátý</i>
80.	<i>nyolcvanadik</i>	<i>osmdesátý</i>
90.	<i>kilencvenedik</i>	<i>devadesátý</i>
100.	<i>századik</i>	<i>stý</i>
158.	<i>százötvennyolcadik</i>	<i>stý padesátý osmý</i>
200–800.	<i>kétszázadik</i> stb.	<i>dvoustý, třístý, čtyřstý, pětistý, šestistý, sedmistý, osmistý, devítistý</i> (összetételek)
1 000.	<i>ezredik</i>	<i>tisící</i>
2 000–999 000.	<i>kétezeredik</i> stb.	<i>dvoutisící, třítisící, čtyřtisící... – devítistý devadesátidevítisící</i> ³⁵
2562	<i>kétezer-öttszázhatvankettedik</i>	<i>dvoutisící pětistý šedesátý druhý</i> ³⁶
1 000 000.	<i>milliomodik</i>	<i>miliontý/milióntý</i>

Mindkét nyelvben képezhetők sorszámnevek a változókból is a matematikában: m. *n-edik*, *x-edik*; cs. *n-tý* ['enti:], *x-tý* ['iksti:]. Mindkét nyelv ezenfelül határozatlan sorszámnevekkel is rendelkezik, például:

magyar	cseh
<i>hányadik</i>	<i>kolikátý</i>
<i>néhányadik</i>	<i>několikátý</i>
<i>sokadik</i>	–
–	<i>tolikátý</i>

Itt azonban – amint látjuk – a képezhetőség nyelvenként korlátozott, és sok határozatlan tőszámnévnek egyáltalán nem létezik sorszámnévi megfelelője.

Sorszámnevekből mindkét nyelvben határozói jellegű alakok képezhetők, amelyek a cselekmény ismétlésének sorrendjét fejezik ki. A csehben ezek az alakok szó szerkezet alapú összetételek (*po* előljárószó + egy.sz., nn, E. esetben álló sorszámnév), a magyarban *-szOr* „képzőszerű rag”-os (ld. Keszler 2000: 204) sorszámnevek:

³⁵ Bár a magasabb számértékű alakok helyes képzése gyakran tisztázatlan vagy problémás, az egyébként precízióra és teljességre törő cseh nyelvtanok és nyelvművelési kézikönyvek ezt a kérdéskört érdekes módon hallgatással mellőzik.

³⁶ A „klasszikus” nyelvtani szabályok szerint a sorszámneveknél is a szókapcsolat minden egyes szóalakja ragozódik, ám a 27. sz. lábjegyzetben elmondottak a sorszámnevekre is alkalmazhatók.

2.4. Gyűjtőszámnév (číslovky úhrnné)

A számnevek ezen alosztálya csak a **cseh** nyelvre jellemző. A tőszámnevekhez hasonlóan mennyiséget, számosságot jelent, de egy háttéri [összesen/összegezve] szemantikai jeggyel gazdagodva (vö. Petr 1986: 117). **Magyar** nyelvi ekvivalense hiányzik, szükség esetén csak lexikailag kifejezhető:

(19) <i>(összesen) két galambfióka, egy pár galambfióka</i>	↑ <i>dvé holoubátek</i>
(20) <i>(összesen) öt szobor, ötös szoborcsoport</i>	<i>patero soch</i>
(21) <i>(mind) a négy évszak</i>	<i>čtvero ročních období</i>

A gyűjtőszámnév képzése részben az *-é*³⁷ (19), részben az *-er*³⁸ (20, 21) képzővel történik a tőszámnevekből. Az amúgy is archaikusnak érzett ↑*dvé* és ↑*tré* alak a mai nyelvben hiányos ragozási paradigmával rendelkezik, melléknévi ragozása (egy.sz. sn A./T., ill. sn/hn B./R./E., az Eh. teljesen hiányzik – vö. Petr 1986: 404). A többi alak ugyan a sn *město* ragozási típushoz tartozik, de ettől függetlenül többnyire csak alanyesetben használatos. Minden gyűjtőszámnév t.sz. B. esetet vonz. Határozatlan gyűjtőszámnév is előfordulnak: *několikero jídél* kb. 'többféle étel'. E számnevek használata újabban ritka és kivétel nélkül stilisztikailag markírozott (írott nyelvi, archaikus, sőt, némileg tréfás).

2.5. Készletszámnév (číslovky souborové)

Ez az alosztály kizárólag a cseh nyelvben fordul elő. A készletszámnév a főnévvel kifejezett entitások összetartozó és rendszeresített csoportjainak, készleteinek, csomagolásainak, kötegeinek stb. számát adják meg, és olyan többnyire megszámlálható, többes számú főnevekhez járulnak, amelyek rendszerint mindennapi használati tárgyakat (ruhadarabokat, élelmiszereket, szerszámokat) neveznek meg. A készletszámnév nemben, számban és esetben egyeztetve vannak a főnévvel, ezért többnyire önmaguk is többes számúak:

(22) <i>egy pár zokni</i>	<i>jedny ponožky</i>
(23) <i>két pár kesztyű</i>	<i>dvoje rukavice</i>
(24) <i>négy kulcscsomó</i>	<i>čtvery klíče</i>

A készletszámnév a csak többes számú főnevek (pluralia tantum) mellett a tőszámneveket helyettesítik és darabszámot jelölnek:

(25) <i>egy kályha</i>	<i>jedna kamna</i> (t.sz.!)
(26) <i>három olló</i>	<i>troje nůžky</i>

³⁷ *-é* < *összl. *-oje*, eredetileg az ie. kettős szám B. (Vasmer 1987-I: 488)

³⁸ Az *-ero* képző alapja *összl. *čtvero* (analógia + morfémahatár-eltolódás, mivel az *-er-* hangcsoport eredetileg a gyök része volt – vö. Vasmer 1987-III: 424).

Egyes számban hiányoznak hn alakok. Az egy.sz. alakok egyrészt gyűjtőfőnevekhez (27, 28) kapcsolódnak, amelyek maguk is összetartozó csoportokat jelentenek, másrészt anyagnevekhez (29, 30) járulnak:

(27) két kormánymű	<i>dvoje řízení</i>
(28) három rend ágynemű	<i>troje prádlo</i>
(29) öt kocka vaj	<i>patero máslo</i>
(30) négy doboz kenőcs	<i>čtvero mazání</i>

A szóképzés a gyűjtőszámnevekéhez hasonló (kivéve az egy.sz. semleges nemű *dvoje, troje* alakot, ahol a régebbi *-oj-* képző használatos), de többnyire csak alacsonyabb értéket jelölő számnevekből képezhetők. A két számnévalosztály mindazonáltal nyelvtani sajátosságainál fogva könnyen megkülönböztethető, mivel a B. esetet vonzó gyűjtőszámneveket csak egyes számban használják, amíg a főnévvel nemben, számban és esetben egyeztetett készletszámnevek többnyire többes számban szerepelnek. A cseh nyelvhasználatban határozatlan változatok is akadnak: *několikery* 'néhány pár, doboz, csomag...', *tolikery* 'annyi pár stb.', *kolikery* 'hány pár stb.'.

A készletszámnevek **magyar** nyelvi ekvivalensei teljes mértékben hiányoznak, de sajátos szemantikai jegyük lexikailag problémamentesen kompenzálható, mégpedig tőszámnévből és számlálási egységet megnevező főnévből álló mennyiségjelző segítségével (ld. a fenti példákat; vö. Keszler 2000: 446), mely szerkezet a magyar nyelvben igen gyakori (*két szál legény, tíz szem borsó, öt rend ruha* stb.).

2.6. Fajszámnév (číslovky druhové)

A mindkét nyelvben előforduló fajszámnévek a rájuk következő főnévvel kifejezett entitás fajtáinak számát nevezik meg. A **cseh** nyelvben a fajszámnévek képzése ugyanazokkal a morféimakkal történik, mint a gyűjtő- és készletszámnevek esetében, morfológiailag azonban A./T.-ben is melléknév jellegűek (ti. egy.sz. A. *-ý/-á/-é*, ill. *-í* végződésű), ezért a melléknévi paradigma szerint ragozódnak (vö. Petr 1986: 119; 403). A **magyar** nyelvtani hagyomány nem ismeri a számnév ilyen fajtáját (vö. pld. Tompa 1970: 234kk.), de tekintettel arra, hogy a cseh fajszámnév magyar fordítási ekvivalense rendszeresen a *-féle/-fajta* képzős tőszámnév, melynek fajkifejező képessége még erősebb és következetesebb, mint a cseh párjéé (ld. lejjebb), a fenti utótagszerű képzővel ellátott tőszámnéveket³⁹ – szigorúan lexikai szempontból – fajszámnéveknek tekinthetjük.⁴⁰

Mivel különböző fajták mind a megszámlálható, mind a megszámlálhatatlan főnevek esetében megkülönböztethetők, a számnevek ezen alosztálya mindkét főnévtípushoz kapcsolódhat. A **cseh** fajszámnévek a főnévvel nemben, számban és esetben egyeztetve vannak. Megszámlálható főnevek mellett többes számban (31), megszámlálhatatlanokhoz kapcsolódva egyes számban (32) állnak. A **magyarban** mennyiségi jelzői szerepűek, ragozhatatlanok és többnyire egyes számúak:

(31) <i>öt fajta belépőjegy</i>	<i>pateré vstupenky</i>
---------------------------------	-------------------------

³⁹ A magyar *-féle/-fajta* képző a számneveken kívül több más szófajhoz is járulhat, ahol azonban lényegesen eltérő szemantikai szerepű (vö. Tompa 1970: 415k.; 417).

⁴⁰ Érdekes különbség a két nyelv között a képezhetőség hatóköre. Amíg a magyarban (a *nulla* kivételével) bármelyik tőszámnévből képezhető fajszámnév, a csehben az alaksor csak *kettővel* kezdődik (ti. az *egyfajta* cs. megfelelője hiányzik).

(32) *kétféle bor*

dvoji víno

Mivel a cseh fajsámnevek paradigmája alanyeseten és tárgyeseten kívül a készletsámnevekével egybeesik, az azonos alakú esetekben álló fajsámneveket (33) a nyelvhasználók többsége készletsámnév jelentésűnek érzi. A magasabb számok esetében (34) a cseh fajsámnevek határozott/határozatlan tőszámnév jelentéssel bírnak. Ezzel szemben a magyar *-féle/-fajta* képzős tőszámnevek mindig stabil jelentésűek:

(33) *háromféle vajjal* 'vaj három **fajtájával**' *s trojím máslem* 'három **csomag** vajjal'

(34) *ezerfajta növény* 'növények ezer **fajtája**' *tisícere rostliny* 'ezer növény/**rengeteg** növény'

Mindkét nyelvben határozatlan fajsámnevek is előfordulnak:

(35) *hányféle kenyér*

kolikery chléb

(36) *többfajta csapágy*

vicerá ložiska

2.7. Csoportos számnév (číslovky skupinové)

Ezek a cseh nyelvre jellemző számnevek személy-, ill. tárgycsoportokat neveznek meg tagjainak/elemeinek száma alapján. Képzésük tőszámnevekből történik a *-k/-ic/-ičk/-Ø-* képzők segítségével:

(37) *száz cigaretta*

stovka cigaret

(38) *labdarúgó-tizenegyes*

fotbalová jedenáctka

(39) *kormányos nélküli négyes*

čtyřka bez kormidelníka

(40) *hét fokos sör*

pivo sedmička

(41) *tök hetes*

kulová sedma (= sedm-Ø-a)

(42) *Szentháromság*

Svatá Trojice

A csoportos számnevek a számnév szómező perifériáján helyezkednek el (Petr 1986: 122). Ennek két oka is van. Egyrészt formaileg nem egységes a képzésük (ld. fent), másrészt szemantikai profiljuk is ingadozó, ti. elsődleges számbeli jelentés többnyire csak a számrendek határértékei esetében van jelen (37), amíg az ilyen alakok többségénél egyéb jellegzetes, nem számbeli jelentés lép előtérbe: (38) 'futballcsapat', (39) 'evezős egység', (40) 'a sörlé szárazanyag-tartalma szerinti sörfajta', (41) 'kártyalap', (42) 'a keresztény istenben levő három személy' stb. Ugyanezen okoknál fogva (nem beszélve arról, hogy közvetlen ekvivalensei gyakran hiányoznak és tőszámnevek lépnek helyükbe, ld. 37, 40) **magyar** fordítási megfelelőit – a meglevő magyar nyelvtanokhoz hasonlóan – nem tekinthetjük számnévnek.

2.8. Nagyságrendi számnév (číslovky velikostní)

A nyelvi kommunikáció során olykor ki kell fejezni a tárgyalt entitás nagyságrendjét, terjedelmét, összértékét a benne foglalt egységek⁴¹ számának megadásával. Ezt a célt szolgálják a nagyságrendi számnevek, amelyek – a nulla kivételével – kizárólag magasabb, ill. határozatlan számértékben fordulnak elő. A cseh nagyságrendi számnevek morfológiai

⁴¹ Az egységek konkrét mibenléte (fizetőeszköz, példány, fő, egyed stb.) ilyenkor nem kerül megnevezésre és kizárólag a kontextusból derül ki.

szempontból melléknév jellegűek (egyetlen számításba jöhető képzőjük az *-ov-*, melyet a melléknévi esetvégződés követ). **Magyar** megfelelőiket a fajszaámnevekhez (2.6.) hasonló módon kezelhetjük: annak ellenére, hogy a magyar nyelvtani hagyományban a száamnevek ilyen fajtája nem szerepel, a cseh alakok magyar fordítási ekvivalensei egységes képzésűek (*-Os* képzősek) és cseh nyelvi párjaikkal teljesen egybevágó jelentésűek, ezért a jelen cikk szempontjából nagyságrendi fajszaámneveknek tekinthetők:

(43) <i>nullás nyereség</i>	<i>nulový zisk</i>
(44) <i>ötezres példányszám</i>	<i>pětistísicový náklad</i>
(45) <i>sok milliós nemzet</i>	<i>mnohamilionový/mnohamilionový národ</i>
(46) <i>tízezres tiszteletdíj</i>	<i>desetistísicový honorář</i>

A cseh száamrend-határértékű nagyságrendi száamneveknek kettős olvasatuk van:

(47) <i>tísicový</i>	<i>egyezres/többezres</i>
(48) <i>desetistísicový</i>	<i>tízezres/több tízezres</i>

A százezres nagyságrend esetében azonban szemantikailag differenciált alakpár alakult ki:

(49) <i>stotísicový</i>	<i>százezres</i>
(50) <i>statisícový</i>	<i>több százezres</i>

2.9. Szorzószáamnév (číslovky násobné)

A szorzószáamnevek a cselekmény ismétléseinek száamát, ill. valamilyen összeg, méret, réteg stb. szorzását fejezik ki. Mondattani szempontból mindkét nyelvben határozói és jelzői funkciójú szorzószáamneveket különböztetünk meg.

A határozói szerepű szorzószáamnév képzése bármely tőszáamnéből⁴² történik, a **cseh** nyelvben a *-krát* morféma segítségével, melynek a **magyar** *-szOr* „képzőszerű rag” (Keszler 2000: 204) felel meg (1-től 3-ig latin eredetű jövevényszavak is előfordulnak). Amint látjuk, mindkét nyelvben határozatlan (55–57) és kombinált (58) szorzószáamnevek is képezhetők.

(51) <i>egyszer/szimplán</i>	<i>jedenkrát (jednou)</i>
(52) <i>kétszer/duplán</i>	<i>dvakrát</i>
(53) <i>háromszor/triplán</i>	<i>tříkrát</i>
(54) <i>ötvennyolcszor</i>	<i>padesátosmkrát</i>
(55) <i>milliószor</i>	<i>milionkrát/miliónkrát</i>
(56) <i>párszor</i>	<i>párkrát</i>
(57) <i>hányszor</i>	<i>kolikrát</i>
(58) <i>száamtalanszor</i>	<i>nesčetněkrát</i>
(59) <i>másfélszer</i>	<i>jedenapůlkrát</i>

A határozói funkciójú szorzószáamnevek közé a cseh *dvojmo*, *trojmo* és *čtyvermo/čtyřmo* alakok is sorolhatók, amelyeknek „példányszám” jelentésben nincs magyar megfelelőjük (61):

(60) <i>trojmo složený list papíru</i>	<i>háromszor/háromrét összehajtott papírlap</i>
--	---

⁴² A cseh nyelvben apró korlátozással, mégpedig a *miliarda* kivételével (az analóg képzésű *miliardukrát* alak kizárólag a beszélt nyelvben használható – vö. Petr 1986: 121).

(61) *dvojmo vyplněná žádost*

két példányban kitöltött kérelőlap

A jelzői szerepű **cseh** szorzószámnevek *-násobný* (< *násobit* 'szoroz') melléknévi utótagú összetételek (a 2 és 3 számérték esetében *-it-* képzős melléknevek is előfordulnak), melyek **magyar** megfelelőit általában a *-szOr-Os* morfémakombinációval képezzük (1-től 3-ig latin eredetű jövevényszavak is előfordulnak). Amíg a magyarban (a *nulla* kivételével) bármelyik tőszámnévből képezhetők, a csehben a képzés hatóköre csak a 2-999 999 közötti számértékekre korlátozott:

(62) *egyszeres/szimpla*

– (a *jednoduchý* 'egyszerű' melléknévvvel pótolható)

(63) *kétszeres/kettős/dupla*

dvojnásobný, dvojité

(64) *háromszoros/tripla*

trojnásobný, trojité

(65) *tízszeres*

desetinásobný

(66) *ezerszeres*

tisícínásobný

(67) *többszörös*

několikanásobný

(68) *milliószoros*

–

A magyar nyelvben *-szOr-i* képzős szorzószámnevek is előfordulnak, amelyek azonban nem többszöröséget, hanem az adott cselekmény ismétléseinek számát nevezik meg. Mivel a csehben nincs közvetlen megfelelőjük, lexikai körülíráson kívül legfeljebb fajsószámnevekkel pótolhatók:

(69) *háromszori figyelmeztetés*

třikrát vyslovené upozornění (kőrlírás)
trojí upozornění (fajsószómnév)

2.10. Tőrszószómnév (číslovky dílové)

A tőrszószómnévek az egésznek bizonyos számú (elvíleg) egyforma részre osztásával nyert tőredéket jelölnek meg. A tőredék megnevezésének alapja az osztás eredményeként létrejött részek összege. Jellegzetes szemantikájuknál fogva a tőrszószómnévek kivétel nélkül főnév jellegűek. A **cseh** ragozható tőrszószómnéveket többnyire az *-in-* morfémmával + nn főnévi esetvégződéssel képezzük tőrszószómnévekből (a 2 számérték esetében kivételesen a *půl* győkszóból⁴³, a 3 és 4 számérték esetében pedig sorszószómnévekből). A 2 és 4 számértéknél rövidebb, ragozhatatlan alakok is használatosak, mégpedig maga a *půl* nn győkszó, ill. a *čtvrtý* sorszószómnévből konverzióval nyert *čtvrt* nn győkszó. A **magyar** tőrszószómnévek azonosak a sorszószómnévek *-ik* kiemelőjel nélküli alakjával (a 2 számérték esetében a *fél*⁴⁴ győkszó működik tőrszószómnévként):

számérték	magyar	cseh
2	<i>fél/ketted</i>	<i>půl/polovina</i>
3	<i>harmad</i>	<i>třetina</i>
4	<i>negyed</i>	<i>čtvrt/čtvrtina</i>
5	<i>ötöd</i>	<i>pětina</i>
10	<i>tized</i>	<i>desetina</i>
25	<i>huszonötöd</i>	<i>dvacetipětina/pětadvacetina</i>
100	<i>század</i>	<i>setina</i>
200	<i>kétszázad</i>	<i>dvouseťina</i>

⁴³ *půl* < ie. *(s)p(h)el- 'hasít, oszt' (Rejzek 2001)

⁴⁴ ősi örökség az uráli korból: vogul *pal*, osztják *pelek* (Tóthfalusi 2001a)

számérték	magyar	cseh
1000	<i>ezred</i>	<i>tisícina</i>
1 000 000	<i>milliomod</i>	<i>miliontina/milióntina</i>

A magyar nyelvben látszólag határozatlan számnevekből is képezhetők törtszámnevek: *hányad, néhányad, sokad, kevesed* stb. Valójában ezek azonban nem törtszámnevként működnek, hanem átvitt értelemben, ill. más funkcióban használatosak: pld. a *hányad* nem egy törtszámnev kérdő alakja (**Hányadot vettünk el az egészből, hogy négy hatod lett?* – helyesen: *Hányad részt ...?*), hanem a *rész, törtrész, töredék* szinonimája; a *sokad* és *kevesed* lexémák pedig nem önálló főnevek, hanem olyan határozói szintagmák jelzői, mint *sokad magával/kevesed magával*.

A törtszámnevek a törtek és a tizedestörtek alapját képezik. Az utóbbiak azonban olyan matematikai konstrukciók, amelyek a köznyelvben – ti. a tudományos nyelvhasználaton kívül – csak igen korlátozott mértékben használatosak, ezért ezt a témakört tovább nem fejtegetem.

3. A mennyiséghez más szemantikai jegyeket társító számnevek

A fentiekben azokkal a számnevekkel foglalkoztunk, amelyek kizárólag a mennyiség különböző aspektusait fejezik ki, ill. a mennyiségi jelentéstől eltekintenek. Mindkét nyelvünkben ezek mellett azonban jó néhány olyan számnév is akad, amelyek a mennyiségi jelentést más, nem kvantitatív szemantikai jeggyel egészítik ki: egyrészt a [számadat teljessége], másrészt a [számadat minimalizálása] járulékos szemantikai jegyről van szó. Ez a jelentésbeli kiegészítés végighúzódik a fenti szemantikai csoportokon, így a fentebb leírt szemantikai alosztályok egyike-másika valamelyik, ill. mindkét járulékos jeggyel egészül ki.

3.1. A számadat teljességét kiemelő számnevek

Ez a szemantikai jegy csak a 2 számértékű számnevekhez társítható, és először is a tőszámnevek körében lép fel. A *dva/dvě* mellett a cseh nyelv egy másik azonos denotációjú, de eltérő eredetű tőszámnévvel is rendelkezik: *oba/obě*, melynek magyar megfelelője a *mind a kettő/mind a két* szókapcsolat, ill. az azon alapuló *mindkettő/mindkét* összetétel. Alapjelentése „a megfelelő számadat teljességét, a kettes halmaz elemeinek kimerítő felsorolását hangsúlyozó szemantikai jeggyel egészül ki” (Petr 1986: 111 – J.P. fordítása). Az említett számneveket a tőszámnevek leírására használt táblázatos séma (ld. 1. fejezet) szerint részletezem:

2 (teljesség)	
(1) <i>mind a kettő/mind a két mindkettő/mindkét</i> ⁴⁵	<i>oba</i> (hn)/ <i>obě</i> (nn, sn)
(2) a <i>mi</i> névmásból való, részleteiben homályos eredetű <i>mind</i> + finnugor eredetű <i>kettő/két</i> (vö. Tótfalusi 2001a)	ie. * <i>ambho-</i> (Rejzek 2001)
(3)	főnévi, duális eredetű ragozás: A./T. <i>oba/obě</i> , B./E. <i>obou</i> , R./Eh. <i>oběma</i> (Petr 1986: 406)
(4)	

⁴⁵ A magyarban magasabb számoknál is lehetséges, pl. *mindhárom, mind a tizenöt, mind a százötvennyolc*.

mindkét szemére megvakult

= *oslepl na obě oči*

A [számadat teljessége] járulékos szemantikai jegy a következő számnév-alosztályokhoz is társulhat (az első két alosztálynál csak a cseh nyelvben):

alosztály	magyar	cseh
gyűjtőszámnév	–	<i>obé</i>
készletszámnév	–	<i>oboje</i>
fajszámnév	<i>mind a kétféle/mindkétféle</i> <i>mind a kétfajta/mindkétfajta</i>	<i>oboji</i>
szorzószámnév	<i>mind a kétszer/mindkétszer</i>	<i>(po)obakrát</i>

3.2. A számadat minimalizálását kiemelő számnevek

A kizárólag 1 számértékű számnevekhez társítható szemantikai jegy a szóban forgó mennyiségnek az adott számértékre való korlátozottságát hangsúlyozza. E járulékos jegynek a két nyelv különböző számnév-alosztályaival való kombinálhatóságát az alábbi áttekintés szemlélteti:

alosztály	magyar	cseh
tőszámnév	<i>egyetlen</i> ⁴⁶	<i>jediný</i> ⁴⁷
fajszámnév	<i>egyetlenféle/egyetlenfajta</i>	–
szorzószámnév	<i>egyetlenegyszer</i>	<i>jedinkrát</i>

4. Összegzés és kitekintés

A jelen cikkben kontrasztív módszerrel vettem össze a számbeliség magyar és cseh lexikai kifejezőeszközeinek szómezejét, mely fogalom jelentősen tágabb kategóriát takar, mint a hagyományos nyelvtani értelemben vett számnév szófaj. A vizsgálat kimutatta, hogy a számnév szómező a két nyelvrendszer szempontjából összesen tíz szemantikai alosztályra tagolható, melyek közül a magyarban hét, a csehben pedig mind a tíz szerepel. Ez azt jelenti, hogy három periférikus alosztály (a gyűjtő-, a készlet- és a csoportos számnév) a magyar nyelvben nem lexikalizálódott és a fordításban többnyire szó szerkezeti szinten kompenzálható, ill. a meglevő alosztályok valamelyikével pótolható (a két nyelvben azonban ennek fordítottjára is van példa: a magyar *-szOr-i* képzős szorzószámnemeknek nincs lexikalizált cseh megfelelőjük). A legtöbb szemantikai alosztályban határozott számnevek mellett határozatlan számértékű lexémák is előfordulnak. Néhány alosztály bizonyos számértékű lexémáihoz a „számadat teljessége” járulékos szemantikai jegy is társítható, egy alosztályon belül (a tőszámnemeknél) pedig – marginálisan – a „számadat minimalizálása” jegy is megfigyelhető. A lexikai mező belső tagolását a két nyelvben az alábbi táblázat szemlélteti:

Sz.	Szemantikai alosztály	Határozott		Határozatlan		[+teljesség]		[+minimalizálás]	
		m.	cs.	m.	cs.	m.	cs.	m.	cs.
1.	Tőszámnév	+	+	+	+	+	+	+	+
2.	Numerikus számnév	+	+	–	–	–	–	–	–

⁴⁶ Az *egy* számnév származéka. A *-tlan* fosztóképző ez esetben paradox módon éppenséggel nyomatékosító, fokozó szerepet játszik (vö. Tóthfalusi 2001a).

⁴⁷ az *összl.* **jedině* folytatása (vö. Rejzek 2001)

3.	Sorszámnev	+	+	+	+	-	-	-	-
4.	Gyűjtőszámnev	-	+	-	+	-	+	-	-
5.	Készletszámnev	-	+	-	+	-	+	-	-
6.	Fajszámnev	+	+	+	+	+	+	-	-
7.	Csoportos számnev	-	+	-	-	-	-	-	-
8.	Nagyságrendi számnev	+	+	+	+	-	-	-	-
9.	Szorószámnev	+	+	+	+	+	+	-	-
10.	Törtszámnev	+	+	-	-	-	-	-	-

A magyar és a cseh számnev szómezőnek több közös vonása van, melyek közül mindenekelőtt az alábbiakat kell kiemelni: a szómező nagymértékben hasonló tagolása (ld. fent), közös számtani bázis (decimális számrendszer), párhuzamos számneves frazeologizmusok, a tizenkettes számrendszer több közös maradványa (pl. m. *tucat*, cs. *tucet*), valamint a tő- és törtszámnevek hasonló típusú kombinációi, mely parallelizmusok részben az univerzális, részben az areális tényezőből magyarázhatók. A két nyelv között ezen a téren azonban jóval nagyobb az eltérések száma: a legtöbb lexéma etimológiája, a magasabb számértékű tőszámnevek szerkesztés- és írásmódja (a többek által feltételezett szláv hatás a 11-19 közötti magyar számnevek szerkesztésmódjára nem nyert egyértelmű megerősítést), morfoszintaktikai viselkedés: ragozás, a számkategória kifejezése, a tipikus tőszámneves szintagmák morfoszintaktikai szerkezete stb. Az eltérések aránylag nagy száma arra enged következtetni, hogy a közép-európai areális konvergenciának a számnevekre gyakorolt hatása jóval gyengébb volt, mint más szómezők (pl. a színnevek, vö. Pilarský 2018) esetében.

A tanulmány elkészítését nagymértékben nehezítette az a körülmény, hogy a számnevek mind nyelvtani, mind lexikológiai leírásának szintje (nem csak) a vizsgált nyelvekben távolról sem kielégítő, ami ellentmond a szófaj, ill. szómező horderejének a modern nyelvi kommunikációban. Kívánatos lenne, hogy a rendelkezésre álló nyelvtanok és nyelvi-nyelvhelyességi kézikönyvek jóval részletesebben nyújtsanak tájékoztatást a számnevek különböző részletkérdéseiről (pld. valamennyi szemantikai alosztályukról, a magas számértékű számnevek helyes képzéséről/ragozásáról stb.).

Speciális jelek és rövidítések

- ↑ írott nyelvi stílus
- ↓ beszélt nyelvi stílus
- A. alanyeset
- B. birtokos eset
- cs. cseh
- E. előljárós eset
- egy.sz. egyes szám(ú)
- Eh. eszközhatározó eset
- hn hímnem(ü)
- ie. indoeurópai
- m. magyar
- nn nőnem(ü)
- összl.összláv
- R. részeshatározó eset
- sn semleges nem(ü)
- T. tárgyeset
- t.sz. többes szám(ú)

Felhasznált irodalom

- Bělič, Jaromír (1972): Sedm, sedmnáct, sedmdesát... In: *Naše řeč* 55, 2-3, 72-78.
- Dobossy László (1960): *Cseh–magyar szótár*. I–II. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Dugonics András (2004): *Régi magyar szólások és közmondások*. [CD-ROM] Budapest: Arcanum.
- ÉKsz.(1972): *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- ÉrtSz. (1959–1962): *A magyar nyelv értelmező szótára I–VII*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Fodor István (1986): Tizenegy-tizenkilenc, huszonegy-huszonkilenc szláv tükörszó? In: *Nyelvtudományi Közlemények* 88, 189-195. Budapest.
- Frank, M.C./Everett, D.L./Fedorenko, E./Gibson, E. (2008): Number as a Cognitive Technology: Evidence from Piraha Language and Cognition. In: *Cognition* 108/3, 819-824. old.
- Honti László (1986): Szláv hatás a magyar számnévszerkesztésben? In: *Nyelvtudományi Közlemények* 88, 196-207. Budapest.
- Hradský, Ladislav (1989): *Magyar–cseh szótár*. I-II. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Keszler, Borbála (2000/2001, Hg.): *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kiss Lajos (1976): *Szláv tükörszók és tükörjelentések a magyarban*. Nyelvtudományi Értekezések 92. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Machek, Václav (1971): *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Academia.
- MHSz (2015): *A magyar helyesírás szabályai*. Tizenkettedik kiadás. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Mistrík, Jozef (1993, szerk.): *Encyklopédia jazykovedy*. Bratislava: Obzor.
- Mistrík, Jozef (1999): *Jazyk a reč*. Bratislava: Mladé letá.
- Petr, Jan (1986, szerk.): *Mluvnice češtiny (2). Tvarosloví*. Praha: Academia.
- Pilarský, Jiří (2018, szerk.): *Deutsch-ungarische kontrastive Grammatik*. 2., durchgesehene und ergänzte Auflage. [3 kötet]. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Pilarský, Jiří (2018): Magyar és cseh színelnevezések kontrasztív vizsgálata. In: Székely, Gábor (2018, Hg.): *A színek és a színnevek világa. Fizikai, kultúr- és művészettörténeti, illetve nyelvtudományi témájú értekezések színekről és színelnevezésekről - 12 idegen*

- nyelv színjelnevezéseinek egybevetése a magyar nyelv színneveivel*, 108-132. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Pokorný, J. (2010). *Lingvistická antropologie. Jazyk, mysl a kultura*. Praha: Grada Publishing, a.s.
- Pravdová, Markéta/Svobodová, Ivana (2014, szerk.): *Akademická příručka českého jazyka*. Praha: Academia.
- Rein, Kurt (1983): *Einführung in die kontrastive Linguistik*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Rejzek, Jiří (2001): *Český etymologický slovník*. Praha: Leda.
- SSČ (2004): *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Praha: LEDA spol. s r.o.
- Tompa József (szerk., 1970): *A mai magyar nyelv rendszere. Leíró nyelvtan*. I-II. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Tótfalusi István (2001a): *Magyar szótörténeti szótár*. Budapest: ANNO Kiadó.
- Tótfalusi István (2001b): *Idegen szavaink etimológiai szótára*. Budapest: ANNO Kiadó.
- Vasmer, Max (1987): *Этимологический словарь русского языка*. В четырех томах. Перевод с немецкого и дополнения члена-корреспондента АН СССР О.Н. Трубачева. Издание второе, стереотипное. Москва: Прогресс.
- Zsuffa Zoltánné (1998): *Gyakorlati magyar nyelvtan*. [Negyedik kiadás.] Budapest: Akkord Kft. és Panem Kft.

Online források

- uta-baranovskyy (2019): *Das Alphabet und die Sprache der Zahlen*. <http://uta-baranovskyy.de/das-triviale-fundament/das-alphabet-und-die-sprache-der-zahlen/>
- SSJČ (2011): *Slovník spisovného jazyka českého*. <http://ssjc.ujc.cas.cz/search.php?db=ssjc>
- Wikipedia (2019): *Tizenkettes számrendszer*.
https://hu.wikipedia.org/wiki/Tizenkettes_számrendszer

SZÁMJELENTÉSŰ SZAVAK A SZERB NYELVBEN

ANDRIĆ EDIT

DUŠANKA ZVEKIĆ DUŠANOVIĆ

ÚJVIDÉKI EGYETEM BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR

1. Bevezetés

A számjelentésű szavak (a továbbiakban: számok) besorolása a szerb szakirodalomban két különböző tendenciát mutat. A múlt század hetvenes évek végéig a számok külön szófajti kategóriát képeztek. „...láthatjuk, hogy a számokat nem használjuk önállóan, hanem valamely más szavakkal együtt [...] azok tehát önállótlán szavak. De jelentésüknél fogva és más tulajdonságukból kifolyólag az önállótlán szavaktól is különböznek. A számok ezek szerint külön szófajt képeznek” (Stevanović, 1978: 102). A későbbi felfogások szerint (ld. Pavica Mrazović, 1990) viszont, nem önálló szófajként kezelve, szintaktikai funkcióik alapján sorolják őket a sajátos jelentésű főnevek közé. „Ebben a szófaji áttekintésben hiányzik a szám, amelyet a nyelvtanok nagy része külön kategóriába sorol. Ez a kiemelés csak a jelentésük felől való szemlélődés esetében indokolt, mivel a számok valójában az egyedek pontos vagy hozzávetőleges mennyiségét jelölik egy fajon belül. Mondattani szempontból viszont, azokat magasabb rendű kategóriákba kell sorolni.” (Mrazović, 1990: 30) A továbbiakban kifejti, hogy egyes számoknak főnévi, míg másoknak melléknévi, illetve determinatív jellegük van. Ezért ő úgy tartja, hogy a számokat a meglévő főnévi (pontosabban kvantifikatív főnévi), a melléknévi és a determinánsi szófajba kell sorolni. A legújabb szerb normatív grammatika (Piper–Klajn, 2015) visszakanyarodik az előbbi felfogásokhoz, és a számot külön szófaji kategóriaként kezeli. „A számok olyan szavak, amelyeket a jelentésük különböztet meg és amelyeket sajátosan komplex grammatikai jellemzők egyesítenek, de ugyanakkor nem rendelkeznek azonos paradigmátípussal, s közös tulajdonságuk, hogy számfogalmat jelölnek, legyen az a legáltalánosabb értelemben⁴⁸ vett, vagy pedig pótkategóriális jelentéssel bíró⁴⁹ mennyiség. A szám nyitott nyelvi alrendszer, melynek összetétele elvben korlátlan” (Piper-Klajn, 2015: 140).

Szófaji besorolási különbségeiktől eltekintve, a számok az alábbi közös tulajdonságokkal rendelkeznek a szerbben:

1. A számok, néhányuk kivételével, nem rendelkeznek a nyelvtani szám (egyes/többes) kategóriájával. A tőszámok közül többes számban csak a *jedan*, *hiljada*, *milion*, valamint a sorszámok használatosak.
2. A számok nagy részének nincs nyelvtani neme. Kivételek a *jedan*, a *dva*, az *oba*, a *hiljada* és a *milion*.
3. A tőszámok közül majdnem egyiknek sincs esetalakja,⁵⁰ tehát nem deklinálhatóak. Itt is kivételt képez a *jedan*, a *dva*, de a *tri* és a *četiri* is, valamint az összetett számok, amelyeknek utótagját az említett számok képezik.

A szerb számok szerkezetük szerint lehetnek egytagúak (ide ‘csak a szótőt tartalmazó’, a képzett és az összetett számokat sorolják), és többtagúak (két vagy több szóból állóak). A Piper–Klajn féle kategorizáció szerint a számok az alábbi csoportokba sorolhatóak:

⁴⁸ Ide a tőszámokat sorolják.

⁴⁹ Egyéb-fajta számok: sorszám, kollektív szám, férfiakat jelölő szám...

⁵⁰ Amit a szerbben úgy nevezünk, hogy nepromenljiv ‘változatlan’, tehát nem ragozhatóak.

1. tőszámok, szerbül *osnovni brojevi* 'alap-, fő- vagy kardinális számok';
2. sorszámok – *redni brojevi*;
3. gyűjtő- vagy kollektív számok – *zbirni brojevi*, a magyarban ez a főnévi értékű számállapot-határozónak felel meg;
4. általános számok – *opšti brojevi*.

Tágabb értelemben vett számok még a:

5. férfiakat jelölő számok – *muškolični brojevi*;
6. törtszámok – *razlomački brojevi*;
7. hozzávetőleges számok – *brojevi za približnost*.

A számokkal rokon szófajt képeznek a számhatározószók – *brojevni prilozi*.

A szerb nyelvtanok nem tesznek említést határozatlan számokról, a magyar határozatlan számneveknek megfelelő szavak a határozószók csoportjába tartoznak, pontosabban a mennyiség-határozószók közé – *količinski prilozi*.

2. A tőszámok

A tőszámok közül csak a *jedan*⁵¹ 'egy' és a *dva* 'kettő' számnak van nyelvtani neme⁵²: *jedan* m, *jedna* f, *jedno* n; *dva* m, *dve* f, *dva* n, és amint látjuk, csak az egyesnél különbözik mind a három alakforma. A tőszámok nem deklinálhatóak, azaz nincsen paradigmikus esetalakjuk, pontosabban csak a *jedan*, a *dva*, a *tri* és a *četiri* számoknak van némi esetragozásuk.

eset	egyes szám			többes szám		
	m	f	n	m	f	n
ny. nem	m	f	n	m	f	n
nom.	jèdan	jèdna	jèdno	jèdni	jèdne	jèdna
gen.	jèdnog(a)	jèdnē	jèdnog(a)	jèdnīh	jèdnīh	jèdnīh
dat.	jèdnom(e)	jèdnōj	jèdnom(e)	jèdnim(a)	jèdnim(a)	jèdnim(a)
akkuz.	jèdan/jèdnog	jèdnu	jèdno	jèdne	jèdne	jèdna
vokat.	jèdan	jèdna	jèdno	jèdni	jèdne	jèdna
instr.	jèdnīm	jèdnōm	jèdnīm	jèdnim(a)	jèdnim(a)	jèdnim(a)
lokat.	jèdnom(e)	jèdnōj	jèdnom(e)	jèdnim(a)	jèdnim(a)	jèdnim(a)

A 'kettes', 'hármass' és 'négyes' esetragozása eltér a többi névszóétól, valójában a régi duális maradványairól van szó, amely időközben külön kategóriaként kiveszett a szerb nyelvből, de ún. kistöbbesként, szerbül *mala množina* vagy *paukal*, megmaradt néhány helyen.

ny. nem	m és n	f	nembeli különbség nélkül	
számok/ esetek	<i>dva</i>		<i>tri</i>	<i>četiri</i>
nom.	dvâ	dvê	trī	četiri
gen.	dvájū	dvéjū	trījū	četirījū
dat.	dvâma	dvéma	trīma	četirma
akkuz.	dvâ	dvê	trī	četiri
vokat.	dvâ	dvê	trī	četiri
instr.	dvâma	dvéma	trīma	četirma
lokat.	dvâma	dvéma	trīma	četirma

Ezzel függ össze az is, hogy kettőtől négyig a számokat alany-, tárgy-, és vokatívuszi esetben egyes számú genitivuszi főnév követi, a többi esetben viszont a megfelelő esetben levő főnév

⁵¹ Pavica Mrazović szerint a *jedan* 'egy' nem főnévi értékű, hanem determináns, mi azonban az egyszerűség kedvéért a hagyományos nyelvtanok alapján ide soroljuk.

⁵² A nemeket a továbbiakban így rövidítjük: m – masculinum (hímnem), f – femininum (nőnem), n – neutrum (semleges nem)

fordul elő többes számban. Fűzzük hozzá azt is, hogy az ötös számtól kezdve a főnév többes szám genitívuszi esetben kerül:

jedan sto, dva stola, tri stola, četiri stola de: pet stolova, šest stolova....

jedna knjiga, dve knjige, tri knjige, četiri knjige de: pet knjiga, šest knjiga....

2.1. A tőszámok etimológiája

A számok etimológiáját Petar Skok etimológiai szótára alapján közöljük. Csak tízig elemezzük őket, mert a többi szám összetétel eredménye.

JEDAN, JEDNA, JEDNO (**eaъnъ*) – 'unus', 'egy' össz-szláv és ósszláv eredetű. Biztosra vehető, hogy a *jed-ъnъ* összetétel nem a balti-szláv nyelvi közösségből ered, hanem ósszláv újítás volt. Az *-ed* elemmel való bővítés akkor vált szükségessé, amikor a homonimitás annyira elhatalmasodott, hogy az 'unus' és az 'alius' jelentés zavaróvá kezdett válni.

A *jedan* szám sok származékszó alapját képezi. Vannak közöttük főnevek, határozószók, melléknevek, összetételek. Némelyek közülük a mai beszélt nyelvi szókincs részét képezik, elég sok azonban már elavult, kiveszett, vagy csak a nyelvjárásokban használatos. Az utóbbiak közül mégis közlünk néhányat, mert érdekes képet mutatnak fejlődési folyamatokról.

Határozószók *jednom* ('egyszer'), *jednoničit* (*elav.* 'egész napi böjtölés után csak este eszik'), *objedno, najedno, ujedno* ('azonnal'), *izjedno* (egykor 'szakadatlanul', ma: 'együtt' vagy 'egyben'), *podjedno, jedno* (egykor: 'körülbelül', ma: 'egyik'), *jedno na drugo* (*elav.* 'átlagban', 'nem válogatva', 'összesen'), *jedared* ('egyszer'), *jedino* ('csak', 'egyedül'), *pojedináčno* ('egyenként'), *jednako, jednak* (egykor: 'egyszerre', 'azonnal', ma már inkább 'egyenlő', vagy pedig 'ismételten', 'minduntalan' jelentésben használatos).

Elvont főnévi jelentés *-ina* képzővel: *jednina* ('egyes szám'); a *jednak* melléknevet az *-ost* képzővel ellátva másodlagos derivátumként: *jednakost* ('egyenlőség', 'azonosság'), *nejednakost* ('egyenlőtlenség'); a *jedinstven* melléknévből pedig a *jedinstvenost* ('egyedülállóság') főnevet eredményezte.

A *jedini* melléknév főnevesülhet a *-bc* képzővel is: *jedinac, jedinak* ('egyszülött fiúgyermek'), ebből a *-jad* gyűjtőnévképzővel: *jedinčad* ('egyszülött fiúgyermek' ⁵³); *-e* végű deminutívum: *jedinče* ('egyke'), a becéző alakja pedig a *jedinko, jedinka*. Az *-ica* képző nőnemű főneveket hoz létre: *jedinica* ('egyszülött lánygyermek'). Továbbá a *pojedinac* ('egyen', 'magánszemély') előjárós főnév is igen gyakori.

Melléknévképzés *-ako* képzővel: *jednak, nejednak* ('egyforma', 'egyenlő', 'egyenlőtlen'), emfaticus melléknévként említsük meg a *jedini* ('egyedüli') származékszót, amelyből kicsinyítés is születhet: *jedihan, jedihna*; ez is kibővíthető *-bn* képzővel, de már határozószós értelemben: *jedinan, jedina* ('összetartva', 'egyesülve'), és *-cat* képzővel: *jedincat*, amely leginkább nyomatékosításra használatos: *jedan jedincat*; a *pojedinac* főnévből pedig a *pojedináčan* ('egyenkénti') melléknév alakult ki; a *jedinstvo* főnévből *-en* képzővel keletkezett a *jedinstven* ('egyedülálló').

Igeképzés *-iti* igeképzővel a *jednak* melléknévből a *jednačiti* ⁵⁴ ('egyenlít') ige keletkezett, amely különböző (*iz-, po-, ispo-, sa-, s-*) igekötőkkel látható el. A *-va-* infixum betoldásával gyakorítás érhető el: *jednačavati* ('egyenget'). A *jedino* ('csak') határozószó is alapját képezheti az *-iti* képzős igéknek: *jediniti, objediniti, sjediniti* ('egységesít'), illetve gyakorító infixumos igéknek: *sjedinjavati*.

⁵³ Amikor több család fiáról van szó.

⁵⁴ Palatalizációra kerül sor.

Összetételek előtagját is képezheti a *jedan* szám: *jednoruk* ('félkezű'), *jednostavan* ('egyszerű'), *jednostran* ('egyoldalú'), *jednostruk* ('egyszeri'), *jednvrstan* ('egyféle'), *jednoženstvo* ('monogámia', 'egyneijűség') stb.

Amint a fentiekből látható, többfokú deriválásra is lehetőséget ad a *jedan* szám (akár a magyarban az *egy*): az összetett melléknévből *jednolik* ('egyforma'), **-bn** képzővel újabb melléknévet hozunk létre: *jednoličan* ('egyhangú', 'monoton'), a *jednodušan* ('egyhangú', 'egybehangzó') melléknévből előbb elvont főnévet: *jednodušnost* ('egyetértés', 'egyhangúság', 'egyértelműség'), majd határozószót is képezhetünk: *jednodušno*, *jednodušice* ('egyhangúlag').

DVA, DVE, DVA (gen. *dvaju/dviiju*, dat., instr. *dvama/dvoma*) – 'duo', 'kettő' A *dva* ószláv, a *diva*, *dzve* pedig indoeurópai, balti-szláv, össz-szláv és ószláv eredetű szó. Mindenben megegyező a litván *dū*, óporosz *dtoai*, a szanszkrit *duvāu*, *duvā*, *dvāu*, *dva*, *diive*, *dve*, az avesztai *dva*, *duye*, görög *δύω*, *δύο*, latin *duo*, *duae*, ír *dau*, *dā*, *dī*, gót *twoi*, *twos*, *twa*, albán *dy* számokkal.

Hasonlóképpen a *dvoj*, *dvaja*, *dvoje* ('kettős', 'dupla') kollektív jelentésű melléknév is ószláv, ugyanakkor balti-szláv, össz-szláv és ószláv eredetű is.

A *dvoj* képezi a legtöbb kettőből alkotott származékszó alapját.⁵⁵

Főnévképzés az **-ica** képzővel: *nadvojica* (valami, ami 'kétfelé van osztva'); **-ka** képzővel: *dvojka* (egykor: 'két vödörnyi hordó', ma: 'kettes'), *dvojke* ('ikrek'); **-čiča** képzővel: *dvojčica* (egykor: 'kétbélű mandula', ma csak deminutívuszi alak: 'kettecske'); **-ina** képzővel: *dvojina* (egykor: 'kettes', ma: 'kettős szám, duális') stb.

Igeképzés **-iti** képzővel: *dvojiti* ('két részre oszt'), amelynek szinonimájaként jelentkezik a *dvoumiti* ('kétkedik') szóösszetétel (az igéből újra főnév a **-ba** képzővel: *dvojba* – 'kétség', 'kételem'); a *z*- előljáróval pedig a *zdvojiti* (egykor: 'összevon', ma: 'csügged', 'kétkedik'), illetve annak gyakorító alakja *zdvajati* (elav. 'kétkedik', 'kétségbeesik'), valamint a melléknév *zdvoj* (elav. 'csüggedtség'); az *iz*- előljáróval: *izdvojiti* ('elkülönít'), gyakorító *izdvajati* ('kiválogat'); **od**- előljáróval: *odvojiti/odvajati* (1. 'dönt' 2. 'szétválaszt'); **po**- előljáróval: *podvojiti se* ('elválk', 'kettéválk'); **pre**- előljáróval: *predvojiti* ('kettéoszt'); **raz**- előljáróval: *razdvojiti/razdvajati* ('szétválaszt', ezekből alakultak másodlagos derivátumként a *razdvajan* – 'szétválasztott', illetve a *razdvojiv* 'szétválasztható' melléknév).

Melléknévképzés. A *dvoj* szótöböl a következő melléknevek jöttek létre: **-ak** képzővel: *dvojak* ('kétféle', 'kettős', 'kétszikű'); **-bn** képzővel: *dvojan* ('kétféle', 'kétfajta'), illetve a *dvojni* ('kettős', 'páros') határozott szemléletű melléknév, amit továbbképezve az **-ik** és az **-ica** képző hozzáadásával a *dvojnīk*, *dvojnica* ('hasonmás', 'alakmás') főnév jött létre.

A *dvi*- szótőalak *-z*-vel bővül a *dviz* melléknévben ('kétéves'), amely csak pásztorterminológiaként használatos, ennek továbbképzett formái kétéves állatokat neveznek meg: *dvizac* ('kétéves kos'), *dvizica/dvize/dvišće* ('kétéves juh vagy kecske'), *dviščad* – gyűjtőnévként ('kétéves juhok, kecskék').

A *dvoj* csak néhány elavult vagy tájnyelvi jellegű összetétel előtagját képezi: *dvojèglav* 'kétféjű', *dvojèstruk* 'kétszeres', *dvojerog* 'kétszarvú', *dvojerogljast* 'kétszarvas', de a beszélt nyelvben megszokottabb a *dvo*- előtag megléte: *dvobojan* ('kétszínű'), *dvocifren* ('két számjegyű'), *dvočlan* ('kéttagú'), *dvoglav* ('kétféjű'), *dvogodišnji* ('kétéves', de: létezik *dvogodac* is – 'kétéves állat'), *dvojezični* ('kétnyelvű'), *dvokrevetni* ('kétágyas'), *dvoličan* ('kétszínű'), *dvokrilan* ('kétszárnyú', 'kétajtós'), *dvonog* ('kétlábú', ebből főnevesítve *dvonožac* 'kétlábú élőlény vagy tárgy', és határozó is jött létre belőle: *dvonoške* 'két lábon'), *dvorog* ('kétágú, kétszarvú', ebből keletkezett a *dvorožan*, *dvorogast* 'kétszarvú, kétszarvas'),

⁵⁵ Itt most csak azokat soroljuk fel, amelyek Skok szótárában előfordulnak, de ennél sokkal több származékszó létezik a szerbben.

dvostuk ('kétszeres', amiből igésítve a *podvostručiti* 'megkétszerez'), *dvouman* ('bizonytalan, habozó' amiből a *dvoumica* 'kétely' főnév és a *dvoumiti* 'kételkedik' ige jöttek létre másodfokú képzéssel), továbbá a *dvožun/dvožut* ('kétszikű tojás').

További főnévi szófajú összetételek: *dvoboj* ('párbaj'), *dvobroj* ('kettős/dupla szám'), *dvocevka* ('kétcsovű puska'), *dvogodac*, *dvogoče*, *dvogrošac* ('két éves állat'), *dvokolica* ('kétkerekű kocsi'), *dvokoska* ('másodszeri ellés a kecskéknél'), *dvopek* ('kétszersült') stb.

A **-šbdi** képző szorzószám képzésére szolgált egykor: *dtvašbdi* / *dvuašbdy* ('kétszer') ma már összetételt használnak helyette: *dvared*, *dvaput*, vagy szószekezetet: *dva puta*.

A *dva* szám az *oba* ('mindkettő') szóval köthető össze: *obadva* ezzel egyrészt megduplázva, másrészt viszont megerősítve a kettőséget. A *dvoj* alakot felváltotta az idegen eredetű *par*, s annak származékszavai *nepar* ('páratlan'), valamint a *paran/neparan* ('páros/páratlan'), melléknevek és a *pariti (se)* ('összeparosít', 'párzik') igék.

TRI 'három' – indoeurópai, balti-szláv, össz-szláv és ósszláv. Megegyezik az indoeurópai *tri*, valamint az azonos tövel a litvánban, a tokhárban, a latinban és az írben, továbbá a *tré* alakkal az albánban, állítja Skok.

Előtagként ez a forma csak az összetett számnevekben fordul elő: *trinaest* (*tri na desete* – 'tizenhárom'), *trideset* ('harminc'), *trista* ('háromszáz'), *trikrat* ('háromszor'), egyébként a *tro-* alak a szokásos: *troglav* ('háromfejű'), *trogodišnjak* ('hároméves'), *trospratnica* ('három emeletes épület'), *trougao* ('háromszög'), *trolist* ('három levelű'), *tromeda* ('három határ'), *trooka* (egykor: '3 akóból álló, fából készült mérték', ma már csak: 'háromszemű'), *trostruk* ('háromszoros'), *trokrak* ('háromkarú').

A kollektív melléknévi jelentésű szám az indoeurópai **tre-* szótó **tro-* alakváltozatából alakult ki a **-jo** képző hozzáadásával: *trojo* m / *troje* n, ('hárman'), s továbbképezve a **-stvo** képző segítségével elvont főnév jött létre: *trojstvo* 'trinitas', amely a keresztény szentháromságot fedi. A **-ka** képzővel viszont a *trojka* (egykor: 'háromfogát', ma: 'háromas') főnév keletkezett. Igét az **-iti** képzővel hoztak létre: *trojiti* ('három részre oszt').

ČETIRI 'négy' – indoeurópai, balti-szláv, össz-szláv eredetű számnév az ósszláv időszakból. Az ósszlávban *četyre* m / *četyri* f alakja volt. Skok arra mutat rá, hogy az **-ir**-hangcsoport az indoeurópai **yr-**ből alakult ki, és néhol **-var** alternánst kapott, mint pl. a szanszkritban *catvār-i*. Ez az alakváltozat két fokozatban ismerhető fel a szerb számoknál is. Az első a **-ver/vor-** változatban a *četver* esetében, amely már nem használatos, de egyes tájszólásokban négyes fogatot is jelentett, amelyhez az **-iti** igeképző hozzáadásával 'a már befogott két ló elé még kettőt köt' jelentést fedett. Továbbá, az összetett szavak előtagjában is előfordul a *četvero-*, illetve alternánsaként a *četvoro-*: *četvorodnevan* ('négynapos'), *četvorostruk* ('négyyszeres'), *četvoronog* ('négylábú') – továbbképezve *četvoronožan* ('négylábú'), *četvoronožac* ('négylábú lény'), *četvoronoške* (hsz. 'négykézláb'), *četvorka* (érdekes módon egykor négy jelentése is volt: 1. '4 akós hordó' 2. 'négyes tánc – kvadrill', 3. 'négyes kártya', ma már csak: 'négyes'). Az alternáns második, alacsonyabb rendű vagy gyöngébb fokozata a **-vr-** ósszlávból létrejött **-vr-** a sorszámnévben érhető tetten: *četvrti* ('negyedik'). Ehhez járult hozzá a **-zko**, genitívuszban **-tka** képző: *četvrtak*⁵⁶ (1. 'a hét negyedik napja', 2. 'négyéves gyerek vagy állat'). További képzők is járultak hozzá, mint **-ka**: *četvrtka* ('negyed kenyér'); **-alj**: *četvrtalj* ('gabona mértékegység – 18 pint, akó'); **-ar**: *četvrtar* ('szögmérés mértékegysége'); **-ast**: *četvrtast* ('négyzögletű'). Elvonással keletkezett a *četvrt* törtszámnév ('negyed' – előbb csak 'az állatok húsának negyede' jelentésben), amiből

⁵⁶ Ismeretes, hogy ezt kölcsönöztük mi is a szláv nyelvekből: előbb *csetertek* alakban, a mai *csütörtök* formáját később kapta.

igeképzővel létrejött a *raščetrvtati/raščetverati* ('felnégyel'), valamint az *-oč* képző segítségével: *četvrtōč* ('negyedszer') határozószó.

PET 'öt' – indoeurópai, össz-szláv és ósszláv, keletkezését tekintve elvont kollektív főnév, 'öt ujj a kézen' jelentésben, amely a primitív számlálás alapját képezte.

Az elvont *-ti* képző segítségével keletkezett, hasonlóan, mint a szanszkrit nyelvben a *panktih*. Ez a képző van jelen a szerbben a *devet* ('kilenc') és a *deset* ('tíz') számokban⁵⁷ is. Skok állítása szerint, az öt ujjal rendelkező kézfejnél kezdődik a többes szám jelölése. Az *e* magánhangzó a palatális és ugyanakkor nazális *i* -ből fejlődött ki a szláv nyelvekben (pl. a csehben *pět*). A többi balti nyelvben ez a változás nem következett be.

A sorszám a *-to* képzővel jött létre: *peto/peti*. Az *-ak* képzővel főnevesül, a *petak* ('a hét ötödik napja')⁵⁸ szót eredményezve. Az utóbbiból alakultak a személynevek: Petkana, Petko és a Petković családnév, de ma már más jelentésben is használatos a beszélt nyelven előforduló kifejezés ('ötödik osztályos tanuló', 'ötéves gyerek', 'ötös pénzsem'). Az *-er/or* képzővel öt férfiszemélyt jelöl: *petoro*, és ma már a *-ka* képzős másodlagos derivátumnak is ilyen jelentése van: *petorka* (bár egykor csak öt akós úrtartalmú hordót jelölt).

ŠEST 'hat' – össz-szláv és ósszláv eredetű *-ak* képző hozzáadásával: *šestak* ('hatodik osztályos vagy hatéves gyerek', 'török ezüstpénz'); *-ica* képzővel: *šestica* ('hatos'); *-er/or* képzővel kollektív értelmű főnév: *šestoro* ('hatan').

SEDAM 'hét' – indoeurópai és ósszláv eredetű. A *sedm* alakból fejlődött ki, amikor is az *-a* magánhangzó feloszlatta a mássalhangzótorlódást, de a régi forma is megmaradt, főként a származékszavaknál, így a határozott melléknévi, illetve a sorszámnévi alakban: *sedmi* ('hetedik'); továbbá *-ače* képző előtt: *sedmače* ('koraszülött, 7 hónapra született csecsemő'); *-kinja*: *sedmakinja* ('hétéves lányka', ma már csak 'hetedik osztályos lány'); *-ica*: *sedmica* (1. 'hetes', 2. 'hét nappól álló időegység'), ezt továbbképezve *-bn*: *sedmičan* ('hetenkénti'); *-ina* képzővel ellátva törtszám: *sedmina* ('vminek a hetedik napja', ma rész-egész jelentésben 'vminek a hetede' vagy pedig 'heten férfiak'). Az *-er/or* képzővel alkotott *sedmor* már nem létezik, csak annak továbbképzett alakja, a *sedmoro* ('ők heten'), illetve az ehhez hozzáadott *-ica* képzővel: *sedmorica* ('heten férfiak'), amivel rokon a *-ka* végződésű főnév: *sedmorka* ('hetes', egykor azonban '7 hl úrtartalmú hordót' jelölt).

Ennél a számnál nincs balti-szláv egyezés, a litván *septyni*, és a lett *septini* esetében az indoeurópai **septm* őrződött meg, továbbá a görögben *επτά*, az új-perzsa nyelvben *haftum*, amely egyébként perzsa eredetű török jövevényszóként bekerült a bosnyák nyelvbe *héfta* – 'hét nappól álló időtartam' jelentésben. Az ósszláv *sedms* ugyan megfelel az óporosz *septmas* és a litván *sekmas* szavaknak, de azok melléknevek, ugyanúgy, mint a latin *septimus*, a szanszkrit *saptama* és az ír *sechtmad*. Az *-a* magánhangzó nélküli alak pedig rokonságot mutat a görög *ἑβδομος* < indoeurópai **sebdmos* melléknévvvel. Skok állítása szerint az ósszláv szám főnevesített hímnemű melléknév vagy pedig elvont főnév, mint a szanszkrit *saptati* a *sapta-*hoz viszonyítva.

Összetett melléknevek előtagját képezheti: *sedm(er)ostruk* ('hétszeres'), *sedmokrak* ('hétágú'), *sedmogodišnji* ('hétéves'), *sedmoglav* ('hétfejű'), *sedmolist* ('hétlevelű').

⁵⁷ A *dva* számnál való elmaradását Skok azzal magyarázza, hogy az 'duale tantum', a *tri* és a *četiri* viszont 'pluralia tantum'.

⁵⁸ Ezt kölcsönöztük mi a magyarban: *péntek*.

OSAM 'nyolc' – össz-szláv és ósszláv eredetű, az *osmi* ószláv határozott melléknévi értékű számból jött létre. Az *a* magánhangzó feloldotta az ósszláv *sm* mássalhangzócsoporthoz, de a származékszavakban eltűnik, így az *-ako* képzővel: *osmak* (egykor: 1. 'gabona és bor mérésére szolgáló mértékegység'; 2. 'nyolc éves ló'⁵⁹). Az utóbbi jelentés analógiájára jött létre a 'kanca' jelentésű *osmakinja*⁶⁰; *-bka* képzővel *osmāčka* ('nyolc akó úrtartalmú hordó'); *-anik* képzővel: *osmánik* (gabona mértékegység). Főnevesülve *-ina* képzővel: *osmina* (egykor: 'ünnep utáni nyolcadik nap', ma: 'nyolcad'); *-ica* képzővel: *osmica* ('nyolcas'). Melléknévképzés az *-er/or* képzővel lehetséges: *osmor*, *osmoro* ('nyolcan'). Az *osmom* szorzószámként szerepelt ('nyolcadszor'), de ma már önállóan nem használják.

Az *s* mássalhangzó az indoeurópai *k* palatális hangból keletkezett: így a litvánban *astuo*, a szanszkritban *asia*, a latinban *ocio*, a görögben *οκτώ*. Az ósszláv *osmz* melléknévnek van balti analógiája, az óporosz *asmam*, a litván *asmas* és az újabb keletkezésű *astuntas*. Az utóbbi ugyanazon *-mo* képzővel jött létre, mint a latin 'decimus' **octmos*. Ez olyan balti-szláv újítás volt, amit az ósszláv képzés követett. Mivel a latin *ocio*, a görög *οκτώ*, a gót *aūia* duálisok, ez a kétszer négy primitív számolási módra utal, lévén a *pet* főnév, 'az öt ujj', úgy tűnik, hogy az **okto(u)* szám az indoeurópai *ok* szótöböl alakult ki, amely a szerbben az *oštar*-ban van képviselve, és 'két él' jelentése van, azaz a hüvelykujj nélküli ujjak száma nyolc. Az indoeurópaiaknál tehát az 'öt' és a 'nyolc' az ujjak alapján történő számolás primitív módja alapján jött létre.

DEVET 'kilenc' – össz-szláv eredetű, az ósszláv időszakban keletkezett. A *devet* is, akár a *deset* a *-tb* képzővel jött létre, de Skok szerint a *devet* nem hozható párhuzamba a balti-szláv nyelvekkel, amiből arra következtet, hogy az az ósszláv időkben alakult ki a *deset* analógiájára, éspedig valószínűleg a balti-szláv közösség szétválása után. Viszont a határozott melléknév, a *deveti* esetében már beszélhetünk párhuzamról, pl. a litvánban *devintas*, a lettben *dqvītais*. Ez azt jelenti, hogy a *deveti*, *deseti* esetében nem *-tb* képző játszott közre, hanem az indoeurópai *-to* képző. Az *e* a palatális nazálisból *t*-ből alakult ki, ahogyan a *deset* esetében is: ószláv *devetb*, lengyel *dzietitięc*, orosz *dévjatb*.

„Ami az ie. **eneuen*- keletkezéséről illeti, az a felfogás uralkodik, hogy kapcsolatban áll az ie. **neueo* 'új' melléknévi tövvel, mivel feltételezhetőleg ettől a számtól kezdődik a számlálás új rendszere a dekádok (tízes csoportok) szerint. A kilencessel tehát befejeződik egy számlálási rendszer. Az ie. **oktōu* a négyes alapú, négyvel történő számolás rendszerét képviseli: 2x4=8, a kilencessel viszont, az ilyen felfogás szerint valóban új rendszer kezdődik” (Skok: 399).

Az *-i* képző segítségével határozott melléknévet képez: *deveti* ('kilencedik'), ezt főnevesíti az *-ica* képző: *devetica* a szám nevét hozva létre ('kilences'); az *-ak* segítségével szintén főnevet kapunk: *devetak* ('kilenc éves kos', 'kilenc kéve'); az *-ina* képzővel viszont közösséget jelöl: *devetina* ('kilenc ember együtt', ma csak törtszámnevi használatban 'kilenced'); *-tka* képzővel: *devetka* ('kilences'), *devetak* (1. 'vminek a kilenced része', 2. 'körülbelül kilenc ember vagy tárgy'); az utóbbiból továbbképezve a *-jar* képzővel: *devečar* ('aki kilencedben részesül'); *-er/or* képzővel: *devetoro* ('kilencen'). Igeképzésben az *-ati* és az *-iti* képzők vesznek részt: *devetati* ('ver', 'csap', 'megver', 'aprít'), *nadevetati se* ('jól kicsapkodja magát'), *razdevetiti* ('kilenc részre oszt').

DESET 'tíz' – balti-szláv és össz-szláv eredetű, az ósszláv időszakból. Eredetileg a görög *δεκάς*, *-άδος* főnév jelentésének felelt meg, az első dekád, tízes csoportot jelölte. A *deset* számban az *s* mássalhangzó az ie. *k*-ből keletkezett, az *e* pedig az *ε* palatális nazálisból (ószláv *desjtb*, orosz *désjatb*, lengyel *dziesięć*). Így van ez a balti nyelvcsoporthoz is (ólitván

⁵⁹ Manapság az *osmak* csak 'nyolcadik osztályos tanulót' jelent.

⁶⁰ Ma 'nyolcadikos diáklány'.

dešimtis, ma *dešimt*), albán *dhjetë*, szanszkrit *ḍacatiṣ*, görög δεκάς, míg a latinban ez a szám *decern*, a görögben δέκα, a szanszkritban *daca*, az avesztában *dąsa*, a németben *zehn*, elvont képző nélkül.

Származékszavak **-ak** képzős: *desetak* ('tizegynéhány') *desetka* ('tizes'); **-akinja** *desetakinja* (egykor: 'hordó', ma: 'tízéves lány'); **-ica** *desetica* ('tíz koronás bankjegy'); **-ar** *desetar* ('tizedes'); **-er/or** *desetoro* ('tizen'); igeképzésre is képes, az **-iti** képzővel: *razdeseteriti* ('tíz részre oszt'); **-ovati**: *desetkovati* ('megtizedel').

2.2. Összetett tőszámok

A második tízes csoportot az ószlávban *ieabъ na desete*, *dīva na desete*, *tri na desete*, *četyre na desete*, *petъ na desete* (s így sorban a tizenkilencig) szintagmával jelölték, amelyet időközben egy szóvá tömörítettek a számlálás felgyorsítása végett, és pedig mivel a hangsúly a *na* előjáróra esik, ez egy sor hangkiesést és rövidítést idézett elő a nem hangsúlyos szótagokban, ezért esett ki a **d** mássalhangzó és az **e** magánhangzó: *jedanaest*, *dvanaest*, *trinaest*, *četnaest*, *petnaest* stb. A többi tízes csoportokban nem tűnik el egyetlen hang sem: *dvadeset*, *trideset* stb. A *deset* ebben az összetételekben a régi **-i** deklinációs többes számú genitívusz, innen van az, hogy a *na desete* végéről eltűnt az **-e** magánhangzó. Tehát, az ószláv tízes csoport rendszerű számolás a mai napig fennmaradt. Ez is, de a négyes alapú számítás is az ujjakon való számoláson alapszik. Az ujjak száma a kézen megfelel a tízes rendszernek, az ujjak száma a kézen és lábon viszont a húsz alapú, ún. vigezimális számrendszernek felel meg. Skok azt is említi, hogy az indoeurópai *dekm* a komparativisták szerint a *de-* tőből (amely a kettes számot tartalmazza) és a *km* mássalhangzócsoporthoz áll, az utóbbi a német *Hand* 'kéz' szóval rokon. Ezek szerint a 'tíz' szó szerint 'két kézintés'-t jelentene.

Az ószláv duális **dvoa* az előtagja a *dvadeset* (**dvoa deseti*) 'húsz' összetett számnak, amely a második tízest nevezi meg.

A *tri* előtagként csak az összetett számnevekben fordul elő, egyébként a *tro-* tőforma a szokásos. Így a 'harminc' képzésében is megtalálhatjuk: *trideset*.

Az 'ötven' a *piъb desetъ* ószláv alakból alakult ki > *pedeset*.

A többi tízes szabályosan jött létre, az egyszerű tőszám előtagot a *deset* 'tíz' (egykori alakja *desiъb* → *deseti*, amely végéről levált az **-i** többesítő képző) követi: *šezdeset*, *sedamdeset*, *osamdeset*, *devedeset* stb.

A százasok előtagjában a tőszámnevek szerepelnek, utótagjukat pedig a *sto* 'száz' képezi. Kivétel itt is van. Az első százasnál, ahogyan a magyarban, a szerbben sem teszik ki az 'egyes' előtagot, tehát a *sto* az a(z) '(egy)száz'. A *dvesta* 'kétszáz' a duális akuzatívuszi formájából alakult ki, és a nyelv története során a *dvěsbte*, *dvi ste*, *dvijesti*, *dvisti* formákban volt használatos. Egyébként, mint a kétszázánál, a háromszáz megnevezésekor is a paukális kistöbbesnek megfelelő genitívuszi alak, a *sta* van jelen: *dvesta*, *trista*. A többi százas szabályosan épül: *četiristo/četrismo*, *petsto*, *šesto*, *sedamsto* stb.

Az összetett tőszámokból is lehet határozott melléknevet képezni az **-i**, **-eri** képző segítségével: *dvanaesti*, *dvadeseti*, *dve stoti*, [...] *šesnaesti*, *šezdeseti*, *šest stoti* stb.. Ezek az alakok egyben sorszámok is.

3. A sorszámok

A sorszámoknak a mennyiségi jelentés mellett, amely minden szám közös eleme, van még egy nyelvtani jelentésük is, amelyet úgy fogalmaz meg a szerb szakirodalom, mint 'egy rendezett halmaz utolsó helyét', pl. *peti* 'ötödik', illetve 'utolsó az öttagú halmazban/sorban'. A sorszámok a szerbben alaktani és mondattani funkciójukat tekintve melléknevek, amelyek a tőszámnevekből jönnek létre az **-i** képző segítségével. Kivételt képeznek a *prvi* 'első', *drugi*

'második', *treći* 'harmadik', *četvrti* 'negyedik', valamint az összetett számok, amelyeknek utótagjai az itt felsorolt kivételek.

PRVI 'első' – indoeurópai, ósszláv eredetű melléknévi értékű szám, ma már csak határozott szemléletű alakja van

DRUGI 'második' – határozott melléknévi értékű szám és határozatlan névmás is egyben, 'másik' jelentésben.

TREĆI 'harmadik' – az indoeurópai *tr- alternáns töből alakult ki a -to képző hozzáadásával, amelyet még a -io egészít ki: *treći*, akár a cseh *treťi*, és az orosz *trétij* esetében.

ČETVRTI 'negyedik' – az indoeurópai -ir- hangcsoport -var/ver alternánsából jött létre, ugyanis az alakváltozat második, alacsonyabb rendű vagy gyöngébb fokozata a *vr* ósszlávból létrejött *zv-* található meg benne.

PETI 'ötödik' – a -to képzővel jött létre: *peto* > *peti*.

A sorszámnevek melléknévi jellegükből adódóan nyelvtani nemmel rendelkeznek.

4. A kollektív- vagy gyűjtőszámok

A *zbirni brojevi* olyan halmazt ölel fel, amely összetett egészek számát, ugyanakkor vegyes nemű személyekből álló csoportot kifejező főnevek (pl. *dvoje supružnika* 'a két házastárs', *petoro braće i sestara* 'öten, fivérek és nővérek', *šestoro devojaka i momaka* 'hatan, lányok és fiúk') vagy többes számú azonos nemű főnevek (*četvoro braće* 'négyen fivérek', *sedmoro gospode* 'hét úr') előtt állnak, de állhatnak önállóan is: *Prisutno je petoro, dvoje je odsutno* 'jelen vannak öten, ketten hiányoznak'. Ezeket a magyarban főnévi értékű számállapot-határozóként fordíthatjuk.

A *jedan* tőszámnak és azoknak, amelyeknek utótagja a *jedan*, nincs megfelelő gyűjtőszámú változata, ha szükséges a többtagú számok esetében alkalmazni, akkor a *jedno* szóra fejeződő szerkezetet használják helyette, pl. *dvadeset jedno dete* 'huszonegy gyerek'.

A *dvoje*, a *troje* és a *četvoro* kollektív számok a következő esetalakkal rendelkeznek:

	dvoje	troje	četvoro
nom.	dvøje	trøje	četvoro
gen.	dvøga	trøga/trøjega	četvørga
dat.	dvøma/dvøjema	trøma/trøjema	četvør(o)ma
akuzatívusz	dvøje	trøje	četvoro
instrumentálisz	dvøma	trøma	četvørma
lokatívusz	dvøma/dvøjema	trøma/trøjema	četvør(o)ma

A mai szerb nyelvhasználatban azonban a gyűjtőszám majdnem sohasem használatos esetalakban, különösen vonatkozik ez az előjárós szerkezetekre. Részben megőrződött még a genitívuszi *dvøga*, *trøga*, valamint a datívuszi/lokatívuszi *dvøma*, *trøma* forma.

Négyen fölül a kollektív számok szabályosan az -er/or képzők hozzáadásával jönnek létre: *petoro*, *šestoro*, *dvanaestoro*, *dvadeset četvoro*, *pedesetoro* stb. A négyenél nagyobb gyűjtőszámok (*četvoro*, *petoro* stb.) függő esetben grammatikai archaizmusoknak számítanak, és már nem használják őket, kivéve, ha főnévi funkcióban vannak, akkor ezek a korlátok nem érvényesek, és mindegyik esetben előfordulhatnak. A gyűjtőszámot és gyűjtőnevet tartalmazó szintagmában a főnév egyes számú genitívuszból áll: *troje siročadi*.

5. Az általános számok

Az általános számok a mennyiségi kifejezések külön típusát képezik, amelyek a *jedan*, a *dva* vagy a *tri* tőszámok és a *sav* 'mind' általános névmás jelentésének összegét adja. Általános tőszámoknak számítanak a *jedini* ('egyetlen'), az *oba/obe* ('mindkettő'), és az *obadva/obadve*

(’mindkettő’). Az *oba* jelentése ’az egyik is, másik is’, ’mind, ami összesen kettő’. A *jedini* számnak határozott szemléletű melléknévi esetragozása van, jelentése ’egy és ez egyben mind’. Az *oboje* ’mindketten’ általános gyűjtőszám, elsősorban férfira és nőre vonatkozik egyszerre, de két gyereket, két állatkölyköt is jelölhet, valamint az ’egyik is, másik is’ értelemben is használatos.

Az általános csak férfiakat jelölő számok az *obojica* és az *obadvojica*, tehát csak két férfira vonatkozik.

6. Férfiakat jelölő számok

Szerb elnevezésük: *muškolični brojevi*. Főnévi értékű számok, éspedig olyan csoportokra vonatkoznak, amelyeknek tagjai kizárólag férfiak. Az **-ica** képzővel alakultak ki, amelyet gyűjtőnévi alakhoz adnak hozzá: *dvojica* (dvoje+ica), *trojica* (troje+ica), *čtvorica* (četvoro+ica) ’kétten, hárman, négyen férfiak’; *dvojica ljudi* ’két férfi’, *čtvorica braće* ’hárman fivérek’, *vas petorica* ’ti öten férfiak’ stb. Amint látjuk a példákból, az ilyen számok után következő főnév többes számú genitívusban áll, vagy pedig ha gyűjtőnévről van szó, sima genitívusban. Ha alanyi funkciót töltenek be, akkor az állítmány is többes számban lesz.

7. A törtszámok

A törtszámok is főnévi értékűek a szerbben, a sorszámokból jöttek létre az **-ina** képző hozzáadásával: *trećina*, *četvrtina*, *petina* stb. ’harmad, negyed, ötöd stb. része vminek’. Kivételt a *polovina* ’fél’ alak képez, mint az egész egyik része a kettő közül (mellette elterjedt a *pola* változat is). A *pola* szóval képzett jelzős szerkezetekben a jelző többes genitívuszi formában, a szintagma főnévi tagja pedig paukálisban, ’kistöbbesben’ fordul elő: *uzimala je lek svakih pola sata* ’minden fél órában bevette a gyógyszert’.

Némely mennyiségi viszonyra a szerbben nem léteznek törtszámok, ilyenek pl. az 1/200, 1/300 stb. mennyiségek, valamint azok, amelyek kétszámjegyű számot lennének hivatottak jelölni, és a második tagot az 1 vagy a 2 képezik, továbbá a *hiljadu*, *milijardu* és hasonló számoknak megfelelő törtszámú alak. A másodperc század részére a *stotinka* szó használatos.

8. A hozzávetőleges számok

Ezek a számok nem pontos mennyiséget jelölnek, hanem csak hozzávetőlegesen határozzák meg azt. A tőszámokból képezik őket az **-ak** toldalék hozzáadásával. Nincs esetalakjuk, és csak a tíz és húsz közötti számokból, a kerek tízesekből, ritkábban a százasokból hozhatók létre: *desetak*, *petnaestak*, *šezdesetak*, *stotinak* stb.

9. Mennyiség- és részmennyiség-jelölők

Piper a számokról és mértékekről írt tanulmányában (Piper 2005: 874–875) a mennyiséget kifejező szavakat két nagy csoportba osztja, az egyiket számszerű (*numerički kvantifikatori*), a másikat pedig nem számszerű mennyiségjelölőnek (*nenumerički kvantifikatori*) nevezi.

A számszerű kvantifikátorok közé tartoznak a számok. Ezek lehetnek „részelők” és „kumulatívok”. A részelők egy meghatározott tárgyat egy összetettebb tárgy részeként kvantifikálják (ilyenek a sorszámok *četvrti* ’negyedik’ annyit jelent mint ’egy négyes sor utolsó tagja’, az osztószámok *po četiri* ’négyenként, négyesével’, annyit jelent mint ’három elemből álló csoport, amely egy nagyobb halmaz részét képezi’). A kumulatív kvantifikátorok

csak a halmaz nagyságát jelölik a valamihez tartozás nélkül: *četiri učesnika* 'négy résztvevő'. A nem számszerű mennyiségjelölő lehet „abszolút“, az önmagában szemlélt tárgyak mennyiségére vonatkozik (*svi* 'mindegyik', *nijedan* 'egyik sem', *neki* 'valamelyik, némelyik), és lehet „relatív“ – valamely más tárgy mennyiségéhez viszonyítva jelöli a konkrét tárgy mennyiségét (*mnogo* 'sok', *malo* 'kevés', *često* 'gyakran', *retko* 'rikán').

A anyagnevek (amelyek megformálatlan anyagot jelölnek) és a sokaság nem hozhatóak közvetlenül kapcsolatba a mennyiséggel, csak közvetve. „A közvetett kapcsolat alatt egy főnévnek a számszerkezetbe egy külön nyelvi eszköz által való bevonását kell érteni. Ez az eszköz lehetővé teszi a mennyiség, „megszámolhatóság“ kifejezését. A kifejezések, amelyek a főnév megszámlálható vagy mérhető voltát hivatottak biztosítani, ugyanakkor, ezzel a mértékkel vagy alakkal kapcsolatos adattal implikálják is azt az egységet (egyrészt van a *voda* 'víz' mint anyagnév, másrészt pedig a *kap vode* 'egy csepp víz'/*čaša vode* 'egy pohár víz'/*mlaz vode* 'vízsugár'; a *so* 'só' mint anyagnév, szemben a *zrno soli* 'egy szem só'/*šaka soli* 'egy marék só'/*kilogram soli* 'egy kilogramm só' stb. szerkezetekkel)“ (M. Ivić 2008: 24–25).⁶¹ Milka Ivić az egyes kiemelésének eljárására a *partikularizáció* terminust használja, az eszközre pedig, amelyik ezt az eljárást lehetővé teszi, a *partikularizátor* műszót. Mi itt jobb híján részmenyiség-jelölőknek neveztük.

„A partikularizáció egy meghatározott egész kiemelt részének mennyiségét jelöli külön nyelvtani funkciókkal rendelkező szavakkal (partikularizátorokkal), amelyek nélkül ez a kiemelés és a mennyiségjelölés lehetetlen lenne“. [...] A partikularizátorok olyan lexémák, amelyek nélkül az egész részét nem lehetne mennyiségileg meghatározni, és amelyeket csak meghatározott főnevekkel lehet összekötni: *dve kapi vode* 'két csepp víz', *dva zrna graška* 'két szem borsó', *dva parčeta hleba* 'két szelet kenyér', *pet komada jaja* 'öt darab torjás', *dve stranice knjige* 'két (könyv)oldal', *dve glave romana* 'két (könyv)fejezet' stb.“ (Piper 2005: 959–960).

Léteznek közvetlen és közvetett részmenyiség-jelölők. A közvetleneket a konvencionális mértékegységek képezik (*litar mleka* 'egy liter tej', *kilogram soli* 'egy kilogramm só' stb.).

A közvetett részmenyiség-jelölők funkciója, hogy az anyagot „megformázza“, valamilyen alakba öntse, így egy egésznek a formájáról ad információt. Ezek lehetnek egységesítő vagy egységet megnevező formák (*zrno peska* 'egy szem homok', *vekna hleba* 'egy vekni kenyér') és tartalmazó formák (*čaša vode* 'egy pohár víz', *gajba hleba* 'egy láda/rekesz/doboz kenyér'). Az egységesítő részmenyiség-jelölők az adott anyag egységének megszokott formáját nevezi meg (*glavica kupusa* 'káposztafej'), a tartalmazó formák pedig olyan tárgyat neveznek meg, amely tartalmazza az anyagot, meghatározott fajta anyagot, s ezzel a tárgy feltételesen átveszi a mértékegység szerepét (*vreća peska* 'egy zsák homok').

Állandó szókapcsolatok is keletkeztek a részmenyiség-jelölőkből és főnevekből. A részmenyiség-jelölők ilyen szempontú használata a főnév lexikai és grammatikai jellegétől függ. Pl. a *hleb* 'kenyér' főnévhez a következő egység részmenyiség-jelölők járulhatnak: *mrva* 'morzsa', *parče* 'darab/szelet', *kriška* 'karéj', *vekna* 'vekni', *zalogaj* 'falat', míg a *kap* 'csepp', *zrno* 'szem', *glavica* 'fej' semmiképpen sem. A *voda* 'víz' anyagnévhez pedig a tartalmazó részmenyiség-jelölők közül az alábbiak kapcsolódhatnak: *kašičica* 'kiskanál', *čaša* 'pohár', *flaša* 'üveg', *bokal* 'kancsó/korsó', *lonac* 'fazék', míg a *kutija* 'doboz', és a *paklo* 'pakli' nem.

Antonić Ivana ezzel szemben „paranumerikus“ 'számszerű' mennyiségjelölőkről beszél (Antonić 2005: 142–143)⁶², amelyeket így csoportosít:

⁶¹ A partikularizációról és a partikularizátorokról elsőként M. Ivić beszélt 1980-ban megjelent munkájában (ld. *O „partikularizatorima“*, *Južnoslovenski filolog* XXXVI, Beograd 1–12.)

⁶² Mellettük a főnév többes számú genitívusban fordul elő.

- hagyományos mértékegységek: *kilogram, gram, litar, deci, metar...*
- olyan 'számszerű' mennyiségjelölők, amelyekről tudjuk pontosan, hány egységből állnak: *par (cipela)* 'egy pár (cipő)', *tuce (čaša)* 'egy tucat (pohár)', *četa (vojnika)* 'egy csapat (katona)', *špil (karata)* 'egy (kártya)pakli'...
- olyan 'számszerű' mennyiségjelölők, amelyekről nem tudjuk pontosan, hány egységből állnak: *grupa (đaka)* 'egy (diák)csoport', *jato (ptica)* 'egy (madár)sereg', *krdo (goveda)* 'egy (marha)csorda', *svežanj (ključeva)* 'egy (kulcs)köteg/csomó', *povorka (demonstranata)* 'egy (tüntető) menet', *kolona (automobila)* 'egy (gépkocsi)sor'...
- olyan 'számszerű' mennyiségjelölők, amelyekről a tapasztalat alapján tudjuk hogy hozzávetőlegesen mennyit tesznek ki: *šaka (soli)* 'egy marék (só)', *tanjir (supe)* 'egy tányér (leves)', *kanta (vode)* 'egy vödör (víz)', *venac (luka)* 'egy fűzér (hagyma)', *džak (krompira)* 'egy zsák (burgonya)', *snop (žita)* 'egy kéve (gabona)', *kamion (peska)* 'egy teherautó (homok)'...
- olyan 'számszerű' mennyiségjelölők, amelyekről nem tudjuk, mekkora mennyiséget jelölnek (azon kívül, hogy egyesek nagy mennyiségre engednek következtetni): *mlaz (vode)* '(egy) sugárnyi víz', *potok (suza)* 'pataknyi könny', *more (nevolja)* 'tengernyi gond'...
- olyan 'számszerű' mennyiségjelölők, amelyek egy meghatározatlan nagyságú egység részét nevezik meg:⁶³ *deo (zida)* 'egy (fal)rész', *parče (hartije)* 'egy (papír)darab', *komad (kolača)* 'egy darab (sütemény)', *zalogaj (sira)* 'egy falat (sajt)', *grudva (snega)* 'egy (hó)golyó'.

A rész mennyiség-jelölő implicit módon is jelen lehet, amennyiben a kontextusból következtetni lehet rá: *dve čorbe* 'két levest', *tri kafe* 'három kávét' (amikor az étteremben rendelünk, nem szükséges kitenni, hogy két tányér levest vagy két csésze kávét kérünk).

„A szerbben a lexikai és szintaktikai mellett derivációs partikularizáció is létezik, de majdnem csak kivételes esetekben. Így pl. a *travka* és a *slamka* főnév szerkezetében szereplő **-k** képző a mennyiségjelölő bevonását teszi lehetővé: *trava* 'fű' a *dve travke* 'két fűszál' alakhoz viszonyítva, de már a **dve trave* 'két füvek' szerkezet nem lehetséges.“ (Piper 2005: 961).

10. A számok szimbóluma a szerb néphagyományban

A számok nemcsak mennyiséget jelölnek, a különböző kultúrákban meghatározott szimbolikus értékkel is bírnak.⁶⁴

Először a páros és páratlan számok közötti kulturális különbségekre hívnánk fel a figyelmet. A páros számokat „zártnak“, „szimmetrikusnak“, „statikusnak“ tekintik a szerb hagyományban, ezért valamilyen összhangot, arányosságot, harmóniát fejeznek ki velük, ami még „saját“-ként és „szerencsés“-ként is jellemezhető.

A páratlan számok ezzel szemben „nyíltak“, „aszimmetrikusak“, „dinamikusak“, ezért a „másé“ és a „szerencsétlen“ jelentések társulnak hozzájuk. Azonban a páratlan a népi hiedelemben nem mindig minősül szerencsétlennek, inkább azt jelöli, ami egyes alkalmakkor szokásos, elfogadott, és amit a hagyomány megkövetel. Ezért van az, hogy a szerbek különös figyelmet szenteltek annak, hogy a halállal kapcsolatos szokások elemeit páratlan számok jelöljék: a gyászmenetben páratlan számú ember vehetett részt, a koporsó alsó keresztfái is kötelezően páratlan számúak voltak.

⁶³ Mellettük a főnév egyes számú genitívusban áll.

⁶⁴ A számok szimbólumrendszeréről a szerb néphagyományban ld. Lj. Radenković (1994).

A termékenység és a születés kultuszához fűződő szokások is a páratlanhoz kötődnek: a kótló alá páratlan számú tojást raktak, leánykéréskor a jelen levő kérők páratlan számban jelentek meg.

A valamilyen állapot megváltoztatására, a termékenység és a gazdagság növelésére irányuló mágikus szertartások is a páratlan számokhoz fűződnek.

T. Maretić a szerb epikus népköltészetben előforduló számok használatát kutatva, a múlt század elején megállapította, hogy a folklórisztika említett műfajában a leggyakrabban jelentkező számok a 30, a 7, a 9, a 3, a 12 és a 4.

A kettes szám a szertartások és szokások során leginkább egy párként, 'egy egész két oldala' -ként jelenik meg. A cselekvés, amelyet két hős végez, mindig azonos, mintha azt egy személy cselekedné. A kuruzslási szövegekben ezeket a tevékenységeket któnikus (földi) jelleggel bíró lények követik el (két fekete holló, két mérges kígyó, két farkas, két bűvölet/rontás).

A segítői funkciók ellátásában általában két szent személy vesz részt. (leginkább Péter és Pál apostolok).

A kettes szám szimbolikus regiszterének fő elemei a stabilitás és a szimmetria. Az emberről alkotott fogalom bináris természetű, amely a következő elemekből áll: kéz, láb, szem, fül, orrlyuk, szemöldök, jobb és bal oldal, elülső és hátulsó oldal, felső és alsó rész, test és lélek.

A szertartásokban és a szokásokban, valamint a népköltészeti szövegekben (népmesékben, elbeszélésekben, népdalokban, találós kérdésekben) a legjelentősebb szerep a három, a hét és a kilenc páratlan számoknak jutott.

A hármasszám alapszik az egész vallási és mitológiai rendszer:

- a gyermek sorsát három párka⁶⁵ határozza meg;
- három szertartásos fürdés az ember élete során – amikor megszületik, amikor házasodik és amikor meghal;
- a *česnicát*⁶⁶ három bodza- vagy somfaág segítségével kell díszíteni;
- a *szlava*⁶⁷ alkalmával háromágú gyertyatartóban kell gyertyát gyújtani;
- a hiedelem szerint, ha egy házban egy évben két személy meghal, akkor a harmadik is elhalálozik az év végéig.

A kuruzslást a kuruzsló minden alkalommal háromszor ismétli meg. A népmesékben és népdalokban gyakran megjelennek a háromfejű hősök. A varázsszert, amely lehetővé teszi a hősnek a földi vagy démonikus térből való menekülést, általában háromszor kell alkalmazni. Gyakran ismétlődik a szólás is: *Bog tri puta pomaze*. 'Háromszor segít az isten.' Említsük még meg azt is, hogy pénzegységként leginkább a 3-as jelentkezik.

Míg a hetes szám a szemita és a földközi-tengeri népek kultúrájára jellemző inkább, addig a kilences az indoeurópai vallási és mitológiai szövegek sajátossága. A kilences helyett a hetes jelentkezése a szerbekenél török hatású újításnak tekinthető.

A hetes valamilyen időegység hosszát szabja meg (pl. a napok és órák esetében), ha viszont személyekre vonatkozik, akkor homogénebb csoportokat számlál (pl. családon belüli kapcsolatokat: valakinek a fiait, feleségeit stb.)

A kilences szám alapvető szimbolikus jelentése a szerb és a rokon kultúrákban a 'megtérés' -ben, az 'áttérés' -ben és a 'változás' -ban van. A koszovói szerbek hiedelemvilágában az a kozmológiai felfogás maradt fenn, hogy két ég létezik: a felső és az alsó. A felső ég kilenc szintből áll, és ezen az utolsó szinten székel az Isten. Az ég kilenc szintje a közel-keleti hét ég meglétének módosított változatát képezi.

⁶⁵ Párka – a végzet római istennője.

⁶⁶ Česnica - karácsonyi sütemény.

⁶⁷ Slava – házi védőszent ünnepe.

A kilences többnyire időszakvenciákat határoz meg, éspedig kizárólag az évekre vonatkoztatva, miközben sokszor nem nevezi meg pontosan az évek számát, hanem a végső időpontot jelöli meg, amely után valamilyen változás következik be. Íme, egy példa a szerb népköltészetből: *A kad prošlo devet godinica / Bogdan majci potijo besedi.*⁶⁸

Emberekre vonatkoztatva a kilences szám homogénebb csoportot számlál (vkinek a fiait, lányait, (fiú)testvéreket).

A kilences számhoz a délszlávoknál több hiedelem kötődik, különösen azok, amelyek a gonosz szellemre, az ördögre, valamint a halottak kultuszára vonatkoznak. De a kuruzslásokban is előszeretettel használták, így varázserőt tulajdonítottak a kotlós kilencedik csibéje jobb szárnyából kitépett kilencedik tollának, amellyel a karácsony utáni kilencedik keddi napon végeztek kuruzslásokat.

A tizenkettes pedig leggyakrabban hivatásuk, rangjuk, tisztségük folytán összetartozó embercsoportokat határoz meg (vajdák, egyházfők, katonák⁶⁹, szerzetesek, udvarhölgyek).

A harmincas, a Maretić kutatásai alapján leggyakrabban előforduló epikus szám, különféle embercsoportokat kvantifikál (fiatalemberekét, parasztokét, hajdukokét⁷⁰).

A negyvenes szám a gyermekszületéssel, valamint az elhalálózással kapcsolatos szertartásokhoz és hiedelmekhez kötődik: 40 napig besötétítik a gyermekágyas nő házát, olyannyira, hogy semmilyen fény ne érje, ezzel védik meg a születési démonok hatásától, 40 napig titkolják a megszületett gyerek súlyát a rontás elkerülése végett, a születéstől számított 40. napon viszik az újszülöttet először a templomba. A halállal kapcsolatos hiedelmek szerint a halott lelke 40 napig bolyong a háza körül, a gyászoló férfiak 40 napig nem nyiratkoznak és borotválkoznak.

⁶⁸ Miután elmúlt kilenc évecske, Bogdan édesanyjának halkán így szóla....

⁶⁹ Érdekességképpen megemlítjük, hogy a szerbben magyar jövevényszóként használták régen a *katana* – 'katona' szót.

⁷⁰ Hajduk – 1. törökök elleni szabadharcos 2. zsvány, betyár, szegénylegény.

Felhasznált irodalom

- Antonić, Ivana (2005): Sintaksa i semantika padeža. In: Piper, Predrag et al. *Sintaksa savremenoga srpskog jezika: prosta rečenica*. Beograd – Novi Sad: Institut za srpski jezik SANU, Beogradska knjiga, Matica srpska.
- Ivić, Milka (2008): *Lingvistički ogledi*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Klajn, Ivan, Milan Šipka (2006): *Veliki rečnik stranih reči i izraza*. Novi Sad: Prometej.
- Mrazović, Pavica, Zora Vukadinović (1990): *Gramatika srpskog jezika za strance*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Nikolić, Miroslav (szerk.) (2007): *Rečnik srpskoga jezika*. Novi Sad: Matica srpska.
- Piper, Predrag (2005): Semantičke kategorije u prostoj rečenici: sintaksička semantika. U: Piper, Predrag i dr. *Sintaksa savremenoga srpskog jezika: prosta rečenica*. Beograd – Novi Sad: Institut za srpski jezik SANU, Beogradska knjiga, Matica srpska.
- Piper, Predrag, Ivan Klajn (2015): *Normativna gramatika srpskog jezika*. Novi Sad: Matica srpska.
- Radenković, Ljubinko (1994): Simbolika brojeva u tradicijskoj kulturi. *Folklor u Vojvodini* sv. 8. Novi Sad: Udruženje folklorista Vojvodine. 18–36.
- Skok, Petar (1971): *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Stevanović, Mihailo (1978): *Gramatika srpskohrvatskog jezika*. Cetinje: Obod.

„MENNYI AZ ANNYI?” MENNYISÉGI SZÓKÉPEK FOGALMI KERETE MINT KULTÚRASZEMIOTIKAI HÁTTÉR A FORDÍTÁSBAN

CS. JÓNÁS ERZSÉBET

1. A szóképek szemantikája, stilisztikája, a fogalmi keret

A szóképek behálózzák a verbális, nyelvi világunkat. A nyelvi kép szabálytalansága, különlegessége miatt a meglepetés erejével hat, ugyanakkor az emberi önkifejezés, a fogalmi keret kitöltésének természetes része – képekben gondolkodunk. „A legtöbb szó jelentése egy-egy kis üstökös, amely fogalmi magja különféle asszociációk, képzetek olykor csak ködszerű, elmosódott »csóváját« húzza maga után” (Péter 1991:52). Az asszociáció révén keletkezett konnotáció egy adott ponton keletkezik, aztán szétterjed a szöveg egészére, és azt áthangolva, a befogadót másfajta olvasásmódra készíti. Elemzésünk szempontjából az a fontos, hogy a »csóva« összetételéből kiszűrjük a mennyiségi fordulatokból azt, ami a magyar és – fordítás esetén – az idegen nyelvi beszélő számára jelértékű, része a kultúraszemiotikai háttérnek. A nyelvi képek befogadása, szellemi feldolgozása az azonosság és különbözőség felismerésének váltakozó, pulzáló dinamizmusában történik. E folyamat körforgásszerűen ismétlődik, amíg a kép jelentését, szemantikai tartalmát és érzelmi, jelentésbeli távolabbi asszociációit birtokba nem vesszük. Kemény Gábor nyelvész a nyelvi kép szemantikájáról és stilisztikájáról szólva hat lépését különíti el (Kemény 2002:54–55):

- a) a szemantikai, jelentésbeli különbözőség, összeférhetlenség (izotópiatörés) észlelése;
- b) az össze nem illő, inkompatibilis elemek kölcsönhatásba lépnek egymással;
- c) a közös jegyek kiemelődnek;
- d) szemantikai kiegyenlítődés lép fel: új kongruencia alakul ki;
- e) ez újra fel is bomlik, amikor a nem azonosság érzete felülkerekedik;
- f) az elkülönülő elemek újból kölcsönhatásba lépnek egymással, amíg a fogalmi keret jelentésekkel fel nem töltődik.

A nyelv tehát a közvetlen fogalmi jelölés mellett közvetett módon is tudja ábrázolni az érzelmi és fogalmi állapotot (vö. Péter 1991:61–65). Ezek a képi körülírások, ráutaló jelölési módok szemléletesebbé, gazdagabbá, elképzelhetőbbé teszik a világ dolgainak verbális megjelenítését. Példaként válasszunk egy társalgási fordulatot: „*Miért lóगतod/lóg az orrod?*” – hangzik magyarul a kérdés. Az angol viszont azt kérdezi: „*Miért hosszú az arcod?*” (*Why the long face?*). A német azt: „*Miért függ/lóg az orrod?*” (*Warum hängt deine Nase?*) Az orosz hasonlóan: „*Miért akasztod/ lóगतod az orrod olyan [kvint] magasságba?*” *Почему повесишь нос [на kvinту]?*) Amikor a magasból lelógó orr, a hosszúra nyúlt arc, valamint a szomorúság, lehangoltság érzete között a kapcsolatot felfedezzük, magunkban megjelenítjük, a kép betöltötte stilisztikai funkcióját, mert már plasztikusan ábrázolta, gazdagabbá tette a puszta megnevezésnél az ember érzelmi állapotát. Ez a gazdagság azonban nem lezárt keretben van. Ismerjük a szimbolizálót, hogy milyen a lelógó orr, a megnyúlt arc, de hogy mi minden kapcsolódik hozzá, milyen asszociációkat, hangulati képzettársításokat vált ki, ennek összessége nem határozható meg egyértelműen, mert szubjektív, dinamikus, a befogadó ismereteinek háttérétől függő entitás. Más-más olvasó különféleképpen értelmezné ugyanazt a metaforikus kifejezést. A fogalmi keret csak az értelmezések szaporításával közelíthető meg,

de sosem meríthető ki teljesen a fogalmi tartomány (vö. Fónagy 1999:140–141). Ha csak a fenti példát szemléljük, látható, hogy különböző nyelvi kultúrák más és más kultúraszemiotikai háttérrel vonnak a nyelvi képek mögé. És akkor még nem beszéltünk a temporalitásról, az idő faktoráról, hiszen különböző korok, különböző generációk nyelvhasználói más és más értelmezést adhatnak a nyelvi képeknek. Fordítás esetén a nyelvi és esztétikai kompetencia birtokában lehet csak egy idegen nyelvre átültetni ezeket a fordulatokat.

A fogalmi keret vagy kulturális modell olyan struktúra, amely a világról alkotott elképzeléseink kulturálisan meghatározott mentális reprezentációja, leképezése. A MENNYISÉG, MÉRTÉK⁷¹ képi modelljei *hasonlattal, metaforával, szinekdochével* teszik szemléletesebbé a konkrét megnevezést, s így egyszerre kultúra- és kogníció alapú nyelvi konstrukciók (vö. Kövecses – Benczes 2010: 88-89).

Az irodalmi nyelv tanulmányozása a nyelvészetben belül is több tudományterület illetékességét hívja elő. Az irodalomtudomány és a nyelvészet érintkezési felületén elhelyezkedő szövegtan mellett már a huszadik század hetvenes éveiben külön nyelvészeti ággá vált a funkcionális stilisztika. A fordításokra értelmezve külön ágnak tekinthetjük a fordításstilisztikát, amely a kultúraszemiotikai háttér jelentősége, a szövegben érintkező különböző kultúrák miatt kap kitüntetett helyet.

Az alábbiakban egy közismert szépirodalmi alkotásnak, Gárdonyi Géza *Egri csillagok* című regényének (1899–1901) mennyiségi szóképeit állítjuk a figyelem fókuszába. Az orosz fordítást vizsgálva arra keressük a választ, hogy a mennyiségi képi kifejezések mennyire fordíthatók a teljes fogalmi keretükkel együtt, vagy csak részlegesen adhatók át a célnyelvi olvasó számára. A regényt 1989-ben Kun Agnes fordításában jelentette meg a moszkvai orosz Szépirodalmi Kiadó. Elemzésünk csak a leggyakoribb, legtipikusabb szóképeket veszi sorra, a példatár viszont az összes szövegrészt bemutatja, ahol szókép vagy szóképet implikáló mennyiségi fordulat található a regényben.

2. Az egri csillagok mennyiségi szóképei

2.1. Mennyiségi hasonlatok

a) Hasonlatok -nyi képzővel

Gárdonyi Géza regényében huszonöt mennyiségi szóképet találtunk. A szóképek közül először a hasonlattal foglalkozunk, mert a tárgy és a kép hasonlósági alapon történő összekapcsolása, s ennek egyik fajtája, a mennyiség, mérték kifejezése igen gyakori Gárdonyi szövegében. A hasonlat két képsík elemeinek, a hasonlítottnak és a magyarázó hasonlónak megfeleltetése, majd egymásba szövése kötőszóval (*mint, akár, mintha*) vagy állítmánnyal (*hasonlít*) (vö. Kocsány 2008). Vannak hasonlatot implikáló képzők. Ilyenek a határozószói *-ként* képző, a *-szerű* és a *-nyi* melléknévképzők. Ez utóbbi, a *-nyi* képző azért érdekel bennünket, mert hozzávetőleges méretet, mennyiséget jelöl, s ebből a típusból Gárdonyinál fél tucatnyit találunk. A szakirodalom ezeket is hasonlatoknak tekinti (vö. Kemény 2002: 94–95).

⁷¹ A fogalmi metafora forrás- és céltartományát csupa nagybetűvel jelzi a szakirodalom.

– Csak *nyíllövésnyire* van onnan az a kocsmá.⁷²

– Корчма оттуда на *расстоянии полета стрелы*.

Az orosz fordítás ezt a hasonlatot tartalmazó szót csak kifejtve tudja visszaadni: „*egy nyíllövés távolságban*”.

Egy tenyérrnyi kis pergamendarabra egynéhány sort írt, s átnyújtotta a hüledező katonának.

(Он)написав на листочке пергамента *величиной с ладонь* несколько строк, протянул его обомлевшему солдату.

A hasonlatot implikáló szó oroszul megint csak kifejtve adható vissza: „*tenyér méretű*”.

A híd ropogva és nyikorogva emelkedik a *taligakeréknyi* csigákon. A törököket is emeli fölfelé.

Скрипя и громокая, мост поднимался кверху на блоке *величиной с тележное колесо*, увлекая за собой и турок.

A *taligakeréknyi* szintén kifejtve fordítható: „*egy szekérkerék nagyságú*” fordulattal.

Mindhárom példánkat megvizsgálva a tömör hasonlatot implikáló magyar változattal szemben az orosz szintaktikai szerkezet explicit voltát állapíthatjuk meg. Ezek a fordulatok csak hozzávetőlegesen, mégis plasztikusan, képszerűen fejezik ki a mennyiséget, mértéket. Ám az már az olvasó kultúraszemioitikai háttérismeretétől függ, tudja-e, mekkora egy *nyíllövés*, mekkora egy *taligakerék* mérete. A *tenyérrnyi* méret viszont saját antropológiai ismereteiből evidens.

Találunk azonban arra is példát, hogy a *-nyi* képzős szó egy figura etimológiát alkotó metaforikus szóláshasonlatban a megvilágítandó céltartomány minősítő fogalmi jelentését világítja meg:

– Hogy megnőttél! – bámuldozott a pap. –*Embernyi ember vagy*. Pedig mintha csak tegnap szakadtál volna el tőlünk!

– Как ты вырос! – Отец Балинт смотрел на него и только диву давался. – *Совсем мужчиной стал*. А ведь словно только на время ушел от нас!

Az „*embernyi ember*” minősítő jelentése nemcsak „*felőtt méretű*”, hanem valóban az, amit az orosz fordítás direkt módon tud csak visszaadni „*érett férfivá lett*”: „*erős, felőtt férfivá serdült*”.

Találunk olyan példákat is, amikor a hasonló fogalom a fordításban nem realizálódik képileg, de a mennyiségi tartalma idegen nyelven is visszaadható:

– Éppen ez az - felelte Balázs úr, szintén leülve. - Ha csak egy *hajszálnyi* lehetőség is mutatkozik, elbocsátom kegyelmedet.

Господин Балаж тоже присел.
– В том-то и дело, - подтвердил он. - Если представится хоть *малейшая* возможность, я отпущу вашу милость.

A „*hajszálnyi*” valóban azt jelenti, amit az orosz mond: „*a legkisebb*”, „*a legminimálisabb*”. Ugyanígy nem kerül képi megjelenítésre a következő hasonlat:

Abban a pillanatban beüt az egyik csákány, s a föld

В тот же миг пробилась одна кирка, и комки

⁷² Az *Egri csillagok* valamennyi mennyiségi szóképet tartalmazó fordulata és azok orosz fordítása pontos helymegjelöléssel a dolgozat végén a Példatárban található. A szövegforrások a mű internetes kiadásai.

peregve omlik le a Gergely lábához. <i>Emberderéknyi</i> lyuk támad.	земли, осыпаясь, упали к ногам Гергея. Образовалось <i>отверстие, в которое мог уже пролезть человек.</i>
---	--

Az „*emberderéknyi*” lyuk az orosz fordításban a képi elemet nélkülözve jelöli meg a méretet, tölti ki a méretmegjelölés fogalmi keretét: „*olyan nyílás, amelyen már egy ember átmászhat*”.

b) Szóláshasonlat

Sajátos stilisztikai természetűek a szólások, amelyek között találunk hasonlatra épülő mennyiségi idiómát is:

– <i>Egy szó, mint száz</i> - szólt Gergely türelmetlenül -, nekünk mennünk kell!	– <i>Нечего тут долго рассуждать!</i> - сказал Гергей с нетерпением.
---	--

A magyar szólás jelentése megegyezik az orosz fordításban kifejtett tartalommal: „*Nincs miről sokáig vitatkozni!*”, vagyis „*röviden (szólva)*”. A szólás olyan szorosabb vagy lazább szókapcsolat, amely egy viszonyított lexémával értelmezhető, amely a szólás szinonimája. Több szintaktikai típusa közül az „*egy szó, mint száz*” szólásmondatnak tekinthető. Stilisztikailag képszerűbb, mint a fogalom valóságot konkrétan megnevező köznyelvi formája. Mivel az oroszban nem használják ezt a szólást, a hasonlattal hozzáadott stílusérték is hiányzik a fordításból (vö. R. Molnár 1996).

A vizsgált hasonlatokban a mennyiség a képi elemben jelent meg. Valaminek a nagyságát, mértékét, méretét világította meg – Péter Mihály fentebb idézett szép metaforájával – a kép „csóvját” alkotta.

2.2. Mennyiséget kifejező fogalmi metaforák

A szóképek közül talán a legváltozatosabbak a metaforák. A metafora két fogalomnak a jelentések hasonlóságán alapuló azonosítása, amely a szemantikai összeférhetetlenség mellett szintaktikai összetartozással jellemezhető (Vö. Szikszainé 2007: 69–99). Kognitív megközelítésben „a metafora egy fogalmi tartománynak egy másik fogalmi tartomány terminusaival történő megértését jelenti” (Kövecses 2005:20).

Legtipikusabb metaforikus szerkezetekként olyan fogalmi metaforákat mutatunk be, ahol a mennyiség, a mérték nem az alapban, a megmagyarázásra kerülő céltartományban, hanem a képi kiterjesztésben, a magyarázó forrástartományban van.

- a) A GAZDAGSÁG – HATALOM, HATALOM – PÉNZ összetett jelentést hordozza az alábbi metafora:

Az álruhás Bornemissza Gergely e szavakkal vesztegeti meg a Török Bálintot őrző béget:

– Az én nevem <i>Százezer Arany</i> . Azt hiszem, eléggé jó hangzású név. (...)A te neved azonban: <i>Szegény Ember</i> .	– Зовут меня <i>Сто Тысяч Золотом</i> . Думаю, имя достаточно благозвучное... (...)А тебя зовут <i>Бедняк</i> .
---	---

A magyarázó forrástartomány mind a magyar, mind az orosz kultúraszemiotikai háttérben ugyanúgy ismert, ugyanazokat az asszociációkat, konnotációkat váltja ki. Ezért a fordítás nem jelentett gondot.

b) Az ERKÖLCSI VÉTSÉG – DICSEKVÉS – HETVENKEDÉS. Az alábbi metaforikus példáink a hetes számkörben alkotnak egészet: *hét, hetvenhét, hetvenkedik*.

Dobó, a várkapitány elítéli a cigány dicsekvését:

Dobó rászólt a cigányra: – <i>Ne hetvenkedjél</i> , te! Hová való vagy?	Добо прикрикнул на цыгана: – Эй, ты! <i>Перестань нос задирать!</i> Ты из каких краев?
--	---

Itt egy fogalmi tartománynak egy másik fogalmi tartománnyal történő megértetéséről van szó: DICSEKVÉS – HETVENKEDÉS. (vö. Kövecses 2005:20). A „*hetvenkedik*” szinonimái *kérkedik, henceg, dicsekszik, fitogtat, hivalkodik, felvág, dicsekedik, flancool, nagyzol, büszkélkedik*. Az orosz fordítás funkcionálisan és stilisztikailag is megfelelő, amikor a „*Ne hordd fenn az orrod!*” szólással adja vissza a magyar fordulat jelentését. A Magyar szinonima szótár is hoz magyarázatként metaforikus szólást a „*hetvenkedik*” magyarázatára: „*Rázza a rongyot*” (Online szinonimaszótár).

De honnan ered a hetvenkedik, amelyben a „*hetven*” számnevet fedezzük fel? A szóláshasonlatokban gazdag magyar nyelv számos példát ismer a túlzó, hetvenkedő magatartásra: „*Hetvenkedik, mint a porturás malac a garasos kötélén*”; „*Hetvenkedik, mint az árpa-cipó a kemencében*” A vékonypénzü malacnak bizonyára nem tetszett, hogy kutya módra kötélén vonszolták a piactérre, a cipó meg addig hetykélkedett-pukkadozott a kemence forró magányában, míg meg nem repedt (Régi magyar szólások online szótára).

De mi a *portura*? Nem nagy értékű fizetőeszköz. Mária Terézia uralkodása idején, a tizennyolcadik században verték ezt az igen kis értékű pénzérmét, vagyis a *porturás malac* értéktelen, hitvány jószág lehetett.

A szépirodalomban is számos példát találunk a „*hetvenkedik*” metaforára:

Leghátul kócmadzagon pedig / Egy lopott malac **hetvenkedik**. (Petőfi Sándor)

Hetvenkedik Lőrinc, kip-kap hebehurgyán, / Ugratja, zavarja szegény paripáját. (Arany János)

Nekem **ne hetvenkedjenek**, az én nagyanyám is bárókisasszony volt. (Móricz Zsigmond)

Akadémiai történeti-etimológiai szótárunk szerint az első biztos hetvenkedős adat az árpacipós, 1808-ból: „*Hetvenkedik, mint az árpa-cipó a kemencében*”. O. Nagy Gábor *Magyar szólások és közmondások* könyvének tárgyköri mutatójában további szólásokra is utal (O. Nagy G. 1985: 783).

c) NAGY MÉRET – 'HETVENHÉT, HÉT' KÖRÉBŐL VETT KÉPPEL

A káromkodásban, az indulatok kifejezésében mind a magyar, mind az orosz nyelv igen gazdag. Dobó az őrségben alvó tizedest látva így kel ki magából:

– Azt a <i>hetvenhét fontos ágyúgolyó alá való heverő irgalmát</i> az ilyen kapuőrző tizedesnek! Hát lehet a megszállott várban levetközöttén is aludni?!	– Чтобы такого младшего сержанта <i>семидесятисемифунтовым ядром</i> разразило! Да разве можно в осажденной крепости спать в исподнем!
---	--

Itt a fogalmi metafora fogalmi keretét ezek a jelentések töltik ki: ALVÁS – VÉTSÉG, VÉTSÉG – BÜNTETÉS, BÜNTETÉS – HALÁL. Jóllehet ezt a fajta büntetést csak a felfokozott düh mondatta Dobóval, nem gondolta komolyan. De a magyar alliteráló (*hetvenhét fontos, heverő*), ízes káromkodást az orosz itt nem tudja stílusában is visszaadni. Szó szerint ezt olvassuk: „*Hogy a hetvenhét fontos ágyúgolyó pusztítsa el az ilyen tizedest!*” De mekkora is lenne egy hetvenhét fontos ágyúgolyó? Több mint 35 kg.

MEKKORA EGY 77 FONTOS ÁGYÚGOLYÓ?

1552-ben golyók szerint a következő 6 kalibert állapították meg:

- 16,2 cm (33 fontos), 12,4 cm (15 fontos), 9,7 cm (7 fontos), 7 cm (2 fontos), 5,6 cm (1/16 fontos) és 4,97 cm (7/8 fontos)
- Súlyuk kilogrammra átszámítva: 16,1 kg; 7,5 kg; 3,80 kg; 0,98 kg; 0,52 kg; 0,43 kg.

Tehát ha **1 font 0,48 kg, akkor 77 font 36,96 kg**.

(Gottrech L. 1960. internetes letöltés)

Nyilván ekkora ágyúgolyót felemelni, betölteni se lett volna egyszerű dolog. Dobó szavaiban a fokozás lexikális jelenségével találkozunk (vö. Megyery – Székely 2018, Répásiné 2015).

Zrínyi korabeli szablya és ágyúgolyók (17. sz.)

A GONOSZ – HÉTFEJŰ SÁRKÁNY metafora mennyiségi eleme egy emberi tulajdonság képi kiterjesztése, szemléletes ábrázolása. A „*hétfejű sárkány*” a népi folklórban, a mesékben, legendákban, mondákban a *gonoszság, a hatalom, a sérthetetlenség* megszemélyesítője. Ezzel a metaforikus képpel találkozunk, amikor a diák és a törökből lett magyar szolga, Tulipán Szulejmánról beszél:

<p>A diák színtelen arccal bámult reá.</p> <p>– És ha a szultán véletlenül útközben meghal? – Nem hal az meg. – De ha mégis... Tulipán vállat vont. – Mindig magával hordja a fiait. – Eszerint <i>hétfejű sárkány</i>.</p>	<p>Школяр, побледнев, смотрел на него.</p> <p>– А что, если султан невзначай помрет в дороге? – Не помрет. – А если это случится все-таки? Тулипан, пожав плечами, ответил: – Он всегда возит с собой сыновей. – Стало быть, он <i>семиглавый дракон</i>?</p>
---	---

Mivel a „*hétfejű sárkány*” alakja kultúrákon átívelő vándormotívum a mesékben, így a fordítása nem okozott gondot.

A hetes varázslatos szám a népek kultúrájában

Már Babilonban is előszeretettel használták a misztikus hetest a különféle varázslásokhoz, az ősi Egyiptomban pedig valóságos kultusza volt ennek a számnak. A fáraók idején hét évig kellett az embernek valamit tennie, hogy a vágya beteljesüljön, és ténykedése szerencsét hozzon, mindenféle kérést és fohászt hétszer recitáltak, sőt a varázsigéket is többnyire hét kő, hét aranygolyó és hét lenfonál fölött mormolták, hétszer járták körbe a szent állatot, és hét csomót kötöttek az amulettekre. A meséknek hét tündére, hét törpéje volt, a varázsszövegek hét istenről, hét szent olajról és hét balzsamról tettek említést.

Misztikumánál fogva a hetes egyik alapszáma a népmeséknek: a sárkányok többnyire hétfejűek, de a gonoszok, az ördögök, a boszorkányok, a fivérek, a nővérek is heten voltak. A mesék hőse hétmérföldes csizmában jutott el a hetedik határba. A titok hétpécsetes volt, a hét országra szóló lakodalom ellátzott hét határig. A magyarok legfőbb istene a hetedik mennyországban lakik, és a hetes a legteljesebb boldogságot szimbolizálja. A hét rétegű poklot a föld hét csínjának hívták. Hét évenként remegett a föld, amikor megmozdultak a világot tartó cetek.

A hetes számos népszokásban, babonás hiedelemben is felbukkan. A kis táltos jelöltek hét éves koruktól tanulhatták a táltos mesterséget. A sámánok hétszer kiáltottak és hét napig utaztak. Hetesével járt a rossz,

hétféle nyavalyát ismertek, a mennykő hét öl mélyre fűrődött a földbe. Átokban hétrétű görcs és a hetvenhét istennyila volt a leghatásosabb. A nagyon izgága gyerekekre azt mondták, hogy hét ördög bújt bele. A hetedik gyerek a magyar néphitben természetfölötti erővel rendelkezik.

A hetes szám a Bibliában a teljességet jelölte. A 7 főbűn: kevélység, fösvényesség, bujaság, harag, torkosság, irigység, restség. A „*Heten vannak, mint a gonoszok*” szólás a Jelenések könyve 7 angyalára utal.

(vö. Rosta 2009, internetes oldal)

2.3. Urali alapnyelvünk öröksége. A szinekdoché a magyar szóalkotásban mint stilisztikai alakzat

Az urali alapnyelvünk öröksége, a „fél kezű”, „félszemű”, féllábú” szóalkotás (vö. Kiefer 2006 online kiadás). Stilisztikailag felfedezzük bennük a metaforához közelálló szinekdoché alakzatát különösen, ha az orosz fordításokban tükröződő nyelvszemléletből tekintünk rájuk. Az urali alapnyelvben és a finnugor nyelvekben a páros testrészeket egy egésznek fogják fel és az egyik szemet, kezét, lábat „fél”-ként nevezik meg. De eközben senki sem gondol a magyar nyelvhasználók körében valójában egy szem, egy láb vagy kéz felére. Az oroszoknak ez pragmatikailag értelmezhetetlen ebben a formában, de mindenképp a darabot, a részt látja benne, amely az egész fogalom helyett áll. Ezért az „egyszemű”, „egykezű”, „egylábú” fordítás. Ebből igen sokat találunk Gárdonyi regényében:

Pető így vigasztalja Miska katonáját, akinek kilőtték a szemét:

– Ne óbégass, Miska! - kiált a katonára. – Inkább <i>fél szemmel</i> élj az egri várban, mintsem hogy <i>két szemmel</i> akasszon fel a török!	– Не вопи. Мишка! - бросил Пете солдату. – Лучше хоть <i>одноглазому</i> , да жить в Эгерской крепости, нежели с <i>обоими глазами</i> попасть к туркам на виселицу.
---	---

Jumurdzsák, a félszemű dervis, végigkíséri a cselekményt. Ő lopja el Gergőt és Évát kisgyermek korában, s az egri vár ostrománál ismét szembetalálkoznak Évával:

Amint a vár felé fordult, Éva látta, hogy a dervis <i>fél szeme</i> be van kötve. – Jumurdzsák! - sikoltotta tigrisharaggal.	Когда дервиш обернулся к крепости, Эва увидела, что <i>один глаз</i> у него завязан. – Юмурджак! - крикнула она с яростью тигрицы.
---	---

A nyelvszemléletből következően a fordításban Jumurdzsák „*egy szeme, egyik szeme*” szerepel.

A stilisztikai alakzatok között a szinekdoché a metaforával rokon stíluseszköz, amely hasonló funkcióban helyettesíti valamilyen fogalom részmegjelölésével az egészet. Ilyen például a „tisztelt ház” kifejezésben a „ház”, amely az egész Országgyűlést jelenti. A rész helyettesíti az egészet, de hozzáadja azt a közös előismeretet is, amely biztosítja a közös háttérinformáció meglétét, a beszélők „összekacsintását” is. Így használja a népnyelv a „három családom van” fordulatot akkor, amikor „három gyermekem van” fogalmi keretére gondol a szülő a beszédben. A szinekdoché tehát nemcsak a kisebb részt használhatja megnevezésben helyettesítésként, hanem a méretben nagyobbat is. A „szülőföldem” lexéma hasonló helyettesítéssel jelöli a születési hely szűkebb vagy tágabb környezetét. A méret egyben az érzelmi telítettséget, a fontosság kiemelését stilisztikai eszközként használja. Az általunk vizsgált „rész–egész” uráli öröksége azonban csak az idegen anyanyelvűek számára hordoz stilisztikailag megkülönböztető mintázatot, a magyar anyanyelvű beszélőknek egyszerűen egy szokásos, nyelvünkben rögzült szóalkotással képzett lexéma.

Várkonyi Zoltán rendezésében az *Egri csillagok megfilmesített változatában* (1968) *Jumurdzsák szerepét* Bárdi György játszotta.

A „fél”-lel alkotott lexémák jelentése nem csak a páros testrészekre vonatkozik, hanem úgy is értendő, hogy bármilyen egész része: „*féleszű, félnotás, félkegyelmű*”. Ehhez hasonlóval is találkozunk az Egri csillagokban:

<p>És Évának az agg, <i>félnyomorék</i> apja is itt van. Sokszor látja őt végigbaktatni a palota útján.</p>	<p>Ведь и отец Эвы, <i>искалеченный</i> старик, тоже был в крепости. Она не раз видела, как он ковылял мимо дворца.</p>
---	---

Az öreg Ceceynek fából volt az egyik keze, amit egy korábbi csatában veszített el. A *félnyomorék* orosz fordításának jelentése „*béna, nyomorék, rokkant*”. Itt is látszik, hogy a magyarok ősi kettes számú, szóképnek tűnő szemléletét nem tudja visszaadni a fordítás.

Az orosz gondolkodás szerint ezek a „felező” stilisztikai alakzatok a metaforához és metonímiához hasonlóan érintkezésen alapuló szóképi implikátumok. Ezekben egy egész különböző részei között (pars pro toto) létrejövő összefüggés a szókép alapja (vö. Kocsány 2008a).

3. Összegzés

A szövegfeldolgozás szempontjából három olvasási módot különíthetünk el. A világirodalom remekei leginkább magyar nyelven kerülnek a magyar befogadók kezébe. A nemzeti irodalom anyanyelven olvasást tételez fel. Ettől merőben eltér az idegen nyelven olvasás, amely a másik kultúra ismeretétől függően a csökkentett értékű értelmezések sokféle fokozatát eredményezi, hiszen nem élünk abban a kulturális közegben, amely az információk, asszociációk végtelenjét biztosítja az adott nyelv kultúrába beleszületett használóinak. A fordításban olvasás a szépirodalom befogadásának harmadik módja, amely, bár az idegen kultúrára jellemző látásmóddal gazdagítja a világképünket, mégis belesimul az általunk irodalomnak értelmezett, anyanyelvünkön hozzánk eljutó esztétikai egészbe. Ez utóbbihoz járult hozzá műfordítói munkásságával az Egri csillagok fordítója, Kun Ágnes is.

Kun Ágnes Nagyenyeden született 1915-ben és Budapesten hunyt el 1990-ben. Kun Béla leánya, Hidas Antal felesége volt. A húszas évek elején került a Szovjetunióba, s 1959-ben

tért haza. Moszkvában az egyetemen irodalmat, történelmet és filozófiát tanult. Kapcsolatba került a moszkvai irodalmi körökkel. A 40-es években Anna Krasznova álnéven fordított és szerkesztett. Petőfi prózáját, Móricz elbeszéléseit, Gárdonyi Egri csillagok című regényét is ő fordította oroszra 1989-ben. A Magyar Költészet Antológiájának anyagát válogatta, nyersfordítást készített magyar költők verseiből (Fazekas Mihály, Vörösmarty, Arany, Ady, József Attila, Radnóti), s kiváló orosz költőket (Paszternak, Csukovszkij, Martinov, Szamojlov stb.) nyert meg e versek orosz nyelven való megszólaltatására. Kun Ágnes a közvetítés alázatát tartotta a legfontosabbnak műfordítói munkásságában (vö. Kun Ágnes, Magyar életrajzi lexikon, internetes letöltés).

A fordítás a világirodalom létezmódja. A műfordítás az írott kommunikatív beszédcselekvés sajátos formája, amely egyrészt folyamatként, másrészt e folyamat eredményeként értelmezhető. A nyelvszemiotikai stilisztikai, nyelvhasználati, a pragmatikai tudatosság döntő szerepet játszik a műfordítás létrejöttében. A fordításban megfigyelhető az eredeti szöveggel diszkurzív viszonyban levő fordítói magatartás, a szövegértelmezés, a kultúraszemiotikai háttér különbözősége, az eltelt idő miatt a temporális dimenziója, s végül a fordító által feltételezett olvasói horizont nyelvi leképeződése. A mennyiségi kifejezések szóképi megjelenése, ezek fordítói megoldásai adalékul szolgálnak saját nyelvi gondolkozásunk és egy idegen nyelv világszemléletének jobb megismeréséhez.

Felhasznált irodalom

- Fónagy Iván (1999): *A költői nyelvről*. Budapest: Corvina Kiadó.
- Kemény Gábor (2002): *Bevezetés a nyelvi kép stilisztikájába*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Kocsány Piroska (2008): Hasonlat. In: Szathmári István, szerk. *Alakzatlexikon*. Budapest: Tinta Könyvkiadó: 266–279.
- Kocsány Piroska (2008a): Szinekdoché. In: Szathmári István, szerk. *Alakzatlexikon*. Budapest: Tinta Könyvkiadó: 545–554.
- Kövecses Zoltán – Benczes Réka (2010): *Kognitív nyelvészet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kövecses Zoltán (2005): *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. Budapest: Typotex Kiadó.
- Friederike Megyery – Székely Gábor (2018): *Túlzásba vitt német szavak. A fokozó értelmű szókapcsolatok magyar–német szótára*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- O. Nagy Gábor (1985): *Magyar szólások és közmondások*. Budapest: Gondolat.
- Péter Mihály (1991): *A nyelvi érzelm kifejezés eszközei és módjai*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- R. Molnár Emma (1996): Az idiómák nyelvi természete és stiláris lehetőségei. In: Szathmári István, szerk. *Hol tart ma a stilisztika?* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó: 184–213.
- Répási Györgyné (2015): *Túlzásba vitt orosz szavak. A fokozó értelmű szókapcsolatok magyar–német szótára*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Szikszainé Nagy Irma (2007): *Magyar stilisztika*. Budapest: Osiris Kiadó.

Internetről letöltött szakirodalom

- Gottrech** (1960) Gottrech László: *A tüzérség fejlődése a XII. század végéig és a kuruc hadsereg tüzérsége*.
http://epa.oszk.hu/00000/00018/00096/pdf/EPA00018_hadtortenelmi_1960_02_043-070.pdf (letöltve: 2019-07-22)
- Kiefer** (2006) Kiefer Ferenc, szerk. *A magyar nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_536_MagyarNyelv/adatok.html (letöltve: 2019-07-22).
- Kun Ágnes. Magyar életrajzi lexikon**: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/k-760F2/kun-agnes-767BD/> (letöltve: 2019-07-22).
- Margalits** (1897) Margalits Ede: *Magyar közmondások és közmondásszerű szólások*. Budapest: Kókai Lajos Kiadója. <http://mek.oszk.hu/09100/09112/html/0003/0.html>

(letöltve: 2019-07-22)

Régi magyar szólások szótára: *Malac*. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Szolasok-regi-magyar-szolasok-es-kozmondasok-1/dr-margalits-edemagyar-kozmondasok-es-kozmondasszeru-szolasok-5222/malac-6341/> (letöltve: 2019-07-22)

Rosta (2009) Rosta Erzsébet: *Hiedelmek, babonák, népszokások*. <https://erzsebetrosta.hu/hiedelmek-babonak-nepszokasok/a-szamok-jelentese-misztikuma-es-szimbolikaja/hetes-a-misztika-es-a-szentseg-szama.html> (letöltve: 2019-07-22)

Szinonimaszótár: *Hetvenkedik*. Magyarország online szinonimaszótára: <https://szinonimaszotar.hu/keres/hetvenkedik> (letöltve: 2019-07-22)

Szépirodalmi források

Gárdonyi (1899): Gárdonyi Gáza: *Egri csillagok*. <http://mek.oszk.hu/00600/00656/html/> (letöltve: 2019-07-22).

Gárdonyi (1989): Геза Гардони: *Звезды Эгера* Пер. с венг. - А. Кун. Москва, "Художественная литература", 1989. <http://lib.ru/INOSTRHIST/GARDONI/egerstar.txt> (letöltve: 2019-07-22)

PÉLDATÁR

Az Egri csillagok mennyiségi szóképei

A regényszöveg huszonöt mennyiségi szóképét bemutató példatárának első oszlopa a magyar nyelvű szöveghelyet jelöli a magyar elektronikus könyvtár (mek.hu) alapján. A második oszlop a magyar szövegrészt, a harmadik Kun Ágnes orosz fordításának megfelelő helyeit mutatja az orosz online kiadásnak (lib.ru) megfelelően. A vizsgált szóképi elemeket kurzív félkövér kiemeléssel jelöltük.

Hely	Egri csillagok (magyar)	Egri csillagok (orosz)
I/10.	- Na, Gyamarzsák - mondta az orra alá piszkálva a dárdával -, hogy vagy, te bibás terek? Hogy erre valamennyien nevetésre fakadtak, Dobó rászólt a cigányra: - <i>Ne hetvenkedjél</i> , te! Hová való vagy? A cigánynak egyszerre alázatossá lettyent a dereka. - Mindenüvé, csókolom kezsit-lábát, ahol muzsikáltak.	- Ну, Умрижаба, - обратился он к турку, размахивая у него под носом пикой, - как живется тебе, бибас [глупый (цыг.)] турок? Все покатались со смеху, но Добо прикрикнул на цыгана: - Эй, ты! <i>Перестань нос задирать!</i> Ты из каких краев? Цыган вдруг заискивающе поклонился. - Целую ваши руки-ноги, я отовсюду, где только музыка слышна.
II/1.	- Elég - szólt akkor a pap. - János, most	- Довольно, Янош, - сказал священник, - давай

	<p>már a zsákot ide! A szolga odacipelte a két zsákot. - A puskát ne tedd a harmatba! - szólt rá a pap. Aztán tovább parancsolgatott: - Fogd ezt az ásót. Áss árkot a gödörtől addig a vadkörtefáig. Az árok itt az úton egy rőf mély legyen. A gyepen fele mély is elég. A gyepet úgy szedd fel, hogy visszarakhassuk. Semminek se szabad a munkánkból meglátszania.</p>	<p>теперь сюда мешки! Слуга притащил оба мешка. - Не клади ружье на траву - роса! - заметил ему священник и продолжал распоряжаться: - Возьми кирку. Рой канаву от ямы вон до той груши. Здесь, на дороге, канавку делай глубиной в локоть.</p>
II/3.	<p>- Megnézzük a török hadat, Juli néném. Ma jönnek át a Mecseken. Az asszony megdöbbsent. - Török hadat. Édes úrfikám, ne menjenek oda! - De bizony odamegyünk. Nekem azt látnom kell. - Jaj, édes úrfikám, micsoda veszedelembe készül! Hova gondol? - Egy szó, mint száz - szólt Gergely türelmetlenül -, nekünk mennünk kell!</p>	<p>- Хотим, тетушка Юли, на турецкую рать поглядеть. Она пройдет сегодня по мечекской дороге. Жена Тулипана была ошеломлена. - На турецкую рать?.. Барич, дорогой, да не ходите вы туда! - Нет, пойдем. Я должен ее увидеть. - Ой, дорогой мой барич, на какую же опасность вы идете! Ишь надумали что! - Нечего тут долго рассуждать! - сказал Гергей с нетерпением. - Мы просим вина, а советы оставь при себе.</p>
II/4.	<p>A diák színtelen arccal bámult reá. - És ha a szultán véletlenül útközben meghal? - Nem hal az meg. - De ha mégis... Tulipán vállat vont. - Mindig magával hordja a fiait. - Eszerint hétfejű sárkány.</p>	<p>Школяр, побледнев, смотрел на него. - А что, если султан невзначай помрет в дороге? - Не помрет. - А если это случится все-таки? Тулипан, пожав плечами, ответил: - Он всегда возит с собой сыновей. - Стало быть, он семиглавый дракон?</p>
II/14.	<p>Eközben Bálint pap is hazaérkezett. Máskor csak az est vetette haza az irgalmasság munkájából, aznap korábban tért haza, mert a hőség és a munka elfárasztotta. A nyomában baktatott be Cecey. Gergely kezét csókolt a papnak. Aztán, hogy az visszatolta az asztalhoz, évés közben felelgetett a kérdéseire. - Hogy megnóttél! - bámuldozott a pap. - Embernyi ember vagy. Pedig mintha csak tegnap szakadtál volna el tőlünk!</p>	<p>Вернулся и отец Балинт. Обычно он возвращался после своих милосердных трудов только вечером, а в этот день, устав от жары и работы, пришел раньше. Вслед за ним приковылял и Цецеи. Гергей поцеловал руку священнику. Тот усадил его за стол, и юноше пришлось отвечать на вопросы во время еды. - Как ты вырос! - Отец Балинт смотрел на него и только диву давался. - Совсем мужчиной стал. А ведь словно только на время ушел от нас!</p>
II/15.	<p>Gergelynek az arca elborult, és a szeme megnedvesedett. - Nem leszel te az én feleségem, Vica. - Nem-e? - kérdezte a leány megütődve. - Te már csupa királyok meg hercegek között élsz. Nem adnak ilyen kurta embernek, mint én vagyok.</p>	<p>Лицо Гергея омрачилось, глаза подернулись влагой. - Не будешь ты. Вица, моей женой. - Почему это не буду? - оскорбилась девушка. - Ты ведь теперь знаешь только с королями и герцогами. Тебя не отдадут за такого маленького человека, как я.</p>
III/10.	<p>Jancsi megrezzent: - A Jedikula mellett megyünk el? - Ott - felelte a cigány. - Csak nyíllövésnyire van onnan az a kocsmá. - És azt mondod: kisüt a holdvilág. - Kisüt. Nem látja, úrfi, hogy világosodik az ég alja? Sietnünk kell. Az a kocsmáros</p>	<p>Янчи оживился. - Идти к нему надо мимо Еди-кулы? - Да, - ответил цыган. - Корчма оттуда на расстоянии полета стрелы. - Ты говоришь, сейчас луна взойдет? - Вот-вот взойдет. Вы, барич, не видите разве, как светлеет край неба?</p>

	görög. Az a mi orgazdánk. Jó pénzért ruhát is ad.	Надо поторапливаться. Корчмарь этот - грек. Скупает у нас краденое. За хорошие деньги он и одежду продаст.
III/12.	A Jedikulától egy <i>nyíllövésnyire</i> az örmény kórház mögött egy kis napszámoskocsmá áll egymagában.	На <i>расстоянии полета стрелы</i> от Еди-кулы, позади армянской больницы, одиноко стоит захудалая корчма.
III/12.	Éppen a kalamárisát akarta ládába tenni a bég. Kivont a kalamáris oldalából egy nádtollat, és a tintás spongyába nyomta. <i>Egy tenyéryn</i> i kis pergamendarabra egynéhány sort írt, s átnyújtotta a hüledező katonának. - Nesze. Add oda az olaszoknak, és kísérd ki őket a kapun. Semmi bántódásuk ne legyen!	Бей как раз укладывал в сундук свою красивую порфиновую чернильницу. Он вынул из нее тростниковое перо, обмакнул его в губку с чернилами и, написав на листочке пергамента <i>величиной с ладонь</i> несколько строк, протянул его обомлевшему солдату. - На! Передай итальянцам и выведи их за ворота. Смотри, чтобы их никто не тронул.
III/12.	- Az én nevem <i>Százezer Arany</i> . Azt hiszem, eléggé jó hangzású név. A bég elmosolyodott: - De nem álnév-e? - Hamar megpróbálhatod. A te neved azonban: <i>Szegény Ember</i> , bár az kétségtelen, hogy jeles vitéz vagy. Mindenki tudja, hogy Magyarországon is megfordultál a diadalmas hadjáratban.	- Зовут меня <i>Сто Тысяч Золотом</i> . Думаю, имя достаточно благозвучное... Бей улыбнулся. - Уж не прозвище ли это? - Ты можешь это вскоре установить. А тебя зовут <i>Бедняк</i> , хотя ты, бесспорно, удалец. Всем известно, что ты участвовал в победоносном походе на Венгрию...
III/12.	De gondolkodj te is: az az ember, <i>aki Debrecent, Szigetvárt és Vajdahunyad várát mondja a magáénak, s aki azokon túl még ura egy királyi birtoknak, csaknem az egész Dunántúlnak</i> , az bizony könnyen kifizeti neked még azt a kilencvenkilencezer aranyat is, akárha a fele vagyonától kell is megválnia.	Подумай сам: неужели человек, владеющий <i>Дебреценом, Сигетваром и Вайда-Хунядом, управляющий королевским именем и почти всей Задунайщиной</i> , - неужели он не даст тебе с легкостью хотя бы и девяносто девять тысяч золотых, даже если ему пришлось бы расстаться для этого с половиной своего состояния!
IV/12.	- Hát először is - mondja Dobó az őrnek a dárdát visszaadva -, ha te katona vagy, ne mondd a <i>tizedesnek</i> , hogy <i>Mihály bá!</i> - se pedig, hogy: <i>gyűjjék üstöllést</i> ; hanem ezt mondd: <i>Tizedes uram, a kapitány úr hívja</i> . Így illik. De ostrom idején mindegy. Nagyobb baj az, hogy igaz a szavad. Aki ingre-gatyára vetkezetten alszik, az nem <i>tizedes úr</i> , hanem csak <i>Mihály bá</i> . Azt a <i>hetvenhét fontos ágyúgolyó alá való</i> heverő irgalmát az ilyen kapuőrző tizedesnek! Hát lehet a megszállott várban levetkőzötten is aludni?!	- Во-первых, - сказал Добо, вернув пику караульному, - если ты солдат, не говори <i>младшему сержанту</i> "дядя Михай". Не говори также: "Валите вниз, да поживей!" Надо говорить так: " <i>Господин младший сержант</i> , вас требует господин капитан". Таков порядок. Но во время осады еще куда ни шло. Хуже то, что назвал ты его правильно. Кто спит раздевшись, тот не господин младший сержант, а только дядя Михай. Чтобы такого младшего сержанта <i>семидесятисемифунтовым ядром</i> разразило! Да разве можно в осажденной крепости спать в исподнем!
IV/12.	A dombon két kaftános török állt. Az egyiknek szócső volt a kezében. A másiknak a <i>fél szemét</i> fehér kendő takarta. Gyermek nem volt velük.	На холме стояли два турка в кафтанах. Один держал в руке рупор. У другого <i>глаз был</i> завязан белым платком. Ребенка с ними не было.
IV/15.	A következő pillanatban lángot okádva	В следующий миг мортира грянула, изрыгнув

	dördül el a mozsár, s utcát söpör a hídon rajzó törökök között. A híd ropogva és nyikorogva emelkedik a taligakerényi csigákon. A törököket is emeli fölfelé.	пламя, и снопами уложила кишевших на мосту турок. Скрипя и громокая, мост поднимался кверху на блоке величиной с тележное колесо , увлекая за собой и турок.
IV/16.	Dobó levette a süvegét, és térdre ereszkedett. Az égre emelte a szemét.- Istenem! - mormolta, a kezét imádkozásra illesztve. - Te látod a mi kis romladozó várunkat s benne ezt a maroknyi , elszánt népet... A te nagy mindenségben kicsi semmisség ez a földi világ.	Добо снял шлем и, опустившись на колени, устремил глаза в небеса. - Боже! - шептал он, молитвенно сложив руки. - Ты видишь эту огромную рать разбойников и убийц. Ты видишь, рушится наша маленькая крепость и гибнет в ней горстка отважных людей... В твоей беспредельной вселенной наша земля - малая пылинка, и только.
IV//17.	- Istenem, Istenem - sírja egy fiatal katona, Arany Mihály nevű egri puskás -, a fél szemem kilótték. S véres arcára szorítja égett szélű inge ujját. Petó ott ül egy parasztszűrrel letakart szalmaszéken a többi között. A lábikráján akkora a seb, hogy tócsába gyűlik a szék alatt a vére. - Ne óbégass, Miska! - kiált a katonára. - Inkább fél szemmel élj az egri várban, mintsem hogy két szemmel akasszon fel a török!	- Господи! Господи! - плакал молодой эгерский стрелок Михай Арань, прижимая к окровавленному лицу обгорелый рукав рубахи. - Глаз у меня выбили... Пете сидел среди других на плетеном стуле, покрытом сермягой. На голени у него зияла большая рана; из нее под стул натекла лужа крови. Ранила Гашпара Пете не пуля, а острый осколок камня. - Не вопи. Мишка! - бросил Пете солдату. - Лучше хоть одноглазому , да жить в Эгерской крепости, нежели с обоими глазами попасть к туркам на виселицу.
V/1.	Éva visszaroskadt a székére. - Jól beszél - mondotta sóhajtván. - Másképpen kell mennünk. Valamit ki kell eszelnünk, hogy el ne fogjanak. - Éppen ez az - felelte Balázs úr, szintén leülve. - Ha csak egy hajszálnyi lehetőség is mutatkozik, elbocsátom kegyelmedet.	Эва, тяжело вздохнув, опять опустилась в кресло. - Вы правы. Мы должны поступить иначе, что-нибудь придумать, чтобы нас не схватили. Господин Балаж тоже присел. - В том-то и дело, - подтвердил он. - Если представится хоть малейшая возможность, я отпущу вашу милость.
V/6.	A víztartó tájéka sötét volt, csak egy rossz cölöpnek a tetejét érte világosság. A katonák onnantól négykézláb mentek tovább. A cigány hányta magára a keresztet.	Вокруг водохранилища было темно. Одинокий фонарь освещал лишь верхушку сломанной сваи. От этого места солдаты пробирались дальше уже на четвереньках . Цыган часто крестился.
V/9.	A várat olyan dördülés rázta meg, hogy mindenki megsüketült s a földre bukott. A levegőből kőzapor, vér, fegyver, fa és donga hullott alá. Minutákig tartó halotti csend követte ezt a robbanást.	Взрыв потряс крепость с такой силой, что все зашаталось и упали, словно их придавила невидимая исполинская рука. На землю дождем падали камни, капли крови, оружие, бочарные клепки и щепы. После взрыва несколько минут стояла мертвая тишина.
V/11.	Dobó a palánkhöz állt, és annak a nyílásán kinézett. A töréseknél körülbelül egy ölet emelkedett a vesszőhányás. Egy holt akindzsit akkor vittek el a dervisek két kopján a rőzse közül.	Добо поднялся к тыну и глянул в щель. Вал, который турки воздвигали у проломов, поднялся на сажень . Как раз в эту минуту дервиши уносили на двух копыях мертвого акынды, лежавшего на

		куче валежника.
V/13.	Hajnalra már csaknem olyan magas volt a török fabástyája, mint a vár fala. <i>Másfél öl</i> hiányzott csak, hogy olyan magas legyen.	К рассвету бревенчатая башня турок почти уже достигла высоты крепостной стены - недоставало <i>полтора сажней</i> .
V/14.	Gergely elindult, hogy megkeresse. Elment a templombástyáig. Ott nincsen. Talán a földbástyán van. Amint ott járkal tévován, a palota egyik nyitott ablakában <i>női szempárt</i> pillant meg. A szoba homályából néz reá az a szempár. Megdöbben. Megáll. Pislog, mint aki erősebben akar látni. De a <i>női szempár</i> eltűnt.	Гергей отправился на розыски, разглядывая по дороге валяющуюся повсюду рухлядь. Направился к Земляной башне. Идя в раздумье, он вдруг увидел в одном из раскрытых окон дворца <i>женские глаза</i> . Они смотрели на него из полумрака комнаты. Гергей был ошеломлен. Остановился. Заморгал глазами, чтобы получше разглядеть неожиданное виденье. Но <i>женские глаза</i> исчезли.
V/15.	Gergely a tenyerét időnkint a falra tapasztja. Érzy: hol reng a föld legjobban. - Pszt - mondja halkán a legényeknek. - Mindjárt beütnek. Abban a pillanatban beüt az egyik csákány, s a föld peregve omlik le a Gergely lábához. <i>Emberderéknyi</i> lyuk támad.	Гергей прижимал ладонь к стене, чтобы ощутить, где больше всего дрожит земля. - Тес! - тихо сказал он солдатам. - Сейчас они пробьются... - Глаза его сверкнули. В тот же миг пробилась одна кирка, и комки земли, осыпаясь, упали к ногам Гергея. Образовалось <i>отверстие, в которое мог уже пролезть человек</i> .
V/19.	És Évának az agg. <i>félnyomorék</i> apja is itt van. Sokszor látja őt végigbaktatni a palota útján. A vállán akkora íj, mint ő maga. A puzdrája hol üres, hol tele van nyíllal. Úgy szeretne kikiáltani: - Apám! Édesapám! Vigyázzon magára jól kegyelmed.	Ведь и отец Эвы, <i>искалеченный</i> старик, тоже был в крепости. Она не раз видела, как он ковылял мимо дворца, неся на плече лук величиной с него самого. Колчан бывал то пуст, то набит стрелами. Эве так хотелось крикнуть: "Отец! Родимый! Побереги себя!"
V/20.	Szél támadt. Elfújta a füstöt, s lobogtatta a háromgombos boncsokot a dervis kezében. Amint a vár felé fordult, Éva látta, hogy a dervis <i>fél szeme</i> be van kötve. - Jumurdzsák! - sikoltotta tigrisharaggal. S a buzogányát sárga villámként röpítette le a magasból.	Ветер на миг развеял дым, и в руке дервиша заколыхался бунчук с тремя хвостами. Когда дервиш обернулся к крепости, Эва увидела, что <i>один глаз</i> у него завязан. - Юмурджак! - крикнула она с яростью тигрицы и желтой молнией метнула с высоты булаву.

KOGNITÍV MECHANIZMUSOKRÓL A SZÁMNEVET, MENNYISÉGET, ÉS MÉRTÉKET KIFEJEZŐ ANGOL IDIÓMÁKBAN

LUKÁCS BÉLA

DEBRECENI EGYETEM, NYELVTUDOMÁNYOK DOKTORI ISKOLA
NYÍREGYHÁZI EGYETEM, NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZET

1. Bevezetés

Minden kultúrában jelen van az arra való törekvés, hogy az embert körülvevő élő, illetve élettelen dolgokra mennyiségi szempontból referáljanak az adott nyelvet használók. Ez a legkülönbözőbb okokból lehet fontos: mérni kell az időt; számolni a bevételt vagy a kiadást; milyen mértékben végeztünk el valamit, stb. A nyelvi eszköztár legkézenfekvőbb releváns kategóriája leggyakrabban a számnév. Ez általában lehet tőszámnév, sorszámnév, tört vagy tizedestört, viszont sokszor használunk mennyiséget vagy mértéket jelölő szavakat is. Mivel a számnevek és a mennyiséget–mértéket kifejező szavak és szerkezetek szerepe rendkívül fontos a nyelvhasználat során, nem csoda, ha a gyakran előforduló idiómákban is megjelennek – ami tovább bonyolítja a nyelvtanulók dolgát. Mégis úgy véljük, hogy az idiómák eredményes tanítása és tanulása megkerülhetetlen feladat, hiszen az idiómák gyakori használatát az adott nyelv magas szintű ismeretének jeleként szokták tekinteni. A dolgozatunk megkísérli valamelyest könnyíteni az előbb említett komplikált nyelvtanítási-nyelvtanulási feladatot úgy, hogy rövid áttekintést ad a szám–mennyiség–mérték témaköre és az angol–magyar idiómák kapcsolódásáról. A jelenlegi tudásunk szerint eddig még nem született olyan jellegű munka, amely a számot–mértéket–mennyiséget tartalmazó idiómákat kognitív alapon dolgozza fel. Tanulmányunk egyfelől ezért kísérli meg azt, hogy ilyen idiómákat a szám–mérték–mennyiség szemszögéből kategorizáljon; másik célja a metaforák felismerése fontosságának hangsúlyozása; harmadrészt pedig a nyelvtanárok módszertani repertoire-jának árnyaltabbá tétele. Ezen kívül fontosnak tartjuk az angol–magyar idiómapárok olyan szempontú összevetését, ami alapján megfigyeljük, hogy a magyar ekvivalens tartalmaz-e számnevet, mennyiséget vagy mértéket kifejező explicit elemet. Ezen szempontok alkalmazása elősegíti a nyelvtanulóknak az idiómák felismerése készségének kialakulását, ezért úgy véljük, hogy hatékony eszközök lehetnek az idiómák tanítása során.

2. Nyelvészeti fogalmi keret

A kognitív megközelítés napjainkban nagyon népszerű a nyelvtudományban, és érdekes lehetőségeket rejt magában a nyelvpedagógia terén is. A nyelvet motiválnak tartja, és különösen az idiómák (és általában a metaforikusan használt szó szerkezetek, metaforák) tanításában alkalmazható sikerrel. A kognitív megközelítés a jelen tanulmány szempontjából azt jelenti, hogy megpróbáljuk az adott idióma kognitív mechanizmusát – vagyis, azt a mechanizmust, amely az idióma jelentését létrehozza – feltérképezni. Ilyen kognitív mechanizmus lehet fogalmi metafora, fogalmi metonímia vagy a konvencionális tudás (Kövecses 2010b: 243), és ezek azonos idiómán belüli együttes előfordulása is. A forrás- és céltartomány mögött az illető idióma ezen kognitív mechanizmusa(i) – jelentésalkotó mechanizmusa(i) – húzódnak meg. Például a *You might spend your time in a more efficient way* („Hasznosabban is eltölthetnéd az idődet” saját fordítás) esetében ezt a fogalmi metaforát fogalmazhatjuk meg: TIME IS A VALUABLE THING. Ebben az esetben az időt értéként fogjuk fel, amelyet az angol *spend* ige „(pénzt) költeni” jelentésén túl az előbbi magyar megfelelőjében szereplő *hasznos* melléknév is kifejez.

A dolgozatban tárgyalt kérdések bemutatása előtt szeretnék néhány nyelvészeti *terminus technicus*ról szólni: idióma, motiváció, forrástartomány, céltartomány, leképezés (mapping), fogalmi metafora, fogalmi metonímia, konvencionális tudás, kulturális motiváció.

Idióma

Az idióma meghatározására a szakirodalomban számos, egymást többé-kevésbé átfedő meghatározást olvashatunk. A következőkben közülük néhányat ismertetünk.

Kezdjük Flavell és Flavell (1994:6) meghatározásával: “The very word idiom comes from the Greek *idios*, ‘one’s own, peculiar, strange’. Idioms therefore break the normal rules. [...] The problem with idioms is that the words in them do not mean what they ought to mean - an idiom cannot be understood literally.” (“Az idióma szó a görög *idios*, ‘valakinek sajátos, különös, furcsa tulajdonságát’ jelenti’. Tehát, az idiómák nem szabálykövetőek. [...] Az idiómákkal az a baj, hogy az őket alkotó szavak nem azt jelentik, amit kellene – idiómákat nem lehet szó szerint érteni.” Saját fordítás.).

Long és Summers (1990:viii) a következőképpen határozzák meg az idiómák fogalmát: “These expressions, or *idioms*, tend to have other characteristics in common, although these do not apply generally to every case. Most, but not all, of these expressions are phrases of two or more words.” (“Ezeknek a kifejezéseknek, vagyis idiómáknak, jellemző módon más közös tulajdonságaik is vannak, bár ez nem minden esetben igaz. A legtöbb ilyen kifejezés két- vagy többszavas szó szerkezet.” Saját fordítás.).

Kövecses (2010b: 231) konkrét példákkal⁷³ illusztrálja, hogy mi lehet idióma, vagy ahogy fogalmaz, nyelvészeti kifejezés. Ilyen példa lehet a *metaphora* (pl. *spill the beans* – *kikotyog valamit*), *metonímia* (pl. *throw up one’s hands* - *küzdelmet felad*), *szópárok* (pl. *cats and dogs* – *olyanok, mint a kutya meg a macska*), *it-tel álló idiómák* (pl. *live it up* – *éli a világát*), *hasonlatok* (pl. *as easy as pie* – *egyszerű, mint a pofon*), *szólások* (pl. *a bird in the hand is worth two in the bush* – *jobb ma egy veréb, mint holnap egy tuzok*), *frazális igék* (pl. *come up* – *közeleg*; *mindjárt itt van*, mint “*Christmas is coming up*”, „Közeleg a karácsony.”), stb.

Az idiómákat kifejezéseknek nevezi, viszont ugyanazt érti rajtuk, amit Flavell és Flavell, illetve Long és Summers is: „Kifejezés alatt legalább két szóból álló szókapcsolatot értek, amelyben a részt vevő szavak együttes jelentése más, „több”, mint a benne szereplő szavak összeadott jelentése. Például a *feldobja a talpát* („meghal”) kifejezés mást jelent, mint a *feldob* + *a* + *talp*. Minden nyelv bővelkedik ilyen és ehhez hasonló kifejezésekben. Mivel sokszor két nyelv egészen más szavak összerakásával ragadja meg ugyanazt a jelentést (mint pl. „meghal”), igen nehéz előre megmondani, hogy egy adott nyelv adott kifejezésének egy másik nyelvben melyik kifejezés felel meg. Például a magyar *feldobja a talpát* kifejezésnek nem az felel meg az angolban, hogy *throw up one’s sole* (ami a szó szerinti fordítás lenne), hanem az, hogy *bite the dust*, *kick the bucket*, *pop one’s clogs* vagy *turn up one’s toes*.” (Kövecses (2010a: VII.).⁷⁴

Motiváció

Kapcsolat a nyelvi forma, funkció és jelentés között. Az idiómák azon tulajdonsága, hogy egy idióma jelentése egyértelműnek, világosnak tűnik, mert az idiómát alkotó szavak szó szerinti jelentését és a szókapcsolat idiomatikus jelentését metafora, metonímia vagy hétköznapi tudás köti össze. Akkor beszélhetünk az idiómák összetett motivációjáról, ha az idiómát alkotó

⁷³ A zárójelekben az angol példák származnak az előbb megnevezett helyről (Kövecses 2010b: 231), a magyar megfelelőket az angol idegennyelvi és a magyar anyanyelvi kompetenciáim ismeretében adtam meg.

⁷⁴ Ezek angol szinonim kifejezések olyan informális magyar kifejezésekre, mint például *kipurcan*, *bekrepál*, *fübe harap*.

szavak szó szerinti, valamint a szókapcsolat idiomatikus jelentését nemcsak egy, hanem több kognitív mechanizmus, pl. metafora, metonímia, hétköznapi tudás stb. köti össze. (Kövecses 2005: 247).

Nyelvészeti kifejezés

Maga az adott idióma, vagyis szószerkezet, mondat. Az ilyen nyelvészeti kifejezés egyesíti valamilyen, rendszerint elvont fogalomkör (céltartomány) és egy konkrétabb (forrástartomány) értelmezését. Más szóval, az elvontabb céltartományt a konkrét, kézzel foghatóbb forrástartomány segítségével értelmezzük. Elvont céltartomány lehet az élet, a szerelem, a *válaszúthoz értünk* az idióma vagy kifejezés, a forrástartomány pedig az utazás. A szakirodalomban a fogalmi metaforákat végig nagybetűvel írjuk, például: A SZERELEM UTAZÁS (Kövecses 2010: 327). Előbb legtöbbször az elvontabb céltartomány szerepel, azt követi a konkrétabb forrástartomány.

Forrástartomány

Ez az előbb említett konkrét fogalomkör. Az elvontabb céltartományt a fogalmi tartomány révén értelmezzük. Az AZ ÉLET EGY UTAZÁS fogalmi metaforában a két fogalmi tartomány az elvont élet és a konkrét utazás (Kövecses 2010: 328).

Céltartomány

Az elvontabb fogalomkör. A céltartományt a konkrétabb forrástartomány révén értelmezzük. AZ ÉLET EGY UTAZÁS esetében az élet sokkal elvontabb, mint az utazás tartománya (Kövecses 2010: 329).

Leképezés (mapping, megfelelés)

A konkrét és az elvont fogalomkör jellemzői közötti megfelelés, összefüggés (Kövecses 2010: 327).

Fogalmi metafora

Két fogalomkör értelmezése úgy, hogy az egyiket a másikon keresztül igyekszünk értelmezni, így jutunk el a fogalmi metaforához. Az értelmezés úgy lehetséges, hogy figyelembe vesszük a két fogalmi alkotó, vagyis a céltartomány és a forrástartomány közötti leképezéseket, azaz összefüggéseiket (Kövecses 2010: 324).

Fogalmi metonímia

A fogalmi metonímia alkalmazása során egy és ugyanazon fogalmi tartományon belül egy közvetítő által értelmezzük egy célt, vagyis fogalmi entitást. A közvetítő és a cél ugyanahhoz a fogalmi tartományhoz tartozik (Kövecses 2010: 324). Vagyis, tágabb értelemben véve, a rész-egész viszonya. Például, A KÉZ AZ ADOTT CSELEKVÉST JELENTI fogalmi metonímiához sorolható a *zsebre dugott kéz* kifejezése, hiszen az emberi kezet sokszor a különböző cselekvéshez kötjük (Kövecses 2010: 244). A fogalmi metonímiákat is végig nagybetűvel írjuk.

Konvencionális tudás

Valamely fogalmi tartománnyal kapcsolatos, a laikus nyelvhasználók által ismert mindennapi tudás (Kövecses 2010: 324). Sok hasonlóságot mutat a forrástartományok kulturális motivációjával, bár utóbbi jellemzően kultúrspecifikus (lásd Boers et al. (2004a: 59). Tanulmányunkban különválasztjuk a konvencionális tudást a kulturális motivációtól.

Kulturális motiváció

A forrástartományok kulturális motivációja (k. m.), amikor az adott idióma forrástartománya valamilyen kulturális forrásból táplálkozik, például a *bow out*, vagyis leköszön, elmegy, a színház világából származik (Boers és Lindstromberg 2008: 18). Az idiómák történelmi, kulturális és etimológiai eredetének megvilágítását és annak összehasonlító alkalmazását (például a *throw in the towel*, vagyis 'bedobja a törölközőt') mindkét nyelv az ökölvívás fogalomköréből vette (Boers és Lindstromberg 2008: 26-27) szintén eredményesnek tartja a szakirodalom lásd Boers et al (2004a,b), v.ö. Kövecses 2003.

A metaforák felismerése (metafor-awareness) az idiómák sikeres tanításának és tanulásának záloga (Boers 2000: 554), vagyis, a nyelvtanulók legyenek tisztában az adott idióma használatával és annak eredetével is. Tudatosítani kell a nyelvtanulóknak, hogy az idiómák esetében nem a szó szerinti értelmezés szükséges, hanem az átvitt értelem. Ebben segít a kognitív-szemléletű idiómatanítás. Az alábbiakban példákat adunk arra, hogy hogyan lehet ezt számot, mennyiséget vagy mértéket kifejező szólások esetében alkalmazni. Előrebocsátjuk, hogy a kognitív mechanizmusok értelmezéseként adott lehetőségek távolról sem kizárólagosak, mivel – főleg a kulturálisan motiváltak – többféle eredetűek lehetnek. Mégis, útmutatóul szolgálhatnak, hogy hogyan lehet röviden egy-egy idióma motivációját ismertetni.

3. Az idiómák kategóriái

Az angol és a magyar idiómák harminc példáját három nagyobb kategória, és azon belül hat alkategória segítségével ismertetjük kognitív megközelítésből. A három nagyobb kategória a következő: 1) számnevet tartalmazó idiómák, 2) mennyiséget kifejező idiómák, 3) mértéket kifejező idiómák. Mindegyik nagyobb kategóriát két alkategóriára osztottuk szám–mennyiség–mérték szerinti szövegűség alapján, vagyis a következő alkategóriáink vannak: 1.1) A magyar ekvivalens tartalmaz explicit számnevet; 1.2) A magyar ekvivalens nem tartalmaz explicit számnevet; 2.1) A magyar ekvivalens tartalmaz mennyiséget kifejező explicit elemet; 2.2) A magyar ekvivalens nem tartalmaz mennyiséget kifejező explicit elemet; 3.1) A magyar ekvivalens tartalmaz mértéket kifejező explicit elemet; 3.2) A magyar ekvivalens nem tartalmaz mértéket kifejező explicit elemet.

Az idiómákat minden esetben a következőképpen mutatjuk be: először az angol idiómák szerepelnek, majd a szó szerinti értelmezés, az idióma kognitív mechanizmusa, illetve motivációja, végül a magyar ekvivalensek következnek. Azt vesszük alapul, hogy a magyar anyanyelvű nyelvtanulónak van annyi nyelvi tapasztalata, hogy az angol idióma kognitív mechanizmusának rövid bemutatása után képes a magyar szókincsből a megfelelő ekvivalenst hozzárendelni, ha a magyar az angollal ilyen szempontból megfeleltethető. Pontosan ezen vélelmezett anyanyelvi tapasztalat miatt a magyar idiómák kognitív mechanizmusának ismertetésétől eltekintünk.

A hat táblázat angol példáinak lelőhelyét dőlt arab szám, szövegkörnyezetük lelőhelyét nagybetűvel szedett római szám jelöli. Ez a kétfajta számmal végzett azonosítás a Hivatkozások szakaszban külön táblázatban is megtalálható, viszont a táblázat kiegészül a

kulturális–etimológiai kognitív mechanizmusok online lelőhelyét jelölő, kisbetűvel szedett római számokkal. Például az I., I., és a iii. ugyanahhoz az idiómához tartozik. Ezért a kisbetűs római számos jelölés a hat táblázatban nem szerepel.

Azért volt szükség külön hivatkozási táblázatra, mert az esetek túlnyomó részében az itt következő hat táblázatban helyhiány miatt célszerűtlen lett volna, ha itt jelöltük volna a lelőhelyeket, mert ezek, a szótárban találtaktól eltekintve, nehezen rövidíthető online források. Ha nem jelöltük másképp, a magyar ekvivalenseket magyar nyelvi tapasztalatunkra hagyatkozva adtuk meg. A magyar ekvivalensek alatti szakaszokban az eredeti szövegkörnyezet saját fordításait adtuk meg, megőrizve bennük a magyar ekvivalenseket. Online lelőhelyektől eltekintve az angol és magyar idiómákat ezekből a munkákból választottuk: Angol–magyar Akadémiai Nagyszótár 2003 (a továbbiakban: AMAN 2003); McGraw–Hill’s Dictionary of American Idioms (a továbbiakban: (MGHDAI 2005); Oxford Advanced Learner’s Dictionary 9th edition (a továbbiakban: OALD 2015); Oxford Dictionary of Idioms (a továbbiakban: ODI 2004); Webster’s New World™ American Idioms Handbook (a továbbiakban: WNWAIH 2003). Meg kell megjegyeznünk a táblázatokkal kapcsolatban: 1) az idiómák kognitív mechanizmusa gyakran összetett, hiszen, ahogy látni fogjuk a táblázatokból, például a fogalmi metonímia és a kulturális motiváció egyszerre van jelen az adott idióma esetében, és 2) az itt ismertetett kulturális vonatkozású mechanizmusok nem kizárólagosak, hiszen egy-egy kulturálisan motivált idiómához (a táblázatokban: k. m.) néha több eredetmagyarázat is tartozik, mint amennyit itt bemutatunk. A magyar ekvivalensek gazdag tárházából aszerint választottunk, hogy azok az adott táblázatba illőek legyenek a szám–mennyiség–mérték szöveghűsége alapján.

1) Számnevet tartalmazó idiómák

	Angol idióma	Szó szerinti értelmezés	Az angol idióma kognitív mechanizmusa, illetve motivációja	Magyar idióma
1.	<i>two shakes of a lamb’s tail</i>	[egy bárány farkának két csapása]	(fogalmi metonímia) A GYORS MOZGÁS RÖVID IDŐTARTAMOT JELENT	<i>egy szempillantás</i>
I.	The car dealer may have run afoul of one or more governmental institutions that deal with taxation and registration of motor vehicles, and these institutions intended to make their presence felt in two shakes of a lamb’s tail.			Az autókereskedő törvénybe ütközött tehetett a gépjárművek adóival és regisztrációjával kapcsolatos ügyintézés során, és az érintett hatóságok egy szempillantás alatt a tudomására akarták ezt hozni.
2.	<i>six feet under</i>	[hat láb mélyen]	(k. m., fogalmi metonímia) A sírgödör hagyományos mélysége ennyi volt (körülbelül 180 cm). A MÉLYSÉG ELTEMETETTSÉGET JELENT	<i>három méterrel a föld alatt</i>
II.	We will die, all of us; who doesn’t? Of one this or another. And then we go. Some go down, six feet under; some go up, in flames, some lie flat as			Mindannyian meghalunk, igaz? Ki így, ki úgy, majd elmegyünk. Valaki három méterre a föld alá, mások a füsttel távoznak, megint mások

	offering to be consumed.			csak fekszenek, mint akit égő áldozatnak szántak.
3.	<i>a dime a dozen</i>	[egy tízcentes egy tucat]	(k. m.) A 19. századi Egyesült Államokban nagyon sok élelmiszer, pl. tojás, narancs ilyen alacsony áron került forgalomba.	<i>tizenkettő egy tucat</i>
III.	HYDERABAD: Unauthorised constructions are a dime a dozen in Hyderabad.			Hyderabad: Engedély nélküli épületekből tizenkettő egy tucat Hyberabadban.
4.	<i>catch 22</i>	[22-es elfogás]	(k. m., fogalmi metonímia) Az azonos című regény inspirálta ezt az idiómát. A REGÉNY CÍME MEGOLDHATATLAN HELYZETET JELENT	<i>a 22-es csapdája</i>
IV.	“It’s a complete Catch-22,” Thunderbird Entertainment president Mark Miller said. “It just seems crazy.”			A Thunderbird Entertainment elnöke, Mark Miller szerint: „Ez tisztára a 22-es csapdája. Eszméletlen.”
5.	<i>seven-league boots</i>	[hétmérföldes csizmák]	(k. m.) Varázslatos lábbeli, amely a viselője számára hétmérföldes lépéseket tesz lehetővé.	<i>hétmérföldes csizma</i>
V.	Two minutes into the second half Gearóid Hegarty stretched his seven-league boots (Predators? Puma Kings?) and tucked away a goal, and the contest was over.			A második félidő második percében Gearóid Hegarty felvette a hétmérföldes csizmáját (Predator-t? Puma Kings-et?) rúgott egy gólt, és el is dőlt a mérkőzés.

1.1. táblázat. A magyar ekvivalens tartalmaz explicit számnevet

Az 1.1. táblázatban látható, hogy elsősorban a kulturálisan motivált idiómák azok, amelyek tartalmaznak explicit számnevet. Az univerzális, vagyis több kultúra számára is ismert idiómák esetében ez azt is jelenti, hogy ugyanazt a számnevet őrzi meg a másik nyelvbeli ekvivalens, ilyen például a *hétmérföldes csizma* (a mile-mérföld megfeleltetésétől itt eltekintünk).

	Angol idióma	Szó szerinti értelmezés	Az angol idióma kognitív mechanizmusa, illetve motivációja	Magyar idióma
6.	<i>behind the eight-ball</i>	[a nyolcas golyó mögött]	(k. m.) Egy billiárdjátékban a 8-as golyó akadály a gurításban.	<i>kutyaszorítóban van</i>
VI.	The Raiders were behind the eight ball from the first 20 minutes against the Cowboys after they gave away the first four penalties of the contest.			Miután eladták a Cowboys ellen játszott mérkőzés első négy büntetőjét a Raiders csapata a játék 20 percétől kezdve kutyaszorítóban volt.

7.	<i>dressed to the nines</i>	[a kilencekig öltözött]	(k. m.) A hagyomány szerint kilenc yard (9x91,4 cm) ruhaanyag kellett egy rendkívül elegáns öltöny megvarrásához; egy másik kulturális eredőjű magyarázat szerint a Lanarkshire-i 99. gyalogezred híresen makulátlan uniformisára utal, vagyis a „kilencekre”.	<i>kicsipte magát</i>
VII.	One photo shows Mr Chew flanked by the well-known cosplayers, Rithe and Kai, who are dressed to the nines for the occasion, while Mr Chew is in his suit and tie.			Az egyik fényképen az öltönynyakkendőt viselő Chew urat látjuk a jól-ismert színészek, Rithe és Kai társaságában, utóbbiak jól kicsipték magukat.
8.	<i>a five-finger discount</i>	[ötujjas árengedmény]	(k. m., fogalmi metonímia) Az idióma az Egyesült Államokban keletkezett az 1960-as években, főleg nagyvárosi környezetben használatos, ironikus utalás a bolti lopásra. AZ ÖT UJJ LOPÁST JELENT	<i>elcsenés, csórelás</i>
VII I.	PEMBROKE PINES (CBSMiami) – From pricey cameras to stylish duds, Pembroke Pines police would like to catch up to several people who took a five-finger discount at a pair of stores.			Pembroke Pines (CBSMiami) A méregdrága fényképezőgépeken és divatos cuccokon túlmenően a Pembroke Pines-i rendőrség szeretné kézre keríteni azokat is, akik néhány üzletből elcsoreltak ezt-azt.
9.	<i>one-horse town</i>	[egylovas város]	(k. m.) A 19. századi Egyesült Államokban a „one-horse” attribútum „kicsi”-t, „jelentéktelen”-t, „egyszerű”-t jelentett.	<i>jelentéktelen kisváros (AMAN 2003)</i>
IX.	Naomi’s grandfather, Stephen Gauden, said: “It shows that anything in our valley is possible with hard work and a little bit of luck. A girl from a one-horse town, with a single parent upbringing, going to an American university.”			Naomi nagyapja, Stephen Gauden elmondta: „Úgy látszik, hogy kemény munkával és egy kis szerencsével bármi lehetséges a völgyünkben, hiszen egy jelentéktelen kisvárosból érkező lány, akit egyedülálló szülő nevelt fel, amerikai egyetemen fog tanulni.”
10.	<i>to eighty-six someone</i>	[nyolvanhatozni valakit]	(k. m.) Az egyik lehetséges magyarázat szerint a New York-i Delmonico’s Restaurant menüjének 86-os fogása, vagyis a ház sült szelete, eleinte nem volt kapható.	<i>kifuttat, leépit</i>
X.	Kiedis: I did get eighty-			Kiedis: A The Rainbow and

sixed from The Rainbow Bar and Grill when I was sixteen but eventually they had to lift the ban.			Grill nevű kocsmából valóban kitiltottak tizenhat évesen, de végül meg kellett szüntetniük a tilalmat.
--	--	--	--

1.2. táblázat. A magyar ekvivalens nem tartalmaz explicit számnevet

Az 1.2. táblázatban is leginkább kulturálisan motivált idiómákat találunk. Az 1.1. táblázathoz képest markáns különbség, hogy ez a táblázat olyan idiómákat tartalmaz, amelyek jellemzően az angolszász kultúrkörben gyökereznek, ezért leginkább körülírással, vagy a megfelelő idióma behelyettesítésével adhatóak vissza magyarul. Sajnos ez azzal a veszteséggel jár, hogy a kulturális eredete ezáltal elvész a fordított kifejezésben, és azzal is, hogy explicit számnevet sem tartalmaz a magyar megfelelő.

2) Mennyiséget kifejező idiómák

	Angol idióma	Szó szerinti értelmezés	Az angol idióma kognitív mechanizmusa, illetve motivációja	Magyar idióma
11.	<i>a lot on my plate</i>	[sok van a tányéromon]	(fogalmi metafora) A TENNIVALÓ EVÉS	<i>sok vasat tart a tűzben</i>
XI.	EASTENDERS landlord Mick Carter has had a lot on his plate of late and he and wife Linda Carter have learnt their son Ollie may have autism.			Az Estenders vendéglátója, Mick Carter sok vasat tart a tűzben mostanában, és a feleségével, Linda Carterrel most tudták meg, hogy fiuk, Ollie, lehet, hogy autista.
12.	<i>precious little</i>	[drága kevés/kicsi]	(fogalmi metafora) AMI DRÁGA AZ KEVÉS/KICSI – itt ironikus értelemben.	<i>édeskeves</i>
XII.	Most of those questions pertain to these already convoluted relationships and secrets that are further complicated by the fact that you'll know precious little about the characters the first issue concludes with, but one question lingered about Manor Black as a whole: What kind of story are we really getting here?			Azok közül a kérdések közül sok ezekre a már amúgy is bonyolult viszonyokra és titkokra vonatkozik, amelyeket tovább bonyolít az is, hogy édeskeveset tudunk azokról a karakterekről, amelyekkel az első kiadás zárul, egy dolog tisztázatlan maradt a Manor Black egészével kapcsolatban: Végül is miféle sztorival állunk szemben?
13.	<i>not the ghost of sg</i>	[valaminek még a szelleme se]	(fogalmi metafora) AMI ELENYÉSZŐ, AZ ALIG ÉRZÉKELHETŐ/LÁTHATÓ	<i>semennyi</i>
XIII.	Downtown Port Huron even has a hockey venue and a hockey team, not the ghost of a dream of a hockey arena.			Port Huron belvárosában még hokipálya és hokicsapat is van, nem álmodoznak hokiarénáról.
14.	<i>by the gross</i>	[nagyutcajával]	(k. m.) A nagybani	<i>nagy tételben</i> (AMAN 2003)

			kereskedelem szakszava. Rendszerint az aránylag olcsóbb árut árulják ömlesztve, nagyban.	
XIV.	We were sitting in the Nook on Gottingen, not far from where Downie sang about courage, and where, on a Saturday afternoon, those double wings were served up by the gross.			Éppen a Nook-ban üldögéltünk Göttingenben, közel ahhoz a helyhez, ahol Downie énekelt a bátorságról és ahol egy szombat délután nagy tételben adták azokat a dupla szárnyakat.
15.	<i>much ado about nothing</i>	[sok izgalom/gond semmiért]	(k. m.) Shakespeare egyik művéből átvett, és sokszor idézett idióma.	<i>sok hűhó semmiért</i>
XV.	I watched the episode as soon as the controversy erupted, and I'm not alone in thinking that the outrage is much ado about nothing, saying more about the people squawking than the subject being squawked at.			Amint kirobbant a nézeteltérés, megnéztem az epizódot, és rajtam kívül mások is úgy gondolják, hogy a felzúdulás mindössze sok hűhó semmiért, és inkább az emberek ordibálásáról mint annak okáról szól.

2.1. táblázat. A magyar ekvivalens tartalmaz mennyiséget kifejező explicit elemet

A 2.1. táblázat is bővelkedik kulturálisan motivált idiómákban. Elmondhatjuk itt is, hogy a megfelelő idióma behelyettesítése célravezető (*to have a lot on one's plate – sok vasat tart a tűzben*), lehet ekkor kulturálisan motivált ekvivalenst keresni. A *not the ghost of sg – semennyi* esetében már drasztikus rövidítéssel adjuk vissza a forrásnyelvi üzenetet, ami az eredeti kifejezés idiomatikus mivoltának elvesztésével jár. Közös vonás viszont a táblázat példáiban, hogy a mennyiségre utaló elem – egyedülálló szó vagy rövid szószerkezet – nyíltan megmutatkozik bennük: *semennyi, sok, nagy tétel*, stb.

	Angol idióma	Szó szerinti értelmezés	Az angol idióma kognitív mechanizmusa, illetve motivációja	Magyar idióma
16.	<i>one over the eight</i>	[eggyel túl a nyolcon]	(k. m., fogalmi metafora) Az Egyesült Államok 20. század eleji katonai nyelvhasználatának terméke. Akkoriban úgy tartották, hogy egy átlagember nyolc pohár sört tud elfogyasztani anélkül, hogy berúgna tőle (akkor még alacsonyabb alkoholtartalmú sörök léteztek). A részeg ember tehát ezt a mennyiséget meghaladta. A TÚLZOTT MENNYISÉG FIZIKAI POZÍCIÓ	<i>spicces lett</i>
XVI.	Imagine having one over the eight after a long evening and,			Képzeld el, hogy egy görbe este után kissé spiccesen és ködös aggyal elkezdünk vitázni

	befuddled in the brain, starting to argue and play the macho man against those two...			és macsóskodni azzal a kettővel...
17.	<i>by all odds</i>	[minden eséllyel]	(k. m.) A sportfogadás terminológiájából származik, ott az „odds” esélyt, illetve szorzót jelent. Itt azonban fordított arányosság van: Minél kisebb a szorzó, annál nagyobb az esély, hogy az adott kimenetel bekövetkezik.	<i>kétségtelenül, vitán felül</i> (AMAN 2003)
XVII.	The excellent people who protest against all hunting and consider sportsmen as enemies of wildlife, are ignorant of the fact that in reality the genuine sportsman is by all odds the most important factor in keeping the larger and more valuable wild creatures from total extermination.			Azok a kiváló emberek, akik a vadászat minden fajtája ellen tiltakoznak, és az állatvilág ellenségeinek tartják a sportembereket, semmit sem tudnak arról, hogy valójában az igazi sportember vitán felül a legfontosabb szerepet játssza abban, hogy a szabadban élő nagytestű és értékesebb állatok ne haljanak ki.
18.	<i>phony as a three-dollar bill</i>	[hamis, mint egy háromdolláros bankjegy]	(k. m.) A dollárhoz kötődő idióma, amely valaminek a nyilvánvalóan hamis mivoltát fejezi ki. Az idióma a Kirtland Anti-Banking Society 1830-as, jogi úton történő megszüntetéséhez kötődik, és az a társaság valóban kibocsátott háromdolláros bankjegyeket, amelyek, miután a bank megszűnt, jelentős anyagi kárt okoztak az elévülésükkel. Mivel azóta sincs ilyen bankjegy forgalomban, hamis mivoltát nagyon könnyen meg tudnánk állapítani.	<i>durva hamisítvány, valótlan, hamis</i>
XVIII.	Bill Clinton chimed in that the FBI inquiry into his wife’s use of a private server – located in her home to send government emails “the single worst thing I ever lived through in my entire public life” and “phony as a three-			Bill Clinton közbeszólt, hogy az az FBI-nyomozás, amelynek tárgya az, hogy a felesége használja a kormányzati emailek továbbítása végett a felesége lakásába telepített magánszervert, a „legrosszabb dolog, amelyet a közszereplésem során eddig tapasztaltam”, valamint, hogy „egy szó sem igaz belőle”.

	dollar bill.”			
19.	<i>thick as two (short) planks</i>	[vastag, mint két (rövid) deszka]	(k. m.) A móló falához erősített deszka; az 1. világháborús angol tüzekek deszkát tettek az ágyú kereké alá, hogy ne süllyedjen el a sárban; különösen sértő kifejezés, hiszen a „plank” maga is buta, lassú észjárású embert jelent.	<i>bumburnyák</i>
XIX.	He said: “ Boris Johnson ’s speech proves he really does think every one of us born north of Watford must be thick as two short planks.			Ahogy nyilatkozta: „Boris Johnson beszéde azt bizonyítja, hogy komolyan úgy gondolja, valószínűleg mindnyájan bumburnyások vagyunk, akik Watford-tól északra születtünk”.
20.	<i>two cents’ worth</i>	[kétcentnyi]	(k. m.) Úgy tartják, hogy a pókerasztalhoz csak két cent kifizetése után lehetett leülni, addig nem vehetett részt a játékban, tehát nem is volt jogosult véleményt nyilvánítani az újonnan érkező.	<i>vélemény</i>
XX.	“My two cents worth is that Neumann’s has been more competitive this season,” manager Dick Mumbelau informed me.			Az igazgató, Dick Mumbelau úgy tájékoztatott, hogy „Véleményem szerint Neumann ebben a szezonban sokkal versenyképesebb volt”.

2.2. táblázat. A magyar ekvivalens nem tartalmaz mennyiséget kifejező explicit elemet

A 2.2. táblázat sok tekintetben hasonlít az 1.2. táblázathoz, hiszen itt is főleg az angolszász kultúrkörből eredő idiómákat találunk, és a magyar megfelelő itt sem explicit a mennyiséget kifejező elemek tekintetében. A mennyiséget kifejező angol idiómák mennyiséget kifejező elemei az esetek nagy részében önmagukban semmilyen módon nem utalnak idiomatikus jelentésükre, ezért itt is a behelyettesítés vagy körülírás lehet a megoldás.

3) Mértéket kifejező idiómák

	Angol idióma	Szó szerinti értelmezés	Az angol idióma kognitív mechanizmusa, illetve motivációja	Magyar idióma
21.	<i>armed to the teeth</i>	[fogig fel van fegyverkezve]	(k. m., fogalmi metafora) Állítólag a 17. századi Karib-térségből ered a kifejezés, ott ugyanis a kalózkodó sok lőfegyveren kívül néha a foguk közé is kést vagy tört fogtak, így szó szerint fogig voltak felfegyverezve [6]; más forrás szerint a lovagkorra utal az idióma, amikor a	<i>állig fel van fegyverkezve</i>

			mellvért a lovag álláig ért, ez esetben túloz az angol idióma [XII.]. A JÓL ELLÁTOTTSÁG FENTI POZÍCIÓ	
XXI.	“I’ve spent the last two days arming my residence against forced police entry, and I’m armed to the teeth,” he told dispatchers over the phone.			A diszpécserekkel közölte telefonon: „Az elmúlt két napban erődítettem a lakásomat az erőszakos rendőri behatolás ellen, és állig fel vagyok fegyverkezve”.
22.	<i>long in the tooth</i>	[fogban hosszú]	(k. m.) A lókupecsek szóhasználatából származik: az idősebb lovak foga hosszabbnak látszik.	<i>nagyon idős</i>
XXII.	The other complication is that there already is an MMO set during the movie/book era, but having started back in 2007 The Lord Of The Rings Online is getting a bit long in the tooth now.			A másik probléma, hogy már létezik egy MMO-szett a film/könyv idején, de mivel még 2007-ben kezdődött, a Gyűrűk ura online már kezd korosodni.
23.	<i>up in arms</i>	[fegyverekben fent]	(k. m.) Az idióma hasonlít kulturális motiváltságában az „armed to the teeth”-hez, mert itt is a fegyver- és korábban a páncélviselés időszakára utal.	<i>teljesen pipa</i>
XXIII.	Suckler farmers in Kingscourt, Co. Cavan, are up in arms this week over the development of a wind farm comprising five turbines on lands in the area.			Cavan-ban a Kingscourt-i Suckler földművesei teljesen pipák ezen a héten amiatt, hogy a térségben levő földeken öt turbinát magába foglaló szélenergia-telep épül.
24.	<i>by and large</i>	[nagyjából]	(k. m.) A régi angol tengerésznyelvben a „by” a széllel szembeni, a „large” a szélirányba néző irányultságot jelentette; a vitorlásoknak létfontosságú volt a szél iránya (ugyanis azzal <i>teljesen</i> szemben nem haladhattak, csak <i>részben</i>). Az angol idióma tehát a mindkét irányba történő navigálás képességét jelentette eredetileg – vagyis, amire „by and large” hivatkozunk, akkor általánosítunk vele kapcsolatban	<i>egészében véve</i>

XXIV.	“Our picture of Greece in the 5th century BC is defective not primarily because so many of the bits have been accidentally lost, but because it is, by and large, the picture formed by a tiny group of people in the city of Athens.”			„A Kr. előtti 5. század Görögországról alkotott képünk elsősorban nem azért téves, mert sok információdarabka véletlenül elveszlett, hanem azért, mert összességében egy maréknyi athéni formálta ezt a képet.
25.	<i>a handful</i>	[kéznyi]	(konvencionális tudás) ami elfér a tenyerünkben, az kevés	<i>maréknyi</i>
XXV.	Fortunately though, she says as of tonight the jeep has been found along with a handful of stolen items that were left inside. She says nothing of hers was missing other than her checkbook but she says the account had already been closed.			A hölgy ma éjjel elmondta, még szerencse, hogy a dzsipet megtalálták néhány benne hagyott lopott holmival. Hozzátette, hogy egy csekkfüzetet kívül semmije sem hiányzott, viszont már azelőtt zárolták a számláját.

3.1. táblázat. A magyar ekvivalens tartalmaz mértéket kifejező explicit elemet

A 3.1. táblázat idiómái is leginkább kulturálisan motiváltak. Ezek az idiómák – az angol illetve a magyar kultúrkörből függően – máshogy fejezik ki a mértéket is, például az *armed to the teeth* – *állig fel van fegyverezve* kismértékben ugyan, de eltér egymástól (a fog és az áll között rövid a fizikai távolság); az *up in arms* – *teljesen pipa* szintén nagyfokúságot (a haragét) fejezi ki.

	Angol idióma	Szó szerinti értelmezés	Az angol idióma kognitív mechanizmusa, illetve motivációja	Magyar idióma
26.	<i>as cold as charity</i>	[hideg, mint a jótékonyág]	(k. m.) Máté 24:12 ⁷⁵ a vélelmezett eredet; utalás a jótékonyági szervezetek időnkénti gépies, unott szolgálattételére.	<i>jéghideg</i>
XXVI.	Yep, the worst pizza ever! Cold as charity and nothing on it.....horrible. Felt angry and ripped off.			Ja, a létező legrosszabb pizza! Jéghideg, és semmi nem volt rajta ... borzalmas. Mérgező voltam, és szerintem lehúztak.
27.	<i>as dead as a dodo</i>	[halott, mint egy dodó]	(k. m.) A Mauritiuson élt, régen kihalt röpképtelen dodóra utal az idióma.	<i>idejétmúlt/halott dolog</i> (AMAN 2003)

⁷⁵ „Mivel pedig megsokasodik a gonoszság, a szeretet sokakban meghidegül.” Az Authorized version-ben így: “And because iniquity shall abound, the love of many shall wax cold.”

XXVII.	Theresa May's Brexit deal was declared "as dead as a dodo" by her own backbenchers on Monday as she announced that MPs will vote on it on December 11.			Saját támogatói „halott ügy”-nek nyilvánították Theresa May Brexit-megállapodását hétfőn, amikor bejelentette, hogy a képviselők megszavazzák december 11-én.
28.	<i>piping hot</i>	[sípolóan forró]	(k. m.) Ezt az idiómát leginkább forró ételre vagy folyadékra használják, a „ <i>piping</i> ” itt sípolót jelent, merthogy az edényből már a gőz tör elő, olyan forró a tartalma.	<i>tűzforró</i>
XXVIII.	SINGAPORE: A Singaporean engineering company has built a robot that can serve up a piping hot bowl of laksa, one of the city-state's most well-known dishes, in just 45 seconds.			Szingapúr: Egy szingapúri gépipari cég olyan robotot épített, amely mindössze 45 másodperc alatt fel tud szolgálni egy tál tűzforró lakszát, amely egyike a városállam legismertebb fogásainak.
29.	<i>cool as a cucumber</i>	[hűvös, mint egy kígyóborka]	(k. m.) A kígyóborka belseje mindig sokkal hűvösebb, mint a környező levegő.	<i>higgadt</i>
XXIX.	The former NSYNC star looked cool as a cucumber as he prepared to cook up some new material.			Az NSYNC korábbi sztárja higgadtnak tűnt, amikor valami újat készült kifőzni.
30.	<i>by a landslide</i>	[földcsuszamlással]	(fogalmi metafora) A NAGY SIKER/GYŐZELEM LEHENGERLŐ ANYAGMENNYISÉG	<i>főlényesen</i>
XXX.	Volodymyr Zelenskyy, a comedian who played a fictional president on a popular TV show, will become Ukraine's next president after winning the election by a landslide.			Miután főlényesen megnyerte a választást, Ukrajna következő elnöke egy Volodimir Zelenszkij nevezetű humorista lesz, aki egy népszerű TV-műsorban egy képzelet szülte elnököt alakított.

3.2. táblázat. A magyar ekvivalens nem tartalmaz mértéket kifejező explicit elemet

A 3.2. táblázatban is főleg kulturális motiváltságú idiómákat találunk, például *as cold as charity*, *dead as a dodo*. Az. 1.2. és 2.3. táblázatban is megfigyelhető, hogy amikor a magyar ekvivalens nem tartalmaz explicit, számot, mennyiséget vagy mértéket kifejező elemet, akkor

az angol eredetiben a számot, mennyiséget vagy mértéket kifejező elemeket tartalmazó idiómák *önmagukban* semmilyen fogódzót nem adnak az idióma megértéséhez. Ezért, ha a fogalmi metafora vagy metonímia nem alkalmazható az adott idiómák tanításához, ajánlatos a kulturális háttérrel megvilágítani akár a magunk, akár a hallgatóink számára.

4. Összegzés

Három nagyobb csoport hat táblázatában látható, hogy hat kategóriában harminc példát jellemeztünk röviden. A szövegkörnyezetük interneten fellelhető, viszonylag frissen közölt folyóiratcikkekben olvashatóak, így próbáltunk élő nyelvi kontextust biztosítani a példáinknak azt bizonyítandó, hogy az angolszász nyelvi közösség – legalábbis az internetes újságírásuk – használja ezeket az idiómákat. Igyekeztünk magyar ekvivalenst is adni; ha ilyen nem találtunk, akkor a próbáltunk olyan kifejezést találni, amely a legjobban visszaadja az angol idióma jelentését.

A 30 példából 24 (79,92%) példa forrástartománya kulturálisan motivált: (2., 3., 4., 5., 6., 7., 8., 9., 10., 14., 15., 16., 17., 18., 19., 20., 21., 22., 23., 24., 26., 27., 28., 29.) A kulturális motiváció mellett a 24-ből 3-ban (12,48%) a fogalmi metonímia is (2., 4., 8.), 2-ben (8,32%) a fogalmi metafora (16., 21.) is megjelenik. A kulturálisan motivált idióma valamilyen módon egy adott kultúrából ered – ez lehet egy egész nemzet kultúrája vagy csak egy bizonyos rétegé egy társadalmon belül. Egy kifejezés (3,33%) tartalmaz tisztán fogalmi metonímiát (1.) Négy kifejezés (13,32%) (11., 12., 13., 30.) nem tartalmaz kulturális motivációt, kognitív mechanizmusa a fogalmi metafora, vagyis az idióma forrás- és céltartománya kultúrától független, univerzálisnak tekinthető fogalmakon alapul. Egy kifejezés (3,33%) van (25), amelynek kognitív mechanizmusa a konvencionális tudás. Megállapíthatjuk az adatokból, hogy a példák hatalmas hányada, 79,92%-a, kulturálisan motivált forrástartománnyal rendelkezik, vagyis az idiómák jellemzően kultúrspecifikus nyelvi létezők.

Az idiómák kognitív kategorizálásán túlmenően ismertettük a metaphor awareness fontosságát és alkalmazási lehetőségét is, ezért remélhetőleg hozzájárultunk a szám–mennyiség–mérték témakörébe tartozó idiómák eredményesebb tanításához és tanulásához.

Felhasznált irodalom

Arab szám: A példa lelőhelye	Nagy római szám: A példa szöveggörnyezete	Kis római szám: A példák lehetséges kulturális-etimológiai motivációjának hivatkozása
1.	https://www.dailywritingtips.com/100-idioms-about-numbers/	(hozzáférés: 2019.07. 28.)
I.	https://www.nation.co.ke/lifestyle/dn2/Motor-vehicle-insurance-demystified/957860-5153328-7wklw5z/index.html	(hozzáférés: 2019.07. 28.)
i.	-	
2.	(ODI 2004)	
II.	https://www.telegraphindia.com/opinion/the-dead-go-where-they-go/cid/1693428	(hozzáférés: 2019.08. 28.)
ii.	https://wordhistories.net/2019/03/07/six-feet-under/	(hozzáférés: 2019.07. 28.)
3.	(ODI 2004)	
III.	http://www.newindianexpress.com/cities/hyderabad/2019/jul/01/owner-of-illegal-building-must-pay-for-demolition-1997792.html	(hozzáférés: 2019.07. 28.)
iii.	https://knowyourphrase.com/a-dime-a-dozen	(hozzáférés: 2019.07. 28.)
4.	https://www.dailywritingtips.com/100-idioms-about-numbers/	(hozzáférés: 2019.07. 28.)
IV.	https://globalnews.ca/news/5711109/bc-refugee-red-tape/	(hozzáférés: 2019.07. 28.)
iv.	(ODI 2004)	
5.	(ODI 2004)	
V.	https://www.irishexaminer.com/breakingnews/sport/gaa/a-reboot-for-limerick-a-post-mortem-for-waterford-928419.html	(hozzáférés: 2019.07. 28.)
v.	https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/seven-league-boots	(hozzáférés: 2019.07. 28.)
6.	https://www.dailywritingtips.com/100-idioms-about-numbers/	(hozzáférés: 2019.07. 28.)
VI.	https://www.nrl.com/news/2019/05/26/tapine-return-tempered-by-hodgsons-broken-thumb/	(hozzáférés: 2019.07. 28.)
vi.	(ODI 2004)	
7.	https://www.dailywritingtips.com/100-idioms-about-numbers/	(hozzáférés: 2019.07. 28.)
VII.	http://theindependent.sg/photo-of-singaporean-civil-servant-at-world-cosplay-summit-in-japan-goes-viral/	(hozzáférés: 2019.07. 28.)
vii.	http://mentalfloss.com/article/49785/where-did-phrase-%E2%80%9Cdressed-nines%E2%80%9D-come	(hozzáférés: 2019.07. 28.)
8.	https://www.dailywritingtips.com/100-idioms-about-numbers/	(hozzáférés: 2019.07. 28.)
VIII.	https://miami.cbslocal.com/2019/07/08/pembroke-pines-shoplifting-suspects/	(hozzáférés: 2019.07. 28.)
viii.	https://www.idioms.online/five-finger-discount/	(hozzáférés: 2019.07. 28.)
9.	(ODI 2004)	
IX.	https://caerphilly.observer/news/977861/bargoed-sixth-former-earns-scholarship-in-the-united-states/	(hozzáférés: 2019.07. 28.)
ix.	https://grammarist.com/idiom/one-horse-town/	(hozzáférés: 2019.07. 28.)

10.	((MGHDAI 2005);
X.	http://www.alternativenation.net/red-hot-chili-peppers-singer-brutally-rejected-bar/ (hozzáférés: 2019.07. 28.)
x.	https://www.phrases.org.uk/meanings/eighty-six.html (hozzáférés: 2019.07. 28.)
11.	http://eslexpat.com/english-idioms-and-phrases/ (hozzáférés: 2019.07. 28.)
XI.	https://www.express.co.uk/showbiz/tv-radio/1162258/EastEnders-spoilers-Mick-Carter-collapse-Stuart-Highway-Linda-Carter-BBC-video-watch (hozzáférés: 2019.07. 28.)
xi.	-
12.	(OALD 2015)
XII.	https://comicbook.com/comics/2019/07/31/manor-black-1-review-dark-horse-cullen-bunn/ (hozzáférés: 2019.07. 28.)
xii.	-
13.	(AMAN 2003)
XIII.	http://www.newsobserver.com/news/article64501157.html (hozzáférés: 2019.07. 28.)
xiii.	-
14.	(ODI 2004)
XIV.	https://www.thechronicleherald.ca/news/local/demont-theres-a-sense-of-confidence-in-the-air-246473/ (hozzáférés: 2019.07. 28.)
xiv.	-
15.	((MGHDAI 2005)
XV.	https://news.abs-cbn.com/ancx/culture/movies/05/14/19/should-we-be-outraged-over-long-shot-casually-saying-the-ph-is-on-the-brink-of-a-civil-war (hozzáférés: 2019.07. 28.)
xv.	Much ado about nothing (Sok hüho semmiért)
16.	(ODI 2004)
XVI.	http://www.independent.ie/opinion/comment/peter-bills-one-of-the-worlds-greatest-hookers-william-servat-is-gunning-for-a-shot-at-ireland-26685471.html (hozzáférés: 2019.07. 28.)
xvi.	https://www.phrases.org.uk/meanings/393950.html (hozzáférés: 2019.07. 28.)
17.	(ODI 2004)
XVII.	https://www.standardmedia.co.ke/article/2001330062/when-the-poacher-becomes-warden-cottar-s-legacy-in-kenya-s-rich-wild (hozzáférés: 2019.07. 28.)
xvii.	-
18.	((MGHDAI 2005)
XVIII.	https://www.aim.org/on-target-blog/clintons-wrap-up-speaking-tour-by-slashing-prices/ (hozzáférés: 2019.07. 28.)
xviii.	https://www.usingenglish.com/forum/threads/5888-three-dollar-bill (hozzáférés: 2019.07. 28.)
19.	(ODI 2004)
XIX.	https://www.mirror.co.uk/news/politics/shadow-chancellor-john-mcdonnell-slams-18788397 (hozzáférés: 2019.07. 28.)
xix.	http://idiomic.com/thick-as-two-short-planks/ (hozzáférés: 2019.07. 28.)
20.	(WNWAIH 2003)
XX.	https://www.twincities.com/2019/07/29/yes-victoria-there-is-not-only-a-santa-claus-but-neumanns-finally-won-a-game/ (hozzáférés: 2019.07. 28.)
xx.	https://www.phrases.org.uk/meanings/393950.html (hozzáférés: 2019.07. 28.)
21.	(MGHDAI 2005)

XXI.	https://radio.wosu.org/post/want-prevent-gun-violence-more-states-turn-red-flag-laws#stream/0 (hozzáférés: 2019.07. 28.)
xxi.a	https://timesofindia.indiatimes.com/What-is-the-origin-of-the-term-armed-to-the-teeth/articleshow/274090.cms (hozzáférés: 2019.07. 28.)
xxi.b	https://www.phrases.org.uk/bulletin_board/46/messages/827.html (hozzáférés: 2019.07. 28.)
22.	(MGHDAI 2005)
XXII.	https://metro.co.uk/2019/07/10/new-lord-rings-video-game-announced-amazon-game-studios-10148798/ (hozzáférés: 2019.07. 28.)
xxii.	https://knowyourphrase.com/long-in-the-tooth (hozzáférés: 2019.07. 28.)
23.	(MGHDAI 2005)
XXIII.	https://www.agriland.ie/farming-news/farmers-up-in-arms-over-wind-farm-development-in-cavan/ (hozzáférés: 2019.07. 28.)
xxiii.	https://knowyourphrase.com/up-in-arms (hozzáférés: 2019.07. 28.)
24.	(MGHDAI 2005)
XXIV.	https://www.newstatesman.com/culture/books/2019/05/eh-carr-what-is-history-truth-subjectivity-facts (hozzáférés: 2019.07. 28.)
xxiv.	https://www.phrases.org.uk/meanings/by-and-large.html (hozzáférés: 2019.07. 28.)
25.	(OALD 2015)
XXV.	https://www.valleynewslive.com/content/news/Owner-of-stolen-Jeep-gets-it-back-along-with-a-handful-of-stolen-items--513473581.html (hozzáférés: 2019.07. 28.)
xxv.	-
26.	(ODI 2004)
XXVI.	https://www.tripadvisor.co.nz/FAQ_Answers-g255100-d7844745-t3778316-Yep_the_worst_pizza_ever_Cold_as_charity_and.html (hozzáférés: 2019.07. 28.)
xxvi.	https://wordhistories.net/2016/12/27/cold-as-charity/ (hozzáférés: 2019.07. 28.)
27.	(ODI 2004)
XXVII.	https://www.telegraph.co.uk/politics/2018/11/26/brexit-latest-news-labour-reject-deal-push-article-50-extension1/ (hozzáférés: 2019.07. 28.)
xxvii.a	https://www.phrases.org.uk/meanings/as-dead-as-a-dodo.html (hozzáférés: 2019.07. 28.)
xxvii.b	(ODI 2004)
28.	(ODI 2004)
XXVIII.	https://economictimes.indiatimes.com/magazines/panache/curry-up-now-this-robot-dishes-out-a-piping-hot-bowl-of-noodles-in-just-45-seconds/articleshow/70449859.cms (hozzáférés: 2019.07. 28.)
xxviii.	https://www.google.com/search?q=piping+hot+origin&oq=piping+hot+origin&aqs=chrome..69i57j0l5.5034j0j8&sourceid=chrome&ie=UTF-8 (hozzáférés: 2019.07. 28.)
29.	(ODI 2004)
XXIX.	https://metro.co.uk/2019/07/30/justin-timberlake-rocks-double-denim-to-try-and-distract-us-all-from-his-finger-injury-10487471/ (hozzáférés: 2019.07. 28.)
xxix.	https://www.bloomsbury-international.com/en/student-ezone/idiom-of-the-week/list-of-itioms/1049-cool-as-a-cucumber/ (hozzáférés: 2019.07. 28.)
30.	https://www.phrasemix.com/phrases/win-by-a-landslide (hozzáférés: 2019.07.28.)
XXX.	https://www.euronews.com/2019/04/21/ukrainian-comedian-tipped-to-win

	presidential-race-by-landslide-exit-poll (hozzáférés: 2019.07. 28.)
xxx.	-

- Boers, Frank. (2000): Metaphor awareness and vocabulary retention. *Applied linguistics* 21/4:553-571.
- Boers, F., and Lindstromberg, S. (2008): How cognitive linguistics can foster effective vocabulary teaching. In F. Boers & S. Lindstromberg (Eds.), *Cognitive Linguistic Approaches to Teaching Vocabulary and Phraseology* (pp. 1–61). Berlin, New York: De Gruyter.
- Boers, Frank, Murielle Demecheleer, and June Eyckmans. (2004a): Etymological elaboration as a strategy for learning figurative idioms. In *Vocabulary in a Second Language: Selection, Acquisition and Testing*, Paul Bogaards and Batia Laufer. (eds.), 53–78. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Boers, Frank, Murielle Demecheleer, and June Eyckmans. (2004b): Cultural variation as a variable in comprehending and remembering figurative idioms. *European Journal of English Studies* 8: 375–388.
- Hornby et al. (2015): *Oxford Advanced Learner's Dictionary 9th edition* [Software]. © Oxford University Press.
- Long, Hill Thomas and Summers, Della. (1990): *Longman Dictionary of English Idioms*. Longman.
- Linda Flavell, Roger Flavell. (1994): *Dictionary of Idioms and Their Origins*. Kyle Kathie Ltd.
- Kövecses, Z. (2003): Language, figurative thought, and cross-cultural comparison. *Metaphor and Symbol*, 18(4), 311–320
- Kövecses, Z. (2010a): *Magyar-angol kifejezéstár. Hungarian-English idioms*. Akadémiai kiadó.
- Kövecses, Z. (2010b): *Metaphor. A practical introduction*. Second edition. Oxford University Press.
- Magyar Bibliatársulat. (2000): *Biblia*. A Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója.
- Országgh et al. eds. (2003): *Angol-magyar Akadémiai Nagyszótár (English-Hungarian Dictionary)* [Software] Akadémiai Kiadó.
- Siefring, Judith, ed. (2004): *Oxford Dictionary of Idioms*. Oxford University Press, USA.
- Spears, A. Richard. (2005): *McGraw-Hill's Dictionary of American Idioms*. McGraw-Hill. The Bible Societies. *The Bible*. Authorized version.

Webster's New World™ American Idioms Handbook, pdf,
https://kisslibrary.com/book/C54F36D17A0D1F666AD6?utm_source=o6-rdl2-a-0625_3-2&utm_medium=banner&utm_campaign=newtraf&search=Webster%27s+New+World+American+Idioms+Handbook&x=3246356

SZÁMOT TARTALMAZÓ NÉMET IDIÓMÁK ÉS MAGYAR MEGFELELŐIK – INTRA- ÉS INTERLINGVÁLIS MEGFIGYELÉSEK

CSIKY NÁNDOR

1. Bevezetés

A számok univerzális fogalmak, elengedhetetlenül szükségesek a nyelven kívüli valóság egyértelmű, pontos leírásához, az adekvát emberi kommunikációhoz, problémamegoldáshoz, viselkedéshez. Egymástól maradéktalanul elhatárolhatók, nélkülözik azt a homályosságot, amely a természetes nyelvek szókincse döntő hányadának sajátja. Nem bizonytalan határvonalú viszonyítófogalmak, mint pl. a *kevés/sok*, *korán/későn*, *hideg/meleg*, *barátság*, *szerelem*, *hűség* lexémák, hanem abszolút referenciájú nyelvi elemek. Az aritmetikai értékükön kívül használatukhoz kötelezően társulhat a nagyságrend, illetve a mértékegység megadása (pl. a föld tömege $5,9736 \cdot 10^{24}$ kg); a szám esetenként ezekkel való kombinációban tölti be a közlésfunkcióját. A számok nagy mértékben absztrakt konceptumok, értelmezésük fokozott energiát igényel a beszélőtől és a hallgatótól. Nem véletlen, hogy a tolmácsok képzésében a számok különös nehézséget, súlypontot jelentenek, illetve hogy egy bármily magas idegennyelvi kompetenciával rendelkező beszélő a számlálást-számolást jellemzően legerősebb nyelvén („anyanyelvén”) végzi. A számok területén a nyelv érintkezik egyéb tudományterületekkel, a matematikával, logikával, kognitív tudománnyal, általános civilizatórikus tudással stb.

A számok nem állnak izoláltan a természetes nyelvekben. Tipikus fordulatok, állandósult szókapcsolatok, idiómák szerves részét képezik. Jelen tanulmány keretében összeállítottunk egy 54 német idiómából álló, magyar megfelelőkkel ellátott gyűjteményt, amely első rendszerező megfigyeléseket tesz lehetővé az egyes számok idiómákban való előfordulásáról, viselkedéséről.

A tanulmány a következő kérdéseket illetően próbál tenni első megfigyeléseket az idiómalista alapján:

- a) Mely számok szerepelnek a leggyakrabban idiómalistában?
- b) Az egyes számokra (1, 2, 3, stb.) jellemző-e némileg körülhatárolható jelentés az idiómákban?
- c) Vannak-e olyan számokat tartalmazó idiómák, amelyek transzparenssek, univerzálisan (nem egyes nyelvekhez kötődően) értelmezhetőek?
- d) Játsszik-e szerepet a számokat tartalmazó idiómákban a specifikus kulturális, ill. történelmi háttér, az ezekhez kötődő metaforizáció, metonímizáció?
- e) Az idióma jelentése parafrázálható-e szám használata nélkül, vagy elengedhetetlen a számok használata más nyelvben, nyelvekben is?
- f) A magyar megfelelő tartalmaz-e számot, és ha igen, ugyanazt a számot tartalmazza-e, mint a német idióma?
- g) Német–magyar összevetésben a metaforák, metonímiák egyeznek-e, részben egyeznek-e, vagy másak?
- h) Létezik-e idiomatikus magyar megfelelő, vagy parafrázis útján történik a magyar megfeleltetés?

2. Elméleti háttér és módszer

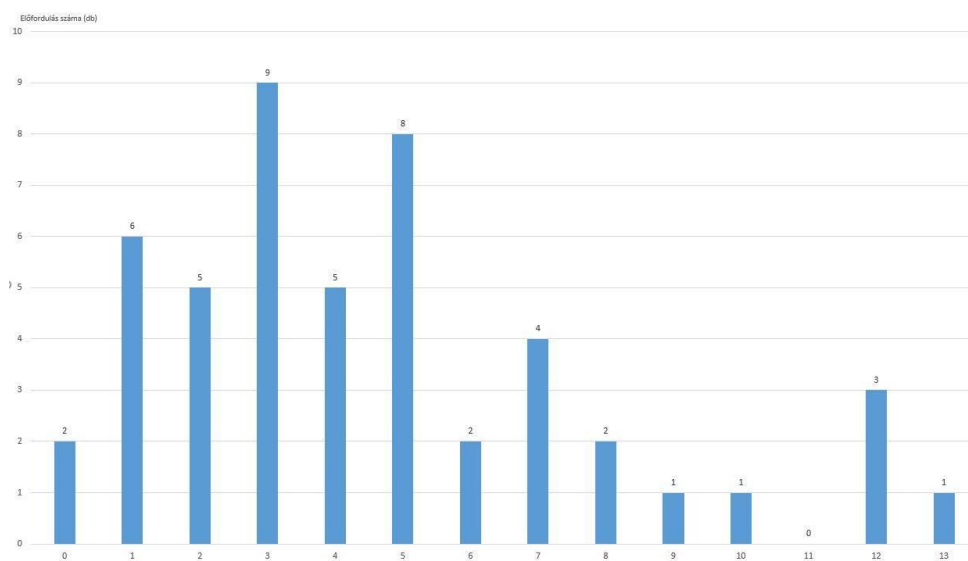
Az idiómák jellemzően több tagból álló lexikai elemek, amelyek leírhatóak az idiomacitás, a stabilitás és a lexikalizáció fogalmaival. Az idiomacitás értelmében a lexikai elem összjelentése mai nyelvi perspektívából nem vagy csak részben vezethető le az egyes elemek

jelentéséből. Az elemek közötti összefüggés, motiváció diakron perspektívából, az idióma metaforizálódásának, lexikalizációjának idejéből világítható meg. Az idiómák stabilak: alkotóelemeik általában nem cserélhetők, nem permutálhatók. Mindez lexikalizációhoz vezet, az idióma a szókincs önálló részévé válik, a nyelvhasználó egész, kész lexikális elemként hívja le és használja; nem részenként produkálja, hanem egészként reprodukálja (Bußmann, 2002: 290; Mrazovic 1997: 168f.; Fleischer in Hessky/Knipf 1998: 82).

A számokat tartalmazó idiómák összeállítása történhet különböző típusú szótárak, idevágó tanulmányok, saját nyelvi kompetencia segítségével, illetve az aktuális nyelvhasználat megfigyelésével. Jelen tanulmány idiómalistája túlnyomó többségben a *8000 germanizmus – Német szólások és kifejezések*⁷⁶ c. szótár használatával került összeállításra oly módon, hogy a német számnevek mint címszavak alatt szereplő német idiómákat és magyar megfelelőiket az egyes számok szerint csoportosítva összegyűjtöttük. Amennyiben egy kifejezés több számot is tartalmazott, azt csillagozva minden szám mellett feltüntettük (pl. Nullachtfünfzehn). Ezeket saját nyelvi kompetencia alapján kiegészítettük néhány, a mai elő német nyelvben jellemző kifejezéssel. Első, helyzetfelmérő vizsgálatról lévén szó, szándékosan nem próbáltuk megközelíteni az idevágó idiómák hiánytalanak minősíthető összegyűjtését (pl. tudatosan nem ellenőriztük a német-magyar nagyszótár idevágó lexikai anyagát). Egyrészt így is elegendő idióma gyűlt össze, másrészt egy bővebb vizsgálatot a mostani első megfigyelések ellenőrzésére később tervezünk.

3. Eredmények

a) Az idiómagyűjtemény 0-tól 10-ig minden egész pozitív számhoz tartalmaz idiómát. 10 fölött az előfordulás pontszerű, esetleges, pl. 50 előfordul, de 49 és 51 nem. Negatív számot, illetve törtszámot nem tartalmaz a gyűjtemény, azonban sorszámot és matematikai értékkel bíró konstans tizedestörtet igen ($\pi = 3,14159$). A gyűjtemény alapján a legtöbb idióma az alábbi számokhoz tartozik: három (9 db idióma), öt (8 db idióma), egy (6 db idióma), tehát jellemzően alacsony értékű számokhoz. Az egyes egész számok előfordulási gyakoriságát az alábbi ábra szemlélteti.

1. Ábra: Az egyes számok előfordulásának száma a német idiómalistában

⁷⁶ 8000 germanizmus. Német szólások és kifejezések. Szerk.: Ármósné Eisenbarth Magda, Rátz Ottó. Harmadik kiadás. Terra, Budapest. 1991.

b) Főleg az alacsony, nagyobb frekvenciájú számok esetén van mód arra, hogy az egyes idiómákban előforduló számokhoz valamilyen konnotációt, illetve hozzávetőleges jelentéskomponenst rendeljünk.

Az 1 és a 2 esetében a jelentések szóródnak, amely visszavezethető ezen számok leggyakoribb, legáltalánosabb voltára. A 3 jellemzően pénzre, illetve annak hiányára utal (*das ist keinen Dreier wert – nem ér egy huncut vasat sem*), a 4 ismételtlen vonatkozik a négy végtagra (*auf allen vieren gehen – négykézláb megy*). Az 5 az értelem hiányára utal (*nicht bis fünf zählen können – kettőig sem tud számolni*). A többi szám esetén nincs legalább három hasonló jelentésű idióma; ez az adatbázis későbbi bővítésével némileg változhat.

c) Megfigyelhető, hogy kb. 1 és 10 között magas számban fordulnak elő transzparens, vagy részben transzparens kifejezések amíg 10 felett jellemzően magasabb idiomacitású, magasabb arbitraritású, átláthatatlanabb kifejezéseket találunk (*Nullachtfünfzehn, alle neunundzwanzig treiben, falscher Fünfziger, auf achtzig kommen*). A szóanyag jelentős része – főleg alacsonyabb értékű számok esetében – univerzálisan értelmezhető, nem igényel bizonyos kultúrkörre korlátozódó tudást (*js. ein und alles – vki mindene / szemefénye, dazu gehören zwei – kettőn áll a vásár, es dauert ewig und drei Tage – se vége, se hossza*). Az átmenet a transzparencia és az intranszparencia, a szinkron értelmezhetőség és értelmezhetetlenség között természetesen nem ugrásszerű, hanem folyamatos. Az univerzális civilizatorikus tudásra épülő idiómák akkor is meglehetősen jól értelmezhetők, ha nagy mértékben önkényesek, egyediek, az adott nyelvre jellemzők; a *Freude hoch zwei* (szó szerint: öröm a négyzetben) kifejezés a magyarban matematikai műveletre utaló metaforával ugyanúgy kifejezhető (*öröm a köbön*), azzal a különbséggel, hogy a magyar a harmadik hatványt használja, aminek itt feltehetően hangzásbeli oka is van. Szintén univerzálisan értelmezhető az *es ist 5 vor 12 – az utolsó órában/pillanatban vagyunk* kifejezés; akkor is, ha a magyar teljesen másképpen fejezi ki, még számokat sem használ.

d) Más a helyzet a más nyelvi közösségre jellemző kulturális tudást, esetleg mára a köztudatból kivészett historikus tudást igénylő idiómákkal: *seine Siebensachen packen – szedi a cókmozóját; ach, du grüne Neune! – szent Habakuk!; Nullachtfünfzehn – középszerű, nem nagy szám*. Ezek a kifejezések az anyanyelvi beszélők számára is régen intranszparenssé váltak, a számok eredeti funkciója elhomályosult, olyannyira, hogy a nyelvtudományban sincs feltétlenül konszenzus a kifejezések eredetéről, motivációjáról.

e) Figyelemre méltó, hogy a szóanyagban mindössze négy olyan idiómát találunk, amelyek értelmezéséhez, parafrázálásához, más nyelven történő megfeleltetéséhez feltétlenül szükséges szám használata. Ezek a számok a 2, a 3 és a 4. Ezekben a szám olyan központi szerepet játszik, hogy minden esetben ugyanaz a szám szerepel a magyar megfelelőjükben. Az alábbiakban kitekintésként angol nyelvű megfelelőikkel egészítjük ki ezt négy idiómát. Az angol szintén azonos számokat használ.

német	magyar	angol
<i>dazu gehören zwei</i>	<i>kettőn áll a vásár</i>	<i>it takes two to tango</i>
<i>zwei Fliegen mit einer Klappe schlagen</i>	<i>két legyet üt egy csapásra</i>	<i>to kill two birds with one stone</i>
<i>flotter Dreier</i>	<i>édeshármas</i>	<i>threesome</i>
<i>auf allen vieren gehen</i>	<i>négykézláb megy</i>	<i>to crawl on all fours</i>

1. Táblázat: Azonos számok előfordulása különböző nyelvű idiómákban

Látható, hogy ezen viszonylag transzparens idiómák esetében a metaforák a három nyelvben megegyezhetnek vagy különbözhetnek, de ezekben az igen ritka esetekben mindhárom nyelv következetesen azonos számokkal operál.

f) Egyéb esetekben a szám nem elengedhetetlen az idiómajelentés intralingvális parafrázálásához, így pl. az alábbi esetekben sem (*két szóval megmagyarázom – röviden megmagyarázom; nincs ki a négy kereke – ostoba*). Az e) pontban jelzett négy idiómán túl

csupán nyolc olyan német idiómát találtunk, amelyek magyar megfelelője tartalmaz számot. A hetes szám fölött csak egy számot tartalmazó magyar megfelelőt találtunk. A nyolc esetből hat esetben a német és a magyar eltérő számokat használ ugyanazon idiomatikus jelentés megteremtéséhez. Ezt az alábbi táblázat foglalja össze.

német	magyar	n. szám	m. szám
<i>ich will es in drei Worten erklären</i>	<i>két szóval megmagyarázom</i>	3	2
<i>nicht bis drei zählen können</i>	<i>kettőig sem tud számolni</i>	3	2
<i>der eine ist einen Dreier wert, der andere drei Pfennige</i>	<i>egyik tizenkilenc, másik egy híján húsz</i>	3	19, 20
<i>seine/alle fünf nicht beisammen haben</i>	<i>nincs ki a négy kereke</i>	5	4
<i>nicht bis fünf zählen können</i>	<i>kettőig sem tud számolni</i>	5	2
<i>auf seinen fünf Augen beharren</i>	<i>nem enged a negyvennyolcból</i>	5	48

2. Táblázat: Különböző számokat tartalmazó egymásnak megfeleltethető jelentésű idiómák

Tehát megfigyelhető, hogy a magyar megfelelők az esetek egyértelmű kisebbségében tartalmazzak számot és ha tartalmazzak, kb. az esetek felében más számokat tartalmazzak, mint a kiindulási német idiómák.

g) A metaforák, metonímiák teljes egyezése a német-magyar szóanyag alapján néhány esetre szorítkozik (*két legyet üt egy csapásra; négykézláb megy; már százszor elmondtam*). A részleges egyezés gyakoribb; ezt az alábbi ábra mutatja.

német idióma	német idióma tükörfordítása	magyar idióma
<i>der eine ist einen Dreier wert, der andere drei Pfennige</i>	az egyik egy hármast sem ér, a másik három pfenniget sem	<i>egyik tizenkilenc, másik egy híján húsz</i>
<i>flotter Dreier</i>	élénk hármás	<i>édeshármás</i>
<i>seine/alle fünf nicht beisammen haben</i>	nincs ki neki az öt	<i>nincs ki a négy kereke</i>
<i>keinen Sechser für etw. geben</i>	nem ad egy hatost valamiért	<i>nem ad érte egy lyukas garast sem</i>
<i>nicht für einen Sechser Verstand haben</i>	egy hatoshoz sincs esze	<i>nincs egy csöpp sütnivalója</i>
<i>seine Siebensachen packen</i>	szedi a hét holmiját	<i>szedi a cókmojkját</i>

3. Táblázat: Metaforák, metonímiák részleges egyezése egymásnak megfeleltethető jelentésű német és magyar idiómákban

A táblázatból felismerhető, hogy az első három esetben használ számot a magyar megfelelő; vagy azonos számot vagy más számot. A másik három esetben is idiomatikus megfelelőket találunk, amelyek más eszközökkel adják vissza a jelentést: „hatos” vs. lyukas garas; hatoshoz való ész vs. csöpp sütnivaló; hét holmi vs. cókmojk.

h) Ezzel ellentétben számtalan olyan német idiómát találunk, amelyek magyar megfelelője teljesen más idiomatikus metaforával, metonímiával dolgozik, vagy éppen megfelelő idióma hiányában a magyar körülírással adja vissza a jelentést. Mindez a jelenség a magasabb számoknál gyakoribb. Néhány példát összefoglal az alábbi táblázat.

német idióma	német idióma tükörfordítása	magyar idióma
<i>wie eine eins stehen</i>	úgy áll, mint az egyes	<i>olyan, mint a parancsolat</i>
<i>das dauert (ja) ewig und drei Tage</i>	örökké tart, plusz három napig	<i>se vége, se hossza</i>
<i>π mal Daumen</i>	π szorozva hüvelykujjal	<i>körülbelül, hasraütésre</i>
<i>fünf gerade sein lassen</i>	az ötöt párosnak veszi	<i>nem veszi szigorúan a dolgot</i>
<i>Bauernfünfer</i>	parasztötös	<i>bárdolatlan ember, suttyó</i>
<i>nun hat es aber zwölf geschlagen</i>	de most már tizenkettőt ütött az óra	<i>(de) most aztán elég</i>

<i>Nullachfünfzehn</i>	nullanyolctizenöt	<i>középszerű, nem nagy szám</i>
<i>falscher Fünfziger</i>	hamis ötvenes	<i>ravasz fickó</i>
<i>auf achtzig kommen</i>	eléri a nyolcvanot	<i>dühbe gurul</i>
<i>vom Hundertsten ins Tausendste kommen</i>	a századikból az ezredikbe jut	<i>elkalandozik a tárgyról, elmerül a részletekben</i>

4. Táblázat: Metaforák, metonímiák teljes különbözősége egymásnak megfeleltethető jelentésű német és magyar idiómákban

A táblázatból látható, hogy ezek a lexikai elemek magasabb idiomacitást mutatnak, részben a német anyanyelvű beszélőnek is intranszparensnek. Az eredendően humoros π mal Daumen kifejezés ebben a formában teljesen hiányzik a magyarból. Lexikalizálódásához minden bizonnyal szükség volt a „ π mal Durchmesser/ π mal D” (π szorozva átmérővel) körkerületképlethez, amihez hasonlít az idióma. A Nullachtfünfzehn (08/15) metonímia eredetére két, az első világháború idejére visszanyúló magyarázatkísérlet létezik. Az egyik szerint a 08/15 jelzésű fegyverrel végrehajtott monoton gyakorlatok, értelmetlen, kellemtelen tevékenység szolgáltak kiindulópontként a kifejezés megjelenéséhez, generalizálódásához, lexikalizálódásához (Kluge 1999: 593). A *falscher Fünfziger* kifejezés (köznyelvben jellemzően: falscher Fuffziger) eredendően hamis ötvenpfenniges érmére, becsapásra utal, illetve metonímiaként aztán az ilyet használó személyre referált. A generalizálódás végpontjaként ma másokat becsapó, bizalomra méltatlan embert jelent.

4. Összefoglalás

Az 54 német idiómát és magyar megfelelőiket tartalmazó lista alapján a következőképpen foglalhatók össze az első megfigyelések.

Az idiómagyűjtemény 0-tól 10-ig minden egész pozitív számhoz tartalmaz idiómát, 10 fölött az előfordulás esetleges. A leggyakoribb számok az idiómákban a 3, az 5 és az 1. A szóanyag jelentős része – főleg alacsonyabb értékű számok esetében – univerzálisan értelmezhető, nem igényel bizonyos kultúrkörre korlátozódó tudást. Az alacsonyabb számokhoz jellemzően alacsonyabb idiomacitású idiómák tartoznak, az idiomacitás a számok emelkedésével növekedni látszik. Mindez összefügghet azzal, hogy a számuk maguk is univerzális fogalmak, minél alacsonyabb az értékük, annál természetesebbek a nyelvhasználónak.

A szóanyagban mindössze négy olyan idiómát találunk, amelyek parafrázálásához, más nyelven történő megfeleltetéséhez feltétlenül szükséges szám használata; nagyon kevés esetben használ számot a másik nyelv a megfeleltetéshez és még kevesebbszer ugyanazt a számot. Számtalan olyan német idiómát találunk, amelyek magyar megfelelője teljesen más idiomatikus metaforával, metonímiával dolgozik, vagy éppen megfelelő idióma hiányában a magyar körülírással adja vissza a jelentést. Mindez a jelenség a magasabb számoknál gyakoribb.

További vizsgálatok az alábbi változtatásokkal képzelhetők el:

1. Egyéb német és német-magyar szótárak (részben egynyelvű idiómaszótárak) segítségével a német szóanyag jelentősen bővítendő.
2. A német megfelelőikkel ellátott magyar idiómalista összeállításával a szóanyag, illetve a megfigyelési bázis kiterjeszhető.
3. Távlati cél lehet az angol nyelv bevonása a vizsgálatba. Feltételezhető, hogy a földrajzi közelség miatt kialakult hasonló német és magyar idiomatikus metafora- és metonímiarendszerek az angol nyelvben nagy részben nem találhatók meg, illetve az angol nagyban eltérő metafora- és metonímiarendszereket használ.

Alábbi tanulmány is hangsúlyozni kívánja az anyanyelvi és idegennyelvi beszélők idiómatudatosságának fontosságát, illetve hozzá kíván járulni annak tudatosításához, hogy a jelenlegi és a történeti civilizatorikus ismerethalmazok megszilárdult lenyomatait

megtalálhatók az idiómákban. A számokat tartalmazó idiómák mind a német, mind a magyar szókincs részben központi, részben periférikus elemei.

Idiómalista

0

null und nichtig sein – érvénytelen, semmis
*Nullachtfünfzehn** – középszerű, nem nagy szám

1

js ein und alles sein – vki mindene / szemefénye
mir ist alles eins – nekem minden mindegy
mit eins – egyszerre, egyből
über etw. eins werden – megegyeznek vmiben
wie eine eins stehen – olyan, mint a parancsolat
fürs erste – 1. egyelőre, 2. először is

2

dazu gehören zwei – kettőn áll a vásár
darüber gibt es *keine zwei Meinungen* – *ebben általános egyetértés van*
Freude hoch zwei – öröm a köbön
zwei Fliegen mit einer Klappe schlagen – két legyet üt egy csapásra
er arbeitet wir kein zweiter – a munkában nincs párja; nincs, aki hozzá foghatóan dolgozna

3

das dauert (ja) ewig und drei Tage – se vége, se hossza
ich will es in drei Worten erklären – két szóval megmagyarázom
nicht bis drei zählen können – kettőig sem tud számolni
ehe man bis drei zählen kann – még mielőtt az ember észbe kaphatott volna
seinen Dreier dazugeben – 1. garasaival/fillérjeivel hozzájárul, 2. hozzá adja a magáét, maga bölcsességét
keinen Dreier haben – nincs egy árva garasa sem
der eine ist einen Dreier wert, der andere drei Pfennige – egyik tizenkilenc, másik egy hóján hús
das ist keinen Dreier wert – nem ér egy huncut vasat sem
flotter Dreier – édeshármás

4

alle Viere von sich strecken – 1. ledöglik, 2. kimúlik, megdöglik
auf alle Viere fallen – talpra esik
auf allen Vieren gehen – négykézláb megy
jn. vierkantig herauswerfen – vkit kipenderít
vierspannig fahren – 1. négyes fogaton jár, 2. felül a magas lóra, fennhordja az orrát

5

ihm sind die fünfe durchgegangen – 1. tökrészeg, 2. nincs (egészen) észnél
seine/alle fünf nicht beisammen haben – nincs ki a négy kereke (nicht alle Tassen im Schrank haben)
fünf gerade sein lassen – nem veszi szigorúan a dolgot
nicht bis fünf zählen können – kettőig sem tud számolni
Bauernfünfer – bárdolatlan ember, suttyó
es ist 5 vor 12* – az utolsó órában/pillanatban vagyunk
auf seinen fünf Augen beharren – köti az ebet a karóhoz, nem enged a 48-ból
das fünfte Rad am Wagen sein – kilóg a sorból, felesleges

6

keinen Sechser für etw. geben – nem ad érte egy lyukas garast sem

nicht für einen Sechser Verstand haben – nincs egy csöpp sütnivalója

7

eine böse Sieben – hárpia, fúria

seine Siebensachen packen – szedi a cókókját

im siebten Himmel sein – hetedik mennyországban van, nagyon boldog

auf Wolke sieben sein – a fellegekben jár, nagyon boldog

8

jn. achtkantig hinauswerfen – vkit úgy kivág, hogy a lába sem éri a földet

*Nullachtfünfzehn** – középszerű, nem nagy szám

9

ach, du grüne Neune! – szent Habakuk!

10

das kann/weiß der zehnte nicht – ezt majdnem senki nem tudja, ezt csak kevesen tudják

12

davon gehen zwölf auf ein Dutzend – semmi különös, tucataru

nun hat es aber zwölf geschlagen! – ez már több a soknál!, (de) most aztán elég!

es ist 5 vor 12* – az utolsó órában/pillanatban vagyunk

13

nun schlägt's (aber) dreizehn – ez már több a soknál; (de) most aztán elég

15

*Nullachtfünfzehn** – középszerű, nem nagy szám

29

alle neunundzwanzig treiben – minden élvezetből kiveszi a részét

50

falscher Fünziger, falscher Fuffziger – ravasz fickó

80

auf achtzig kommen – dühbe gurul

100

ich hab's schon hundertmal gesagt – már százszor elmondtam

vom Hundertsten ins Tausendste kommen – elkalandozik a tárgytól, elmerül a részletekben

1000

ei der Tausend! – az ördögbe is!

π

π mal Daumen – körülbelül, hasraütésre

Felhasznált irodalom

Bußmann, Hadumod (Hg.) (2002): Lexikon der Sprachwissenschaft. Stuttgart.

Fleischer, Wolfgang (1982): Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache. Leipzig. In:
Hessky, Regina/Knipf, Erzsébet (1998): Ein Textbuch zur Lexikologie. Band I.
Holnap Kiadó. 81-89. old.

Mrazovic, Pavica (1997): Lexikologie der deutschen Sprache. JATE, Szeged.

Kluge. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. 23. erweiterte Auflage. 1999.

8000 germanizmus. Német szólások és kifejezések. Szerk.: Ármósné Eisenbarth Magda/Rátz
Ottó. Harmadik kiadás. Terra, Budapest. 1991.

A MENNYISÉG NYELVI KIFEJEZŐESZKÖZEI A FRANCIA NYELVBEN

NAGYNÉ SCHMELCZER ERIKA

Jelen dolgozatban, tükrözve a kötet létrejöttének szándékát, francia-magyar összehasonlító elemzésben kívánom feltárni a mennyiség kifejezésének hasonlóságait, különbségeit. A mennyiséget leíró határozott vagy határozatlan számértékek nyelvi kifejezőeszközeinek bemutatása során kitérek a két nyelv grammatikai rendszerezésbeli különbségeire, a lexikai készlet jellemzésére, valamint a számbeli jelentést hordozó szemantikai jelenségekre is. Tekintettel a francia nyelvet tanuló olvasóközönségre, hangsúlyt fektetek azokra a nyelvi különbségekre, melyekre figyelni kell a francia nyelv elsajátítása során. A szólásokba, közmondásokba beépült számértéket vagy határozatlan mennyiséget tartalmazó frazeológiai egységeket mint a fordítást is érintő nyelvi érdekességeket kívánom bemutatni. A mai francia nyelv lexikai és grammatikai jellemzőinek feltárásához több esetben a nyelvtörténeti kitekintést is szükségesnek tartom. A dolgozatban kiemeléssel jelölöm azokat az ismereteket, melyek nyelvi, nyelvtörténeti, frazeológiai érdekességeket tartalmaznak.

Az összehasonlító leírás abból az alapelvből indul ki, hogy mindkét nyelv rendelkezik a határozott és a határozatlan mennyiség kifejezésének eszközeivel. Ezek nagy részét lexikalizált nyelvi elemek képezik, melyek zömében számnevek, de lehetnek szinte minden más szófajúak: határozószók, melléknevek, főnevek, névelők és igék is. Ezek mellett olyan grammatikai eszközökre is ki kívánok térni a dolgozatban, melyek a mennyiség szemantikai jegyét hordozzák, és a két nyelv rendszerbeli különbségeiből adódóan figyelemre méltóak. Célom az, hogy a teljesség igénye nélkül bemutatott lexikai vagy egyéb, grammatikai nyelvi példák segítségével képet alkosson az olvasó arról, hogyan formálja a számbeli jelentés egyes típusait a francia nyelv.

1. A határozott mennyiség kifejezésének nyelvi eszközei

A melléknév altípusaként nyilvántartott magyar *számnév*nek (Balogh–Haader–Keszler–Kugler–Laczkó–Lengyel 2000: 70-71) megfelelő kategóriát a francia nyelv grammatikai rendszerét leíró nyelvtanok⁷⁷ egy része szintén a *nem minősítő melléknév (adjectif non qualificatif)* kategóriájába sorolva kezeli (Grevisse 1975: 370-390). A számnév kategóriája magyar és a francia rendszerezésben egyaránt azon lexikalizált nyelvi elemek csoportját foglalja magában, melyek valamilyen mértékű pontossággal fejezik ki a főnév által megnevezett személy vagy tárgy mennyiségét, illetve jelölik annak a valóságos vagy elképzelt sorban elfoglalt helyét. A számnév tehát, akár csak a melléknév, járulékos fogalom, a mennyiség szemémájának megnevezője, és gyakran jelentéstapadás révén a jelzett dolgot vagy személyt is jelölheti. A számnév az esetek nagy részében ugyan főnévi determináns (*deux filles* 'két lány' vagy *la deuxième fille* 'második lány'), de lehet főnév (*trois + deux font cinq* 'három meg kettő annyit tesz, mint öt'), esetleg alkalmi főnév (*Europe des Vingt-huit '28-ak Európája'*) vagy névmás is (*Deux sont partis*. 'Ketten mentek el').

A francia szófajtani rendszerben a nem minősítő melléknevek (*adjectif non qualificatif*) szófaji kategória egyik típusa a határozott számnév (*adjectifs numéraux*). Ez utóbbinak is két fő csoportját különböztetik meg. Az első a *tőszámnevek (numéraux cardinaux* vagy másképp *nom de nombre*) kategóriája, mely a főnév pontos számát jelöli, és ahogy a latin eredetű

⁷⁷ Ezek közé tartozik az általam használt *Grevisse: Le bon Usage*, Édition J. Duculot, 10. kiadás, 1975. A fogalmak megnevezése és definíciója többnyire erre a nyelvtanra támaszkodik. Az ettől eltérő eseteket lábjegyzetben jelzem.

elnevezés is utal rá (cardinal = alapvető), a számjegyekkel (*chiffre*) szimbolizált, természetes számok sorát foglalja magában. A *nulla* (*zéro*) kivételt képez, mert ezt főnévként azonosítja a nyelvtani rendszerezés.

A számnevek másik nagy csoportja a *sorszámnevek* (*adjectifs ordinaux*) kategóriája, mely a főnév által kifejezett személy vagy dolog egy elképzelt vagy valós sorrendben való elhelyezkedését nevezi meg.

Az említett két kategórián kívül létezik a nyomokban fellelhető *szorzó számnevek* (*adjectif multiplicatif*) csoportja, mely csak töredékében hagyott meg alakokat a franciában: *double* 'dupla', *triple* 'háromszoros', valamint az *osztó számnév* (*adjectif distributif*), melynek lexikái eltűntek a francia nyelvből, és a funkciójukat olyan határozatlan névmás és melléknév tölti be, mint a *chacun* 'minden egyes', *chaque* 'minden'.

Ezzel szemben tipológiailag gazdagabb a magyar lexikalizálódott határozott számnévi csoport (Benczédy–Fábián–Rác–Velcsov 1982: 40-41). A *tőszámnév* mellett a belőle képzővel létrejött a *sorszámnév* (negyedik), *törtszámnév* (ötöd), *szorzó* (ötször) és *osztó* (négyenként, százával) *számnevek* csoportját is megkülönböztetjük. A két utóbbival kapcsolatban meg kell említeni azonban, hogy egyes tipológiák a tőszámnév paradigmájának tekintik őket, vagyis olyan csoportnak, melynek nincsenek lexikalizált formái (Benczédy–Fábián–Rác–Velcsov 1982: 40).

1.1. A tőszámnév

A tőszámnevek a főnévvel megnevezhető dolgoknak, fogalmaknak a számát jelölik. Mielőtt a francia tőszámnevek alaktani bemutatását elvégezném, szeretném felhívni a figyelmet a francia számrendszer legszembetűnőbb sajátosságára, a húszas számrendszer nyomokban való megőrzésére. A *numération vicésimale*, a húszas számolási rendszer a gall időkből átörökített jelenség. Eredete abban a szokásban rejlik, hogy az egyszerű emberek a kéz és a láb ujjainak segítségével csak húszig tudtak elszámolni, és húszasok egységét többszörözték, ha szükséges volt (Bárdosi–Karakai 1996: 257).

Szembetűnő a különbség a számértékre vonatkozó kérdőszó használatában is. A magyartól eltérő módon, a *combien* (*de*) 'hány, mennyi' kérdőszó nem mindig a mondat elején áll, hanem követve a francia szórendi szabályokat (alany–állítmány–tárgy–egyéb mondatrész), ott, ahol a válaszban a számnév állna. Ezen túl megjegyzendő, hogy a francia főnevek az elvont vagy anyagnevek kivételével többes számban kapcsolódnak a kérdőszóhoz.

Combien d'élèves étudient ici?	Hány tanuló tanul itt?
Il y a combien d'élèves ici?	Hány tanuló van itt?
Tu parles de combien d'élèves?	Hány tanulóval beszélsz?

1.1.1. A tőszámnevek alaktani jellemzői

A francia tőszámnevek rendszerére jellemző az alaktani gazdagság. A magyar tőszámnévhez hasonlóan lehet egyszerű és összetett a szám. Egyszerű alakok az 1-16-ig terjedő számok, a tízes számjegyűek közül 10-60-ig, valamint a *cent*, *mille* és a *million*, *milliard*... 'száz, ezer, millió, milliárd' kerek számok.

un, une	egy
deux	kettő, két
trois	három
quatre	négy
cinq	öt
six	hat

sept	hét
huit	nyolc
neuf	kilenc
dix	tíz
onze	tizenegy
douze	tizenkettő
treize	tizenhárom
quatorze	tizennégy
quinze	tizenöt
seize	tizenhat
vingt	húsz
trente	harminc
quarante	negyven
cinquante	ötven
soixante	hatvan
cent	száz
mille	ezer
million	millió

Az összetett számok esetében az összetétel történhet mellérendeléssel, melyen belül összeadást valósít meg, ezen belül is két formában, kötőjellel vagy az *et* 'és' kötőszóval kapcsolva a gyökszavakat (1), vagy szorzást (2), illetve összeadást és szorzást egyszerre jelöl az összetétel (3). A százaskénti érték kifejezésére az 1000 és 2000 közötti számok esetében, így a dátumokban is, kétféle összetétel elve él. Az 1600-as számig csak a szorzással (4), a fölött összeadás és szorzás elve működik a képzéskor (5).

(1) <i>dix-huit</i>	tíz-nyolc = tizennyolc
<i>vingt et un</i>	húsz és egy = huszonegy
(2) <i>quatre-vingts</i>	négy-húsz = nyolcvan
(3) <i>quatre-vingt-deux</i>	négy-húsz-kettő = nyolcvankettő
(4) <i>seize cents</i>	tizenhat száz = ezerhatszáz
(5) <i>mille sept cents</i>	ezerhatszáz

Ahogy fentebb jeleztem, és a konkrét számnevek is mutatják, nyomokban ma is jelen vannak a tízes számrendszer elemei mellett a húszas számrendszer elnevezései. A középkortól a 17. századig párhuzamosan együtt éltek a két számrendszer lexikái. A mai francia nyelvben már nem találhatók meg a *vingt et dix* 'húsz és tíz = harminc', *deux vingts* 'kettő-húsz = negyven', *trois vingts* = 'hatvan' alakok, de a tízes számrendszer egyes elemei például a *septante* 'hetven', *huitante* 'nyolcvan', *nonante*, 'kilencven' sem, melyek viszont mai napig Belgium és Svájc frankofón területein használatosak. Ezek franciaországbeli megfelelői a húszas rendszer elemeit őrző *soixante-dix*, *quatre-vingts*, *quatre-vingt-dix*.

A húszas számrendszer nyomát őrzi a mai nyelvben a „*les Quinze-Vingts*” (Les XV/XX formában is megjelenő) elnevezés a ma országos szemészeti központként működő kórház, melyet Szent Lajos a 13. században hozott létre menhelyül a Szentföldről hazatért 300 vak lovag ellátására. Erről a kórházról kapta a nevét Párizs egyik közigazgatási körzetét alkotó negyed is (Bárdosi–Karakai 1996: 208).

Alaktani szempontból figyelmet érdemel az összetett alakok helyesírási szabálya. Az összetétel tagjait kötőjel választja el a 100 alatti számok esetében (*soixant-dix-neuf*), kivéve, ha a kötőjelet helyettesítő *et* 'és' kötőszóval képezzük az összetételt (*vingt et un* 'huszonegy', *soixante et onze* 'hetvenegy'). Az *és* kötőszót a tízesekhez kapcsolódó 1-es vagy 11-es szám előtt találjuk, kivéve 81 (*quatre-vingt-un*) és 91 (*quarte-vingt-onze*). A vulgáris latinból örökölt forma, a tízesek és a többi egyes helyiértékű szám közé tett *et* 'és' kötőszó (*trente et deux*, *quarante et quatre*) egészen a 17. századig általános volt.

Az *et* kötőszó megjelenése a *cent* 'száz' és *mille* 'ezer' szavak után jelentésmódosító szerepet tölt be: 'meghatározatlanul sok' jelentést hordoz.

cent un	101
cent et un/une	száznál több, nagyon sok
mille un	1001
mille et un/une...	ezernyi, nagyon sok

A francia nyelvnek sajátossága a nyelvtani nem kategóriája. A határozatlan névelőként is grammatizálódott 'egy' számnév hímnemű és nőnemű formával is rendelkezik mindkét szófajban, vagyis tőszámnévként, ideértve azokat az összetett alakokat is, melyeknek tagjaként megjelenik (1), illetve névelőként (2).

(1) vingt et un livres	huszonegy könyv
vingt et une lettres	huszonegy levél
(2) C'est un chien.	Ez (egy) kutya.
C'est une fleur.	Ez (egy) virág.

Az egyszerű vagy az úgynevezett gyökszámnevek néhány kivételtől eltekintve változatlan alakúak és egyes számban vannak. A kivételhez tartoznak a *vingt* 'húsz' és a *cent* 'száz' számnevek, amennyiben a számnévi szerkezet utolsó elemeiként szerepelnek (1), valamint az *un* 'egy' tőszámnév, melynek *uns* többes számú alakja viszont más szófajt hoz létre: határozatlan névmás lesz (2). Az ezres mindig változatlan alakú (3), a *million*, *milliard* számnevek főnévi természetűek, és mint ilyenek, fölveszik a többes szám -s jelét (4).

(1) <i>quatre vingts</i> , DE: <i>quatre-vingt-un</i> , <i>deux cents</i> , DE: <i>deux cent un</i>	nyolcvan, nyolcvanegy kétszáz, kétszázegy
(2) <i>les uns</i>	egyesek
(3) <i>mille</i> , <i>deux mille</i>	ezer, kétezer
(4) <i>deux millions de personnes</i>	két millió ember

A magyar nyelvben a tőszámnévek mind jelzői (kivéve az értelmező jelző), mind állítmányi funkcióban ragtalanok (1). A főnévi értékű számnév bármely, főnévvel kifejezhető mondatrész lehet, és a főnévre jellemző esetkategóriával rendelkezik (2). A francia nyelvben a tárgyrag hiánya miatt a mondat szórendje, illetve az állítmánykiegészítő vagy határozói szerepben lévő főnevek esetében az előljárószo hordozza a jelentéstartalmat. A magyar *két/kettő* alakváltozat a nyelvtörténet folyamán a melléknévi és a főnévi szerephez igazodva jött létre (3). A lenti példákban idézett magyar *-an*, *-en* ragos számnév csak személyre vagy megszemélyesített fogalomra utal (4). A magyarban a tőszámnévek személyesnévmás-szerű jelentése van, amennyiben személyragot vesz fel. A francia nyelvben csak körülírással lehet kifejezni ezt a jelentésmozzanatot.

(1) Két levelet várok.	J'attends deux lettres.
Ez itt három .	C'est trois, ici.

(2) Kettőt várok	J'attends deux .
Kettőről beszél.	Il parle de deux .
Kettőnek ad almát.	Il offre une pomme à deux .
(3) Két ember érkezik	Deux hommes arrivent.
Kettő érkezik	Deux arrivent.
(4) Ketten vannak a családban.	Ils sont deux dans la famille.
(5) Kettőnket hívják.	Ils attendent nous deux .

1.1.2. A mennyiség kifejezése tőszámnévet tartalmazó szintagmákkal

Fenti kétnyelvű példáinkból is kitűnik, hogy a tőszámnév más szófajokkal, általában főnévvel vagy melléknév + főnév szókapcsolattal alkot mennyiséget jelölő szintagmát. Ennek a szerkezetnek a leggyakoribb formái a francia nyelvben:

- (1) (névelő) + tőszámnév + (melléknév) + főnév
- (2) tőszámnév + mértékegység + DE viszonyzó + főnév
- (3) tőszámnév + mértékegység + DE viszonyzó + melléknév
- (4) létige + DE viszonyzó + tőszámnév + mértékegység

A tőszámnév a főnév előtt helyezkedik el, és ahhoz viszonyzó nélkül kapcsolódik, a 2-es tőszámnévtől fölfelé pedig megelőzheti határozott névelő többes számú alakja (1). A franciában érvényes egyeztetési szabályok szerint a számnév után álló névszót (melléknév, főnév) többes számba tesszük (2). Amennyiben a mértékegység megnevezése szerepel a szerkezetben, a mennyiségnevet (jelen példánkban a „long” ’hosszú’ melléknév) a „de” viszonyzó előzi meg (3). Ha a létige után álló attribútum tőszámnév vagy tőszámnévvel kezdődő szerkezet, akkor is a „de” viszonyzóval kapcsoljuk az *être* létigéhez (4).

(1) (les) deux (belles) filles	(a) két (szép) lány
(2) deux kilos de pommes	két kiló alma
(3) deux mètres de long	két méter hosszú
(4) (Il) est de deux mètres	két méteres

A két nyelv morfoszintaktikai különbsége megmutatkozik a számértékkel ellátott személyt vagy dolgot, illetve a mértékegységet kódoló főnév egyes vagy többes számában. A magyar nyelv megőrzi az egyes számot, míg a francia grammatikai rendszerében szabályosan az egynél több mennyiséget kifejező számnév után az igeragozásban (jelen esetben a létige) többes szám harmadik személyt, a tőszámnévvel meghatározott főnév és melléknév esetében a többes számú alakot (-s többes szám jele) kell használni. Az ige számbeli egyeztetésének az elve érvényesül, mint a magyarban is, ha névmási jelentésben használjuk a tőszámneveket.

(Les) trois jeunes filles sont parties.	(A) három lány elment.
(Les) trois sont parties.	(Mind)hárman elmentek.

A főnévvel történő egyeztetés szabálya nem érvényes akkor, ha a főnév + tőszámnév szerkezetben a jelzett személynek vagy dolognak nem a mennyiségét, hanem a valós vagy elképzelt sorban betöltött helyét jelöli a sorszámnév helyett használt tőszámnév (1). Itt jegyezzük meg, hogy a köznapi használatban a magyar nyelvre is jellemző, és folyamatosan terjedő, bizonyos esetekben vitát kiváltó tendencia a tőszámnév szemantikai funkcióváltása, vagyis a sorszámnév tőszámnévvel történő helyettesítése („*Hova jár a gyereked? A hat B-be.*”). A francia nyelvben szabályszerűen tőszámnevek helyettesítik a sorszámneveket akkor, ha dinasztiai, pápák sorszámát jelölik (2), ugyanakkor kivételt képez az első és az ötödik sorszámnév (3). Hasonló jelenség figyelhető meg a hónap napjainak jelölésekor. A napok

száma tőszámnévként illeszkedik a dátumba (4), amit a magyar nyelv is elfogad nyelvi variációként, míg a hónap első napját következetesen sorszámnévvel jelöli a francia nyelv (5). A sorszámnév tőszámnévvel történő helyettesítésével találkozunk a sajtótermékek címlapjának megnevezésekor (6).

(1) <i>page dix</i>	oldal (tíz) = tizedik oldal
(2) <i>Napoléon deux</i>	Napoleon (kettő) = II. (második) Napoleon
(3) a) <i>François Premier</i>	I. (első) Ferenc
b) <i>Charles Quint</i>	V. (ötödik) Károly
(4) <i>le deux juillet</i>	július kettő / július másodika
(5) <i>le premier juillet</i>	július elseje
(6) <i>à la une</i>	címlapon

A tőszámnév + főnév szerkezetű, a lenti példában idézett típusú sportkifejezések főnévi elemei megőrzik az egyes számú alakot (1), de a főnevesült számneveket tartalmazó politikai kifejezésekben az egyeztetés szabálya vonatkozik a névelőre és az igealakra is (2).

(1) <i>le onze tricolore a gagné le match</i>	a francia válogatott 11 megnyerte a meccset
(2) <i>les Vingt-huit se réunissent</i>	a Huszonnyolcak tanácskozásra összeültek

1.2. Sorszámnevek a számbeliség kifejezésében

A sorszámnevek (*ordinaux*) csoportja a főnév által kifejezett személy vagy dolog valós vagy képzeletbeli sorrendben való elhelyezkedését jelöli. Természetüknél fogva ezek a számnevek minősítő (*qualificatif*) tulajdonságúak, és csak az alak és eredetbeli hasonlóságuk miatt kapcsolódnak a tőszámnév kategóriához. A magyar nyelvben ennek a leginkább melléknévi használatú számnévi csoportnak az elemeit az *első* és *második* számnév kivételével a tőszámnévből képezzük a *-dik* képzővel.

A francia sorszámnevet (*adjectifs numéraux ordinaux*) a *premier* 'első' és *second* 'második' sorszámnevek kivételével az *-ième* képző segítségével szintén a tőszámnévből képezzük (1). Ez a szabály vonatkozik az 1 – 9 számra végződő összetett sorszámnevekre is, ahol a *premier* és *second* alakok már nem használhatók (2). A *second* és a *deuxième* sorszámnév, amennyiben nem összetett sorszámnévben található, felcserélhető.

(1) <i>troisième (trois+ième)</i>	harmadik
(2) <i>vingt et unième, vingt-deuxième, vingt-troisième ...</i>	huszonegyedik, huszonkettedik, huszonharmadik...

A főnévként (1), attribútumként (2) vagy melléknévként, főnévvel alkotott szerkezetben (3) használt *premier* és *second* sorszámneveket, mint a mellékneveket, némben és számban, az ezektől eltérő sorszámneveket (4) csak számban egyeztetjük a jelölt tárggyal, illetve személlyel.

A lenti példáink is mutatják, hogy a francia nyelvben – a magyartól eltérő módon – az általában kötelezően használt névelő, valamint a személyes névmás rendelkezik hímnemű és nőnemű, illetve egyes és többes számú alakokkal.

(1) a) <i>Le premier (coureur) est arrivé.</i>	Az első (futó) beérkezett.
b) <i>La première (course) est partie.</i>	Az első futam elindult.
(2) a) <i>Il est le premier.</i>	Ő (egy férfi) az első.
b) <i>Elle est la première.</i>	Ő (egy nő) az első.
(3) a) <i>le premier rang, les premiers rangs</i>	az első sor, az első sorok
<i>la première édition, les premières éditions</i>	az első kiadás, az első kiadások
b) <i>le second (vagy le deuxième) étage</i>	a második emelet

la seconde classe, la deuxième classe	másodosztály, második osztály
(4) Les quatrièmes arrivent	A negyedikek érkeznek.

A latin nyelvben létező első tíz sorszámnévi gyökszó a *premier* és *second* kivételével csupán nyomokban, egyes kifejezésekben található meg: *tiers*, (*tiers état* 'harmadik rend', *tiers monde* 'harmadik világ') *tierce* (*une tierce personne* 'kivülálló személy'), *quart* (*quart d'heure* 'negyed óra'), *quint* (*Charles Quint* 'V. Károly'). Némelyik főnévként önállóan vagy szóösszetételekben rögzült: *dîme* 'tized', *printemps* 'tavasz'.

A sorszámnév esetében nincsen olyan kérdőszó, mellyel kifejezetten a dolog, fogalom, személy sorban elfoglalt helyére (hányadik?) kérdezhetnénk. A kérdőszó vagy a *quel/quelle* 'melyik' (1) vagy a dátumokra vonatkozó kérdés esetében *le combien* 'hányadika' lexikát használjuk (2). A sorszámnevek helyesírása is eltér a magyartól. A tőszámnevet követő pont helyett a szám fölötti jobb sarokban kisebb karakterrel írt *-e* (2e) vagy *-ème* (2ème) jelzi a sorszámnevet: kivételt képez az első: 1er, 1ère. A dátumok esetében a *le* névelőt követi a tőszámnév, ugyancsak pont nélkül (3).

(1) Tu habites à quel étage?	Hányadik emeleten laksz?
(2) Le combien sommes-nous aujourd'hui?	Hányadika van ma?
(3) Nous sommes le 9 novembre.	November 9.

1.3. A szorzat és a tört kifejezésére szolgáló számnevek és képzők a mennyiség kifejezésében

Ahogyam fent jeleztem, a teljes szókészlettel rendelkező tő- és sorszámnévi szómezőhöz képest a szintén a számszerűség és mennyiség fogalmát hordozó *szorzónevek* (1) lexikalizált formában a francia rendszerben hiányosan maradtak fent. A melléknévként vagy főnévként megjelenő számnevek (*une somme triple*, háromszoros összeg', *le triple de la somme* 'az összeg háromszorosa') magyar megfelelői a szorzó számnevek -s melléknévképzővel ellátott alakjai. A számhatározó funkcióban található szorzószám (*háromszor*, *négyszer* stb.) a francia nyelvben a tőszámnév + *fois* főneves szerkezettel fejezhető ki (2). Az aritmetikában használatos kifejezés (*háromszor öt*) szorzószámát a franciában tőszámnév + ige + *par* előjárós szerkezettel is kifejezhetjük (3).

(1) <i>simple</i>	egyszeres
<i>double</i>	kétszeres
<i>triple</i>	háromszoros
<i>quadruple</i>	négyszeres
<i>quintuple</i>	ötszörös
<i>sextuple</i>	hatszoros
<i>septuple</i>	hétszeres
<i>octuple</i>	nyolcszoros
<i>nonuple</i>	kilencszeres
<i>décuple</i>	tízszoros
<i>centuple</i>	százszoros
(2) <i>Il a crié trois fois.</i>	Háromszor kiáltott.
(3) <i>trois fois cinq / cinq multiplié par trois</i>	háromszor öt / öt szorozva hárommal

Az egyenlő részre bontott egész egyik részét nevezi meg a törtszámnév, jelölve azt is, hogy hány részre osztottuk az egészet. A francia nyelvben a *valahányad* mennyiséget kifejező lexikai egységek a *demi* 'fél', *tiers* 'harmad', *quart*, 'negyed' kivételével a sorszámnevek alakjait veszik át: *le cinquième de la somme* 'az összeg ötöde'. A törtszámjegyek esetében, miként a magyarban, gyakran tőszámnévvel fordulnak elő. A jelző, az egyenlő hányadok

számát mutatja. Az aritmetikának megfelelően a számlálóban a tőszámnév, a nevezőben a törtszámnév található: *le trois centième* '3/100'.

A „fél” kifejezésére az aritmetikában a *demi* szót használjuk (*trois plus un demi* 'három plusz fél'), de a *moitié* 'fél' lexika felel meg 'valaminek a fele' jelentésnek, ha a főnév is szerepel a szerkezetben: *la moitié de la pomme* 'az alma fele'.

1.4. Képzők szerepe a számbeliség kifejezésében

A mai francia nyelvhasználatban, bár korlátozott számban, de képezhető tőszámszókból más szemantikai alcsoportba tartozó számjelentésű lexika. A *-aine* képző segítségével alkotunk *gyűjtőfogalmat*, melyben a szótó által jelzett számbeliség pontosan vagy megközelítőlegesen érvényesül. Ezt a megközelítőleges '*nombre approximatif*' számnevet a franciában a *nyolcas*, *tizes*, *tizenkettes*, *tizenötös* tőszámszókból (1), ezt követően *húsztól százig* a tízesekből, illetve a százask többszöröséből képezzük. A mennyiség kifejezése az „*une* + tőszámnév + *-aine* + *de* + főnév” szó szerkezetben történik (2). Az „ezernyi” megfelelője morfológiai szempontból kivételt képez a hímnemű névelő és az eltérő képző használata miatt (3). Az *-aine* képzős számnevek magyar megfelelői hiányosan lexikalizálódtak: a *tucatnyi*, *ezernyi*, *milliónyi* alakok használatosak. A grammatikai egyes számú gyűjtőszámokat a magyarban körülírással (4), a mennyiség fokozását kifejező többes számú alakjait a számnév ismétlésével vagy többes számban való szerepeltetésével képezzük (5).

(1) <i>huitaine, dizaine, douzaine</i>	körülbelül nyolc, körülbelül tíz, tucatnyi
(2) <i>une vingtaine de livres</i>	körülbelül húsz könyv
(3) <i>un millier de livres</i>	ezernyi könyv / tekintélyes mennyiségű könyv
(4) <i>une vingtaine de</i>	olyan húsz, körülbelül húsz
(5) <i>centaines</i>	száz meg száz, százak

Személyek korát, évfordulókat fejezik ki megközelítőleges pontossággal melléknévként vagy főnévként az *-aire* képzős származékok.

<i>quadragénaire</i>	negyven éves, negyvenes
<i>centenaire</i>	százéves, századik évforduló
<i>le millénaire</i>	ezeréves, ezredik évforduló

A jelzői funkcióban létező *-al* végű számnévi származékok az időtartamot, a perioditást jelentik meg (1). A *-bi* és *tri-* prefixumok az ismétlődés gyakoriságát fejezik ki (2).

(1) <i>annal</i>	éves
<i>décennal</i>	tíz évig tartó / tíz évente esedékes
(2) <i>biquotidien</i>	napi két alkalommal
<i>trimensuel</i>	havi három alkalommal

2. A határozatlan mennyiség kifejezése a francia nyelvben

A fent bemutatott, a határozott mennyiséget, a számszerűséget kifejező számnévi csoport mellett mindkét nyelv rendelkezik olyan nyelvi eszközrendszerrel, amely segítségével a nem definiálható mennyiség jelentésmozzanatát is képes hordozni. Ennek egyik típusa a lexikalizált nyelvi elemek halmaza, a másik azon grammatikai szerkezeteké, melyek segítségével a beszélő képes a bizonytalan, a határozatlan mennyiség, illetve ez utóbbi hiányának a kifejezésére.

2.1. Lexikalizált nyelvi elemek a határozatlan számbeliség kifejezésére

A nem számszerűsíthető mennyiséget kifejező lexikai elemek a főnév által jelölt dologról vagy személyről adnak nem számszerűsített, mennyiségi információt. Ezek a francia nyelvtani rendszerben lehetnek melléknevek, névmások, névelők, határozószók és névszói determinánsok.

A lexikailag leggazdagabb csoport a grammatikai rendszerezések által *határozatlan melléknév (adjectif indéfini)* (Grevisse: 1976) vagy a morfoszintaktikai viselkedésüket inkább kifejező *nem számszerűsíthető determináns (quantitatifs non chiffrés)* (Bárdossi–Kiss–Pataki–Pálfy 1989) névvel tipologizált lexikák. Ezek a nyelvi elemek lehetnek melléknévi és névmási természetűek. Jelentéstartalmuk tekintetében, a határozatlan mennyiség nagysága szerint ezek a nyelvi elemek hordozhatják az egész, a teljesség (1), a viszonylagos nagy mennyiség (2) vagy a hiány képzetét (3). Amennyiben a dolog vagy személy hiányát fejezik ki, a „ne” tagadószóval együtt használjuk őket (4). Egyesek névmásként is kifejezik a számbeliséget (5) vagy személyek/dolgok hiányát (6). A lenti példák mutatják, hogy többek közülük, a két vagy négy alakot tartalmazó melléknevek, nemből és/vagy számban egyeznek az általuk jelzett főnévi csoporttal (1, 3).

Melléknevek	
(1) tout le pays, toute la ville, tous les sacs, toutes les portes	az egész ország, az egész város minden táská, minden ajtó
(2) maintes fois, maintes reprises, (irodalmi) plusieurs tables quelques filles	számos alkalom több asztal néhány lány
(3) aucun, aucune nul, nulle	egyik sem egyik sem
(4) Aucun livre ne manque. Aucune table n'est pleine.	Egyik könyv sem hiányzik. Egyik asztal sincs tele.
Névmások	
(5) Plusieurs sont venus.	Többen/többek eljöttek.
(6) Aucun n'est venu.	Egyetlen egy sem jött el.

A határozatlan mennyiséget kifejező lexikalizált nyelvi elemek másik jelentős csoportját a határozószók alkotják. Ezek az egyalakú szavak a „de” viszonyzóval bevezetett főnévi szerkezet tagjaként a főnévvel kifejezett dolog határozatlan mennyiségét fejezik ki szemantikailag érzékeltetve a mennyiség mértékét a „kevés” fogalmától az „elég” és a „sok” fogalmán keresztül a „túl sok” jelentésig (1). Ezen határozók segítségével történik a francia nyelvben a mennyiségek összehasonlítása is (2).

Határozószó	
(1) assez (de tables)	elég (sok asztal)
beaucoup (de tables)	sok (asztal)
peu de (riz)	kevés (rizs)
trop de (riz)	túl sok (rizs)
énormément de (fautes)	hatalmasan = rendkívül sok (hiba)
(2) moins de (fautes)	kevesebb (hiba)
plus de (fautes)	több (hiba)
autant de (fautes)	ugyanannyi (hiba)

A névszóval alkotott szerkezet szintén a „de” viszonyzóval kapcsolódik a dolgot vagy személyt megnevező főnévhez, melynek határozatlan mennyiségét kívánja kifejezni.

Névszói determináns	
une quantité de problèmes	nagy mennyiségű = sok probléma
un grand nombre de problèmes	nagy mennyiségű = sok probléma
une multitude de problèmes	problémák sokasága
un tas de problèmes	egy csomó probléma

Míg a határozott számnevek csak a megszámlálható főnevek mennyiségi determinánsai lehetnek, a határozatlan mennyiséget kifejező határozói és névszói determinánsok egyaránt szerepelhetnek az anyagnevek (1), az elvont fogalmat jelölő főnevek (2), valamint a megszámlálható főnevek csoportjába tartozó névszók előtt.

(1) beaucoup de vin	sok bor
(2) beaucoup de bonheur	sok boldogság
(3) beaucoup de pommes	sok alma
(1) un soupçon de liqueur	egy gondolatnyi likőr
(2) un tas de fautes	egy csomó hiba
(3) une grande quantité de livres	nagy mennyiségű könyv

2.2. Qualitatív melléknevek mennyiségjelzői funkcióban

Egy viszonylag korlátozott számú qualitatív melléknévi csoport konkrét főnevekhez kapcsolódóan különböző pontossággal képes kifejezni a mennyiséget is. Ezek a melléknevek a dolgok, élőlények fizikai vagy elvont tulajdonságait fejezik ki, és tőszámnévvel alkotott szintaxisban, mely lehet összehasonlítás is, számszerűsíthetik ezt a tulajdonságot, vagyis megadják, mekkora, hány, milyen méretű, mértékű valami vagy valaki. Ebbe a melléknévi csoportba tartoznak az alábbiak is:

large 'széles', *âgé* 'korú', *cher* 'drága', *long* 'hosszú', *bas* 'alacsony', *épais* 'vastag', *mince* 'vékony' stb.

Il est long.	Hosszú.
Il est long de cinq mètres.	Öt méter hosszú.
Il est plus cher de 100 euros.	Száz eurónál drágább.

Egy másik melléknévi csoport, a szemantikai értelemben a priori nagyságot, mértéket kifejező melléknevek (*élevé* 'magas', *énorme* 'hatalmas', *considérable* 'jelentős', de még a *beau* 'szép' melléknév is) szemantikai gazdagságuk révén lehetővé teszik, hogy a nagyság- vagy gyűjtőnevek jelzőjeként határozatlan mennyiséget fejezzenek ki.

un prix élevé	magas ár
une inflation énorme	hatalmas infláció
une augmentation considérable	jelentős áremelés

A francia szakirodalom is érdeklődéssel kíséri egyes qualitatív melléknevek – bizonyos szemantikai, szintaktikai és pragmatikai feltételek és körülmények mellett – kvantitatív jellegű jelentésbővülésének jelenségét (Giry–Schneider 2011). Jacqueline Giry–Schneider tanulmányában egyik legfontosabb jellemzőként emeli ki, hogy többnyire szubjektív mennyiségi értékelést adnak a jelzett főnévvel kifejezett jelenségről. Hangsúlyozza továbbá, hogy ezeknek a mellékneveknek a köre széles és folyamatosan bővülő, hiszen a fizikai jellemzők (nagyság, szélesség, súly) leírása mellett a társadalmi, gazdasági, szociológiai (népesség, fogyasztás, fizetés stb.) jelenségek mennyiségi jellemzésére is alkalmasak. Bizonyos lexikai és szemantikai körülmények között megközelítőleg mennyiséget kifejező melléknevek közül – melyek a magyar nyelvben is hasonlóan viselkednek – egyesek a

lekicsinylés, mások az értékelés erősen affektív kifejezésére alkalmasak (*ridicule* 'nevetséges', *astronomique* 'csillagászati'). A mai kor embere túlzó nyelvhasználatának kedvelt elemei például a *pharaonique* 'fáraóval kapcsolatos jellegű', itt: 'rendkívül, mértéktelenül nagy, kolosszális', vagy a *titanesque* 'titáni, rendkívüli nagyságú' jelentésben használt melléknevek. Ez utóbbiak eredeti jelentésében ugyan áttételesen megjelenik a mennyiség fogalma, hatásukat a szokatlan szókapcsolatban érik el.

un salaire raisonnable	ésszerű (normális) fizetés
un beau salaire	szép fizetés
un salaire ridicule	nevetséges (nevetségesen kevés) fizetés
un salaire dérisoire	nevetségesen kevés fizetés
un revenu astronomique	csillagászati (mértékű) jövedelem

2.3. Igével kifejezett határozatlan mennyiség

Terjedelmi korlátok miatt nem kívánok foglalkozni az ige szófajához kapcsolódó mennyiségi–számbeli jelentéstartalom kifejezési lehetőségeivel, csupán jelzem, hogy mennyiséget több-kevesebb pontossággal – mindkét nyelvben – az igék vagy az igékkel alkotott szószerkezetek is képesek kifejezni. Lássuk például a *La farine pèse un kilo* 'A liszt egy kilót nyom', vagy a *La somme approche 1000 euros* 'Az összeg megközelíti az ezer eurót' típusú mondatokat! Az igei szinonimák ezen túl képesek kifejezni a mennyiségi fokozást, illetve léteznek olyan grammatikai eszközök, mint az igei aspektus, mely bizonyos prefixumok és suffixumok révén a cselekvés gyakoriságának jelentésmozzanatát képes hordozni az ige alapjelentésén kívül. Pl. *polir* — *repolir* 'csiszol, újra csiszol', *crier* — *criailler* 'kiált, kiáltozik'. Az ige mint mennyiségfogalmat hordozó kategória egy teljes összehasonlító tanulmányt kitölthet.

2.4. A mennyiség kifejezése az egyes és többes számú főnév oppozíciójával

Ahogy fentebb utaltam rá, a francia főnévi rendszer különbséget tesz megszámlálható (*livre-livres* 'könyv, könyvek') és az anyagneveket (*riz* 'rizs') vagy elvont fogalmat (*bonheur* 'boldogság') jelölő ún. megszámlálhatatlan főnevek között. Ez utóbbiak, akárcsak a magyarban, többes számban nem vagy csak alkalmilag jelennek meg. A többes számú főnévi alak kiejtésben nem különbözik az egyes számútól. Ugyanazt halljuk: *fille* 'lány', *filles* 'lányok'. Ebben az esetben a névelő segít az eligazodásban: *la/une fille*, illetve többes számban *les/des filles*. Ugyanakkor a szó végi *-s* vagy *-x*, a többes szám jele hangzóvá válik, ha néma *h*-val vagy magánhangzóval kezdődik a következő szó. Vannak olyan főnevek, melyek nem a néma *-s* vagy *-x*-szel képezik a többes számot: *cheval*, *chevaux* 'ló, lovak'. Ebben az esetben a többes számú szó hangalakja is kifejezi a mennyiség fogalmát. Egyes főnevek jelentést váltanak, ha többes számba kerülnek: *lunette* 'távcső', *lunettes* 'szemüveg'.

A magyar nyelv rendszerétől eltérő módon a francia névelőknek létezik *részelő névelő* (*article partitif*) formája is, mely képes hordozni a számbeliség fogalmát. A megszámlálhatatlan főnevek meghatározatlan mennyiségét a részelő névelő nemből egyeztetett alakjával fejezzük ki (1). Amennyiben a konkrét mennyiséget kívánjuk kifejezni, a mennyiséget kifejező főnév + DE prepozíció + főnév szerkezettel tehetjük meg (2).

(1) <i>du riz</i>	rizs
<i>de la bière</i>	sör
<i>de l'eau</i>	víz
(2) <i>un kilo de riz</i>	egy kiló rizs

Fontos felhívni a figyelmet a magyartól eltérő használatra a páros testrészek, valamint a hozzájuk tartozó ruhadarabok, cipők nevének használatával kapcsolatban. A francia nyelvben ezek többes számban használatosak: *J'ai mal aux pieds* (fáj a lábam), *Mes chaussures sont brunes* (barna a cipőm).

3. Számnevek a frazeológiai egységekben

A számnevet tartalmazó frazeológiai egységek mint állandósult szókapcsolatok szemléletesebben, erősebb hangulati színezettel jelölnek meg egy-egy fogalmat, gondolati–érzelmi tartalmat. Emellett igaz az alábbi számnevet tartalmazó kifejezésekre, hogy a bennük található számnév maga is „átszíneződik” jelentésben. Ez különösen a fordítás során vet fel a nehézséget. „[...] a frazémákat (szólásokat, közmondásokat, állandósult szókapcsolatokat), melyekben az egész jelentése nem automatikusan áll össze az elemek jelentéséből, valójában nem is fordítjuk, inkább ’megfeleltetjük’, azaz megkeressük azt a célnyelvi szólást, közmondást, amelyet a célnyelvi beszélők hasonló helyzetben használni szoktak” (Klaudy 2007: 69). A teljesség igénye nélkül néhány érdekes példát sorolok fel a határozott számnevet tartalmazó állandósult szókapcsolatok közül⁷⁸. A felidézett példák esetében először megadom a tükörfordítást, majd kiválasztom az alapvetően azonos kulturális, stiláris kifejezőerővel rendelkező magyar megfelelőt.

Un tiens vaut mieux que deux tu l'aura	Jobb ma egy tessék, mint kettő majd = jobb ma egy ajándék, mint két beígért
couper les cheveux en quatre	nagyon aprólékosan végzi a munkát
cinq sur cinq	ötből öt = világosan
être plié en quatre	négyrét görnyedve (harsányan nevet)
être tiré en quatre épingles	négy csipesszel kifeszítve = mintha skatulyából húzták volna ki
se saigner aux quatre veines	négy vénából vérzik = komoly pénzügyi áldozatot hoz
tourner sept fois sa langue dans sa bouche	hétszer megforgatja a nyelvét a szájában = meggondolja, mielőtt beszél
chercher midi à quatorze heures	delet keres 14 óraker = bonyolítja az egyszerűt

A francia nyelvet tanulókat bizonyára meglepi a *huit jours* 'nyolc nap' vagy *huitaine* 'egy hét', és a *quinze jours* 'tizenöt nap' vagy *quinzaine* 'két hét' jelentés. A szóhasználat háttérében a római idők naptárrendszerének sajátossága húzódik meg. A hónapot ugyanis négy nem egyenlő részre osztották, amelyekben hét és nyolc nappól álló periódusok váltották egymást. Ennek megfelelően a hét meg nyolc napokból álló tizenöt nap jelezte a hónap felét. Más értelmezés (Bárdosi–Karakai 1996) szerint a kelta gall befolyás fedezhető fel a szerkezetben. Igazolással a welszi nyelv példáját idézi, mely ma is *wyth-nos* 'nyolc éj = egy hét' elnevezést használja az egy hét időtartam jelölésére.

Az állandósult szókapcsolatokban határozott tőszámnevek alkalmanként olyan módon is elveszíthetik pontos számbeli értéküket, hogy vagy megszorító vagy túlzó értelmű használatukban határozatlan mennyiséget fejeznek ki.

un oeuf gros comme quatre	olyan nagyságú tojás, mint négy = hatalmas tojás
je dis cent fois	százszor mondtam.
des mille et des cents	ezrek és százak = sok
il est à mille lieues	ezer mérföldre van = messze van
être à cent lieues de penser	esze ágában sincs azt gondolni
les bottes de sept lieues	hét mérföldes csizma

⁷⁸ A példákat M. Ashraf - D. Miannay: *Dictionnaire des expressions idiomatiques*, illetve Dourdon: *Le dictionnaire des proverbes et dictons de France* szótárak szócikkeiből válogattam.

A sorszámnevek is megjelennek az állandósult szókapcsolatokban. Közülük egyet választottam, amelyben egyszerre két, ráadásul egy ősi, gyökszó típusú sorszámnév található: *se moquer du tiers comme du quart* 'viccel a harmadikkal, mint a negyedikkel = füttyül mindenre és mindenkire'.

A határozatlan számnevek közül leginkább a *beaucoup* 'sok', *peu* 'kevés', *trop* 'túl sok' szerepelnek állandósult szókapcsolatban. Egyik leghosszabb, spanyol eredetű közmondás álljon itt például! *Trois beaucoup et trois peu sont pernicious à l'homme: beaucoup parler et peu savoir; beaucoup dépenser et peu avoir; beaucoup présumer et peu valoir.* 'Három sok és kevés, mely veszélyes az emberre: ha sokat beszél és keveset tud; ha sokat költ és keveset tud magáénak; ha sokat feltételez magáról, de keveset ér.'

4. Összegzés

A számbeliség, a mennyiség kifejezésének nyelvi eszközeit kívántam bemutatni a francia-magyar összehasonlító tanulmányomban. A teljesség igénye nélkül elkészített szófajtipológiai, morfoszintaktikai összehasonlító elemzés összegzésekként elmondhatjuk, hogy mindkét nyelv rendelkezik olyan nyelvi eszközökkel, melyek segítségével kifejezhetjük a határozott számbeliséget és a határozatlan mennyiséget. A határozott mennyiség kifejezése, a grammatikai rendszerezésben és az ebből adódó elnevezésekben mutatkozó különbségektől függetlenül, mindkét nyelvben a számnevek hasonló szemantikai alcsoportjai (tőszámnév, sorszámnév, törtszámnév, szorzó számnév, osztó számnév, gyűjtő- vagy megközelítőleges számnév) révén történik. A különbség elsősorban abban mutatkozik meg, hogy rendelkezésre áll-e és milyen mértékben lexikalizált szókinckészlet az egyes alcsoportok szómezejének lefedésére. A francia számnévtípusok közül a tő- és a sorszámnév rendelkezik teljes lexikai sorral, melyet egyszerű és összetett számnevek sora alkot. A sorszámnevet a tőszámnévből képző segítségével alkotjuk, a törtszámnév a sorszámnév alakját vette át, a szorzó számnév és a gyűjtőszámnév hiányzó elemeit pedig körülírással fejezzük ki. Mindkét nyelvben fontos szerepet kapnak a képzők a szemantikai alcsoportok létrehozásában. A morfológiai vizsgálatból kiderült, hogy a tőszámnévi sorban (és származékaiban) a francia nyelv a gall eredetű húszas és a rómaiak által meghonosított tízes számrendszer elemeit keveri.

A határozatlan mennyiség kifejezése elsősorban egy lexikalizált szófajtipussal, a határozatlan számnevekkel történik mindkét nyelvben. A határozatlan mennyiséget, akárcsak a magyar nyelv, a francia is képes kifejezni más szófajokkal (ige, melléknév). Az egyéb grammatikai eszközökkel kifejezett mennyiség, például a többes szám jelölése kapcsán jelentős különbség mutatkozik a két nyelv között. A franciában az *egy* számnévnél nagyobb tőszámnévek után előírt a többes szám jelölése a jelölt főnéven, valamint a szintagmához tartozó igén és melléknéven. A morfoszintaktikai kitekintés rámutatott, hogy a számnevek mindkét nyelvben viselkedhetnek melléknévként, lehetnek főnévi, névmási szerepben, de amíg a francia tőszámnévek csak gyökszóként léteznek, a magyar nyelv alkalmas a tőszámnévek gazdag esetragos paradigmásorának létrehozására. A francia nyelvben az előljárók fejezik ki a szintaktikai viszonyt.

A grammatikai szempontú bemutatást érdekességképpen kiegészítettem néhány állandósult szókapcsolat felidézésével, melyek a határozott vagy határozatlan mennyiség nyelvi eszközeit jelenítik meg. A frazeológiai egységek összevetéséből kiderült, vannak a magyarral szó szerint megfeleltethető szókapcsolatok, de léteznek más-más referenciával rendelkező számneves szerkezetek, melyek fordítása körültekintő óvatosságot igényel.

Felhasznált irodalom

Balogh Judit–Haader Lea–Keszler Borbála–Kugler Nóra–Laczkó Krisztina–Lengyel Klára (2000): *Magyar grammatika*, Nemzeti tankönyvkiadó, Budapest, 2000

Bárdosi Vilmos–Karakai Imre (1996): *A francia nyelv lexikona*, Corvina, Budapest, 1996.

Grevisse (1975): *Le bon Usage*, Édition J. Duculot, Paris, 10. kiadás, 1975.

Jacqueline Giry-Schneider (2011): *L'expression de la quantité approximative en français: les adjectifs de quantité: Ou comment un salaire peut être "confortable" ou "ridicule"*. 2011. <https://hal-upec-upem.archives-ouvertes.fr/hal-01018064>

Klaudy Kinga (2007): *A frazeologizmusok szó szerinti fordításáról*. In: *Nyelv és fordítás*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2007. 69-79.

Felhasznált szótárak

Mahtab Ashraf–Denis Miannay: *Dictionnaire des expressions idiomatiques* LGF, Paris, 1995.

Dourdon: *Le dictionnaire des proverbes et dictons de France*, Hachette, Paris, 1986.

SZÁMNEVEK A ROMÁN NYELVBEN

NAGY SÁNDOR ISTVÁN

A számneveknek a román nyelvi elnevezése a francia numéral, illetve latin numeralis szavakból származó *numeral* kifejezés. Többes számban: *termeni numerali* (hímnem, számnévi terminusok), *litere numerale* (nőnem, számnevek betűkkel). (WWW1)

Számnevek osztályozása

Szerkezet szerint:

- a) egyszerű számnevek (*numerale simple*): *doi* (kettő), *patru* (négy), *zece* (tíz)
- b) összetett számnevek (*numerale compuse*): *șaisprezece* (16), *douăzeci și unu* (21), *cincizeci* (50).

Jelentésük alapján:

1. Tőszámnév (*numeral cardinal*)
2. Azonosító számnév (*numeral de identificare*)
3. Sorszámnév (*numeral ordinal*)

1. Tőszámnév (*numeral cardinal*)

A *cardinal* (-e) szó a francia *cardinal*, illetve latin *cardinalis* kifejezésekből származik, jelentése fontos, elsődleges, alapvető. Mint számnév kifejez egy absztrakt egész számot vagy meghatározott számú tárgyat vagy személyt. (WWW2) Osztályozásuk:

Tulajdonképpen tőszámnévek (*numerale cardinale propriu-zise*): *doi* (2), *trei* (3), *cinci* (5), *nouă* (9)

Gyűjtő tőszámnévek, ritkán csoportosító számnevek (*numerale colective* – francia *collectif*, latin *collectivus*): *amândoi* (mindketten), *tustrei* (mindhárman). (WWW3)

Szorzó tőszámnévek (*numerale multiplicative* – francia *multiplicatif*): *înzecit* (tízszeresen), *triplu* (tripla), *dublu* (dupla). (WWW4)

Osztó tőszámnévek (*numerale distributive* – francia *distributif*, latin *distributivus*): *câte doi* (kettenként), *câte patru* (négyenként). (WWW5)

Tört tőszámnévek (*numerale fracționare* – francia *fractionnaire*): *treime* (harmad), *sfert* (negyed), *jumătate* (fél). (WWW6)

Határozói tőszámnév (*numerale adverbiale* – francia *adverbe*, latin *adverbium* – határozói) vagy ismétlő tőszámnév (*de repetiție* – francia *répétition*): *de trei ori* (háromszor), *de șapte ori* (hétszer). (WWW7)

Legfontosabb tőszámnévek a román nyelvben:

1: *unu, una* (amikor főnév előtt van *un, o*; amikor főnév helyett van, akkor *unul, una*). Latin *unus, -a* -ból származik. (WWW8)

2: *doi, două* (latin *diu, douae*) (WWW9)

3: *trei* (latin *tres*) (WWW10)

4: *patru* (latin *quattuor*) (WWW11)

5: *cinci* (latin *cinque* (= *quinque*)). (WWW12)

6: *șase, regionalis șese* (latin *sess*) (WWW13)

7: *șapte, regionalis șapte* (latin *septem*) (WWW14)

8: *opt* (latin *octo*) (WWW15)

9: *nouă* (latin *novem*) (WWW16)

10: *zece, zeci (zeciuri)* (latin *decem*) (WWW17)

Száz: *sută, sute*. Száz feletti számneveket egy másik számnév előzi meg, amelyik jelöli hány százról van szó: *trei sute* – 300, *opt sute* – 800. (szláv *suto*) (WWW18)

Ezer: *mie, mii* (latin *milia*) (WWW19)

Millió: *milion, milioane* – semleges nemű (francia *million*) (WWW20)

Milliárd: *miliard, miliarde* – semleges nemű (francia *milliard*) (WWW21)

Trilliárd: *trilion, trilioane* – semleges nemű (francia *trillion*) (WWW22)

A román nyelvben az egyszerű számnevekből (1-9) alkotják az összetetteket (11-19). (WWW23):

11/ *un(u) + spre + zece = unsprezece* (változatok: *unsprece, unșpe*). javaslat: beszéltnyelvi rövid változatok

12/ *doi + spre + zece si două + spre + zece* (változatok: *doisprece, douășprece; doișpe, douășpe*).

13/ *trei + spre + zece = treisprezece* (változatok: *treisprece, treișpe*).

14/ *patru + spre + zece = patrusprezece*, irodalmi alakja: *paisprezece* (változatok: *paisprece, paișpe*).

15/ *cinci + spre + zece = cincisprezece* (változatok: *cinsprezece, cincisprece, cinsprece, cinșpe*).

16/ *șase + spre + zece = șasesprezece*, irodalmi alakja: *șaisprezece* (változatok: *șaiprece, șaișpe*).

17/ *șapte + spre + zece = șaptesprezece* (változatok: *șaptesprece, șapteșpe*).

18/ *opt + spre + zece = optsprezece* (változatok: *optsprezece, optșprece, optășpe, opșpe, optasprezece*).

19/ *nouă + spre + zece = nouășprezece* (változatok: *nouășprece, nouășpe*).

A számneveket összekötő *-spre* viszonyzó a szláv (na) nyelvből került a románba.

2. Azonosító számnév (*numeral de identificare*).

A román nyelvben az azonosító számnév mondattani értéke alapján névmási alaptagú szintagma.

A francia *identifier*, illetve latin *identificare* szavakból származó *identificare* kifejezés jelentése megállapítani, meghatározni, pontosítani, azonosítani egy személyt vagy egy tárgyat, illetve több azonos közül meghatározni az eltéréseket. (WWW24) Az azonosító számnévnek tulajdonnévi szerepe van a román nyelvben: kimutat és meghatároz egy tárgyat egy azonos tulajdonságokkal rendelkező tárgyak sokaságából. (WWW25).

Például azt a mondatot, hogy „Találkozunk 17 órakor” románul úgy mondjuk, hogy *Ne întâlnim la ora 17*. Ebben az esetben a 17 egy olyan időegység neve, amely egy a napot alkotó huszonnégyből.

Néhány jellegzetessége:

- független a kapcsolódó főnév nemétől. Például: *nota doi* 'kettes jegy' vagy *pagina douăzeci și unu* 'a huszonegyedik oldal';

- a főnév és számnév mondattani alakzatban mindig a második. Például: *sala unu* '1-es számú szoba, *legea optsprezece* '18-as törvény';

- csak egyes számban lévő főnevekkel alkotnak szintagmákat: *sectorul patru* 'IV. kerület', *camera nouășprezece* '19-es szoba'.

Noha ez a számnév típus nem ragozható (hímnemű alakban használják), ezt felülírta a mindennapi nyelvhasználat, amelyet normaként fogadnak el. Ilyen például az *ora două* '2 óra' vagy *ora douăzeci și două* '22 óra'.

Ilyen norma változás figyelhető meg azoknak a számneveknek az esetében is, amelyek a hónapok első napjaira vonatkoznak. Az első nap hímnemű (*unu martie*, azaz március 1), a második naptól már többféle használat van. Havasalföldön elsősorban nőnemű formát

használnak (*două martie* 'március 2', illetve *douăzeci și două martie* 'március 22'), míg Erdélyben elsősorban a hímnemű változatot használják (*doi martie*, illetve *douăzeci și doi martie*).

3. Sorszámnev (numeral ordinal)

A francia ordinal szóból származó kifejezés, jelentése megegyezik a magyar nyelvben használttal: *primul* (első), *al doilea* (második), *al treilea* (harmadik). (WWW26)

A számnevek szótani elemzésekben lehetnek:

Főnév (*substantiv*): *Cei cinci au sosit târziu.* (Azok öten később érkeztek)

Melléknév (*adjectiv*): *Au sosit la școală șaisprezece elevi.* (Tizenhat gyerek érkezett az iskolába.)

Határozósó (*adverb*): *A văzut filmul de trei ori.* (Háromszor látta a filmet.)

A számnevek mondattani elemzésekben lehetnek:

Alany (*subiect*): *Șase au ajuns la timp.* (Hatan időben odaértek.)

Határozott tárgy (*complement direct*): *L-am observat pe primul.* (Észrevettem az elsőt.)

Határozatlan vagy közvetett tárgy (*complement indirect*): *Am scris despre cel de-al treilea.* (A harmadikról írtam.)

Módhatározó (*complement circumstanțial de mod*): *A plătit înzecit pentru fapta comisă.* (Tízszeresen megfizetett tetteiért.)

Helyhatározó (*complement circumstanțial de loc*): *Am parcat mașina în spatele celei de-a doua.* (A második kocsni mögé parkoltam.)

Célhatározó (*complement circumstanțial de scop*): *Urmează două teste, iar pentru amândouă am omis să învăț.* (Két teszt következik, de mindkettőre elfelejtettem készülni.)

Igei-névszó állítmány névszói része (*nume predicativ*): *Andreea este a patra.* (Andrea a negyedik.)

Mennyiségjelző (*atribut*): *Femeia avea patru fete.* (A nőnek négy lánya volt.)

Román mérték kifejezések

A méréstudomány vagy mérésstan (metrológia) a mértékismeret tudományos leírása. A román nyelv az utóbbit használja ennek a tudományágnak a megnevezésére: a francia métrologie szóból származó *metrologie*-t. (WWW27)

A román nyelv a mérték esetében a latin mensura szóból származó *măsură* (WWW28) kifejezést, míg a mértékegységére a francia unité, illetve latin unitas, -atis szavakból származó *unitate* (WWW29) *de măsură*-t használja. (Chiciuc, Sobor 2004:8)

Napjainkban a román nyelvterületen is a Nemzetközi Mértékegységrendszert használják a hivatalos dokumentumokban. Számos esetben, a vidéki, főleg az idősebb korosztályok szóhasználatában, találkozhatunk archaikus mértékegységekkel is.

SI-mértékrendszer

A Nemzetközi Mértékegységrendszer, röviden SI (Système International d'Unités) modern, nemzetközileg elfogadott mértékegységrendszer, amely néhány kiválasztott mértékegységen, illetve a 10 hatványain alapul. Az SI mértékegységrendszert a 11. Általános Súly- és Mértékügyi Konferencia (Conférence Générale des Poids et Mesures, CGPM) 1960-ban fogadta el

Magyarországon 1979 óta kötelező az SI-mértérendszer használata. Az 1991. évi XLV. törvény 1. melléklete határozza meg a szabványos magyar mértékegységrendszer alapjait. Romániában 1961 óta kötelező az SI-mértérendszer használata. Román elnevezése: *Sistemul Internațional de Unități*. (Moceanu 2016:1)

A mértékegységek rendszerét az alapegységek, kiegészítő egységek és a velük leírható származtatott egységek alkotják.

SI alapegységek	<i>unități fundamentale</i> (WWW30) (francia <i>fondamental</i> , latin <i>fundamentalis</i> szavakból származik)
SI származtatott egységek	<i>unități derivate</i> (WWW31) (francia <i>dériver</i> , latin <i>derivo</i> , -are)
SI kiegészítő egységek	<i>unități suplimentare</i> (WWW32) (francia <i>supplémentaire</i>)

SI alapegységek			
mértékegység neve HU	mértékegység neve RO	mértékegység neve	jele
méter	<i>metrul</i>	hossz	m
kilogramm	<i>kilogram</i>	tömeg	kg
másodperc	<i>secundă</i> (francia <i>seconde</i>) (WWW33)	idő	s
amper	<i>amper</i>	elektromos áramerősség	A
kelvin	<i>kelvin</i>	abszolút hőmérséklet	K
mól	<i>mol</i>	anyagmennyiség	mol
kandela	<i>candela</i>	fényerősség	cd

A román írásrendszerben egyedül a *kilogram* szó esetében írják első betűként a magyarban is használatos *k*-t, minden más szó esetében a *k* hang kifejezésére a *c* betű szolgál.

Származtatott egységekre példa

mértékegység neve HU	mértékegység neve RO	mértékegység neve	jele
négyzetméter	<i>metru pătrat</i>	terület	m ²
köbméter	<i>metru cub</i>	térfogat	m ³
kilogramm/köbméter	<i>kilogram pe metru cub</i>	Sűrűség/volum specific	kg/ m ³
Méter/másodperc	<i>metrul pe secundă</i>	sebesség	m/s
Méter/másodperc ²	<i>metru pe secundă la pătrat</i>	gyorsulás	m/s ²
Newton	<i>Newton</i>	erő	N
Newton X méter - Joule	<i>Joule</i>	Munka, energia/ energie, lucru mecanic, cantitate de căldură	J
Joule/másodperc - Watt	<i>Watt</i>	Teljesítmény / Putere, flux radiant	W

A termodinamikai hőmérséklet esetében használt Kelvin mértékegységet főleg a tudományos számításokban használják. A legelterjedtebb hőmérsékleti skála a közéletben, az európai kontinensen a Celsius fok, amely nevét Anders Celsius svéd tudósról kapta. Jele: °C. Ez érvényes a román rendszerre is, elnevezése *grade* (WWW34) (latin *gradus*) *Celsius*.

A román nyelv számneveihez kapcsolódó fontos jellegzetesség a nemzeti valutához kapcsolódik. Annak elnevezése *leu* (-i), magyarul lej. A szó török *arslanly*, illetve német *Löwen* (taler) eredetű. (WWW35) Ezt a pénzegységet használják Romániában 1867 óta. A román pénznemnek az aprópénze a *bani* (amelynek eredete a Román Etimológia Szótár szerint ismeretlen), (WWW36) magyarul bani. A nagyon magas infláció miatt 2005. július 1-től Romániában valutareformot hajtottak végre: az addigi árakból négy nullát levágtak, ezzel megszületett az úgynevezett „kemény lej”. Öt új bankjegy (1, 5, 10, 50, 100 és 500 lej), és négy új érme (1, 5, 10, és 50 banis) került forgalomba. A hivatalos elnevezések: *Romanian Leu* (ROL), a régi lej, illetve *Romanian New* (RON) az új. A hivatalos forgalomban már csak

az új pénzegységekkel találkozhatunk, viszont a mindennapi szóbeli használatban gyakran a régi pénzegységekben számolnak. 2019 októberében Marosvásárhelyen, a buszon utazva hallottam egy beszélgetést, amelyben az egyik férfi mesélte egy másiknak, hogy 7 milliárd lejért adta el a földjét, beszélgető partnere pedig azt hozta példaként, hogy házat nemrég 6 milliárdért adta el.

A sport területéről is fontos megemlíteni a román nyelv egy jellegzetességét. A különböző küzdelmek záró szakaszaiban vannak nyolcad-, negyed-, illetve elődöntők, majd döntők. A román nyelv követi a számnevek magyarnak megfelelő elnevezéseit, kivéve az elődöntőt: *optimi, sferturi, finală*. Az elődöntő esetében a *semifinală* kifejezést használják. A szöösszetétel a *semi* (a francia eredetű *semi* szó jelentése valaminek a fele vagy fele annyira, WWW37) és a *finală* (francia *final*, illetve latin *finalis*) 'döntő' kifejezésekből áll, azaz 'a döntő fele'.

Archaikus mértékegységek

A két román fejedelemségben (Havasalföld és Moldva) külön álló mértékegység rendszert használtak. Legfontosabb jellegzetességük az volt, hogy az elnevezések nagyrészt átfedték egymást, de a nagyságuk területenként változott. (WWW38)

A legtöbb elnevezés latin eredetű volt: *deget* (ujj), *palmă* (teyér), *pas* (lépés).

A ma használt egységes mértékegység rendszernek az alapja 1795-ig nyúlik vissza, amikor is Franciaország törvényesítette a ma már jól ismert *méter*, *kilogramm* és *liter* mértékegységeket.

Az első intézkedések a mértékegységek egységesítésére a XIX. századtól történtek. Például a két fejedelemségben használt *stânjen* (öl) mértékegység közül 1844-től a moldvai, a *stânjenu lui Șerban vodă* marad használatban, melynek eredeti etalonja ma is megtalálható a havasalföldi Cotrocen-i kolostorban, hossza 1,962 m volt.

Havasalföld és Moldva 1859-es egyesülése után vetődött fel egy egységes mértékegység rendszer bevezetésének a szükségessége, ezt 1864. szeptember 15.-én törvénybe is foglalták, melynek végrehajtása 1866. január 1-től vált kötelezővé.

A fejlett gazdasági szereplők számtalan egyeztetése és vitája után létre jött az első nagy nemzetközi mérésügyi egyezmény a Méteregeyzmény (angolul: Treaty of the Meter, franciául: Convention du Mètre - CM), amit 1875. május 20-án, Párizsban írtak alá. Az egyezményt 17 ország írta alá, köztük Osztrák-Magyar Monarchia is.

A szerződő tagállamok elfogadták a francia métert és kilogrammot, mint nemzetközi hossz- és súlymérték etalont. Vállalták egy közös költségvetésű párizsi székhelyű állandóan működő Nemzetközi Súly- és Mértékügyi Hivatal létrehozását (BIPM), amelynek alapfeladata az etalonok őrzése és az etalon összehasonlítások elvégzése lett.

Románia 1883-ban csatlakozott a Méteregeyzményhez (*Convenția Metrului*). (Cernica 2013:161)

Az alábbi táblázat néhány olyan mértékegységet sorakoztat fel, amelyeket a Méteregeyzmény elfogadása előtt használtak (WWW39):

Mértékegység	Megfelelő	Moldva	Havasalföld	Erdély
<i>Verstă</i> (orosz верста)	835 stânjeni	1,0668 km	1,067 km	verszta
<i>Prăjină</i> (bolgár прăжина)	3 stânjeni	6,69 m	5,8995 m	
<i>Stânjene</i> (bolgár stă(n)žen)	6 picioare (láb)	2,23 m	2,02 m	1,896 48 m
<i>Cot</i> (latin cubitus)		0,637 m	0,664 m	röf = 0,783 m
<i>Palmă</i> (tenyér)	1 stânjene / 8	0,28 m	0,246 m	9,30 cm

(latin palmac)				
<i>Palmac</i> (tenyér)	1 palmă / 8	0,035 m	0,030 m	
<i>Poștă</i> (orosz pošta)	10.000 stânjén	20 km	20 km	postaállomás = 15 000 m
<i>Picior</i> (latin petiolus)		0,33 m	0,32 m	láb = 0,316 m
<i>Linie</i> (vonal) (latin linea)	1 palmă / 8	2,9 mm	2,5 mm	2–2,5 mm
<i>Pogon / Iugăr</i> (bolgár pogon, latin iugerum)	9 funii (kötél)	6441 m ²	5012,8 m ²	5754,64 m ²
<i>Litră</i> (újgörög litra)	1 / 4 hectar	2500 m ²		250 gr
<i>Chila</i> (török kile)	400 oca	438 l	680 l	
<i>Vadră (Tină)</i> (szláv vědro)	10 oca	15,20 l	12,88 l	veder = 12 l
<i>Oca/Cofă</i> (török okka, szláv kofa)	25 dram	1,520 l	1,288 l	oka (kupa) = 1,280 kg
<i>Dram</i> (újgörög drámi)		15,20 ml vagy 3,23 g	12,88 ml vagy 3,18 g	dram = 1,77 g

Napjaink szóhasználatban is lehet találkozni ezeknek a kifejezéseknek egy részével, elsősorban a vidéki, idősebb generáció esetében.

A számnevek írásbeli használatának szabályai a román nyelvben

Helyesírás szempontjából minden számnevet a főnevek szabályai szerint kell írni. Ha a mondatok vagy elnevezések elején vannak nagybetűvel, minden más esetben kisbetűvel. (Chiciuc, Sobor 2004:44)

Abban az esetben, ha a számnév mértékegységet fejez ki és igekötőt tartalmaz, nem használunk szóközt vagy kötőjelet. Például helyesen *miligram* és nem *mili-gram* vagy *mili gram*.

Több mértékegységből álló összetett számnevek esetében elsősorban a szóköz javasolt, de lehet kötőjelet is használni. Például: *newton metru* vagy *newton-metru* (*newton/méter*).

Ha egy mértékegységet úgy fejeznek ki, hogy egy másikból osztanak le, akkor a *-pe* kötőszót kell használni. Például: *radian pe secundă* és nem *radian/secundă* (*radián/másodperc*).

Ha egy mértékegységet úgy fejeznek ki, hogy egy egységet négyzetre vagy köbre emelnek, azt kiírják, és a *-la* (-a négyzeten) kötőszót használják. Például *metru pe secundă la pătrat* (*méter/másodperc²*)

Mértékegységek többes száma:

- az egyszerű egységek esetében többes száma teszük: *metru pătrat* – *metri pătrați* (*négyzetméter* – *négyzetméterek*)

- összetett egységek esetében az elsőt teszük többes számban: *newton metru* – *newtoni metru* (*newton/méter* – *newtonok/méter*).

Ha van a mértékegységnek rövidítése, írásos formában törekedni kell annak használatára. Például *joule pe metru cub* lehet *J/m³*, de nem *joule/metru cub* (*joul/köbméter*).

Mértékegységek szimbólumait úgy kell írni, hogy azok értelmezése könnyű legyen a felhasználóknak. Például skála mérték esetében TNR nagy dőlt betű (*E* – elektromos mező mértéke), mérési egység TNR vastag, egyenes (*A* – amper), vektor egység esetében vastag, dőlt betűt kell használni (*A*).

Egyenletek esetében az írás helyes sorrendje: *t = 6 s*, azaz az idő = 6 másodperccel.

Mértékegységek szimbólumai után nem használnak pontot: *m – metru* (méter), *g – gram* (gramm), *l – litru* (liter).

Tizedes értékek esetében a román nyelvben is a vessző jelet használják. Ha az érték kisebb, mint 0, akkor ki kell írni a nullát is: *0,54* és nem *,54*.

Az 1-9 közötti tőszámneveket mindig betűvel írjuk (Ferlușcă 2008:58): *două locuri de joacă* (két játszótér).

A tíz vagy nagyobb számneveket számokkal írják: *o perioadă de 10 ani* (egy tíz éves időszak).

A 19-nél nagyobb számneveket mindig *-de* prepozíció vagy előjárószo követi: *19 locuitori* (19 lakos), *20 de locuitori* (húsz lakos)

A húsz, illetve nagyobb számneveket, abban az esetben, ha főnevek, illetve ha főnév követi, amelynek jelző mondattani szerepe van, a *-de* előjárószóval kell összekapcsolni:

Noi am cumpărat *douăzeci și cinci de caiete*. (Mi vásároltunk 25 füzetet)

A sorszámneveket, általában betűkkel írják: *al treilea paragraf* (a harmadik paragrafus)

Azokat a sorszámneveket, amelyek tartalmazzák a *două* (2) számot, nőnemű főnevek meghatározására használják: *A douăsprezecea parte* (A húszonkettedik rész)

Azokat a sorszámneveket, amelyek tartalmazzák a *doi* számot, hímnemű főnevek meghatározására használják: *Al douăzeci și doilea reclamant*. (A húszonkettedik panaszos).

A tizenkettes tőszámnév, azonosító illetve sorszámnév értékű használatának esetében a nőnemű alakot kell használni, ha a kapcsolódó főnév is abban van: *ora douăsprezece* (12 óra), *clasa a douăsprezecea* (XII. osztály).

A tizenkettes tőszámnév, azonosító, illetve sorszámnév értékű használatának esetében, ha kiírjuk betűvel, elfogadott a hímnemű alak használata dátumok esetében: *doisprezece mai* (május 12)

Azokat a sorszámneveket, amelyek tartalmazzák a *cinci* (5) szavakat, a következőképpen írjuk:

- Hímnem esetében: *al cincilea, al cincizeci și cincilea* (ötödik, az ötvenötödik)

- Nőnem esetében: *a cincea, a cincizeci și cincea*.

A mindennapi szóhasználatban lehet találkozni azzal a jelenséggel, hogy a gyorsabb beszéd közben nem mondják ki egyes összetett számneveknek minden betűjét. Ezek: *15/cincisprezece* írva, gyorsan kiejtve *cinsprezece*; *50/cincizeci – cinzeci*; *500/cinci sute – cin sute*; *1500/o mie cinci sute – o mie cin sute*.

Azoknál a számneveknél, amelyeket olyan mértékegységek kísérnek, amelyek rövidítések, azokat mindig betűkkel írjuk, pont nélkül: *250 kg, 475 kw, 8 %, 9 °C*.

Mindig betűkkel írjuk a dátum, hőmérséklet, százalékok, a szavazati értékek kifejezésére használt mellékneveket: *247 voturi pentru* (247 igen szavazat), *2 voturi contra și 3 abțineri* (2 ellenszavazat és 3 tartózkodás).

Elterjedt a római számok használata: I-1; V-5; X-10; L-50; C-100; D-500; M-1.000

A több mint háromjegyű számokat nem ponttal, hanem egy szóközzel választjuk el.

Például: *47 243 559* és nem *47.243.559*, illetve *0,933 572 8* és nem *0,9335728*.

Ha pénznem követi, akkor egy újabb helyet kell hagyni: *2 750 EUR, 69 €; 2 000 £*.

A millió és a milliárd szavak mindig betűvel írjuk ki, és nincs rövidítése: *10 milioane EUR* (10 millió euró), *10 miliarde EUR* (10 milliárd euró).

A szorzás jele a románban lehet a pont és az *x* jel is: *56 · 78,2* vagy *86 m/s x 21,34 s*.

Római dátumozás esetében a megfelelő sorrend nap, hónap, év, illetve a napok és a hónapok 1-9 közötti értékei előtt nem írunk zérót: *1.3.2008*, és nem *01.03.2008*.

A *-de* kötőelemet vagy prepozíciót akkor használjuk, amikor több főnév kíséri és meghatározza a számnevet, illetve amikor a millió és a milliárd szavakat betűvel kiírjuk: *20 de milioane de locuitori* (20 millió lakos), *20 de miliarde de euro* (20 milliárd euró).

A *-de* kötőelemet vagy prepozíciót nem használják tizedes számnevek esetében: *4,775 milioane de euro* (4,775 millió euró).

Az *ECU* (European Currency Unit – Európai valutaegység) kifejezést nagybetűvel írjuk, és nincs többes száma.

Az európai valutát angol rövidítéssel írjuk, és nincs többes száma: *EUR*

Az egy millió euró összeget rövidítve írjuk: *MEUR*

Okiratok dátumozása esetében minden adatot kiírnak betűvel, az Európai Unió irányelveinek megfelelően: *Încheiat la Bruxelles, la nouăsprezece aprilie două mii șapte* (Kiállítva Brüsszelben, 2007. április 19-én). (EU kiadványok)

Az EU okmányokban, a fejezeteknél, az eredeti szövegsorrendet tartják be: *anexa 2* (Annex2), *articolul 1* (Article 1), *capitolul 5* (Chapter 5).

Századok esetében elsősorban a római jeleket használják: *secolul al XXI-lea* vagy *secolul XXI* (XXI. század).

Összegezés

Származás alapján a román nyelvben használt számnevek többsége latin (*numeral, distributiv, tőszámnevek 1-10 között, mii, măsură, gradus, finalis, deget, palmă*), francia (*cardinal, fracțional, ordinal, repetiție, milion, miliard, triliard, metrologie, seconde*), illetve szláv (*spre, verstă, poștă, vadră, kofa*) eredetű.

De jelen vannak a török (*arslandy – lei, kile, okka*), német (*Löwen – lei*), újjörög (*litřă, drămi*), vagy bolgár (*prăjină, stânen, pogon*) eredetű szavak is. Ez utóbbiak főleg a regionális, illetve archaikus formákban. Ezek elsősorban a történelmi háttér kapcsán kerültek a nyelvbe, hiszen a Román Fejedelemségek évszázadokon keresztül ezekkel a nyelvterületekkel voltak szoros kapcsolatban.

A 11-19 közötti összetett számnevek képzése szláv (na) eredetű, a *spre* viszonzszóval történik.

A többi összetett számnév *-și* kötőszóval történő képzése (22/ *douăzeci și două* vagy 33/*treizeci și trei*) is szláv eredetű.

A számnév rendszer alapját képező tőszámnevek többsége latin eredetű (kivétel: a szláv száz – *sută*), de az összetett számnevek képzése szláv befolyás alapján történik.

Románia, mint EU tagország, átvette az ott bevezetett intézményi nyelvhasználatot, azt követi az erre kidolgozott szabályrendszer alapján.

Az elmúlt években, elsősorban az összetett számnevek esetében, az írott és a beszélt nyelvben számos eltérés (főleg rövidítés) alakult ki, amelyet a tudományos élet normaként fogad el.

Érdekességek

A számnevek fordításánál fontos figyelni arra, hogy a célnyelvi szöveg olvasói pontosan tudják értelmezni a forrásnyelvi szöveg mondanivalóját.

Néhány példa a műfordítás műfajából

Papp Andrea (1950–2018) tanárnő volt az a szerző, aki a magyar irodalomban meghonosította a „félperces” irodalmi műfajt, Örkény István egypercesei alapján.

Papp Andrea félpercesei megjelentek angol, német és román nyelven. A kolozsvári Ábel kiadó gondozásában 2015-ben jelent meg *Félperces pillanatok – Clipe jumătate de minut* kétnyelvű kiadvány. A román fordításokat jómagam végeztem. Íme, három példa a számnevek fordítására:

Adomány

A kerület egyik díszje a Kiscsibész szobor volt... Már jó pár évtizede vidította a szíveket... Egyik reggel a szobor eltűnt, ellopták... Mindenki felháborodott, megdöbbsent... Néhány hónap múlva a szobor előkerült az egyik méhkereskedésből, majdnem épen... A visszaállításához a polgármesteri hivatal adományokat gyűjtött. Szépen gyűlt a pénz, adakoztak a nyugdíjasok, a vállalkozók, a tanárok, orvosok, ki-ki tehetsége, ereje, pénztárcája szerint... *2-3000 forint körüli összegeket adtak, kivéve a polgármestert, aki ezret...* (Papp Andrea 2015:12)

Ofrandă

Statuia Micului Ștregar era podoaba sectorului... Bucura sufletele trecătorilor de mai multe decenii... Într-o dimineață statuia a dispărut, cineva a furat-o. Toată lumea era consternată, revoltată. După câteva luni, statuia a fost găsită la un negustor de fiare vechi, aproape intactă... Pentru repunerea la locul ei, Primăria a organizat o donație. Suma strânsă era tot mai considerabilă. Trimiteau sume, pe măsura posibilităților, pensionarii, oamenii de afaceri, medicii, oamenii simpli. *Cea mai mare parte a donatorilor a trimis sume între 40-50 lei, cu excepția primarului, care a donat 20...* (Papp Andrea 2015:13)

Ahhoz, hogy a román nyelvű olvasó érzékelhesse a mű csattanóját, azaz, hogy a polgármester az átlag alatti összeget adományozott, a pénznemeket román lejbenn kellett megadni.

Bók

Három unokája volt, egy fiú, két lány. A fiú már hat éves, a lányok négy. Egy nyári este kint ültek a teraszon, beszélgettek, a lányokról.

– Hát, fiam, mondta, – *itt ez a két kis liba!*

Mire a fiú közbevetett

– Nagyapa, nem libák ők, hanem kiscsibék! (Papp Andrea 2015:28)

Fetele

Avea trei nepoți, un băiat și două fete. Băiatul avea deja șase ani, fetele aveau patru. Într-o seară liniștită de vară, stăteau pe terasă și vorbeau despre surorile lui.

– Băiete, vezi *sunt aici cele două rătuște.*

Băiatul a replicat.

– Bunicule, nu sunt rațe, sunt niște pui de găină. (Papp Andrea 2015:29)

Számnevek fordításának szabályai szerint egyeztetni kell meghatározott főnév névvel. Ezért egy fiú hímnemű forma (*un băiat*), a két lány esetében nőnemű (*două fete*). Második mondatban egy ígét kellett beszúrni (*avea* – volt), mert a forrásnyelvi szöveg ezt sugallja, így jobban értelmezhető a célnyelvi olvasónak. A folytatásban is nemi egyeztetés történt: két kis liba – *două rătuște* (nőnemű főnév).

Turisták

Két hét Görögország!!! Athén, a Meteorák, Delphoi, Spárta és a többi csoda! Nagyon készült az útra, még sose járt görögföldön... Busszal mentek, negyvenen, csupa orvos, tanár, régész, szobrász... Hát ez biztos jó társaság – gondolta. Egyik csodálatos kirándulás után, hazafele megálltak egy bevásárló központban.

– *Ugye, fél óra elég lesz?* – kérdezte az idegenvezető.

– *Nem, nem, legalább egy óra kell!* – volt a szinte egyöntetű válasz... (Papp Andrea 2015:114)

Turiști

Două săptămâni de excursie în Grecia! Athena, Meteora, Delphi, Sparta și celelalte minunății helenistice! S-a pregătit mult de drum, nu mai fusese acolo. Colegii de călătorie sunt cei mai mulți intelectuali, deci o să fie o excursie excelentă. După ce a decurs cea mai parte a programului, înainte de a porni înapoi în țară, s-au oprit lângă un centru comercial.

– Așa că ajunge o jumătate de oră să vă uitați împrejur? – a întrebat ghidul.

– Nu se poate, ne trebuie cel puțin o oră să ne facem cumpărăturile – a venit aproape în unison răspunsul. (Papp Andrea 2015:115)

Az első mondat esetében jelentések betoldásával kellett fordítani a forrásnyelvi szöveget, azaz két hétig kirándult a csoport Görögországban. Ugyanezzel a módszerrel fordítottam a párbeszédet, hogy a célnyelvi olvasó jobban megismerje a cselekmény hátterét:

– Ugye elég lesz fél óra, hogy szétnézzetek? – kérdezte az idegenvezető

– Nem lehet, legalább egy óra kell nekünk arra, hogy mindent bevásároljunk – volt a szinte egyöntetű válasz.

Felhasznált irodalom

Európai Unió, Kiadványok Irodája, Szerkesztési Elvek, IV. Román nyelvvel kapcsolatos szabályok,

<https://publications.europa.eu/code/ro/ro-4100400.htm>

Coteanu Ion, Seche Luiza, Seche Mircea 2016. *Dicționarul Explicativ al Limbii Române*.

Academia Română, Institutul de Lingvistica "Iorgu Iordan - Al. Rosetti". Editura Univers Enciclopedic, București.

<https://dexonline.ro/contact>

Cernica Ion, Tverdohleb Ala, Dzero Nicolae 2013. Evoluția unităților la români. In. *Știință și Inginerie*, 2013/12. 161-170.

<http://stiintasiinginerie.ro/wp-content/uploads/2013/12/23-25-EVOLU%C5%A2IA-UNIT%C4%82%C5%A2ILOR-LA-ROM%C3%82NI.pdf>

Chiciuc Andrei, Sobor Ion 2004. *Sistemul Internațional de Unități*. Editura Universității Tehnice a Moldovei. Chișinău.

<https://utm.md/metrolog/manuale/SI/Cap1-2.pdf>

Moceanu Răzvan 2016. *Sistemul metric în România – 150 de ani*

<http://www.rador.ro/2016/01/01/documentar-sistemul-metric-in-romania-150-de-ani/>

Ferlușcă Tamara 2008. *Ghid Stilistic de traducere în limba română pentru uzul traducătorilor acquis-ului comunitar .Norme ale limbii române V. Numeralul*.

Institutul European din România, București.

http://beta.ier.ro/documente/Ghid%20stilistic/ghid_stilistic_2008.pdf

Papp Andrea 2015. *Félperces pillanatok – Clipe jumătate de minut*. Ábel Könyvkiadó, Kolozsvár.

WWW1 <https://dexonline.ro/definitie/numeral>

WWW2 <https://dexonline.ro/definitie/cardinal>

WWW3 <https://dexonline.ro/definitie/colectiv>

WWW4 <https://dexonline.ro/definitie/multiplicativ>

WWW5 <https://dexonline.ro/definitie/distributiv>

- WWW6 <https://dexonline.ro/intrare/frac%C8%9Bionar/21772>
- WWW7 <https://dexonline.ro/definitie/adverb>
- WWW8 <https://dexonline.ro/definitie/unu>
- WWW9 <https://dexonline.ro/definitie/doi>
- WWW10 <https://dexonline.ro/definitie/trei>
- WWW11 <https://dexonline.ro/definitie/patru>
- WWW12 <https://dexonline.ro/definitie/cinci>
- WWW13 <https://dexonline.ro/definitie/%C8%99ase>
- WWW14 <https://dexonline.ro/definitie/%C8%99apte>
- WWW15 <https://dexonline.ro/definitie/opt>
- WWW16 <https://dexonline.ro/intrare/nou%C4%83/38146>
- WWW17 <https://dexonline.ro/definitie/zece>
- WWW18 <https://dexonline.ro/definitie/sut%C4%83>
- WWW19 <https://dexonline.ro/definitie/mie>
- WWW20 <https://dexonline.ro/definitie/milion>
- WWW21 <https://dexonline.ro/definitie/miliard>
- WWW22 <https://dexonline.ro/definitie/trilion>
- WWW23 Caragea Dan, 2017. *Dificultati de limba (I): „doisprezece, douasprezece” si alte numerale*. In: Adevarul.ro, 2017. december 22.
https://adevarul.ro/cultura/patrimoniul/dificultati-limba-idoisprezece-douasprezece-alte-numerale-1_5a3ce7b3d7af743f8d9c75cf/index.pdf
- WWW24 Sabău Cristiana 2012. *Lecția de gramatică a zilei*.
<https://timponline.ro/lectia-de-gramatica-a-zilei-2/>
- WWW25 <https://dexonline.ro/definitie/identificare>
- WWW26 <https://dexonline.ro/definitie/ordinal>
- WWW27 <https://dexonline.ro/definitie/metrologie>

WWW28 <https://dexonline.ro/intrare/m%C4%83sur%C4%83/33080>

WWW29 <https://dexonline.ro/definitie/unitate>

WWW30 <https://dexonline.ro/definitie/fundamental>

WWW31 <https://dexonline.ro/definitie/deriva>

WWW32 <https://dexonline.ro/definitie/suplimentar>

WWW33 <https://dexonline.ro/intrare/secund%C4%83/113671>

WWW34 <https://dexonline.ro/intrare/grad/23773>

WWW35 <http://www.dexonline.ro:8080/definitie/leu>

WWW36 <http://www.dexonline.ro:8080/definitie/ban>

WWW37 <https://dexonline.ro/definitie/Semi>

WWW38 Moceanu Răzvan 2016. *Sistemul metric în România – 150 de ani.*

<http://www.rador.ro/2016/01/01/documentar-sistemul-metric-in-romania-150-de-ani/>

WWW39 Dugheanu Elena 2006. Din istoria unităților de măsură și a etaloanelor.

In: *Metrologie*, vol. LIII (serie nouă), 2006, nr. 1-4.

<http://www.inm.ro/pdf/2006-12-unitatile-de-masura-arhaice.pdf>

HIDASAI JUDIT

1. A japán számrendszer főbb sajátosságai

Gondolhatnánk, hogy a számok, mennyiségek – lévén konkrét tények – minden nyelven hasonlóan kerülnek kifejezésre az adott nyelv nyelvi készletének határain belül. Ez azonban közel sem így van. Ennek jó példája a japán nyelv, ahol az írásképi megjelenés, de a lexikalizáció maga is számos opciót kínál – amelyek relevanciája, azaz aktuális megnyilvánulási formája – mindig az adott szituáció és kontextus függvénye. A nyelvhasználónak tehát tudnia kell, hogy a repertoárból melyik forma vagy alak érvényesíthető az adott kommunikációs aktusban. Nem hiába tartotta E. T. Hall (Hall and Hall 1990), amerikai antropológus és kultúra-kutató, a japán kultúrát a magas-kontextusú kultúrák között is kiemelkedően kontextus-érzékenynek.

Japánban *a számok írásának* két módja van: arab számok (1, 2, 3) és kínai írásjegyekkel írott számok (一, 二, 三). Az arab számokat gyakrabban használják vízszintes írástájolás esetén, míg a kínai számok használatát a függőleges (eredetileg ez volt a jellemző) jobbról-balra haladó írástájolás esetén részesítik előnyben, de vízszintes írásmódban is használhatók.

Holnap délután háromkor találkozunk! *Ashita gogo san-ji-ni aimashó!*

- 明日午後 3 時に会いましょう。
- 明日午後三時にあいましょう。

A mai japán 1000, 2000, 5000 és 10000 jenes bankjegyeken a formalitás és biztonság végett bizonyos (esetleg könnyebben hamisítható) számok leírásának esetében a hétköznapiakban használt kínai írásjegyek helyett formális írásjegyek szerepelnek (千, 貳千, 五千 és 壹万).

A *számok kiejtésének* két olvasata van. Az egyik a kínaiából származtatott olvasat, melyet tőszámok esetén használnak, a másik a hagyományos japán olvasat mennyiségek kifejezésének az esetére (Hidasi 1996).

szám	JAPÁN őshonos (<i>kun'yomi</i>) olvasat	KÍNAI alapú (<i>on'yomi</i>) olvasat
1	<i>hitotsu</i>	<i>ichi</i>
2	<i>futatsu</i>	<i>ni</i>
3	<i>mittsu</i>	<i>san</i>
4	<i>yottsu /yon</i>	<i>shi</i>
5	<i>itsutsu</i>	<i>go</i>

⁷⁹ Ebben a tanulmányban a japán szavak írásakor a Hepburn latinbetűs átírási rendszert használjuk. Ez ugyan a magyar kiejtési normáktól eltér, de a nemzetközi gyakorlatban ez a legelterjedtebb átírási forma és a szótárakból (internetről) történő visszakereséshez a legkézenfekvőbb transzkripció.

6	<i>muttsu</i>	<i>roku</i>
7	<i>nanatsu/ nana</i>	<i>shichi</i>
8	<i>yattsu</i>	<i>hachi</i>
9	<i>kokonotsu</i>	<i>kyú</i>
10	<i>tó</i>	<i>jú</i>

A távol-keleti küzdősportokban jártas emberek számára ismerős az "ichi-ni-san-shi..." számlálásmód, de mikrofonpróba esetén is ezt a kínai számsort használják. Telefonszámok diktálásakor egyenként tagolva mondják be a számokat ugyancsak a kínai számsor alapján, azonban az elhallások kikerülése érdekében a 4 és a 7 esetében gyakorta a *kun 'yomi* olvasatot, azaz a *yon* illetve a *nana* kiejtést érvényesítik (Kiss-Sato-Székács 2011).

Tabu-számok a japán kultúrában

A 4-es kiejtése kényes kérdés, tekintve, hogy Japánban (és egyébként Kínában is) 'tabu-szám'-nak számít (tetrafóbia), mivel hangalakban hasonlít a 'halál' 死(*shi*) kiejtéséhez, és ezért babonából nem szívesen veszik szájra. A négyes szám tabu-státuszát bizonyítja az is, hogy számos középületben, szállodában, a kórházakról nem is beszélve – nincs is negyedik emelet a liftben: a harmadikat közvetlenül az ötödik követi. Régebben, amikor még több gyermeket nevelt egy-egy család, igyekeztek arra törekedni, hogy vagy három gyermeknél megálljanak, vagy pedig öt, esetleg még több gyermek szülessék – csak hogy a rossz óment jelentő 4-es számot elkerüljék.

A 9-es szám alapkiejtése a *kyú*, de van egy *ku* kiejtése is, annak viszont a homonímiája a 'szenvedés' 苦 szó. Ennek okán a 9-es sem sorolható a szerencsésnek gondolt számok közé.

Ugyanakkor a hónapok elnevezéseinél megrögzült alakként megmaradt a *shigatsu* (四月 = 4. hónap azaz április) és a *kugatsu* (九月 = 9. hónap azaz szeptember).

A japán számrendszerben a nagy kihívást külföldiek számára két tényező okozza. Először is az összetett számok valamint nagyobb számlálózavas kifejezések esetében sok a kiejtésben a fonetikai változás, az összeolvadás, azonosulás, zöngésedés, stb. ami sajátos hangalakokat eredményez. Ezek megértése és nem utolsó sorban helyes produkciója is jelentős gyakorlást igényel. Másodsorban nehéz hozzá szokni ahhoz, hogy a kínai kultúrán alapuló számrendszerek nem 3-as, hanem 4-es tagolásúak. Vagyis a 10 (tíz), 100 (száz), 1000 (ezer) és annak többszöröseire szerveződő szegmentáció helyett a 10 (tíz + *jú*), 100 (száz 百 *hyaku*), 1000 (ezer 千 *sen*), 10000 (萬 *man* = külön szó ennek a helyiértéknek a kifejezésére) van érvényben. Tehát például Budapest lakosságát két millió-nak véve a nyelvi megformálás nem azt mondja japánul, hogy 'két millió', hanem hogy 'kétszázszor tízezer': 2.000.000 = *ni-hyaku-man* (= azaz 200x10000, vagyis: 200.0000). A nullák száma természetesen azonos, de a tagolás más (négyes osztatú) rendszerben történik. Ennek a rendszernek az átszámítása az európai számrendszerre és azonnali megfeleltetése a nyugati kultúrákban meghonosodott tagolásra, illetve folyamatos beszédben az oda-vissza történő váltások zökkenőmentes bonyolítása nagyon nagy kihívást jelent a tolmácmunkában. Ez a bizonyos 'tízezer' jelentésű *man/ban* 万 a magyar beszélő számára sem ismeretlen, hiszen a japánok az üdvözlő, köszöntést háromszorosan "banzai" kiáltással szokták kinyilvánítani: ez az éljenzés eredetileg a császárnak szólt: 万歳 'éljen tízezer évig' tartalommal. Manapság is szokták még csoportos

köszöntésként, ünneplésként használni ünnepi események alkalmával, győzelmek lezárásaként (versenyek, sport, választások, stb.).

2. Szerencseszámok és számszimbolika

Mint ahogy minden kultúrában, a japánban is ismert (különböző módzatokban) egy úgynevezett számmondóka (hasonlatosan a magyar kultúrkörben ismert: 'egy – megérett a meggy, kettő – feneketlen teknő', stb.), amely a számokon kívül az azokhoz kapcsolódó tárgyak és elemek megjelenésével sokat elárul a japán tárgyi kultúráról, jeles eseményekről, illetve történelmi utalásaival általában magáról a japán kultúráról. Ez így hangzik:

一富士	Ichi Fuji	Egy a Fuji
に鷹	Ni taka	Kettő a sólyom
三茄子	San nasubi	Három a padlizsán
四神相応	Shijinsóó	Négy égtáj védő - állat
鯉が五匹ご利益	Koi ga gohiki goriyaku	Öt ponty szerencsét hoz
六瓢箪の無病息災	Mubyótan no mubyósokusai	Hat tök egészséget hoz
七福神	Shichifukujin	Hét szerencse isten
八方睨みの龍	Happónirami no ryú	Nyolc irányba figyelő sárkány
馬が九頭万事上手くい	Uma ga kyútó banji umaku iku	Kilenc lóval megy minden
十徳地蔵	Juttoku jizó	Tíz erény kőszobra

(Schmitt 2019 alapján)

A ritmikus mondóka számos elemet sorol föl, amelyek a japán nép életében és hiedelemvilágában szimbolikus erővel bírnak, a szent Fuji-hegytől kezdve a japán hétköznapokban szerepet játszó állatok, növények és mitikus figurák felsorolásán keresztül. Schmitt Csilla (2019) rámutat, hogy ezek az elemek és utalások a hagyományos kimonó-motívumokban is felbukkannak – ezzel is gazdagítva és mélyítve a japán kultúra összetettségéről és bonyolult szimbólum-rendszeréről alkotott ismereteinket.

3. A számlálószavak *josúshi* (助数詞) rendszere

A japán nyelv egyike azon nyelveknek, melyek a különböző dolgok és tárgyak megszámlálására, mennyiségének, fizikai mértékegységek kifejezésére ún. számlálószavakat – japán nyelven *josúshi*-t (助数詞) – használnak. A jelenség nem egyedi – más, főként kelet-ázsiai nyelvekben is megtalálható, mint például a kínai vagy a koreai nyelv. De a magyar nyelvben sem ismeretlen a jelenség: gondoljunk csak olyan szókapcsolatokra, mint például 'egy fej saláta', 'három szál virág', 'két tábla csokoládé'.

A japán számnevek mint mennyiségjelölők önállóan nem állhatnak a főnevek előtt, ezért a nyelv minden esetben számlálószavakat használ (Kiss-Sato-Székács 2011). Erre kiváló példa a világhírű japán filmrendező Kurosawa Akira filmjének a címe: *A hét samuráj*; 七人の侍 *Shichinin no samurai*. Ebben a 侍 szó adja a főnevet, a 七 a számnév, a 人 írásjegy az emberekre használatos számlálószó, a の pedig a kötő-partikula szerepét tölti be. Vagyis szó szerinti fordításban: 'hét-ember samuráj'.

A számlálószavakat mindig megelőzi valamilyen határozott tőszámnév vagy a *nani* 何 kérdőszó, vagyis önmagukban nem állhatnak. Például a következő mondatokban a *ji* 時 számlálószó az óra teljes időpontjait fejezi ki, és mindig ki kell tenni az időpontot jelölő szám után:

何時ですか。5時です。 *Nanji desu ka? – Goji desu.*
'Hány óra van? – Öt óra.'

A számlálószavak száma – a történelmi alakokat is beszámítva – jócskán meghaladja a százat, és a modern japán nyelvben is még több tucat van aktív használatban. Ezek precíz és helyes használatának az elsajátítása több éves feladatot ad az elemi iskolákban. A japánt mint idegen nyelvet tanulóktól is elvárják az alapvető számlálószavak ismeretét és alkalmazását, és mint ilyenek a nyelvvizsgákon a tesztfeladatok kedvelt mutatói között szerepelnek. Elsajátításuknál két szempont okoz kihívást: egyrészt szemantikailag nem mindig egyértelmű a kategorizáció. Például ki gondolná, hogy ugyanazzal a 本 *hon* szócskával fejezzük ki a 'vékony, hosszúkas tárgyak, mint például: esernyő, répa, uborka' mennyiségét, mint amit a kazetták és telefonhívások mennyiségének a kifejezésére is alkalmazunk. A másik nehézség kiejtésbeli: a számlálószó és az előtte álló számnév összeolvasása során számos sajátos hangalakkal találkozunk a hangazonosulások miatt, amire illusztrációként a fent már hivatkozott *hon* sorból idézek:

1 + hon = *ippon*; 2 + hon = *nihon*; 3 + hon = *sanbon*; 4 + hon = *yonhon*; 5 + hon = *gohon*; 6 + hon = *roppon*; 7 + hon = *nanahon*; 8 + hon = *happon*; 9 + hon = *kyūhon*; 10 + hon = *juppon*.
Mutató gyanánt a leggyakoribb számlálószavak közül kiemelek tizet.

Kiejtés és átírás	Kanji, azaz a kínai írásjegy	Használati, vonatkoztatási kör
だい <i>dai</i>	台	Gépek, gépezetek, mint például: autó, bicikli, hűtő, televízió stb. számlálószava.
はい <i>hai</i>	杯	Tele pohár, bögre, kanál, vödör tartalmának számlálószava.
ひき <i>hiki</i>	匹	Kistestű állatok, mint például: kutya, macska, egér stb. számlálószava.
こ <i>ko</i>	個, 箇, 个, vagy ケ	Kicsiny, kerek tárgyak, mint például radír, mandarin, tojás, stb. számlálószava; illetve általánosan használatos minden olyan dologra, aminek számlálószavát esetenként nem ismerjük.

まい <i>mai</i>	枚	Lapos, kiteríthető dolgok, mint például: papír, képeslap, ruha, stb. számlálósza.
めい <i>mei</i>	名	Emberekre használatos, 'fő, személy' jelentésű udvarias számlálószo.
にん <i>nin</i>	人	Emberekre használatos számlálószo.
さつ <i>satsu</i>	冊	Könyvek, kötetek számlálósza.
さい <i>sai</i>	歳	Életkor, év
わ <i>wa</i>	羽	Madarak, denevérek és nyulak számlálósza.

Tőszámnévből történő sorszámnév képzésére a 目 *me* írásjegy használatos. Minden esetben a számlálószo után kerül. Ennek megfelelően az 一回 *ikkai* kifejezés jelentése 'egy alkalom', míg az 一回目 *ikkai me* jelentése 'első alkalom'.

Miért madár a nyúl?!

Már említettük, hogy a számlálószaok vonatkoztatási körének szemantikai tartománya nem mindig tűnik logikusnak. A táblázatban szereplő utolsó számlálószo a *wa* 羽 a madarak, denevérek és nyulak számlálására használandó. A kínai írásjegy jelentése: szárny, tehát a madár és még a denevér is joggal tartozhat ebbe a kategóriába, de hogy kerül ide a négylábú nyúl?

Nos, a legenda szerint ennek az oka a buddhista szerzetesek leleményességében keresendő. Ugyanis a szerzetesek az állati hús fogyasztásától el voltak tiltva. Ez alól kivételt képeztek a szárnyas állatok. Annak érdekében, hogy legalább a nyúl ne essék a tilalom alá tartozó állatok körébe, 'átminősítették' szárnyas állattá azáltal, hogy a *wa* számlálószo kategóriájába sorolták be. Ezzel a nyúl kiesett a fogyasztásra tiltott állatok köréből.

4. Egyes szám – többes szám

Ha a világ nyelveit elsajátításuk nehézségét tekintve sorrendbe állítanánk, akkor a japán vitán felül előkelő helyen végezne – sok szempontból az egyik legnehezebb nyelvként tartják számon. Talán az egyik legbonyolultabb az írásrendszere, nem is beszélve a kommunikációs-pragmatikai sajátosságairól, az udvariassági szintekről, stb. Ebben a kontextusban nagy könnyebbséget jelent ugyanakkor az a tulajdonsága, hogy alapvetően nem tesz különbséget grammatikailag az egyes szám és a többes szám között. Az a kijelentés, hogy *Niwa ni kodomo ga imasu* 庭に子どもがいます fordítható úgy is, hogy 'A kertben van egy gyerek', de úgy is, hogy 'A kertben gyermekek vannak'. A kontextustól függően persze a kijelentés értelmezése értelmet nyer – hiszen, ha kipillantva, egy szem gyereket látok, akkor egyes szám, ha többet, akkor többes szám. Persze az ilyen nyelvekben is kifejezhető, hogy egy fajtanak nem egyetlen egyedéről van szó, olyan külön szavakkal, amelyek erre utalnak: 'több', 'három', 'sok' stb. Alaktanilag a japán nyelvben ugyanakkor bizonyos főnevekhez (de ezek száma korlátozott) csatolhatunk többes szám képzőt – erre általában akkor kerül sor, ha szükségét

érezzük annak, hogy a többes szám kifejezést nyerjen. A leggyakoribb képző a *-tachi* たち, amely történetesen a *kodomo* 子ども szóhoz is járulhat: *kodomotachi* 子供たち, vagy például: *seito-tachi* 生徒たち (tanulók), de amennyiben a kontextus e nélkül is kínál értelmezést, akkor többnyire nem használják. A többes számot jelölő végződések leggyakoribb használata a személyeknél jelenik meg. A már említett *-tachi* mellett lehetséges a *-gata* (ez egy udvariasabb alak, ennél fogva első személyben nem használható), például: *sensei-gata* 先生方 (tanárok).

A személyes névmások esetében az egyes szám első személyt jelölő leggyakoribb névmás *watashi* 私 (én) többes számú alakja a *watashi-tachi* 私たち (mi), a második személyt jelölő *anata* あなた (te, ön) többes számú alakja az *anata-gata* あなた方 (ti, önök), míg a harmadik személyt jelölő névmás *kare* 彼 (ő -férfi) többes számú alakja a *kare-ra* 彼ら (ők). A nőkre vonatkoztatva a megfelelő pár: *kanojo* 彼女 (ő – nő) és *kanojo-tachi* 彼女たち (ők –nők) illetve a *kanojo-ra* 彼女ら. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a japán nyelvben több tucatnyi más névmás is használatban van – amelyek a beszédszituáció függvényében különféle udvariassági fokozatokat vannak hivatva jelölni (Hidasi 2016).

Néhány korlátozott számú főnév esetében úgynevezett iteráció-val, azaz szó- ismétléssel képezhető többes szám. Például: *hito* 人 (ember) és *hitobito* 人々 (emberek), *yama* 山 (hegy) és *yama-yama* 山々 (hegyek, hegység), *shima* 島 (sziget) és *shima-jima* 島々 (szigetek), *kuni* 国 (ország) és *kuniguni* 国々 (országok), stb.

Egyes nyelvekben a névszói többes szám alkotása rendszeres, és egyetlen eszközzel történik (mint például a magyar esetében a *-k* illetve *-i* toldalékkal). Ráadásul mondattanilag ezt igei egyeztetés is követi: az állítmányt is többes számba tesszük. A japánban ilyen értelemben nem valósul meg a többes szám jelölése. A többes szám azonban nem pusztán alakotani kategória. Hiszen jobban belegondolva a magyar nyelvhasználat is lehetőséget kínál a szöveggörnyezet függvényében arra, hogy mennyiség kifejezésekor az egyes szám használata ellenére „sokaságra” utaljunk: 'A dolgozat csupa hiba'; 'Hozzál föl krumplit a pincéből'. Világos, hogy itt mennyiségileg nem egy dologra történik utalás, hanem sokra. Nos, ebben a vonatkozásban a japán is hasonló módon működik.

A japánban – a magyarhoz hasonlóan - az úgynevezett páros testrészeket is egy egységnek tekintik: 'mosd meg a kezed!' 手を洗いなさい (*te wo arainasai!*). A *katame* 片目 (fél-szemű), *katate* 片手 (fél-kezű), *kataashi* 片足 (fél-lábú) stb. kifejezések is mind erre utalnak, ahol a *kata* 片 előképző az egy „egésznek a fele” jelentést hordozza.

Végül érdemes azt is szem előtt tartani, hogy egyfelől a többes szám egzakt kifejezésének az alakotani, nyelvtani hiánya a nyelvelsajátítás szempontjából egyfajta könnyebbséget jelent ugyan, de másfelől viszont többek között ez is egyik eredője a japán nyelven megfogalmazott információ homályosságának, pontatlanságának. Ennek tulajdonítható számos elértés és félreértés – ami mind a fordításban, mind a tolmácsolásban nemegyszer problémát okoz. Mert

a szövegkörnyezet ugyan sokszor segít a helyes értelmezésben, de nem mindig és nem mindig elegendő mértékben.

5. Az időszámítás sajátosságai

Japánban az évek nyilvántartására a Gergely-naptárra térés óta (1873) három különböző rendszer volt használatos:

- A nyugati időszámítás *seireki* 西曆
- A japán korszakok nevei alapján a *nengó* 年号 (egy-egy császár uralkodásának a kezdete óta eltelt évek száma)
- A Birodalmi Év szerint *kóki* 皇紀 (1873 – 1945 között alkalmazták).

A II. világháború óta a Gergely-naptárt és a *nengó* időszámítást párhuzamosan használják. A japán *nengó* rendszer a kínai birodalom naptári szokásain alapszik, de jelenlegi formájában sajátosan japán. Ennek a lényege az, hogy egy-egy császár trónra lépésével új korszak veszi kezdetét, amelyet új (rendszerint két írásjegyből álló), szimbolikus üzenetet hordozó névvel illetnek. Ez a korszak-név a császár uralkodása során végig érvényben van és valamennyi hivatalos irat, állami adminisztráció dátumozása ennek a korszak-névnek az évszámaival történik. Az egymást követő császárok uralkodását jelölendő 248 történelmi korszak-nevet tartanak számon – kezdve a Taika kortól (645-649) egészen a jelenlegi (2019. május 1-jétől indult) Reiwa korszakig. Az elhunyt császárokra a későbbiekben a korszaknevükkel illik utalni, tehát például Hirohito-ra mint Shówa-császár (1926-1989). Minden korszak első évét (*gannen* 元年) a császár tényleges trónra kerülésétől számítják. 1989-ben hunyt el a Shówa Császár, és ekkor fia, Akihito lépett a trónra. Ezzel elkezdődött a Heisei 平成 korszak, amely egészen 2019. április 30-ig tartott. A Gergely naptár szerinti 2019-es esztendőnek tehát egyszerre két *nengó* dátum is megfelel: Heisei 平成 31 és Reiwa gannen 令和元年1.

Japán a nyugati naptárral összehangolt hétnapos heteket tart. A hétnapos hét intézménye időszámításunk szerint 800 körül került Japánba. A napok a kínai filozófia öt eleméből kapták nevüket, valamint a Hold és Nap után – azaz *yin* és *yang*. Érdekesség, hogy ugyanakkor a kínai nyelvben magában sorszámnevekkel operálnak a hét napjainak a megnevezésénél.

Japánul	Kiejtés	Elem	Magyarul
日曜日	nichiyóbi	Nap	Vasárnap
月曜日	getsuyóbi	Hold	Hétfő
火曜日	kayóbi	Tűz	Kedd
水曜日	suiyóbi	Víz	Szerda

木曜日	mokuyóbi	Fa	Csütörtök
金曜日	kin'yóbi	Fém	Péntek
土曜日	doyóbi	Föld	Szombat

Japánban szokás háromfelé osztani a hónapot, nagyjából 10 napos időszakokra. Mindegyiket *junnak* nevezik (旬). A hónap első dekádjája *jójun* (上旬); a második, *chújun* (中旬); az utolsó, *gejun* (下旬). Ezek gyakran hozzávetőleges időpontokat jelölnek, de éppen ezért előszeretettel használják őket mind a hivatalos, mind a hétköznapi kommunikációban. Hiszen nem kell ily módon pontos dátumot mondani, elég jelezni támpont gyanánt azt, hogy a hónap melyik táján: 'a döntésre a hónap utolsó dekádjában kerül sor' – ami lehet 21.-e, de akár 31.-e is.

Érdekesség, hogy Japánban a pénzügyi év április elsejével indul. Ez a dátum a cégalapítás, vállalkozás-fejlesztések, szerkezeti átalakítások szempontjából is kitüntetett pont – hiszen a költségvetési elszámolások is innen datálódnak. A cégek új munkatársakat április elsejével alkalmaznak, ami érthető is, ha figyelembe vesszük, hogy Japánban az iskolai tanév április 1-től március végéig tart – vagyis a frissen végzetteket azonnal tudják alkalmazni. Sok esetben lakásbérlemények is, biztosítási évfordulók is április elsejétől datálódnak.

6. A mértékegységek rendszere és megnevezéseik

A japán mértékegységrendszer neve *shakkanhó* 尺貫法, amely a nevében utal a hosszmérték *shaku* 尺 (30,3 cm) és a súlymérték *kan* 貫 (3.75 kg) szabályozására. Az eredetileg Kínában kialakult rendszert Japán és Korea is átvette. Ebből a rendszerből csak néhány elemet mutatunk be, hiszen az összes történeti alak ismertetése nem indokolt – csak a manapság is használatos kifejezéseket soroljuk föl a teljesség igénye nélkül.

1924-ben a Shakkanhó rendszerét felváltotta a tízes mértékegység rendszer, és 1966. április 1-jétől a hivatalos ügyintézésben és adminisztrációban is áttértek a nemzetközileg is ismert és használt mértékegységek alkalmazására: *kiro* キロ (kg); *gurammu* グラム (gr); *kirométeru* キロメートル (km); *métoru* メートル (m); *senchi* センチ (cm); *ritoru* リトル (liter); *miriritoru* ミリ(ml), etc. Tekintve, hogy ezek valamennyien jövevényszavak, az írásuk *katakana* szótagírással történik. Az építőiparban és a mezőgazdaságban azonban változatlanul a régi típusú egységeket alkalmazzák. Az ehhez kapcsolódó szerszámokat, mint például a fűrész vagy a kalapácsot, a *sun* (3,03 cm) és a *bu* (3,03 mm) méretei alapján gyártják a mai napig. A 2005-ös népszámlálásig a polgárok megadhatták telkük- házuk területét *tsubo*-ban 坪 (3,31 m² két tatami gyékény szőnyegnyi terület) és négyzetméterben is. A *tsubo* használata ugyanakkor a 2010-es népszámláláskor már nem volt megengedett. A lakások területét, a szobák nagyságát viszont a mai napig *jó* 畳-ban adják meg, vagyis hogy hány *tatami* (gyékény padló-szőnyeg) fér el benne. Érdekes ugyanakkor, hogy a *tatami* nagysága Japán nyugati részén a Kansai régióban (Kyoto és környéke) a *kyóma* (95,5x191 cm), a keleti részén Kantó (Tokyo és környéke) *edoma* (utalva Tokyo régi nevére: 88x176 cm) valamint Nagoya

és könyékén *ainoma* (91x182 cm) némileg eltér – de ami közös bennük, az az arány: a hossza kétszerese a szélességnek. Ezek a nagyságok árulkodnak a japán emberek testmagasságáról is – hiszen egy-egy tatami szolgált hálólhelyül is. Manapság a lakások területe és az emberek magassága is megnőtt – és a fiatalok már egyre inkább ágyakban alszanak.

A Shakkanhó rendszerben a meghatározó hossz mértékegység a *shaku*. A *shaku* mérete eredetileg a hüvelyk- és a középső ujj közti távolságnak felelt meg. A japán zenében jártas olvasó számára ismert a *sakuhachi* 尺八 nevű japán bambusz-fuvola, ami nevében utal a hangszer hosszára: egy *shaku* és nyolc *sun* (54,54 cm).

A japán népmesevilág egyik közkedvelt figurája *Issun-Bóshi* 一寸法師, ami nagyjából a mi Hüvelyk Matyi-nknak felel meg. A beszélő név utal arra, hogy egy *sun*-nagyságú fiúcskáról van szó. A közmondásokban is gyakorta megjelenik az *issun*, mindig valami 'apró' 'csekély' jelentésben. Például: *Issun saki wa yami* 一寸先は闇 (= egy arasznyival előre már homály van, azaz a jövőbe nemigen látunk előre); *Issun no mushi ni mo gobu no tamashii* 一寸の虫にも五分の魂 (egy arasznyi féregnek is öt lelke van, azaz minden élő érzékeny).

Az űrmértékek tekintetében is számos japán mértékegység van még forgalomban. Érdekességként megemlítendő a *roku* 石 (kb. 180 liter), amely történetileg azt a rizsmennyiséget jelentette, amit egy ember egy évben elfogyaszt. Ezzel számoltak az adózásnál és ennek a mennyisége utalt az egyes ember gazdagságára is. Az italoknál a japán nemzeti italt, a *sake*-t a mai napig *shō*-ban 升 (1,8 dcl) mérik, azaz a jellegzetes *sake*-s kancsó ilyen nagyságú. Ennek a tizede a *go* 合 (18 ml), amelyet ünnepek alkalmával külön *sake*-ivásra készült fa-dobozkákban szolgálnak fel – a csésze kiváltására.

7. Számokat tartalmazó frazeologizmusok, idiómák és szókapcsolatok, közmondások

A japán nyelvi készletben már-már kimeríthetetlen gazdagságban szerepelnek a számokat tartalmazó szókapcsolatok, frazeologizmusok, szólások-mondások és kulturális vonatkozású utalások (Crump 1992). Ezekből mutatvány gyanánt a számok emelkedő rendjében ismertetünk néhányat. Az 'egy'-hez kapcsolható kifejezésekből a korábbiakban már számosat bemutatunk. Itt most csak egy szerkezetileg jellegzetes konstrukciót említek meg: *nihon-ichi* 日本一 'Japán első', Japánban a leg... /*sekai-ichi* 世界一 világelső, a világon a leg...(jobb, szebb, finomabb, stb.) valami. A 'kettő' kifejezésére több japán szóalak létezik, de a *futa* (kettős, kettő) számalakkal különösen gyakran találkozunk: *futago* 双子 szó szerint: kettő gyerek = ikrek; a *futagokoro* 二心 jelentése akár fordítás nélkül is érthető: *futa* = kettő + *kokoro* = szív, vagyis 'kétszívű'. A japán kultúrában a páratlan számok és azokhoz köthető

képalkotás preferenciát élvez a páros, szimmetrikus képzetekhez képest. Ezen belül is a 'három' kiemelt helyet élvez. A *sansai* 三災 (= három csapás) utalás a gyakorta előforduló tűz, áradás, vihar eseményekre, és mint ilyen általánosságban 'katasztrófa' értelemben használatos. A *sankei* 三景 (= három látvány) azokra a kiemelkedő szépségű helyekre (Matsushima, Miyajima és Ama-no-Hashidate) vonatkozik, amelyek Japánban a legfontosabb turisztikai attrakciók. A *sanshu no jingi* 三種の神器 az a három szimbolikus jelkép (tükör, kard és ékszer), amelyek a császári szent regáliákat, koronázási jelvényeket alkotják. A *shihyakushi-byó* 四百四病 (404 betegség) utalás arra, ha valaki 'ezer bajban szenved'. A *shimoku sansó* 四木三草 (4 fa, 3 növény) utalás az élethez szükséges alapélelmiszerekre. A *gorimuchú* 五里霧中 (5 felé köd) azt fejezi ki, hogy valaki teljesen elveszti a talajt, nem tudja, hogy merre tovább. A *roppó* 六方 (hat irány: az égtájak minden irányába: É, D, K, Ny, fent és lent) azt jelenti, hogy mindenütt, mindenhol. A *shichiyó* 七曜 (= hét égitest (Nap, Hold, Mars, Merkúr, Jupiter, Vénusz, Saturnus) általában az égitesteket jelenti. A *hachibun(m)e* 八分目 fogalmával talán már sokan találkoztak: szó szerint: 'nyolcadrész'. Ez egy életvezetési elv is: nem szabad, nem tanácsos tele-enni magunkat, általában a mértékletesség szem előtt tartására utal. Ezzel szemben a „bőven, teljesen” fogalmat a *júbun* 十分 (= tíz rész) kifejezéssel jelölik. A *hyakkaten* 百貨店 (száz-cikk boltja) jelentése: áruház. A *mannen-hitsu* 万年筆 (tízezerév-ecset) jelentése 'töltőtoll'.

A számok egy sor ikonikus építmény, létesítmény nevében is szerepelnek, amelyekből csak jelzésértékkel néhányat emelek ki: *Sanjúsangendó* 三十三間堂 (33 köztes csarnok) = a Tendai szektához tartozó buddhista templom Kyotóban; *Hachimangú / hachimanjinja* 八幡宮 / 八幡神社 (8 zászló szentély) = Hachiman istenség (a harc, íjászat istene) tiszteletére emelt szentély, amelyből vagy 25 ezer darab van országszerte; *Hitotsubashi University* 一橋大学 (Egy-híd egyetem) Tokyo központjában egy nagymultú kereskedelmi és társadalomtudományi egyetem; *Gotanda* 五反田 (öt-hektár-szántó) = Tokyo egyik forgalmas üzletnegyede a Shinagawa körzetben, délnyugaton; *Roppongi* 六本木 (három-szál-fa) = Tokyo egyik külföldiek által kedvelt negyede, szórakozóhelyekkel.

Egy olyan társadalomban, ahol a tekintélyelvűség érvényesül, fontos szerepe van az emberi kapcsolatokban az időrendiségnek. Egy cégnek nagyobb a tekintélye, ha más cégeknél korábban alapították; egy iskolának nagyobb a presztízse, ha korábban kezdte meg a működését, mint a másik. Ezt számon tartják, és gyakorta számokkal is jelölik. Például Japán 1873-ban alapított első nemzeti bankja a *Daiichi ginkó* 第一銀行 Daiichi Bank ('Első Bank') nevet viseli, és noha alapítása óta számos összeolvadáson ment át, a név maga is sokat mondó és tiszteletet vált ki. Családon belül az előbb született testvér bizonyos előjogokat élvez (például öröklésben), és a névadásban is sokszor jelölik azt, hogy valaki hányadik szülött a családban. *Ichiró* 一郎 (első szülött fiú) gyakori utónév fiúknál. Régebben, amikor még sok gyerek született a családokban sorjában mindegyik fiú nevéből rögtön lehetett következtetni arra, hogy hányadik szülött. A *Goró* 五郎 (ötödik fiútestvér) név például arról árulkodik, hogy az illető az ötödik fiúgyermek a családban. Igaz, hogy manapság már a születésszámok csökkenése miatt aligha van ilyesmire példa.

Több száz, akár ezer a szólások és közmondások száma a japán nyelvben. Ezekből számosan számneves kifejezéseket is tartalmaznak: *Ikka ni koto areba hyakke isogawashi* 一家に事あれば、百家いそがわし (egyik a másik után, egyből száz lesz = egy bolond százat

csinál); *Ichiji ga banji* 一事が万事 (1-ből 10 ezer=) pars pro toto; *Isseki nichó* 一石二鳥 (egy kő két madár=) két legyet egy csapásra; *Nikai kara megusuri wo sasu* 二階から目薬を指す (az emeletről csepegtet gyógyszert a szembe) – hanyagul, tessék-lássék végez valamit; *Sannin tora wo nasu* 三人トヲをなす (három ember tigrissel ér föl) = ha sokan mondanak valamit, akkor annak hitelt adnak; A *nanakorobi yaoki* 七転び八起き (hét esés, nyolcra felkelés) arra a hozzáállásra utal, hogy valaki nem hagyja magát, akárhányszor is elesik, végül taplra áll; *Kyúshi isshó* 九死一生 (kilenc halál egy élet) = hajszál híján; *Júnin tóiro* 十人十色 (10 ember 10 szín) = ahány ember, annyi féle.

8. Kommunikációs stratégiák érvényesítése

A japán kommunikáció és nyelvhasználat egyik alapelve az, hogy a kommunikáló felek törekedjenek a harmónia megőrzésére, aminek egyik eszköze a konfrontáció megelőzése. Ehhez egyik legjobb, és nemegyszer a véglegességig gyakorolt stratégia a pontos, egzakt információ helyett teret adni a „megközelítőleg” kifejezésének. Az érintkezést és az interakciót egyfajta óvatosságba burkolt homály vezérli (Kiss 1998), ami lehetőséget ad arra, hogy a kommunikáló felek az interaktus bármely szintjén visszakozhassanak, és arcvesztés nélkül visszavonulhassanak. Ha megvizsgálunk egy-egy interaktust, akkor észrevesszük, hogy az információ a nagy, körülbelüli halmaz felől közelítve, egyre szűkülő körökben adagolja az információt. Erre tucatnyi lexikai és grammatikai eszköz áll rendelkezésre

A 'körülbelül' kifejezésére több szó használatos, ami a mindennapi élethelyzetekben fontos szerepet kap: *zengo* 前後 (előtte-utána) = megközelítőleg: *hiru zengo* 昼前後 dél tájékán; *goro* ごろ (körül) 'mikor' kérdésre: *raishú goro* 来週ごろ = jövő hét tájékán; *kurai/gurai* くらい (körül) 'mennyi' kérdésre: *nisen yen gurai* 二千元ぐらい = két ezer yen körül

Vásárláskor az udvarias érintkezés előfeltétele az, hogy ne kategorikus mennyiségekben fogalmazzunk, hanem adjunk teret az interakció során a kreatív hozzáállás kibontakozásához. Az eladót segíti a feladata teljesítésében, ha nem szigorú mennyiségeket kérünk.

-*Kono ringo, ni-san ko wo kudasai!* Ebből az almából adjon **két-három** szemet! (a 'két-három' nem olyan nagy mennyiség, hogy ne lehessen eldönteni, hogy kettő vagy három, mégis ez így udvariasabb a japán fülnek, mint a kategorikus kettő vagy három)

-*Sono sanbun no ichi hodo o-negai shimasu.* Annak **úgy** az egyharmadát legyen szíves.

- *Ni kiro amari de júbun desu.* **Jó** két kiló bőven elég.

Ez a 'megközelítő' kommunikációs stratégia nem csak a mennyiségek, hanem az időpontok esetében is érvényesül.

Az óvatos megközelítés esete

Január:

- *Jaj de jó, hogy ismét itt van Tokióban, majd vacsorázzunk együtt!*
- Boldogan, mikor?
- *Meddig marad?*
- Egy fél évet...
- *Majd jelentkezem...*

Március:

- *Na, hogy telnek a napjai? Jó lenne, ha egyszer összefutnánk, amikor van ideje.*
- Hétköznapi esténként általában ráérek.
- *Príma, akkor majd keresek egy jó helyet, és jelentkezem.*

Április:

- *Hihetetlen, hogy mennyire szalad az idő. Nem is kérdeztem, hogy mi lenne jobb, valami japán szusi étterem, vagy esetleg valami olasz?*
- *Én mindegyiket kedvelem, bármelyik jó lesz. Mikorra gondol?*
- *Hétféle is jó?*
- *Attól függ, hogy melyik hétféle.*
- Június:
- *Holnap este 6-kor várom az Ikebukuro-n a Seibu áruház 8. emeleti éttermében.*
- *Sajnos holnap este nekem hangversenym van.*
- *Hát pedig azt mondta, hogy ráér...*

Az egzakt, számszerűsíthető információk helyett a körülbelüli, megközelítő tartalmú eligazítás is nem kevés fejtörést okoz a konkrétabb ismeretátadáson szocializálódott külföldieknek. Általánosságban elmondható, hogy a befogadó fél 'beleértési' képességére, a kontextusból való tájékozódásra jóval többet hagyatkoznak, mint más kultúrák kommunikációs gyakorlatában megszokott. Mondani sem kell, hogy ezzel a félreértések számára tág tér nyílik. Az alábbi, egy konferencia-helyszínre vonatkozó instrukció szép példája ennek.

- *Chikatestu wo orite, soto ni deru to, shibaraku kita no hó he mukatte, ódóri no kissaten atari de, shingó wo watatte, sukoshi aruite, migite no mise no chikaku ni aru kóban no ura de, ókii ki no soba ni aru tatemono no mae wo dete, mou sugu desu.*
- Ha leszáll a metróról és feljön, akkor egy jó ideig (?) észak felé haladva, a fő utcán a kávéház közelében (?) vágjon át a közlekedési lámpánál, és egy kicsit (?) sétálva a jobb kézről lévő üzlet szomszédságában (?) a rendőrörs mögötti nagy fa (?) melletti épület előtt elhaladva, mindjárt (?) ott lesz.

Érezhető, hogy az aláhúzott részeknél az európai észjárás szívesebben vett volna konkrét számokat, adatokat – akár távolságban mért métereket, akár időben jelzett perceket. Arról nem is beszélve, hogy 'kávéház közelében' és 'jobb kézről lévő üzlet' esetében bizony hasznos lenne tudni a kávéház nevét, vagy az üzlet jellegét: hentes? trafik? bútorbolt? stb. Az effajta eligazítás nagyon gyakori és jellemző a japán mindennapokban – ami rendkívül nehézé teszi a tájékozódást az utcanevék és házszámok híján egyébként is átláthatatlannak érzett városi közegben.

Felhasznált irodalom

Crump, Thomas (1992): *The Japanese numbers game. The use and misunderstanding of numbers in modern Japan.* Routledge. London and New York.

Hall, E. T. – M.R. Hall (1990): *Understanding Cultural Differences.* Intercultural Press, Yarmouth, Ma.

Hidasi Judit (1996): *Japán nyelvkönyv kezdőknek.* Külkereskedelmi Főiskola, Budapest.

Hidasi Judit (2016): Rokonsági és családterminusok a japán nyelvben. In: Hidasi J.–Osváth G.–Székely G. szerk. *A család és rokonság nevei.* Budapest: Tinta Kiadó, 77-90.

Kiss Sándorné Székely Ilona (2008): *Japán nyelvtani összefoglaló*. Tárogató Kiadó, Budapest.

Kiss S. – Sato Noriko – Székács A.(2011): *DEKIRU Japán nyelvkönyv*. Japán Alapítvány Budapest és Nemzeti Tankönyvkiadó Zrt., Budapest.

Schmitt Csilla (2019): *Selyemre festett jókívánság: A Nakano gyermekkimonó gyűjtemény*. Magyar-Japán baráti Társaság, Szombathely.

A KOREAI SZÁMOK VILÁGA

OSVÁTH GÁBOR

1. A koreai szókészlet rétegződése

A koreai szókincs mintegy felét – a japánhoz és vietnamihoz hasonlóan – a kínai nyelvből származó kölcsönszavak alkotják. Ennek oka az, hogy a kínai nyelv ókori változata, a klasszikus kínai (*venjen*) olyan szerepet játszott a térségben, mint Európában a latin⁸⁰. Ennek következtében szinonimapárok gazdag hálózata alakult ki, az ősi koreai szavak mellett rokon jelentésű, kínai szótagmorfémákból összeállított lexika áll a koreai nyelven beszélők rendelkezésére. Megfigyelhető az a tendencia, hogy minél elvontabb, választékosabb a nyelvhasználat, annál valószínűbb, hogy a kínai eredetű, sino-koreainak nevezett változatot választják, sőt a rokonságnevek esetében minél távolabbi a rokonság, a színnevek esetében pedig minél bonyolultabb színárnyalat fejeződik ki, annál valószínűbb, hogy csak sino-koreai szó létezik a megnevezésére⁸¹. Hasonló a helyzet a számnevek (*susa*⁸² 수사 數詞) terén is: száznál nagyobb mennyiségek esetén csak sino-koreai számnevet (*hanchaö susa* 한자어 수사 漢字語 數詞) választhatunk; ha száz fölött létezett is eredeti koreai számnév (*koyu'ö susa* 고유어 수사 固有語 數詞) az ma már nem használatos, archaizmusnak minősül, esetleg más jelentést kapott. A jelenség oka az, hogy a japánhoz és vietnamihoz hasonlóan kettős számrendszer alakult ki: az ősi, koreai eredetű számnevek és a kölcsönzött kínai eredetű számnevek együttese. (Európában hasonló jelenség a római és arab számok kettőssége, de csak írásban valósul meg.)

2. A koreai tőszámnevek (양수사 養數詞 *yangsusa*) rendszere

koreai	sino-koreai	magyar
하나/ 한 <i>hana / han</i>	일 <i>il</i>	egy
둘/ 두 <i>tul / tu</i>	이二 <i>i</i>	kettő / két
셋/ 세/ 석 <i>set / se / sők</i>	삼三 <i>sam</i>	három
넷/ 네/ 녁 <i>net / ne / nők</i>	사四 <i>sa</i>	négy
다섯 <i>tasöt</i>	오五 <i>o</i>	öt
여섯 <i>yösöt</i>	육六 <i>yuk</i>	hat
일곱 <i>ilgop</i>	칠七 <i>ch'il</i>	hét
여덟 <i>yödöl</i>	팔八 <i>p'al</i>	nyolc
아홉 <i>ahop</i>	구九 <i>ku</i>	kilenc

⁸⁰ Hasonló a helyzet a sinocentrikus kultúrkör másik két országában, Japánban és Vietnamban is.

⁸¹ Osváth 2016; Osváth 2018.

⁸² A koreai szavak latin betűs átírására a nemzetközi szakirodalomban leginkább elfogadott McCune – Reischauer-féle rendszert alkalmazzuk. A rendszer magyartól eltérő betűinek hangértéke az IPA jelölésével: ae [ɛ], ö [ə], ü [i], ch [č], j [dž]. Az aposztróf (') hehezetes hangot jelöl. A zöngés / zöngétlen oppozíció a koreaiiban nem fonéma értékű, a k/g, t/d, l/r stb. csak allofonok: szó elején és szó végén, valamint mássalhangzó után zöngétlenek, intervokális helyzetben és nazális hang után zöngésként realizálódnak: 팔 *p'al* 'nyolc', 서른 *sörün* 'harminc', 방 *pang* 'szoba', 한반도 *Hanbando* 'Koreai-félsziget', 해바라기 *haebaragi* 'napraforgó'.

열	yöl	십十	sip	tíz
스물/ 스무	sŭmul /sŭmu	이십二十	isip	húsz
서른	sörŭn	삼십三十	samsip	harminc
마흔	mahŭn	사십四十	sasip	negyven
쉰	swin	오십五十	osip	ötven
예순	yesun	육십六十	yuksip	hatvan
일흔	irŭn	칠십七十	ch'ilsip	hetven
여든	yödŭn	팔십八十	p'alsip	nyolcvan
아흔	ahŭn	구십九十	kusip	kilencven
온	on*	백百	paek	száz
즈믄	chŭmŭn*	천千	ch'ŏn	ezer
골	kol*	만萬	man	tízezer
		십만十萬	sipman [simman]	százezer
		백만百萬	paekman [pengman]	millió
		천만千萬	ch'ŏnman [ch'ŏmman]	tízmillió
잘	chal*	억億	ök	százmillió
		십억十億	sibök	ezermillió / milliárd
		백억百億	paegök	tízmilliárd
		천억千億	ch'ŏnök	százmilliárd
울	ul*	조兆	cho	ezermilliárd / billió

2.1 A koreai szavak, így a számnevek kiejtésekor is érvényesül az a szabály, miszerint a szóvégi zár- és réshangok, valamint a zárréshangok kiejtésekor az úgynevezett **nem hallható ejtés** érvényesül (*unrealised sounds*), amelynek IPA jele: ㅁ. Zár vagy rés képződik ugyan, de az nem oldódik fel: 다섯 *tasöt* [tasəs-], de intervokális helyzetben nem érvényesül a szabály, például tárgyesetben: 다섯을 *tasösül* 'ötöt'.

2.2 A csillaggal megjelölt számnevek **archaizmusok**, amelyek mára eltűntek (*chŭmŭn* 즈믄 'ezer', *kol* 골 'tízezer', *chal* 잘 'százmillió', *ul* 울 'ezermilliárd') vagy más jelentést kaptak. Ilyen az eredetileg 'száz' jelentésű *on* 온, ami a mai nyelvben 'egész' jelentéssel bír: 온나라 *on nara* '(az) egész ország', 온 세상 *on sesang* '(az) egész világ, 온 도시 *on tosi* '(az) egész város', 온 종일 *on chongil* 'egész nap'. Az 온갖 *ongat* 'mindenféle, mindenfajta' névmás előtagja is ez a szó, utótagja a 가지 *kaji* 'féle, fajta' alakrövidülése.⁸³ A jelentésváltozást azzal magyarázzák, hogy a tízes szám a tízes számrendszer kialakulásakor a teljességre, egészre utalt. Valószínű, hogy a tokiói nyelvjárásban előforduló *on* 'tíz' eredete a koreai nyelvben keresendő. A török nyelvi *on* szintén 'tíz' jelentésű, ami a koreai számnév altaji eredetére vezethető vissza.⁸⁴ Az 'ezer' jelentésű *chŭmŭn* a magyar *tömény / tömén(y)telen* távoli rokona, ugyanis mind a koreai, mind a magyar egy török nyelvből kölcsönözte. A szó hangalakja az oszmán-törökben *tümen* 'tízezer', a csagatájban és ujburban *tümän* 'tízezer'. Számos más nyelv is átvette, az örményben *duman* 'katonai egység', a régi oroszban *тыман*

⁸³ An 1996: 440–441.

⁸⁴ 교향곡 (2015): 한국어 수사 숫자의 유래와 그 어원에 대하여 (A koreai számnevek. A számnevek eredete, etimológiája). <https://m.blog.naver.com/nmin094/220399561738>. Utolsó letöltés: 2019. 10. 12.

'tízezer'.⁸⁵ A szibériai Tyumeny városának neve is erre a szóra vezethető vissza, amelynek 'nemzeti szállásföld' jelentése is volt. A magyar szó eredeti alakja *töményezer* volt, mai alakja nyelvújításkori szóelvonás eredménye.⁸⁶

2.3 Az **egy, kettő, három, négy és húsz** jelentésű koreai számneveknek két alakja van a magyar *kettő / két* változathoz hasonlóan: a hosszabb alak nem lehet jelző, a rövidebb alak viszont csak jelzőként funkcionálhat: 이것은 하나입니다 / 둘입니다 / 셋입니다 / 넷입니다 / 스물입니다. *Igösün hanaimnida / turimnida / sesimnida / nesimnida / sŭmurimnida*. 'Ez egy / kettő / három / négy / húsz', de: 한 / 두 / 세 / 네 / 스무 개 주세요 *Han / tu / se / ne / sŭmu gae chuseyo*. 'Egy / két / három / négy / húsz darabot kérek.'

2.4 A 'három' és 'négy' jelentésű koreai számnév jelzői alakja kétféle lehet: a már említett *se se / ne 네*, valamint *sők* 석 és *nők* 녁. A *sők / nők* alak mára a fiatalabb generáció beszédében visszaszorult, inkább az idősebbek nyelvhasználatára jellemző: 우표 석 / 녁 장 주세요 *Up'yo sők / nők chang chuseyo*. 'Három / négy (darab) bélyeget kérek.' 우표 세 / 네 장 주세요 *Up'yo se / ne chang chuseyo*. 'Három / négy (darab) bélyeget kérek.'

2.5 A magyar és szláv nyelvektől eltérően a koreai és a kínai nyelv a tíz fölötti számnevek képzésekor nem ragozott alakot használ, hanem ragozatlan szóösszetételt: 열하나 *yŏl + hana* (tíz + egy; koreai), 십일 *sib + il* (tíz+egy; sino-koreai) 'tizenegy'.

2.6 Bár száz fölött csak sino-koreai számok használatosak, de ilyen esetben utótagként megengedett az eredeti koreai számnév is: *paek + hana* 백하나 *paek-hana* 'százegy', *ch'ŏn + ilgop* 천일곱 *ch'ŏn-ilgop* 'ezerkilenc'. Észak-Koreában a saját erőre való támaszkodás szellemében erőteljes nyelvújító mozgalmat indítottak az idegennek minősített és sok esetben nehezen értelmezhető lexika cseréje érdekében, javasolják többek között az eredeti koreai számnevek előnyben részesítését ott, ahol a fentiekhez hasonlóan a szabályok lehetővé teszik.⁸⁷

2.7 Ha a koreaiak a számneveket angolra fordítják, akkor az USA változatot alkalmazzák: az európai *milliárd* helyett a *billion*, a *billió* helyett a *trillion* használatos.

2.8 Az észak-koreai helyesírás némileg különbözik a délitől, eltérésük mértéke nagyjából megegyezik az USA és az Egyesült Királyság helyesírása közötti különbséggel. Északon jobban érvényesül a szóelemző elv, míg Dél inkább az aktuális kiejtést veszi figyelembe. Ennek megfelelően a számnevek esetében a szó eleji l / r kiejtésével kapcsolatban is különbség alakult ki: Dél: 육 *yuk*, 'hat' 영 *yŏng* 'nulla' / Észak: 륵 *ryuk* 'hat', 령 *ryŏng* 'nulla'.

3. A váltószám fogalma. A váltószám azt jelzi, hogy egy mértékben hány alacsonyabb rendű egység tesz ki egy magasabbat. Ez a koreaiiban (a kínaiiban és japánban) az európai nyelvektől eltérően ezer fölött a tízezer (만 *man*), a százmillió (억 *ŏk*) és a billió (조 *cho*). Valamennyi motiválatlan szótagmorféma. Ennek értelmében Magyarország lakossága 천만 *ch'ŏnman* (ezer tízezer), Dél-Korea lakossága 오천 일백만 *och'ŏn ilbaengman* (ötezerszáz tízezer) 'ötvenegymillió', Kína lakossága 십삼억 *sipsamŏk* (tizenhárom százmillió) 'egy milliárd háromszáz millió'.

⁸⁵ Zaicz 2006: 859.

⁸⁶ Bárczi 1991: 316.

⁸⁷ Kong 1989: 164.

4. A koreai számok eredete⁸⁸

4.1 A számnevek az alapszókincs legősibb rétegéhez tartoznak, és az egyszerű számoktól a bonyolultakig hosszú fejlődés eredményeként alakultak ki. Az eredeti koreai számnevek eredetét illetően többféle hipotézis létezik, de véglegesnek mondható kutatói vélemény még nem alakult ki. Különbő nyelvcsaládok számnevei hathattak a koreaira, ezt mutatja némely szóalakok szembeötlő hasonlósága: koreai *hana* 하나 'egy', görög *éna*, latin *ūnus*, koreai *tul / tu* 둘 / 두 'kettő / két', görög *dio*, latin *duo*, dari *du*, angol *two*, koreai *set* 셋 'három', dari *sey*, koreai *net* 넷 'négy', finn *nelja*, mari *nilit*, magyar *négy*, koreai *tasöt* 다섯 'öt', mongol *tav*, burját *taban* stb.

Érdekes az a hipotézis is, amelyet egyes kutatók népetimológiának (민간 어원설 民間語源說 *mingan öwönsöl*) tartanak, és az ujjal történő számolással függenek össze.

4.2 Az ujjal történő számolás (숫자세기 *sutchasegi*) rendszerén alapuló magyarázat

Az ujjal történő számolás lényege, hogy egytől ötig behajlítják az ujjukat, hattól tízig pedig kinyitják, kiegyenesítik.

hana / han 하나 / 한 'egy': < 할 + 날 *hat + nal* 'nap' összetétel eredménye. Szótöve, a 할 *hat* a japán *hatsu* 'első' jelentésű szó kialakulásában is szerepet játszhatott. A 갈아 *kath(a)* 'egyforma, ugyanolyan' jelentésű koreai melléknév szintén erre a szótőre vezetik vissza.

tul / tu 둘 / 두 'kettő / két': a 덮을 *töphul* 'befedő, betakaró' jelentésű igenévi alakra vezethető vissza, hiszen a kettőre utaló mutatóujj befedi az egyet jelentő hüvelykujjat. A fejlődési folyamat a következő: 덮을 *töphul* > 돕을 *tobül* > 두블 *tubül* > 둘 *tul* > 두 *tu*.

set 셋 'három': az öt ujj között (사이 *sai* 'között') van a középső ujj.

net 넷 'négy': analógiás fejlődéssel az előzőből alakulhatott ki, a szó eleji *n* lehetséges, hogy az urali szókezdő mássalhangzó kölcsönzése (vö. magyar *négy*).

tasöt 다섯 'öt': vagy a 다섯 *ta ssöt* 'mindet felhasznál' jelentésű szókapcsolat terméke (tudniillik minden ujját felhasználta, mind be van hajlítva már), vagy a 다섯 *tatta* 'becsuk, bezár' ige fejleménye, ami szintén az ujjak helyzetére utal.

yösöt 여섯 'hat': a 열다 *yöl-da* 'kinyit' igéből származik: a becsukott ujjak között a kinyíló, kiegyenesedő kisujj jelzi a 'hat' fogalmát.

ilgop 일곱 'hét': az 일다 *il-da* 'feltámad, keletkezik' és a 굽다 *kupta* 'begörcsül, behajol, kanyarodik' jelentésű igék összekapcsolásával jött létre, jelentése 'a begörcsült, behajlított ujj kinyílik'. Az u > o hangcsere a mai koreában is gyakori jelenség.

⁸⁸ Kohyanggok (2015) nyomán.

yödöl여덟 'nyolc': a 열 *yöl* (tíz) és a 둘 *tul* (kettő) összetétele, ami azt jelzi, hogy tízből kettő még hiányzik.

ahop아홉 'kilenc': az 앓 *at, as* 'hiányzik, nem elég' jelentés fejleménye, azaz tízből még egy hiányzik; ezt bizonyítja a számnév régi alakja is (아사 *asa*). Az 앓 *at / as* szótól él a mai nyelvben a 빼앗다 *ppae 'as(t) 'ta* 'elvesz, elragad' jelentésű igében.

yöl 열 'tíz': a 열다 *yöl-da* 'kinyit' igéből származik, ami arra utal, hogy minden ujj nyitott helyzetben van.

4.3 Számnevek elhomályosult eredetű szavakban

Az eredeti koreai *mahun* 마흔 'negyven' számnévre vezetik vissza a *maru* 마루 szó 'legnagyobb' jelentését, amit azzal magyaráznak, hogy a fogalom kialakulásakor a negyven lehetett a legnagyobb ismert szám. A következő összetett szavakban fordul elő: *marut'ogi* (t'ök) 마루 타기 (턱) 'hegytető, hegycsúcs', *chibungmaru* 지붕마루 'a háztető csúcsa'. Ebből a számnévből származtatják az igen gyakori a *mad-* 만 előtagot vagy egy *-i* -이 képzős főnevet 'legelső, legidősebb' jelentésben: *madttalgi* 맏딸기 'primőr eper' *madadül* 맏아들 vagy *madi* 맏이 'legidősebb fiúgyermek', *madttal* 맏딸 'legidősebb leánygyermek', *Madiro t'aeönassöyo*. 마디로 태어났어요 'Legidősebbként született.' A sino-koreai *ch'on* 천千 'ezer' bukkan fel a *ch'önhada* 천하다 előtagjaként, a melléknév jelentése: 'bőséges, túláradó, olcsó'. A sino-koreai *man* 만萬 'tízezer' az előtagja a *mant'a* 많다 'sok' jelentésű határozatlan számnévként. A laikusok nem ismerik fel e szavak sino-koreai eredetét, a szótárakban is eredeti koreai szóként szerepelnek, következésképpen kínai írásjegyekkel sem írják le.

5. Határozatlan számnevek (*pujõngsu* 부정수 不定數)

5.1 Melléknévként viselkedő: *mant'a* 많다 'sok', *chõkt'a* 적다 'kevés'. Ragozásuk megegyezik a melléknévekével, például jelzőként: *manün saram* 많은 사람 'sok ember', *chõgün suip* 적은 수입 'kevés bevétel' és részben az igéével is, például múlt időben: *manatta* 많았다 'sok volt', *chõgõtta* 적었다 'kevés volt'. A *chõkt'a* 적다 'kevés' azonos tövű a *chakt'a* 작다 'kis, kicsi' jelentésű melléknévként, szóhasadással jött létre.

5.2 Összetett szó, amelyben a *szám* jelentésű szótagmorféma előtagként szerepel:

수십 數十 *susip* (szám + tíz) 'sok, számos', 수백 數百 (szám + száz) *subaek* 'sokszáz / százak', 수천 數千 (szám + ezer) *such'on* 'sokezer /ezrek', 수만 數萬 (sok + tízezer) *suman* 'tízezrek', 수십만 數十萬 (sok + százezer) *susipman* 'százezrek', 수백만 數百萬 *subaekman* (sok + millió) 'sokmillió' / 'milliók', 수천만 數千萬 (sok + tízmillió) *such'onman* 'tízmilliók'.

5.3 Összetett szó két számnév összekapcsolásával. A számnevek alakmódosuláson mennek keresztül, mivel a mondatban jelzői szerepet töltenek be.

5.3.1 Koreai számokkal

한두 *hantu* egy-kettő 커피 한두잔 *k'õp'i hantu jan* 'egy-két pohár kávé'
두세 *tuse* két-három 책 두세 권 *ch'aek tuse kwõn* 'két-három (kötet) könyv'
세너 *sõnõ* három-négy 연필 세너자루 *yõnp'il sõnõ jaru* 'három-négy (markolat) ceruza'
너댓 *nõtaet* négy-öt 사과 너댓개 *sagwa nõtet gae* 'négy-öt (darab) alma'
대여섯 *taeyõsõt* öt-hat 국수 대여섯 그릇 *kuksu taeyõsõt kûrüt* 'öt-hat tányér tésztaleves'
예닐곱 *yenilgop* hat-hét 선생님 예닐곱 분 *sõnsaengnim yenilgop pun* 'nyolc-kilenc (fő) tanár'
두세너 *tusõnõ* két-három-négy 학생 두세너명 *haksæng tusõnõ myõng* 'két-három-négy (fő) diák'
세너댓 *sõnõtõt* három-négy-öt 배 세너댓개 *pæ sõnõtõt gae* 'három-négy-öt (darab) körte'

5.3.2 Sino-koreai számokkal

이삼 二三 *isam* 'két-három'
삼사 三四 *samsa* 'három-négy'
오륙 五六 *oryuk* 'öt-hat'
팔구 八九 *p'algu* 'nyolc-kilenc'

5.4 Összetett szó számnévi előtaggal és a *yŏ* 여餘 'több mint / mintegy' jelentésű utótaggal

십여十餘 십여년 *sipyŏ nyŏn* 'több mint / mintegy tíz év'
백여百餘 백여명 *paekyŏ myŏng* 'több mint / mintegy száz fő'
천여千餘 이천여원 *ich'önyŏ wŏn* 'több mint / mintegy kétezer von'

5.5 A kérdőszavak (의문사 疑問詞 *ümunsa*) kijelentő mondatban nem kérdést, hanem határozatlanságot fejeznek ki: 몇 *myŏt* 1. 'hány', 2. 'néhány'.

학생이 몇명 왔습니까? *Haksaengi myŏt myŏng wassŭmnikka?* Hány diák jött el?

학생이 몇명 왔습니다. *Haksaengi myŏt myŏng wassŭmnida.* Néhány diák jött el / eljött.

Egyéb példa: 몇번 1. 'hányszor', 2. 'néhányszor', 얼마동안 1. 'mennyi ideig', 2. 'valamennyi ideig'.

6. A számállapothatózót (안수사 人數詞 *insusa*) a számnév tövéhez kapcsolt *-i -o* vagy *-isŏ -i* 서 végződéssel szerkeszthetjük meg: 혼자서 *honjasŏ* 'egyedül', 둘이 *turi* 'ketten'. 셋이 / 서이 *sesi / sŏi* 'hárman', 넷이 / 네이 *nesi / nŏi* 'négyen', 다섯이 *tasŏsi* 'öten', 여섯이 *yŏsŏsi* 'hatan' 여럿이 *yŏrŏsi* 'többen', 몇이 *myŏch'i* 'néhányan'.

우리 셋이서 작업을 나눕니다. *Uri sesisŏ chagŏpŭl nanumnida.* 'Mi hárman megosztjuk a munkát.'

7. Számláló főnevek (*punryusa* 분류사 分類詞 vagy *tanwi* űijonmyŏngsa 단위 의존명사 單位 依存名詞 *counting word, classifier*)

Az élő és élettelen világ jelenségeit egyes jellemzőik alapján osztályokba sorolják (vékony és lapos tárgyak, markolható tárgyak, gépek, házak, fák, emberek, állatok stb.), és mindegyik osztályra más-más úgynevezett számláló főnév utal. Eredetüket tekintve eredeti koreai és sino-koreai egyaránt lehet közöttük. A számláló főnév használata a **kisebb számok kivételével kötelező**. E szófaji kategória széleskörű használata a tárgyalt térség nyelveiben a kínai nyelv hatására történt. Kínában 2000–2500 évvel ezelőtt alakult ki, és a térség nyelvei, így a koreai is a klasszikus kínai nyelvvel és írásával együtt átvette⁸⁹. A számláló főnevek jelentős része úgynevezett nem teljes főnév (불완전 명사 不完全 名詞), ami azt jelenti, hogy csak jelzős szerkezetben fordulhatnak elő, önállóan szinte sohasem. A számnévi jelző az esetek többségében a jelzett főnév mögé kerül (alma, öt darab = 'öt alma'). Magyarra nem lehet vagy nem fontos, esetleg nem is szabad lefordítani, és – néhány kivétellel – nem sino-koreai, hanem csak koreai számnevekkel együtt használatosak. A kivételek 20 fölött jelentkeznek: a számláló főnevek jelzőjeként a koreai számok mellett megengedett a sino-koreai változat használata is: *han myŏng* 한명 'egy fő', *yŏl myŏng* 열명 'tíz fő', de: *ilhŭn myŏng* 일흔명 / *ch'ilsip myŏng*, 七十名 'hetven fő'.⁹⁰

7.1 Élettelenre utaló számláló főnevek

개個 *kae* 'darab', a legáltalánosabb számláló főnév: 사과 / 빵 / 쓰레기통 / 책상 / 알약 / 네개 'négy alma / szemétkosár / íróasztal / tablettá'

대臺 *tae / dae* gépek, injekció: 자동차 / 선박 / 주사두대 'két autó / esztergagép / injekció'

잔盞 *chan / jan* 'pohár': 맥주 한잔 *maekchu han jan* 'egy pohár sör'

컵 *k'ŏp* 'pohár': 물한컵 'egy pohár víz'

장張 *chang* vékony, sík tárgyak darabszáma: 종이 / 편지 / 표 / 유리 여섯 장 hat ív / darab papír / levél, / jegy / síküveg

자루 *charu* 'markolat', marokra fogható eszközök: 연필 / 빗네자루 'egy ceruza / seprű'

⁸⁹ Tranter 1996: 2.

⁹⁰ Choo – Kwak 2008: 169.

점點 *chöm* képzőművészeti alkotás darabszáma: 그림 두점 'két kép'
통 *t'ong* telefonhívás és levelek darabszáma: 편지/ 전화세통 'három levél / telefonhívás'
채 *ch'ae* épületek darabszáma: 집/ 건물 두채 *chip / kõnmul tu ch'ae* 'két ház / épület'
척 *ch'ök* vízijárművek darabszáma: 잠수함/ 배 두척 'két tengeralattjáró / hajó'
그루 *küru* fák darabszáma: 소나무/ 대나무 한 그루 'egy fenyőfa / bambusz'
권 *kwön* 'kötet', könyvek darabszáma 잡지/ 만화책 열 권 'tíz magazin / képregénykönyv'
매 *mae* hivatalos iratok: 이력서 한/ 일매 'két példány önéletrajz' Ez kivételesen kínai számmal is lehetséges!
부 *pu / bu* folyóiratok, akták: 월간지/ 신청서 한 부 *wõlganji / sinch'õngsõ han bu* 'egy példány havi magazin / kérvény'
벌 *põl / bõl* 'rend ruha': 정장 한 벌 *chõngjang han bõl* 'egy rend öltöny'
켈레 *k'yõlle* 'pár', lábbelik esetén: 구두 네 켈레 *kudu ne k'yõlle* 'négy pár cipő'
송이 *songi* 'fürt' 북송아 한 송이 *poksunga han songi* 'egy fürt szőlő'
알 *al* 'kisebb kerek tárgy, tojás, tableta:' két szem szőlő, 포도 두 알 *p'odo tu al* 'két szem szőlő'. Dél: 달걀 *talgyal*, Észak: 닭알 *talgal* 'tyúktojás'. Származéka az 알약 *alyak* (kerek + gyógyszer) 'tableta'. 이 약은 두 알씩 먹으세요. 'Ebből a gyógyszerből két-két tablettát vegyen be.'
인분 *inbun* (ember + rész): 'adag' 비빔밥 삼 인분 *pibimpap sam inbun* 'két adag *pibimpap*' Ez a számláló főnév kivételesen csak sino-koreai számmal fordul elő.
곡 *kok / gok* zeneművek: 노래 다섯 곡 *norae tasõt gok* 'öt dal'
편 *p'yõn / byõn* versek, regények: 시조 다섯 편 *sijo tasõt p'yõn* 'öt rövid vers'
가지 *kaji / gaji* 'féle, fajta': 고기 반찬 세 가지 *kogi panch'an se kaji* 'háromféle húsétel', elvont fogalmak jelölésekor is: 외국어 두 가지 'két idegen nyelv'

7.2 Élőre utaló számláló főnevek

명 *myõng, saram* 'fő', emberek számláló főneve: 학생 다섯 명/ 사람 'öt (fő) diák'
분 *pun / bun* 'tisztelt személy': 손님 / 교수 세 분 *sonnim / kyosu se bun* 'három vendég / professzor'
놈 *nom* 'személy' pejoratív értelemben; szerénykedve saját gyermekéről is mondhatja: 강도/ 자식 다섯 놈 *kangdo / chasik tasõt nom* 'öt rabló / kölyök'
쌍 *ssang* ping한 쌍 'pár' *kkwõng han ssang*: 'egy pár fácán', 한 쌍의 젊은 부부 *han ssangüi chõlmün pubu* 'egy fiatal házaspár'
마리 *mari* 'fej' állatokra vonatkozik: 소/ 개 열 마리 *so / kae yõl mari* 'tíz tehén / kutya'. A 머리 *mõri* 'fej' jelentésű főnév szóhasadással létrejött változata.

7.3 Mértékegységek

A koreai nyelvészek a nemzetközi műveltségyszavak közé tartozó mértékegységek nevét is a számláló főnevek közé sorolják. Abban is különböznek az előbbi csoporttól, hogy csak sino-koreai számnévi jelző után állhatnak, ám a 2007 óta hivatalosan már nem használható hagyományos koreai mértékegységek kivételt képeznek, mert azok többnyire koreai számnévvvel alkotnak jelzős szerkezetet. Arab számokat használnak.

7.3.1 Hőmérséklet (*ondo* 온도 溫度, *kion* 기온 氣溫 'a levegő hőmérséklete').

Mértékegysége a *to / do* 度 섭씨 영 도는 화씨 삼십이 도입니다. *Sopssi yõng donün hwassi samsibi doimnida* 'A nulla Celsius fok 32 Fahrenheit (fok). 최저 기온은 영 상 이 도입니다. *Ch'wejõ kionün yõngsang i doimnida*. 'A legalacsonyabb hőmérséklet plusz két fok.' 일 킬로는 영 점 육 마일입니다. *Il k'illonün yõng jõm yuk mairimnida*. 'Egy kilométer nulla egész hat tized mérföld'.

7.3.2 Hosszúság (*kiri* 길이), **távolság** (*köri* 거리): 밀리(미터) *milli* (*mit'ö*) milliméter, 센티(미터) *sent'i*(*mit'ö*) 'centi(méter), 미터 (*mit'ö*) 'méter', 킬로(미터) *k'illo*(*mit'ö*) 'kilo(méter)' A kínai eredetű *li / ri* (리리) igen elterjedt hagyományos mértékegység volt, mintegy 0,4 kilométernek felel meg. A *samch'onli* 삼천리 三千里 'háromezer li' jelzős szerkezet minden koreai számára Koreát jelenti, mivel a közel 1500 kilométer a Koreai-félsziget hosszára utal. Sok márkanévben szerepel, például: 삼천리 자전거 三千里 自轉車 'Samch'onli kerékpár'.

삼백미터 길이의 다리 *sambaek mit'ö-üi tari* 'háromszáz méteres híd' (birtokos raggal)
 백칠십 미터의 남자 *paekch'ilsip sent'imit'ö-üi namja* 'százhetven centis férfi' (birtokos raggal)
 오백미터 달리기 *obaekmit'ö talligi* 'ötszáz méteres futás' (birtokos rag nélkül)

7.3.3 Terület (*myönjök* 면적 面積): 平方미터 / 제곱미터 *p'yöngbangmit'ö / chegop mit'ö* 'négyzetméter'. Hagyományosan a régi koreai *p'yöng* 평坪 volt használatos, például a szobák területének meghatározásakor: 삼십 / 서른 평짜리 아파트 *samsip / sörün p'yöng cchari apat'ü* 'harminc *p'yöng*os lakás' (egy *p'yöng* = 3,305785 négyzetméter).

7.3.4 Térfogat (*yongjök* 용적 容積): 입방 미터 *ippang mit'ö* 'köbméter'. 입입방 二立方 미터의 시멘트 *ippang mit'ö-üi siment'ü*. Északi helyesírással: 립방 미터의 시멘트 *rippang met'ö-üi sement'ü* 'két köbméter cement'.

7.3.5 Úrtartalom (*ch'ejök* 체적): 體積 리터 *lit'ö* 'liter', 밀리리터 *millilit'ö* 'milliliter' 씨씨 *ssissi* (< c.c., cubic centimetre) 'köbcenti'. 우유 일리터는 백씨씨다. 'Egy liter tej száz köbcenti'.

7.3.6 Súly (*chungnyang* 중량 重量, *muge* 무게): 킬로그람 *k'illogüraem* 킬로그램, *güraem* 그램 내 몸무게가 오킬로나 늘었다. *Nae mommugega o k'illöna nürötta*. 'A testsúlyom öt kilóval nőtt'.

7.3.7 Pénz (돈 *ton / don*): a koreai pénz neve mind Észak, mind Dél-Koreában: 원 *wön* (magyar átírásban: *von*). A 전錢 *chön* nevű váltópénzt évtizedekkel ezelőtt kivonták a forgalomból az infláció miatt. A régi koreai 푼 *p'un* 'fillér' emléke csak néhány kifejezésben maradt fenn (kivételesen koreai számnévi jelzővel): *Ton han p'undo öpta*. 'Egy fillére sincs'. *Han p'undo kkakkül su öpta*. 'Egy fillérral sem mehetek lejjebb' (az árban). A dollárnak két koreai neve van, a sino-koreai 불弗 *pul* és a 달러 *tallö*, amely kölcsönszó az angolból.

7. 3. 8 Megjegyzések

a.) 2007. július 27-től Dél-Koreában a korábbi, hagyományos mértékegységeket felváltották a nemzetközileg használtak:⁹¹

아파트 10 (열 평) *apat'ü yöl p'yöng* 'tíz *p'yöng*os lakás > 3,3 m²

소고기 한근 *sogogi han gün* 'egy *gün* marhahús' > 600 gramm (marhahús)

감자한관 *kamja han gvan* 'egy *gvan* krumpli' > 3,75 kg

금한돈 *küm han don* 'egy *don* arany' > 3,76 g

일인치 *han inch'i* 'egy inch' > 2,54 cm

b.) A nemzetközi műveltségyszavak, így a mértékegységek nevének a kiejtése néhány esetben eltér Korea két országrészében; Dél-Koreában általában az angolos kiejtés dominál, Északon kevésbé: Dél: 미터 *mit'ö*, 리터 *rit'ö*, 센티 *sent'i*, 그램 *güraem*; Észak: 메터 *met'ö*, 리터 *rit'ö*, 센치 *sench'i*, 그람 *güram*.

c.) A deka(gramm), deci(liter) fogalmát nem ismerik.

d.) Nemcsak a kilogrammot, hanem a kilométert is *kilönak* rövidítik. A milliliter *milli* alakra rövidülhet.

⁹¹ Choo – Kwak (2008: 175)

8. A számnévi jelzős szerkezet szórendjében három megoldás lehetséges. A számláló főnév nélküli szerkezetben csak alacsony koreai számok fordulhatnak elő, egytől tízig. Megjegyzendő, hogy az esetragok az élőbeszédben gyakran elmaradnak.

8.1 Jelző + jelzett szó

8.1.1 Számláló főnév nélkül (csak egytől tízig!)

두 학생이 왔다. *Tu hakszaengi watta.* (öt + diák + NOM + jött) 'Két diák jött.'

8.1.2 Számláló főnévvel. A számláló főnév birtokos esetragot kap. Ez a forma tudományos szövegben igen gyakori, az élő beszédben ritkább.

다섯 명의 학생 *tasöt myöngŭi hakszaeng* (öt + fő + GEN + diák) 'öt diák'

8.2 Jelzett szó + jelző. A koreai nyelvre leginkább jellemző forma.

8.2.1 Számláló főnév nélkül (csak egytől tízig!)

학생 둘이 찾아왔다. *Hakszaeng turi ch'ajawatta.* (diák + öt + NOM + jött) 'Öt diák jött.'

8.2.2 Számláló főnévvel

학생 다섯 명 *hakszaeng tasöt myöng* (diák + öt + fő) 'öt diák'.

Ebben az esetben az esetragot mind a jelzett szó, mind a jelző megkaphatja, kivételesen hangsúlyos esetben mindkettő:

학생을 다섯 명 *hakszaengŭl tasöt myöng* (diák + ACC + öt + fő) 'öt diákot'

학생 다섯 명을 *hakszaeng tasöt myöngŭl* (diák + öt + fő + ACC) 'öt diákot'

학생을 다섯 명을 *hakszaengŭl tasöt myöngŭl* (diák + ACC + öt + fő + ACC) 'öt diákot'

9. Sorszámnevek (序數詞 *sösusa*). Két alcsoportja alakult ki: a koreai és a sino-koreai sorszámnevek rendszere. Elvontabb, tudományos fogalmak jelölésére az utóbbi használatos.

koreai sorszámnevek	sino-koreai sorszámnevek	magyar sorszámnevek
첫번째 <i>ch'ötböncche</i>	제일第一 <i>che il</i>	első
두번째 <i>tuböncche</i>	제이第二 <i>che i</i>	második
세번째 <i>seböncche</i>	제삼第三 <i>che sam</i>	harmadik
네번째 <i>neböncche</i>	제사第四 <i>che sa</i>	negyedik
다섯번째 <i>tasötböncche</i>	제오第五 <i>che o</i>	ötödik
여섯번째 <i>yösötböncche</i>	제육第六 <i>che yuk</i>	hatodik
일곱번째 <i>ilgopböncche</i>	제칠第七 <i>che ch'il</i>	hetedik
여덟번째 <i>yösötböncche</i>	제팔第八 <i>che p'al</i>	nyolcadik
일곱번째 <i>ilgopböncche</i>	제칠第九 <i>che gu</i>	kilencedik
열번째 <i>yölböncche</i>	제십第十 <i>che sip</i>	tizedik
스무번째 <i>sümuböncche</i>	제이십第二十 <i>che isip</i>	huszadik

9.1 A koreai sorszámnevek rövidült alakjából hiányzik a *-bön* képző, és a tőszámnév nem jelzői alakban szerepel: 첫째 *chotcche*, 둘째 *tulcche*, 셋째 *setcche*, 넷째 *netcche*... 스무째 *sūmucche* stb.

9.2 Az 'első' jelentésű koreai sorszámnév 첫 *ch'öt* előtagja rejtőzik a 처음 *ch'öüm* 'először' jelentésű határozószóban. A 첫 *ch'öt* összetett szavak előtagjaként is igen gyakori: 첫사랑 *ch'ötsarang* 'első szerelem', 첫인상 *ch'ötinsang* 'első benyomás', 첫눈에 *ch'ötnune* 'első látásra' stb.

9.3 A sino-koreai sorszámnevek jelzőként kétféleképpen viselkednek.

9.3.1 Külön írjuk: 제일과 *che il gwa* 'első lecke'

9.3.2 Egybeírandó, ha 'legfontosabb' jelentésben vagy elvontabb, szaktudományi értelemben használjuk az 'első', 'második', 'harmadik' stb. jelentésű sorszámnevet.

인전을 제일이다. 安全은 第一이다. *Anjōnŭn cheirida.* 'A biztonság az első / a legfontosabb.'

공산당 제일 서기 共産黨 第一 書記 *kongsandang cheil sögi* 'a kommunista párt első titkára'

제삼 계급 第三階級 *chesam kyegūp* 'a harmadik rend (a polgárság)',

제삼 제국 第三帝國 *chesam cheguk* 'a Harmadik Birodalom'

제사 세대 항생제 第四世代 抗生劑 *chesa sedae hangsaengch'e* 'negyedik generációs antibiotikum'

9.3.3 Események, rendezvények esetében a szerkezet vége kiegészül egy, a sorrendiséget nyomatékosító szótagmorfémával (차次 *ch'a*). Ilyenkor külön írandók.

제5 차 당대회 第五次黨大會 *che o ch'a tangtaehwe* 'ötödik pártkongresszus'

(제) 이차 세계 대전 第二次世界大戰 (*che*) *il ch'a segye taejōn* 'első világháború'

9.4 Segítségével képezhető a melléknevek felsőfoka (egybeírandó): 제일 좋다 *cheil chot'a* (első + jó) 'legjobb'.

10. Időpont, keltezés

Időpont: az évek, hónapok és napok, percek, másodpercek idejét is sino-koreai számmal fejezik ki. Az órákat viszont nem a sino-koreai számok jelzik, hanem a koreai számok. Ennek oka az, hogy az órákat hagyományosan nem 24-ig, hanem hozzánk hasonlóan csak 12-ig számolják, és – mint említettük – alacsonyabb számok esetén gyakoribb a koreai változat preferálása. Az alábbi példában a 팔 八 *p'al* (sino-koreai), 여덟 *yōdōl* (eredeti koreai) 'nyolc' számnéven mutatjuk be ezt a különbséget (K = koreai, SK = sino-koreai):

SK: 1888 (év): 천팔백팔십팔 년 1888 年 *ch'ōnp'albaekp'alsipp'al nyōn*

SK: augusztus: 팔월 八月 *p'arwōl* (nyolc + hónap)

SK: nyolcadika: 팔일 八日 *p'aril* (nyolc + nap)

K: 8 óra: 여덟 시 *yōdōl si* (nyolc + óra)

SK: 8 perc: 팔분 八分 *p'al bun* (nyolc + perc)

SK: 8 másodperc: 八秒 *p'al ch'o* (nyolc + másodperc)

A hetek jelölésében is kettős rendszer alakult ki. Egyre gyakoribb a sino-koreai (SK) számok használata:

SK: 일주 一周 *ilchu* 'egy hét', 이주 *tuju* 'két hét', 삼주 *samju* 'három hét', 사주 *saju* 'négy hét'.

K: 한주 *hanju* 'egy hét', 두주 *tuju* 'két hét', 석주 *sökchu* 'három hét', 녁주 *nökchu* 'négy hét'.

10.1 Időtartam

10.1.1 Az időtartam kifejezésére is kettős számrendszer áll rendelkezésre, de nem minden időegység esetében rendeződnek össze szinonimákká (a táblázat üres kockái jelzik, hogy hol nincs párhuzamosság). Az időpontot jelentő 'egy óra (van)' és az időtartamot jelentő egy óra ('egy órát töltöttem a könyvtárban') közötti különbséget a sino-koreai 시時 *si* 'óra' és 시간時間 *sigan* 'órányi időtartam' használatával hidalják át. A táblázatban az 'egy' számnév koreai (*han* 한) és sino-koreai (*il* 일 – változata szerepel).

időpont		időtartam	
sino-koreai	koreai	sino-koreai	koreai
일초 <i>il ch'o</i> 'egy mp'		일초 <i>il ch'o</i> 'egy mp'	
일분 <i>il bun</i> 'egy perc'		일분 <i>il bun</i> 'egy perc'	
	한 시 <i>han si</i> 'egy óra'		한시간 <i>hansigan</i> 'egy óra'
일일 <i>iril</i> 'elseje'		일일 <i>iril</i> 'egy nap'	하루 <i>haru</i>
일주 <i>ilchu</i> 'egy hét'	한주 <i>hanju</i>	일주 <i>ilchu</i> 'egy hét'	한주 <i>hanju</i>
일월 <i>irwöl</i> 'január'		일개월 <i>ilgaewöl</i> 'egy hó'	한달 <i>handal</i>
일년 <i>ilynön</i> 'egy év'	한해 <i>han hae</i>	일년 <i>ilynön</i> 'egy év'	한해 <i>hanhae</i>

10.1.1 A napok időtartamát kifejező sino-koreai szavak egybeesnek a dátumra utaló szóval: 일일 一日 *il + il* 'egy nap / elseje', 이일 二日 *i + il* 'két nap / másodika', 삼일 三日 *sam + il* 'három nap / harmadika' stb.

10.1.2 A napok időtartamát kifejező eredeti koreai szavak a koreai tőszámnevek + 'nap' (*day* vagy *sun*) jelentésű 날 *nal*, 해 *hae*, 새 *sae* főnevek összetételéből származnak. A 흘 *hül* utótag a 해 *hae* változata. A 새 *sae* egykori jelentése elhomályosult, ma a 새 *sae*, 새롭다 *saeropta* 'új' jelentésű szavakban és a 날이 새다 *nari saeda* 'hajnalodik', tkp. 'új nap virrad' jelentésű kifejezésben él tovább.⁹² A koreai számnevek különböző alakváltozatban élnek a mai nyelvben is; a 넷 'négy' változatai például: 너 *nö*, 나 *na*, 네 *ne*, 녀 *nök*.⁹³

하루 *haru* < 한 *han* + 날 *nal* 'egy nap'

이틀 *it'ül* < 잇 *it* + 흘 *hül* 'két nap' Az 잇 잇다 *it(ta)* jelentése: 'másik, következő'

사흘 *sahül* < 셋 *set* + 흘 *hül* 'három nap'

나흘 *nahül* < 넷 *net* + 흘 *hül* 'négy nap'

닷새 *tasse* < 닷 (다섯 *tasse (tasöt)*) + 새 *sae* 'öt nap'

엿새 *yösse* < 엿 *yöt* (여섯 *yösöt*) + 새 *sae* 'hat nap'

이레 *ire* < 일곱 *il(gop)* + 해 *hae* 'hét nap'

여드레 *yödüre* < 여 *yöd* (여덟 *yödöl*) + 흘 *hül* + 에 *-e* (esetrag) 'nyolc nap'

아흐레 *ahüre* < 아 *a* (아홉 *ahop*) + 흘 *hül* + 에 *e* 'kilenc nap'

열흘 *yölhül* < 열 *yül* + 흘 *hül* 'tíz nap'

Redundáns elemként mindegyikhez hozzátehető a 날 *nal* 'nap' (*day*) jelentésű főnév, például: 다섯날 *tassaenal* ('öt nap')

10.2 Mennyiségi összehasonlítás (koreai számok + *pae* / *bae* 배képző)

두 배 두배 *tubae* 'kétszer' 삼의 두배는 육이다. 'Háromnak a kétszerese hat', 이 산은 그 산보다 두배나 크다. 'Ez a hegy kétszer nagyobb annál.'

두배반 두배半 *tubae ban* 'két és félszer'

열배 열배 'tízszer' 열배로 하다 *yölpaero hada* 'megtízszerez'.

11. Számok a matematikában (數學 수학). Csak kínai számok fordulhatnak elő.

11.1 Törtszámok (분수 分數 *punsu*): 삼분의 이 三分의 二 *sambunüi* *i* (három + **gen.** + rész + kettő), azaz háromnak két része 'kétharmad'.

⁹² An 1996: 103, 433.

⁹³ Ibid, 79.

11.2 Tizedes törtek (소수 小數 *sosu*): 영점 이삼 륙點二三 (nulla + pont + kettő + három) 'nulla egész huszonhárom (század)'. A tizedes vessző neve: 小數點 소수점 *sosujöm* (tizedes + pont).

A nulla jelölésére két szó áll rendelkezésre: *yöng* 영 / 령 嶺 *s kong* 공 空 A *yöng* szerepel előtagként a plusz és mínusz jelölésére: *yöngsang* 영상 零上 (nulla + fölött) 'plusz', *yönggha* 영하 零下 (nulla + alatt) 'mínusz'. Sportmérkőzések, szavazások stb. eredményeként: 오대영五對零 *o dae yöng* (öt versus nulla) '5:0 / öt nulla' A magyarban szintén két változat van: nulla és zéró, bár az utóbbi használata erősen korlátozott. A koreában számtani műveletek esetében a *yöng* a használatos, egyéb esetekben (például telefonszámok) a *kong* 空. Egy telefonszámban a birtokos esetrag (-*űi*) egy bizonyos főállomáshoz (국 *guk*) való tartozást jelöl: 二四三局의 八六空二番 *isasangukűi* – *p'alryukkongibon* 243–8602-as **szám**. Mivel a nulla fogalma a matematikában későbbi fejlemény, ezért ez a számnév sok nyelvben, így a magyarban és koreában is kölcsönzés egy másik nyelvből.

11.3 Számtani alpműveletek (*kyesanpöp* 계산법 計算法)

Összeadás (더하기 *töhagi*) 오 더하기 삼은 팔 *o tohagi sanűn p'al*
'öt hozzáadás három: nyolc'

Kivonás (빼기 *ppaegi*) 구 빼기 사는 오 *ku ppaegi sanűn o*
'kilenc kivonás négy: öt'

Szorzás (곱하기 *kophagi*) 팔 곱하기 삼은 이십사 *p'al kophagi saműn isipsa*
'nyolc szorzás három: huszonnégy'

Osztás (나누기 *nanugi*) 이십 나누기 오는 사 *isip nanugi onűn sa*
'húsz osztás öt: négy'

-*gi* -*가*: főnévképző, -*űn* / -*nűn* - *은* / -*는*: a topik végződése, amit kettősponttal jelöltünk. Az osztás jele a koreában: $20 \div 5 = 4$.

12. Számokkal kapcsolatos egyéb vonatkozások

12.1 A közlekedési eszközök, szobák számozására a *pönho* (번호 番號 'szám, számozás') főnév valamelyik szótagját használják, a két szótag jelentése ugyanis megegyezik. Ezért térhet el a közlekedési eszközök számozása Északon és Délen. Észak: 칠호 버스 七號 버스 *ch'il ho ppösű*, Dél: 칠번 버스 七番 버스 *ch'il bön pösű* 'hetes (számú) busz'. A metróvonalak számozása: 지하철 칠호선 地下鐵 七號線 *chihach'öl ch'ilhosön* 'a metró hetes (számú) vonala', de: 칠번선 七番線 *ch'ilbönson* 'hetedik (hetes számú) vágány'. Szobák: 칠호실 七號室 *ch'lhosil* 'hetes (számú) szoba'.

12.2 Életkor

12.2.1 Koreában, Kínához hasonlóan az életkort jelző évek száma egy évvel több, mint Nyugaton, mivel a fogamzástól a születésig terjedő kilenc hónapos időszakot is beleszámítják az életkorba.

12.2.2 A kettős számrendszer megléte a nyelvi udvariasságnak is fontos kifejező eszköze abban az esetben, ha valakinek az életkoráról kérdezzük, vagy életkorát említjük. A nyelvi etikett szellemében mind az életkort kifejező számnevet, mind a magyarban az 'éves' melléknévvel fordítható koreai főnevet kétféleképpen **kell** mondanunk: *sal / sar* 살 'éves' – *se* 세世 'esztendő'. A sino-koreai szó használata fokozott tiszteletet fejez ki. A koreában a tisztelet nagyobb foka az idősebbet és a rangban, beosztásban fölöttünk állót illeti. A magyar *éves* és *esztendő*s közötti különbségtétel jóval kisebb mértékű, mint koreai megfelelőik

esetében, bár a hosszabb alak a magyarban is valamivel magasabb stílusértéket képvisel illeti (K: koreai, SK: sino-koreai):

életkor	'éves'	tisztelet
K <i>swin</i> 쉰 'ötven'	<i>sal /sar</i> 살 'éves'	-
SK <i>osip</i> 오십五十 'ötven'	<i>se</i> 세 'esztendő'	+

K: 나는 쉰 살입니다. *Nanün swin sarimnida*. '(Én) ötven éves / esztendő vagyok.'

SK: 아버지는 五十世입니다. *Aböjinün osip seisimnida*. 'Apánk ötven esztendő.'

Életkort tudakoló kérdésben:

K: (나이가) 몇 살입니까? (*Naiga*) *myöt sarimnikka?* 'Hány éves?'

SK: 연세가 얼마나 되십니까? *Yönsega ölmána twesimnikka?* 'Hány esztendő tetszik lenni?'

13. Számokat tartalmazó összetett szavak.

13.1 Képes értelemben a magyarban: százsorszép, ezerjófű stb. A sinocentrikus kultúrkörben gyakoribbak az ilyen szerkezetű szavak; a száz, az ezer és a tízezer előtagként 'nagyon sok' jelentéssel összetett szavakat alkot.

- 백** 'száz': 백방으로 百方으로 *paekpangüro* 'száz irányban, mindenfelé'
 백병전 白兵戰 *paekpyöngjön* (száz + katona + csata) 'kézitusa, közelharc'
 백화점 百貨店 *paekhwajöm* (száz + cikk + bolt) 'áruház'
 백일잔치 百日잔치 *paegilchanch'i* (száz + nap ünnep)
 'az újszülött századik napjának ünnepe'
 백과사전 百科事典 *paekkwasajön* (száz + fejezet+ szótár)
 'lexikon, enciklopédia'
- 천** 'ezer': 천리마 千里馬 *ch'öllima* (ezer + *li*⁹⁴ + ló) 'táltos paripa'
 천병만마 千兵萬馬 *ch'önbyöngmanma* (ezer + katona + tízezer + ló) 'óriási hadsereg'
 천신만고 千辛萬苦 *ch'önsinmango* (ezer + keserűség + tízezer + szenvedés) 'óriási baj'
 천아만야 千阿萬耶 *ch'önyamanya* (ezer + -e? + tízezer + -e?) 'égbenyúló / feneketlen'
- 만** 'tízezer': 만세 萬歲 *manse* (tízezer + év) 'éljen (soká)!'
 만수무강 萬壽無疆 *mansu* (tízezer + hosszú élet) 'nagyon hosszú élet'
 만리성 萬里城 *mallisöng* (ezer + *li* + vár) 'kínai nagy fal'
 만년필 萬年筆 *manyönp'il* (tízezer + év + íróeszköz) 'töltőtoll'
 만안 萬安 *manan* (tízezer + nyugalom, béke) 'nagy nyugalom, békesség'
 만무하다 萬無하다 *manmuhada* (tízezer + nem + melléknévképző) 'lehetetlen'
 만물 萬物 *manmul* (tízezer + dolog) 'világmindenség'
 만일 萬一 *manil* (tízezer(ből) + egy) 'váratlan, ritka dolog, esemény'
 만병통치약 萬病通治藥 *manbyöngt'ongch'i(yak)* (tízezer + kórt + mindet + gyógyít) 'panacea, varázsszer'
 만병초 萬病草 *manbyöngch'o* (tízezer + kór + virág) 'rododendron'

13.2 Számokkal kapcsolatos egyéb sino-koreai összetételek

수 'szám': 소수민족 少數民族 *sosuminjok* (kis + szám + nemzet) 'nemzetiség, nemzeti kisebbség',
 다수 多數 *tasu* (sok + szám) 'többség', 대다수 大多數 *taetasu* (nagy + sok + szám) 'nagy / túlnyomó többség'.

⁹⁴ Mértékegység: egy *li* = kb. 0,4 km.

십 'tíz': 십자 十字 *sipcha* (tíz + írásjegy) 'kereszt', 적십자 赤十字 *chöksipcha* (vörös + tíz + írásjegy) 'vöröskereszt', 십자군 十字軍 *sipchagun* (tízes + írásjegy + hadsereg) 'keresztesek, kereszties hadsereg'. A kínai 'tíz' jelentésű írásjegy alakja (+) megegyezik a keresztével.

14. A többes szám a koreában

14.1 A többes szám (복수 複數 *poksu*, végződése: -들 *-tül / -dül*) a koreában nem játszik olyan fontos szerepet, mint a nyugati nyelvekben. Unterbeck a következő példát hozza fel⁹⁵ annak érzékeltetésére, hogy az egyes szám végződésével ellátott főnév – a kontextus függvényében – értelmezhető többes számúnak is, és nemcsak generikus értelemben (pl. A cápa ragadozó hal):

상어를 보았습니다. *Sangö-rül po-assümnida*. I saw a shark / sharks / the shark(s).
cápa ACC lát PAST

상어들을 보았습니다. *Sangö-dür-ül po-assümnida*. I saw the sharks.
cápa PL ACC lát PAST

14.2 Számnévi jelző után a főnév **egyes számban** (단수 單數 *tansu*) áll a magyarhoz hasonlóan (많은 상어 *manün sangö* 'sok cápa'). Angol nyelvi hatásra előfordul ugyan a számnevek után a többes szám, mint a régi magyarban a latin hatására, de a koreai nyelvvédők ellenzik a használatát. Egyetlen eset, amikor a többes szám használata elkerülhetetlen, a személyes névmások harmadik személye, amely – a magyarral megegyező logikával – az egyes szám harmadik személyű névmás -들 *-dül* többes végződéssel ellátott alakja: 그 *kü* 'ő' > 그들 *küdül* 'ők'.

14.3 A koreai nyelv érdekes sajátossága, hogy a *-dül* végződés sokkal több szófajhoz járulhat, mint a magyar nyelvben a többes szám jele. Használata a koreában ilyen esetben sem kötelező, viszont a kijelentést egyértelműsíti, nyomatékosabbá teszi.

Főnév + -dül

책 *ch'aek* 'könyv' 책들 *ch'aekdül* 'könyvek'
사람 *saram* 'ember' > 사람들 *saramdül* 'emberek'

Határozószó + -dül

아침에 *ach'ime* 'reggel' > 아침에들 나갔습니다? *Ach'imedül nagassümnikka?* 'Reggel elmentek (ők / önök)?'

어디에서 *ödiesö* 'hol' > 어디에서들 낚았습니까? *ödiesödül nakkassümnikka?* 'Hol horgásztak (ők)?'

어서 *ösö* 'gyorsan' > 어서들 오십시오. *ösödül osipsio!* 'Jöjjenek gyorsan!'

Ige + -dül: csak az összetett igealak (ige + ige) előtagja után:

들어오다 *türö* + *oda* 'bemegy' > 들어들 오세요. *Türödül oseyo!* 'Jöjjenek bel!'

안녕하다 *annyöng* + *hada* 'jól van' > 안녕들 하십니까? *Annyöngdül hasimnikka?* 'Jól vannak?'

14.4 A koreai 네 *-ne* toldalék párhuzamokat mutat a magyar *-ék* toldalékkal, amelyet M. Korchmáros Valéria heterogén többséget kifejező többesjelnek ír le.⁹⁶

철호네 *Ch'ölhone* 'Ch'ölhoék' (vö. magyar *Jóskák*)

⁹⁵ Unterbeck 1993:321.

⁹⁶ M. Korchmáros Valéria: *Az -ék többesjel!* In: http://acta.bibl.u-szeged.hu/3777/1/etno_lingu_036_295-308.pdf

(utolsó letöltés: 2019. október 27.)

선생님네 *sönsengnimné* 'a tanár úrék'

A magyartól abban különbözik a koreai *-ne* használata, hogy személyes névmásokhoz is járulhat, és ebben az esetben megegyezik a jelentése a *-dül* többes számot kifejező jelentésével. A 'mi' és a 'ti' esetében mindkét fajta toldaléknak redundáns a használata, hiszen a szótó önmagában is többes értelmű.

우리 *uri*, 우리들 *uridül*, 우리네 *urine* 'mi'

너희 *nöhi*, 너희들 *nöhidül*, 너희네 *nöhine* 'ti'

그 *kü* 'ő', 그들 *küdül*, 그네 *küne* 'ők'.

당신 *tangsin* 'ön', 당신들 *tangsindül*, 당신네 *tangsinne* 'önök',

15. Történelem és a sino-koreai számok

15.1 Történelmi dátumok

삼일운동三一運動 *samir'undong* (három-egy + mozgalom) 'Március Elseje Mozgalom'. Az 1919. március elsején kirobbant japánellenes tüntetések neve.

팔일오八一五 *p'ariro* (nyolc-egy-öt) 'a felszabadulás ünnepe'. Korea 1945. augusztus 15-én szabadult fel a japán uralom alól. 팔일오54주년기념식 *p'ariro osipsa-nyöñ kinyömsik* (nyolc-egy-öt + emléknep) 'a felszabadulás 54. évfordulójának emlékünnepe'

육이오전쟁 六一五戰爭 *yugio'chönc Cheng* (hat-kettő-öt + háború, azaz 6. hó 25-i háború) 'koreai háború'. A háború első napjáról (1950. június 25.) nevezték el.

15.2 Történelmi személyek

15.2.1 을사오적 乙巳五賊 *ül'sa'ojök* 'Az 1905-ös év öt zsványja'. A japánokkal a protektorátusi egyezményt megkötő öt vezető kormánytisztviselő, akiket nemzetárulónak tartanak.

A magyarban a számnév akkor veheti fel a többes szám jelét, ha főnévnek tekintjük: a Nyolcak (avantgard művészcsoport a 20. század elején, a Kilencek, a Visegrádi négyek (csoportja). Az ilyenfajta jelentés a koreaiiban szintén ismert, de más szerkezetben:

삼십삼인 三十三人 *samsipsam'min* (hatminchárom + ember) 'harminchármas' Az 1919 március elsejei eseményeket elindító személyek neve, akik egy függetlenséget követelő kiáltványt fogalmaztak meg.

구인회 九人會 (kilenc + ember + társaság) 'Kilencek' 1. koreai balos irányzatú költők csoportja 1933-tól, 2. magyar költők csoportja a 60-as évek végén.

A Visegrádi négyek koreai fordítása: 비세그라드 그룹 사국 四國 (Visegrád + csoport + négy ország).

15.2.2 A királyok nevében: 이슈트완1 세 이슈트완一世 (István + 1 + nemzedék) 'I. István'
루이14 세 루이十四世 (Lajos + 14 + nemzedék) 'XIV. Lajos'

15.3 Időszámítás

Az európai típusú modernizáció előtt Kínához hasonlóan az új dinasztia uralkodásnak kezdetétől számították a mindenkori időt.⁹⁷ Erre emlékeztető módon Észak-Koreában Kim Ir Szen halála után új időszámítást vezettek be, ami Kim Ir Szen kultuszával kapcsolatos, és a születési évétől (1912) kezdődik. Hasonló, kultuszon alapuló időszámítás korábban is létezett, amit a legendás ősapa, *Tangun* 단군 檀君 államalapításának feltételezett dátumától (i. e. 2333) kezdve számítottak, első ízben a Kínától való függetlenséget deklaráló Koreai Császárság

⁹⁷ Japánban ma is ez a szokás, párhuzamosan alkalmazzák a nyugati időszámítással.

idején, 1895 és 1910 között, majd Dél-Koreában 1945-től 1961-ig (*Tan-gi* 檀紀 단기, 4281–4294).

16. Névadás

16.1 Rokonságnevek

Az oldalági rokonságot jelölő szavak egyik jellemzője, hogy a rokonsági fokot számmal is jelölik, s ez a számmal jelölt rokonsági fok egyben az oldalági rokonok nevévé vált. A rokonsági fok jelölésére egy hossz mértéket jelölő szóval utalnak (*ch'on* 촌 寸). Első jelentése ennek értelmében 'hüvelyk' (kb. 3 cm), második jelentése 'rokonsági fok', és ezzel a szóval szerkesztették meg többek között a 'nagybácsi' és 'unokatestvér' jelentésű szavakat. Az apát és anyát veszik kiindulópontnak (egy *ch'on*), az ő gyermekeik két *ch'on*, az apa testvére három *ch'on*, az apa testvéérének gyermeke négy *ch'on*, a nagyapa testvére öt *ch'on*, az ő gyermeke hat *ch'on*, a dédapa testvére hét *ch'on*, az ő gyermeke nyolc *ch'on*. Az apa és gyermekének megjelölésére már rendelkezésre állt szó, a többi oldalági rokon neve a rokonsági fokra (távolságra) utaló szó lett.⁹⁸

<i>samch'on</i>	삼촌 三寸	három <i>ch'on</i> : az apa / anya testvére, 'nagybácsi',
<i>sach'on</i>	사촌 四寸	négy <i>ch'on</i> : a nagybácsi gyereke, 'unokatestvér',
<i>och'on</i>	오촌 五寸	öt <i>ch'on</i> : a nagyapa testvére
<i>yukch'on</i>	육촌 六寸	hat <i>ch'on</i> : a nagyapa testvéérének gyereke, 'másodunokatestvér'
<i>ch'ilch'on</i>	칠촌 七寸	hét <i>ch'on</i> : a dédapa testvére
<i>p'alch'on</i>	팔촌 八寸	nyolc <i>ch'on</i> : a dédapa testvéérének gyereke, 'harmadunokatestvér'

16.2 Személynevek

A koreai (és vietnami) személyneveket kínai mintára alkották meg, a családnevet követő utónév sok esetben a gyermek születési sorrendjét tükrözi: 金一 Kim Il 'Kim Egy'. Ilyen nevet általában az elsőszülött fiúgyermek kapott, aki a konfuciózus szokások értelmében az apa halála után az öröklés és egyéb jogok szempontjából kivételezett helyzetnek örvendett. Kim Gu 'Kim Kilenc' (김구 金九 1876–1949) neves dél-koreai politikus volt, aki eredeti családnevét (Kim Ch'angam 김창암) erre a névre változtatta. Az előkelő családból származó Kim ezzel a döntésével demokratikus érzelmeit fejezte ki: ő csak a kilencedik, azaz egy a népből, aki nem törekszik a múltat jelképező elit kiváltságaira.

17. Babonás hiedelmek

17.1 Számmisztika a névadásban

A számok a névadásban, névváltoztatásban még napjainkban is szerepet játszanak. Ezeket a

⁹⁸ King 2006: 104.

minden tudományos alapot nélkülöző hiedelmeket összefoglaló néven személynévtannak (성명학 姓名學 *sŏngmyŏnghak*) nevezik. Engedéllyel rendelkező vállalkozókkal (성명가 姓名家 *sŏngmyŏngga* 'névadó mester') lehet konzultálni a szerencsének minősülő név kiválasztásakor. Egyik módszerük azon alapul, hogy valamennyi kínai írásjegy meghatározott számú (ecset)vonásból áll. Számmisztikai elképzeléseik kapcsolatban vannak a taoista és konfuciánus gondolkodás alapkategóriáival: a *tao* a világszellem, a kozmikus energia két pólusa pedig a pozitív, férfira jellemző *yang* és a negatív, nőkre jellemző *yin*. A páratlan számok a férfias *yang*nak, a páros számok a nőies *yin*nek felelnek meg. Mivel minden jelenségre a bipolaritás jellemző, ezért arra kell törekedni, hogy a nevekben a *yin* és *yang* egyensúlya biztosítva legyen. Egy témával foglalkozó szakkönyv⁹⁹ a Han Gvang-u (한광우 漢光佑) nevet hozza fel példának. A családnevet jelentő Han 14 vonásból áll (páros szám = *yin*), az utónév első szótagja, a Gvang 6 vonásból áll (páros szám = *yin*), a második szótagot, az u-t 7 vonás alkotja (páratlan szám = *yang*). A könyv írója megállapítja, hogy ez a név megfelel az egyensúly követelményeinek, ugyanakkor lévén az illető személy férfi, kissé több *yang* lenne kívánatos a nevében.¹⁰⁰ Analógiás kapcsolatot tételeznek fel az írásjegyet alkotó vonások száma és az öt őselem (*ohaeng* 오행 五行 fa, tűz, föld, fém, víz), valamint a „három legvégsőt” (*samgi* 삼기 三氣) jelentő ég, föld és ember fogalma között is. A számmisztikai elképzelések tehát a taoista világmagyarázat összes alapkategóriáját (*yin* és *yang*, öt őselem, „három legvégső”) érintik.¹⁰¹

17.2 Szerencsétlen és szerencsés szám (행운 숫자 幸運 數字, 불행 숫자 不幸 數字).

Sokan szerencsés számnak tartják az egyest (az ég), a kettést (a föld) és a hármast (ember); utóbbi a taoizmus tanítása szellemében képes összhangot, kapcsolatot teremteni az előző kettő között. A *szutcha unsuhak* 숫자 운수학 數字 運數學 (szám + sors + tan) hívői viszont a kettést rossznak tartják: gyenge jellemű, ingadozó, helyét nem találó embernek írják le azt, aki e szám negatív hatása alatt él (azaz személynévének vonásszáma, autója rendszáma, bankszámla száma stb. tartalmazza ezt a számot). A hetes a boldogságot szimbolizáló, nagyon szerencsés szám.¹⁰²

A szerencsétlen számok között a Kína-központú civilizációban a legrosszabb a négy, mivel a kiejtése megegyezik a 'halál, meghal, halott' jelentésű kínai eredetű szótagmorfémával (kínai: *si*, koreai: *sa*, japán: *shi*). A jelenséget a tudományban görögül *tetrafóbiának* (félelem a négytől) nevezik; hasonló szerepet játszik, mint Nyugaton a 13-as szám (*triskaidekafóbia*). A koreaiak valamivel kevésbé babonások, mint a kínaiak, például nincs piaca a szerencsésnek minősülő rendszám tábláknak. Az épületekben azonban Koreában is elkerülik a negyedik szint megjelölését, többnyire az angol *four* rövidítésével, egy F betűvel jelzik. A lakótelepeken a 4-es számú épületből 3A lesz. A koreai vasúti társaság új mozdonyán a lajstromban esedékes 4444-es számot megváltoztatták. A nyugati péntek, 13-nak megfelelő baljós dátum Koreában az április 4-e, mert két négyes van benne. A dátumok között a 14-e (*il* + *sa* 일사 日四) is baljóslatú, mert kiejtve a 'nap' + 'halál' (日死) jelentésre ('ideje meghalni') asszociálhatunk.

⁹⁹ Kim 1995: 119–131.

¹⁰⁰ Uo. 132.

¹⁰¹ Részletesen bemutatja: Osváth 2008: 65–71.

¹⁰² http://m.blog.daum.net/_blog/_m/articleView.do?blogid=0blGb&articleno=9 (utolsó letöltés: 2019. 10. 26.)

Felhasznált irodalom

- An, Okkyu 안옥규(1996): *어원사전*[Etimológiai szótár]. 한국문화사: 서울 [Hangukmunhaksa: Seoul].
- Bárczi Géza (1991): *Magyar szófejtő szótár*. Trezor Kiadó: Budapest.
- Byon, Andrew Sangpil (2009): *Basic Korean. A Grammar and Workbook*. Routledge. Tylor and Francis Group: London and New York.
- ChooMiho– KwakHye-Young (2008): *Using Korean. A Guide to Contemporary Usage*. Cambridge University Press.
- King, Ross (2006): Korean Kinship Terminology. In: (ed. by) Ho-minh Sohn: *Korean Language in Culture and Society*. University of Hawaii Press. 101–117.
- Kim, Chöng-gi 김정기 (1995): *이름짓는 법* [Névkötési szabályok]. Koryöch’ulp’anmunhwakongsa: Seoul.
- Kim-Renaud, Young-Key (2009): *Korean. An Essential Grammar*. Routledge. Taylor and Francis Group: London and New York.
- Kohyanggok 교향곡 (2015): 한국어수사. 숫자의유래와그어원에대하여 (A koreai számnevek. A számnevek eredete, etimológiája). <https://m.blog.naver.com/nmin094/220399561738>. Utolsó letöltés: 2019. 10. 12.
- Kong IkHyön (1989): *Let’s Learn Korean*. Foreign Languages Publishing House: Pyongyang.
- Lee, Iksop and Ramsey, S. Robert (2000): *The Korean Language*. State University of New York Press: New York. 90–94.
- Na, Ch’anyön 나찬연 (2009): *현대한국어문법이야해* [A mai koreai nyelv nyelvtana] 월인출판사, 서울 [Vörin Kiadó, Szöul].
- Osváth Gábor (2008): Koreai név – koreai társadalom. In: Székács Anna – Osváth Gábor szerk. *Kelet és Nyugat kommunikál. Köszöntő Hidasi Judit születésnapjára*. BGF Külkereskedelmi Főiskolai Kar: Budapest. 65–78.
- Osváth Gábor (2016): Rokonsági és családterminusok a koreai nyelvben. In: Hidasi Judit, Osváth Gábor, Székely Gábor szerk. *Család és rokonság a nyelvek tükrében.*: Tinta Könyvkiadó: Budapest. 102–117.
- Osváth Gábor (2018): A koreai színnevek és használatuk. In: Székely Gábor szerk. *A színek és színnevek világa*. Tinta Könyvkiadó: Budapest. 190–203.
- Tranter, Nic: *Classifiers: Cutting the World in East Asian Languages*. East Asia Research Centre. University of Sheffield.
- Unterbeck, Barbara (1993): *Kollektion, Numeralklassifikation und Transnumerus*. Peter Lang: Frankfurt am Main-Berlin.

Zaicz Gábor (2006) szerk. *Etimológiai szótár*. Tinta Könyvkiadó: Budapest.